

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**SEKTÖREL ANALİZ BAĞLAMINDA
İRAN'IN ENERJİ GÜVENLİĞİ**

EKBER KANDEMİR

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

MART 2021

**SEKTÖREL ANALİZ BAĞLAMINDA
İRAN'IN ENERJİ GÜVENLİĞİ**

Ekber KANDEMİR

**DOKTORA TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

MART 2021

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Ekber Kandemir

12.03.2021

SEKTÖREL ANALİZ BAĞLAMINDA İRAN’IN ENERJİ GÜVENLİĞİ

(Doktora Tezi)

Ekber KANDEMİR

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mart 2021

ÖZET

Güvenlik her zaman için devletlerin öncelikli gündemleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, küreselleşme ve dünyadaki üretimin artmasına bağlı olarak artan enerji talebi, enerji sektöründeki güvenliğin de tartışılmasına neden olmakta ve enerji güvenliğini devletlerin öncelikli gündem maddesi haline getirmektedir. Bu çerçevede çalışmada enerji güvenliği kavramının hangi değişkenleri içerdiği üzerinden bir analiz yapılmaktadır. Bahse konu kavramın literatürde kabul edildiği anlamıyla eksik kaldığı ve “*talep güvenliği*” boyutunun göz ardı edildiği görülmektedir. Öte yandan modern güvenlik çalışmalarının başlangıç noktası olarak kabul edilen Kopenhag Okulu’nun çok boyutlu yaklaşımı çalışmanın teorik altyapısını oluşturmaktadır. Güvenliği farklı sektörler üzerinden ele alan ve sivil bir perspektif üzerinden tanımlayan Kopenhag Okulu’nun “*sektörel analiz*” yaklaşımı çerçevesinde, enerji kaynakları açısından zengin bir ülke olan İran’ın talep güvenliğinin analiz edilmesi çalışmanın temel hedefini oluşturmaktadır. İran’ın sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarını, dünya enerji piyasalarına ulaştırması ve bu kaynaklardan gelir elde etmesi Tahran için öncelikli hedeflerden biridir. Uluslararası ticaretin güvenli yapılabilmesi ve enerji arz-talep dengesinin sağlanabilmesi için öncelikli olarak işleyen kurumlar/yapılar ve istikrarlı bir coğrafyanın olması gerekmektedir. Nitekim İran enerji güvenliğini, bir diğer deyişle talep güvenliğini sağlarken güvenlik sektörlerinin tümünü bir şekilde istikrara ya da asgari düzeyde bir yapıya kavuşturmak zorundadır. Bu çerçevede Kopenhag Okulu’nun askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel bakış açıları ile İran’ın enerji güvenliğine bakmanın faydalı olacağı değerlendirilmektedir. Çok boyutlu bir güvenlik analizinin bize farklı bakış açılarını göstereceği ve bu bakış açılarının da güvenlik tanımlamalarını daha doğru yapmamıza yardımcı olacağı muhakkaktır. Sonuç olarak, analizimizin çok boyutlu olmasının gerekliliğini, İran’ın enerji güvenliğini etkileyen uluslararası boru hatlarından, Devrim Muhafızlarına, Belucilerden, Bonyadlara (özel vakıflar) kadar birçok farklı parametreden oluşmasına dayandırabiliriz.

Bilim Kodu : 114111, 114113, 114107
Anahtar Kelimeler : Kopenhag Okulu, Sektörel Analiz, Enerji Güvenliği, Enerjinin Talep Güvenliği, İran
Sayfa Adedi : 193
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Fırat PURTAŞ
Öğrenci ORCID : <https://orcid.org/0000-0001-6211-2276>

ENERGY SECURITY OF IRAN IN THE CONTEXT OF SECTORAL ANALYSIS

(Ph. D. Thesis)

Ekber KANDEMİR

GAZİ UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

March 2021

ABSTRACT

Security is always among the top priority agendas of states. In this context, the increasing energy demand due to globalization and the increase in production in the world causes the security in the energy sector to be discussed and makes energy security a priority agenda concern of the states. In this context, an analysis is made on which variables the concept of energy security includes. It is observed that the concept in question is incomplete as it is accepted in the literature and the dimension of “*security of demand*” is ignored. On the other hand, the multidimensional approach of the Copenhagen School, which is accepted as the starting point of modern security studies, constitutes the theoretical infrastructure of the study. Analyzing the “security of demand” of Iran, which is a country rich in energy resources, within the framework of the “sectoral analysis” approach of the Copenhagen School, that deals with security over different sectors and defines it through a civil perspective, constitutes the main objective of the study. It is one of the primary goals for Tehran to transport Iran’s oil and natural gas resources to the world energy markets and to earn income from these resources. In order for international trade to be carried out safely and to ensure the balance of energy supply-demand, there must primarily be functioning institutions/structures and a stable geography. As a matter of fact, while Iran ensures its energy security, security of demand in other words, it has to stabilize or attain a minimum structure in all security sectors. In this context, it is evaluated that it will be beneficial to look at the energy security of Iran from the military, political, economic, social and environmental perspectives of the Copenhagen School. It is certain that a multidimensional security analysis will provide us different perspectives and these perspectives will help us make security definitions more accurate. As a result, we can base the need for our analysis to be multidimensional on the fact that it consists of many different parameters such as international pipelines that affect Iran’s energy security, Revolutionary Guards, the Baluchis, Bonyads (private foundations).

Science Code : 114111, 114113, 114107
Key Words : Copenhagen School, Sectoral Analysis, Energy Security, Demand Security of Energy, Iran
Page Number : 193
Supervisor : Prof. Dr. Fırat PURTAŞ
Student ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0001-6211-2276>

TEŞEKKÜR

Bilimin sadece bilginin işlendiği bir süreç olmadığını ayrıca sabır, kararlılık ve inançla birlikte dünyaya katkı sunacağımız anlamlı bir bütünü ifade ettiğini doktora eğitimim ve tez yazım sürecinde hissetme fırsatını buldum. Çocukluktan başlayıp bir ömür süren eğitim ve öğretim hayatının kişiyi bilim insanı kılan doktora derecesiyle birlikte buluşması insan hayatının önemli dönüm noktalarından birisidir. Her zorluğa karşı bir mücadelenin, her yeniliğe karşı bir direncin, her başarıya karşı yeni umutların ortaya çıktığı bir insan gerçekliğinde bilim aracılığıyla dünyaya kalıcı eserler bırakmanın geleceği kolaylaştırmak ve anlamlandırmak adına büyük bir kazanım olduğunu değerlendirmekteyim. Daha önce üretilmiş bilginin bugünün bilgisiyle buluşarak anlamlı bir bütünü ortaya koyma çabasına dönüşmesi akademik alanı zenginleştirmektedir. Akademisyenlerin, araştırmacıların ve ömrünü bilime adanmış tüm bilim insanlarımızın açtığı yolda ve rehberliklerinde araştırmaların bölümlere, bölümlerin analizlere ve analizlerin tezlere dönüştüğü bir metnin içerisinde çabanızın, gayretinizin yanı sıra bir müddet sonra kendinizi de buluyorsunuz. Bilgi ve bilimin içselleştirilmesinin ve bir esere dönüşmesinin nişanesi olan doktora tezi yazım süreci her yönüyle heyecan verici ve eşsiz kıymette bir tecrübe olarak hayatımdaki yerini almış bulunuyor.

Bu çerçevede öncelikle, bu özgün çalışma konusunun belirlenmesindeki yol göstericiliğinden ve karşılaştığım güçlükleri aşmamdaki ve çalışmanın tamamlanmasındaki destek ve katkılarından dolayı danışman hocam Prof. Dr. Fırat PURTAŞ'a ve değerli büyüğüm Dr. Can Ozan TUNCER'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, tezi geliştirmemde bana fikrî anlamda yardımlarını esirgemeyen ve eğitim alanında yayınları ve dersleri ile bana yol gösteren ve vizyonlarından istifade etme fırsatı bulduğum değerli hocalarım Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN'a, Doç. Dr. Muhammet Savaş KAFKASYALI'ya, Doç. Dr. Buğra SARI'ya, Dr. Öğr. Üyesi Bayram SİNKAYA'ya teşekkür ederim. Değerli fikir ve önerileriyle her zaman bana destek olan Arş. Gör. Murat KAÇER'in, Öğr. Gör. Lütfi TUTUŞ'un ve Oral TOĞA'nın destekleri son derece kıymetliydi. Bu çalışmanın hazırlandığı esnada hem fikirleriyle hem de entelektüel katkılarıyla beni yalnız bırakmayan çalışma arkadaşlarım Hakan FIRAT'ı, Halit UYGUR'u ve Kerem Koray GÖKDEMİR'i teşekkürle anmadan geçmenin büyük bir eksiklik olacağını değerlendirmekteyim. Doktora sürecinin tüm stresi ve yükü esnasında bu süreci benimle birlikte yaşayan ve her daim desteğiyle tüm yorgunluğuma çare olan sevgili eşim Işıl Yıldırım KANDEMİR'e ve hayatlarını evlatlarının bahtına adayan başta annem ve babam olmak üzere tüm kardeşlerime dualarından ve desteklerinden dolayı teşekkürlerimi ve sevgilerimi sunarım.

Ankara

Mart 2021

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLoların LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLERİN LİSTESİ.....	xii
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL ENERJİ GÜVENLİĞİ VE ENERJİ GÜVENLİĞİ POLİTİKALARI, KOPENHAG OKULU'NUN GÜVENLİK VE ENERJİ GÜVENLİĞİ YAKLAŞIMI

1.1. Güvenlik Kavramı ve Tarihçesi.....	10
1.2. Kritik Altyapı ve Enerji Güvenliği	14
1.2.1. Kritik Altyapı Güvenliği ve Güvenlik Yaklaşımları	14
1.2.1.1. Risk Temelli Karar Verme Yaklaşımı.....	15
1.2.1.2. Mukavemet Temelli Karar Verme Yaklaşımı.....	16
1.2.1.3. Önleme/Müdahale	17
1.2.1.4. Uluslararası Alanda Kritik Altyapılara Karşı Yapılan Saldırıları 18	
1.2.2. Enerji Güvenliği.....	19
1.3. Küresel ve Ulusal Enerji Politikaları	29
1.4. Enerji'nin Arz ve Talep Güvenliği	37
1.4.1. Enerji Arz Güvenliği.....	39
1.4.2. Enerjinin Talep Güvenliği	40
1.5. Kopenhag Okulu ve Sektörel Güvenlik Analizi	43
1.5.1. Askeri Güvenlik.....	45

1.5.2. Siyasi Güvenlik.....	47
1.5.3. Ekonomik Güvenlik.....	48
1.5.4. Toplumsal Güvenlik	50
1.5.5. Çevresel Güvenlik	51
1.6. Kopenhag Okulu Yaklaşımı ve Enerji Güvenliği	52

İKİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İRAN'IN SİYASİ/SOSYAL YAPISI VE ENERJİ

2.1. İran'da Toplumsal ve Ekonomi Yapı.....	57
2.1.1. Siyasi ve Dini kurumlar	57
2.1.2. Ekonomik ve Sosyal Kurumlar.....	61
2.1.2.1. Bonyadlar (Vakıflar)	61
2.1.2.2. Çarşı (Bazari)	63
2.2. İran Tarihi ve Enerji.....	65
2.2.1. Devrim Öncesi İran.....	65
2.2.1.1. İslamiyet Öncesi İran	65
2.2.1.2. İslamiyet Sonrası İran.....	66
2.2.1.3. Pehlevi Hanedanlığı Öncesinde İran	67
2.2.2. Pehleviler ve 20. Yüzyılda İran Dış Politikası.....	69
2.2.2.1. Pehleviler ve Şah Rejimi	69
2.2.2.2. Musaddık Dönemi ve Petrolün Millileştirilmesi	71
2.2.3. 1979 İran İslam Devrimi ve Enerji Siyaseti	74
2.2.3.1. İran'da Devrim ve 1980'lı Yıllar	74
2.2.3.2. İran'da 1990'lı Yıllar ve Enerji	76
2.2.4. 2006 Sonrası İran'da Enerji	79
2.2.4.1. Ahmedinejad Dönemi ve Nükleer Kriz.....	79
2.2.4.2. Nükleer Anlaşma ve Son Dönem İran Tarihi.....	82
2.2.4.3. Arap Baharı Sonrası İran'ın Artan Bölgesel Etkisi	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN’IN ENERJİ KAYNAKLARI - NÜKLEER ENERJİNİN İRAN SİYASETİNDEKİ YERİ

3.1. İran’ın Ulusal Enerji Politikaları.....	89
3.2. İran’ın Enerji Görünümü ve Kaynakları.....	93
3.2.1. İran’da Petrol	94
3.2.2. İran’da Doğalgaz	103
3.3. Nükleer Enerji ve İran’ın Nükleer Enerji Politikası	112
3.3.1. İran’da Nükleer Enerji	114
3.3.2. İran’a Yönelik Yaptırımlar ve Etkileri	119
3.3.3. Yaptırımların Enerji Sektörüne Etkileri.....	120
3.3.4. Yaptırımların İran’ın Toplumsal Hayatına Etkileri	123

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN ENERJİ KAYNAKLARININ SEKÖREL GÜVENLİK ANALİZİ VE İRAN’IN BÖLGESEL ENERJİ İLİŞKİLERİ

4.1. İran’da Enerji Talep ve Fiyat Güvenliğinin Sektörel Analizi.....	127
4.1.1. İran’ın Enerji Güvenliğinde Askeri Boyut	129
4.1.1.1. Enerjinin Bağımsız Değişken Olduğu Durum	129
4.1.1.2. Enerjinin Bağımlı Değişken Olduğu Durum.....	130
4.1.2. İran’ın Enerji Güvenliğinde Siyasi Boyut	133
4.1.2.1. Enerjinin Bağımsız Değişken Olduğu Durum	133
4.1.2.2. Enerjinin Bağımlı Değişken Olduğu Durum.....	134
4.1.3. İran’ın Enerji Güvenliğinde Ekonomik Boyut	136
4.1.3.1. Enerjinin Bağımsız Değişken Olduğu Durum	136
4.1.3.2. Enerjinin Bağımlı Değişken Olduğu Durum.....	137
4.1.4. İran’ın Enerji Güvenliğinde Toplumsal Boyut	140
4.1.4.1. Enerjinin Bağımsız Değişken Olduğu Durum	140
4.1.4.2. Enerjinin Bağımlı Değişken Olduğu Durum.....	143

4.1.5. İran'ın Enerji Güvenliğinde Çevresel Boyut	144
4.1.5.1. Enerjinin Bağımsız Değişken Olduğu Durum	144
4.1.5.2. Enerjinin Bağımlı Değişken Olduğu Durum.....	145
4.2. İran'ın Enerji Güvenliğinin Bölgesel ve Küresel Etkileri	147
4.2.1. ABD ile İlişkiler	147
4.2.2. AB ile İlişkiler	149
4.2.3. Çin ile İlişkiler	151
4.2.4. Rusya ile İlişkiler	153
4.2.5. Türkiye ile İlişkiler	156
4.2.6. Diğer Bölge Ülkeleri ile İlişkiler	158
SONUÇ	161
KAYNAKLAR	173
ÖZGEÇMİŞ	193

TABLoların LİSTESİ

<u>Tablo</u>	Sayfa
Tablo 3.1: İran'daki Petrol Rafineleri.....	100
Tablo 3.2: 2018 Yılında En Fazla Doğalgaz Üretimi Yapan Ülkeler.....	105
Tablo 3.3: İran'ın İhraç Ettiği Doğalgaz Ürünlerinin Dağılımı.....	109
Tablo 4.1: İran Askeri Gücünün Kuvvetlere Göre Dağılımı.....	131

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 3. 1: İran'ın Yıllık Petrol Üretim Miktarı	96
Şekil 3. 2: İran'ın Enerji Kaynakları ve Enerji Altyapısı.....	99
Şekil 3. 3: İran'ın Yıllık Doğalgaz Üretim Miktarı.....	111
Şekil 3. 4: İran'ın Nükleer Tesisleri.....	119
Şekil 3. 5: İran'ın Petrol İhracat Rakamları.....	122
Şekil 4. 1: İran'ın Yıllara Göre Askeri Harcamaları.....	132

SİMGELER VE KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar ve simgeler, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
A.g.e	Adı geçen eser
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AFAD	Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AIOC	Anglo-Iranian Oil Company
APOC	İngiliz-Fars Petrol Şirketi
Bbl	Milyar Varil
Bcm	Milyar Metreküp
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BP	The British Petroleum Company
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
CENTCOM	ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı
CIA	Central Intelligence Agency (Merkezi Haber Alma Teşkilatı)
Covid-19	Yeni Tip Koronavirüs
DEAŞ	Devlet'ül Irak ve's Şam
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EIA	Enerji Bilgi İdaresi
EPDK	Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
FOB	Free On Board (Gemi Güvertesinde Masrafsız Teslim)
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IEA	Uluslararası Enerji Ajansı
IMF	Uluslararası Para Fonu

Kısaltmalar**Açıklamalar**

IRNA	İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı (Islamic Republic News Agency)
ISNA	İran Öğrenci Haber Ajansı (Iranian Student's News Agency)
IUNC	Dünya Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği
kb/d	bin varil/gün
kg	kilogram
Kg	Kilogram
KİK	Körfez İşbirliği Konseyi
KOEP	Kapsamlı Ortaklık Eylem Planı
LNG	Sıvılaştırılmış Doğalgaz
mb/d	milyon varil/gün
MW	Megavat
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
NIGC	İran Ulusal Gaz Şirketi
NIOC	İran Milli Petrol Şirketi
NITC	İran Milli Tanker Şirketi
NPT	Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması (Non Proliferation Treaty)
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
SCADA	Denetim Kontrolü ve Veri Toplama
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TANAP	Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
TAP	Trans-Adriyatik Doğalgaz Boru Hattı Projesi
UAEK	Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu

GİRİŞ

Enerji insanoğlunun her zaman için ihtiyaç duyduğu ve kullandığı önemli bir kaynaktır. Enerjiyi elde ederken su, kömür, petrol, doğalgaz, nükleer ve alternatif birçok kaynağı kullanan insanlık, elde ettiği enerjiyi üretim, ulaşım ve ısınma gibi birçok farklı alanda kullanmaktadır. Dünyada kaynakların kıt ve sınırlı olması zaman içerisinde enerji üreten kaynaklara ilişkin arayışı artırmış ve değerli hale getirmiştir. Sanayi devrimi ve ardından gelişme gösteren üretim sektörü ile birlikte dünyada enerji talebi artmış ve var olan kaynaklar hızla tüketilmiştir.¹ 19. yüzyıl ile birlikte dünya genelinde kömür rezervinin ve kullanımının giderek azalması, bunun yanı sıra daha fazla enerji açığa çıkaran petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarının keşfedilmesi ile birlikte yeni bir dünya düzeni ortaya çıkmıştır. Keşfedilen petrol ve doğalgaz kaynaklarının özellikle Asya kıtasının orta ve batı bölgelerinde yoğunlaşmış olması bahse konu bölgelerin siyasi istikrarını doğrudan etkilemiş ve uzun sürecek çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Dünyadaki petrol ve doğalgazın dağılımı her ülke açısından farklılıklar arz etmekte, bazı ülkeler bu açıdan enerji zengini iken bazı ülkeler ise bu kaynaklara çok az miktarda sahiplerdir. Özellikle Ortadoğu ve Orta Asya bölgeleri petrol ve doğalgaz kaynaklarının yoğun olarak bulunduğu bölgeler olarak bilinmektedir. Buna ek olarak Amerika kıtasının da bazı bölgelerinde petrol ve doğalgaz kaynaklarının yoğunlaştığı söylenebilir.² Bu bağlamda kanıtlanmış rezervler açısından en zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip ülkeler Rusya, İran, Venezuela, Suudi Arabistan, Katar, Irak, ABD ve Türkmenistan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Enerji güvenliği ve enerji konusu aslında teknik, fiziksel ve daha çok ekonomiye ilişkin konular olduğu için birçok farklı disiplinin alanına girmektedir. Öte yandan enerjinin kaynak ülkeden güvenli bir şekilde tüketici olan ülkelere taşınması süreci ile birlikte küresel bir anlam kazanması enerji güvenliğini uluslararası ilişkiler disiplinin bir parçası haline gelmesine neden olmuştur. Böylelikle söz konusu kavram uluslararası ilişkiler disiplini araştırmacıları tarafından sıklıkla ele alınmış, bununla birlikte kaynak, hedef ve transit ülke

¹ Rifkin Jeremy, **Üçüncü Sanayi Devrimi: Yanal Güç, Enerjiyi, Ekonomiye ve Dünyayı Nasıl Dönüştürüyor**, Pelin Sıral-Murat Başekim (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.50-65.

² Pamir Necdet, **Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye**, VI. Enerji Sempozyumu-Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye Gerçeği, Ankara, 2007, s.55-60.

örnekleri üzerinden analizler ortaya konulmuştur. Buna ek olarak disiplinde enerji kaynakları çerçevesinde rezerv, jeopolitik ve projeksiyon analizleri de yapılmıştır.

İran ve enerji güvenliği alanındaki çalışmalara baktığımızda ise mevcut durumda literatürde spesifik olarak İran'ın enerji güvenliğini ele alan çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Nitekim Yüksek Öğretim Kurulu'nun (YÖK) Ulusal Tez Merkezinde bu konuya ilişkin yalnızca 7 adet tez mevcuttur.³ Türkiye'deki akademik camiaya baktığımızda ise İran ve Kopenhag Okulu'na ilişkin birçok farklı araştırmacının detaylı çalışmalarını görmek mümkündür. Bu çerçevede İran'ın özellikle siyaset ve sosyal yapısına ilişkin spesifik çalışmalar yapan Bayram Sinkaya'nın İran dış politikası ve iç siyasetine ilişkin birçok çalışması bulunmaktadır. Sinkaya Devrim Muhafızları Ordusu üzerinde İran'ın sosyal yaşamına ilişkin değerli analizler yapmış, bahse konu kuvvetin/birimin yalnız askeri bir kurum olmadığını aynı zamanda İran'daki günlük yaşamın her noktasında etkili olduğunu ortaya koymuştur.⁴ Ülkemizde Kopenhag Okulu'na ilişkin birçok çalışma bulunmasına rağmen özellikle Sinem Akgül Açıkmeşe'nin bu yaklaşıma ilişkin çalışmalarının bir adım öne çıktığını söylemek mümkündür. Açıkmeşe'nin doktora çalışmasında, kuramın (Kopenhag Okulu) kurucuları ile bizzat görüşmeler gerçekleştirmiş olması ve çalışmalarında yaklaşımın teorisyenlerinin doğrudan fikirlerini yansıtmaması, Kopenhag Okulu'na ilişkin eserlerini daha değerli hale getirmektedir.⁵ Kopenhag Okulu yaklaşımının teorileri üzerinden İran'ı analiz eden Bilgehan Alagöz'ün de İran'a ilişkin birçok çalışması bulunmaktadır. İran'ın özellikle ABD ve AB ile ilişkilerini güvenlik temelli ele alan Alagöz, çalışmalarında yaptırımların etkileri ve ikili ilişkilerin gelişimini ortaya koymaktadır.⁶ Ülkemizde enerji ve enerji güvenliği konularındaki çalışmalar ise son yıllarda artmaya başlamıştır. Bu çerçevede Prof. Dr. Mert Bilgin'in çalışmaları dikkat çekmekte ve farklı enerji türlerinin kullanımına ilişkin yenilikçi bir anlayış ortaya koymaktadır. Bahse konu akademik çalışmalara ek olarak ülkemizde 2016 yılında İran'ı siyasal, ekonomik, sosyal ve güvenlik boyutları ile ele alan ve çalışan bir araştırma merkezi de kurmuştur. İran Araştırmaları Merkezi (İRAM) adıyla

³ Ulusal Tez Merkezi, (İran, Enerji Güvenliği kelimeleri için arama) <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, (Erişim tarihi: 03.01.2021).

⁴ Sinkaya Bayram, **The Revolutionary Guards in Iranian Politics: Elites and Shifting Relations** NY, Routledge, 2015.

⁵ Akgül Açıkmeşe Sinem, Kopenhag Okulu ve Realist Güvenlik Çalışmalarında Aktör, Tehdit ve Politika: Avrupa Güvenliği Üzerine Bir Değerlendirme, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

⁶ Alagöz Bilgehan, İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında Etkili Bir Unsur Olarak Güvenlikleştirme Siyaseti: 2003 Irak Savaşı Sonrası İran'ın Basra Körfezi Politikası, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2013.

çalışmalarına başlayan bu araştırma merkezi, bünyesindeki uzmanlar ve akademisyenler ile İran ve nüfuz alanlarına ilişkin bilimsel çalışmalarına devam etmektedir.⁷

Öte yandan dünya literatürüne baktığımızda İran ve enerji konularının daha çok Batı ya göç eden İranlılar ve ABD’de yaşayan araştırmacılar tarafından sıklıkla çalışıldığı görülmektedir. Bunda hiç şüphesiz İran ile ABD arasındaki çekişme ve Devrim sonrası iki ülke arasında ortaya çıkan olumsuz hava büyük rol oynamaktadır. Dünya literatüründe enerji alanına ilişkin olarak Daniel Howard Yergin ve Brenda Shaffer gibi uzmanların eserlerinin yanı sıra İran’ın enerji güvenliğine ilişkin çalışmalar yapan Abbas Maleki, Cewdat Bahgat ve A. R. Karbassi gibi isimler ön plana çıkmaktadır. İran’ın ekonomi politikasına baktığımızda ise özellikle ABD’li araştırmacı Suzanne Maloney isminin ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Özellikle Daniel Yergin alana çok boyutlu bir yaklaşım getirmesi ve rezervlere dikkat çekmesiyle alana ilişkin önemli katkılar yapmıştır. Öte yandan eserleri enerji alanındaki önemli eserler arasında yerini almıştır. Yeni dönem İran enerji güvenliği ve enerji kaynaklarına ilişkin olarak ise özellikle Omid Shokri Kalehsar isminin ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Özellikle İran’ın enerji kaynakları ve bölge siyasetine etkileri üzerinde duran Shokri alanda son dönemde önemli bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araştırmacıların yanı sıra dünyada enerji üzerine çalışmalar yapan kişiler için önemli olan bir diğer konu da veri temin edilmesidir. Bu bağlamda dünya da özellikle BP, OPEC ve IEA gibi kurumlar ön plana çıkmakta ve bu organizasyonların verileri temel veri olarak kullanılmaktadır.

Çalışmamız İran’ın enerji güvenliğini bir teori çerçevesinde incelenmesinin yanında küresel anlamda enerji güvenliği kavramının ortaya çıkan yeni enerji türleri ve durumlardan etkilenmesini de analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda İran’ın enerji güvenliğine ilişkin mevcut çalışmalar bize göre tek boyutlu kalmaktadır. Söz konusu çalışmaların ekseriyeti bir vakayı yalnızca belirlenen teori çerçevesinde detaylı bir şekilde ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu tarz çalışmaların bize göre betimlemeye yönelik ve daha çok bir konuyu açıklamaya katkı sağladığından dolayı eksik kaldığı değerlendirilmektedir.

Bizim çalışmamızın ana konusunu teşkil eden enerji güvenliğinin İran üzerinden analiz edilmesi ise daha çok var olan bir teorik yaklaşımın yeni bir coğrafyada

⁷ İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), Hakkımızda, <https://iramcenter.org/hakkimizda/> (Erişim tarihi: 03.01.2021).

uygulanabilirliğini test etme çabası olacaktır. Bu çerçevede çalışmamızın odak noktası olan enerji güvenliği meselesini, bir Ortadoğu ülkesi olarak tanımlanan ve enerji zengini olan İran üzerinden analiz etmeye gayret edeceğiz. Bununla birlikte *enerji güvenliği* kavramını oluşturan değişkenleri ve bu değişkenlerin kavram içerisindeki ağırlıklarını ele almaya çalışacağız. Bu kapsamda çalışmamızın araştırma hipotezini şu iki başlık altında belirtebiliriz. Bunlardan birincisi, “sektörel analiz yaklaşımı nedir? Bu yaklaşım hangi sektörleri içermektedir? Enerji güvenliği sektörel analiz yaklaşımı ile ele alınabilir mi?”, araştırmamızın ikinci hipotezi ise “İran’ın enerji güvenliği Kopenhag Okulu’nun sektörel analizi ile ele alınabilir mi? Bunun sonucunda İran’da hangi güvenlik sektörleri öncelikli sektörlerdir?”. Söz konusu iki sorunsal üzerinden bilimsel araştırma metodlarını kullanarak literatüre yeni bir katkı sağlamaya çalışacağız. Bu çerçevede nitel araştırma yöntemlerinden literatür taraması ve nicel bir takım verileri içeren bu alandaki önemli kuruluşların (BM, OPEC) ikincil verileri üzerinden tezimizi ortaya koymaya gayret edeceğiz. Çalışmamızın en önemli sınırlılığı ise hiç şüphesiz İran gibi kapalı, kurumların şeffaf olmadığı ve veri elde edilmesinin zor olduğu bir ülkeyi, Avrupa kaynaklı bir teori çerçevesinde ele almak olmuştur.

Çalışmamızda aktör olarak İran’ı tercih etmemizin nedenini ise bahse konu ülkenin sahip olduğu jeopolitik konum, devlet geleneği, enerji kaynakları, köklü kurumları ve tarihi geçmişi olarak belirtilebiliriz. Nitekim yapacağımız analizin teorik altyapısının daha çok Avrupa’daki büyük devletler için geliştirilmiş bir yaklaşım olan Kopenhag Okulu’na dayanıyor olması, analiz yapılacak örnek ülkenin devlet geleneği, kurumları ve köklü geçmişi sahip bir ülke olmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu değişkenlerden dolayı analizimize en uygun ülke olarak karşımıza İran çıkmaktadır. Çalışmaya başlamadan önce aktör ülke olarak Irak, Suudi Arabistan ve Türkmenistan seçenekleri de değerlendirilmiş, ancak sonuç olarak en uygun aktörün yukarıda sıralanan özelliklerinden dolayı İran olduğuna karar verilmiştir.

Irak sahip olduğu enerji kaynakları ve jeopolitik konumu ile çalışmamız açısından uygun bir ülke olarak görülse de devam eden çatışmalar ve istikrarsızlıklardan dolayı kurumları çökmüş ve devlet yapısı çok büyük zarar görmüştür. Bu bağlamda uluslararası

alandaki başarısız devlet (*failed state*)⁸ örneği olarak görülen Irak'ın çalışmamız açısından uygun aktör ülke olamayacağı değerlendirilmiştir.

Diğer seçeneğimiz olan Suudi Arabistan ise sahip olduğu kaynaklar ve “bölgesel güç adayı” olması açısından analizimiz için uygun bir aktör gibi görünse de, jeopolitik konumu açısından bir geçiş ülkesi olmaması ve bazı dönemlerde enerji zengini bir devletin göstermesi gereken reflekslerin aksini yaparak petrol fiyatlarının düşmesine neden olacak davranışlar sergilemesi, Suudi Arabistan'ın analizimiz için uygun olmadığını göstermiştir.

Bir diğer seçeneğimiz olan Türkmenistan ise sahip olduğu enerji kaynakları ve devlet yapısı açısından çalışmamız için uygun görünse de, 1991'de SSCB'nin dağılması ile bağımsızlığını kazanmış yeni bir ülke olması ve bölgesel güç niteliğinin olmamasından dolayı çalışmamız için aktör ülke olarak tercih edilmemiştir. Bu değişkenler çerçevesinde analizimiz için en uygun aktör ülke olarak İran'ın tercih edilmesi bize çok boyutlu analiz yaparken kolaylık sağlayacak ve manevra alanı verecektir.

Çalışmamızın teorik altyapısını ise genel olarak Kopenhag Okulu'nun yaklaşımları oluşturmaktadır. Tezimizde bahse konu yaklaşımın güvenlikleştirme, sektörel analiz ve bölgesel güvenlik kompleksi teorileri üzerinden bir enerji güvenliği analizi yapmaya çalışacağız. Ancak özellikle çalışmamızın temel teorik altyapısını söz konusu yaklaşımın *sektörel analizi* oluşturacaktır. Çalışmamızın teorik yaklaşımında neden Kopenhag Okulu'nu seçtiğimizi ise şu şekilde açıklayabiliriz. Geleneksel güvenlik çalışmalarının bir eleştirisi olarak ortaya çıkan Kopenhag Okulu yaklaşımı var olanın ötesinde farklı sektörleri de güvenlik alanına dâhil etmiştir.⁹ Bu bağlamda bize göre enerji alanı birçok disiplini içerisinde barındıran bir konu olmasından dolayı, enerjinin güvenlik boyutunu ele alırken güvenliğe ilişkin farklı boyutları ve bakış açılarını dışarıda bırakmadan ele almak ve değerlendirmek gerekmektedir. Bahse konu yaklaşımı kullanmamızın bir diğer sebebi ise Kopenhag Okulu'nun analiz yapan kişiye tanıdığı serbestliktir. Dinamik bir yaklaşım olarak

⁸ Failed state kavramı Türkçe 'de başarısız devlet, düşkün devlet, aciz devlet, zayıf devlet şeklinde kullanılmaktadır. Kavram genel olarak, başarısız devlet bir devletin zayıf, kurumlarında kontrol, idare ve eylem yeteneklerini ana alanlarda kaybetmiş olması ya da sadece kısmi olarak yerine getirebilmesi, bunun sonucunda da hızlı ya da yavaşça ilerleyen bir meşruiyet kaybının ortaya çıkması durumlarını açıklamak için kullanılmaktadır. Çalışmamızda "başarısız devletler" kavramı tercih edilecektir. Detaylı bilgi için bkz: Cojanu Valentin, Irina Alina Popesc, “Analysis of Failed States: Some Problems of Definition and Measurement” The Romanian Economic Journal, Year X, no. 25 bis, November 2007, s.113-134.

⁹ Barry Buzan, Ole Waever ve Jack De Wilde, Security: A New Framework for Analysis, Boulder; Lynne Rienner Pub, 1998, s. 2.

Kopenhag Okulu, yaklaşımlarından herhangi birini analiz yapan kişinin istediği bölgede uygulayabileceğini, bu kapsamda ortaya koydukları güvenlikleştirme, sektörel analiz ve bölgesel güvenlik kompleksinin analizde araştırmacı için bir araç/lens olacağını savunmaktadır.¹⁰ Nitekim bu çerçevede İran'ın enerji güvenliği temelinde yapacağımız analizin değişkenleri ve bölgesel şartları göz önünde bulundurularak, Kopenhag Okulu'nun yaklaşımlarından yararlanılmasının uygun olacağı değerlendirilmiştir.

İran'ın enerji güvenliği daha önce farklı teoriler ve bakış açıları ile ele alınmış olsa da, hiçbir çalışmada Kopenhag Okulu'nun sektörel analizi çerçevesinde bir yaklaşım ile analiz edilmemiştir. Literatüre yapacağı katkı açısından çalışmamızı değerlendirdiğimizde, tezimizin amacının yalnız İran'ın enerji güvenliğini ele almak olmadığı, aynı zamanda bu güvenliği modern güvenlik yaklaşımlardan biri olan Kopenhag Okulu'nun ortaya koyduğu teoriler çerçevesinde ele almak ve literatüre yeni bir katkı sağlamak olduğu görülmektedir. Bununla birlikte çalışmamızın üzerinde durduğu bir diğer önemli husus ise literatürde “*enerji arz güvenliği*” kavramının “*enerji güvenliği*”¹¹ veya “*pazar güvenliği*” diyebileceğimiz kavramı ile yer değiştirmiş olmasıdır. Özellikle dünya enerji sisteminin arz odaklı olmasından dolayı *enerji güvenliği* kavramı zaman içerisinde arz güvenliği kavramının özellikleri ile özdeşleştirilmiş ve enerjinin talep güvenliği boyutu göz ardı edilmiştir. Bu çalışmamızda literatüre katkı olarak, enerji güvenliği kavramı içerisinde talep güvenliği boyutunun da önemli olduğu ve enerji ihraç eden ülkeler için de bir enerji güvenliği probleminin ortaya çıkabileceği üzerinde durmaya çalışacağız.

Genel olarak dört bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde öncelikle güvenlik kavramını ve güvenliğin bir süreç içerisinde nasıl tanımlandığını ortaya koymaya çalışacağız. Daha sonra dünya sisteminde her devlet için önemli bir kavram olan kritik altyapı kavramını ele alarak, bu alanın enerji ve diğer kritik önemi haiz sektörleri (ulaşım, sağlık, iletişim vb.) içeren kritik altyapıların güvenliği üzerinde durmaya çalışacağız.¹² Ardından özellikle çalışmamızın ana konusu olan İran için de büyük bir önem taşıyan enerji güvenliği yaklaşımlarını analiz edeceğiz. Bu kapsamda dünyaca kabul gören 4A *mevcudiyet, erişilebilirlik, ucuzluk ve sosyal kabul* (availability, accessibility, affordability, acceptability)

¹⁰ Buzan Barry, *The Logic of Anarchy*, Columbia University Press, 1993, New York, s.25-35.

¹¹ Çalışmanın genelinde talep güvenliği kavramı pazar güvenliği anlamıyla kullanılmıştır.

¹² US PCCIP (1997). *Critical Foundations Protecting America's Infrastructures. The Report of the President's Commission on Critical Infrastructure Protection* President's Commission on Critical Infrastructure Protection, Washington, DC: White House.

yaklaşımını ele alacağız. Bunun yanı sıra özellikle bu başlıklardan hangilerinin İran'ın enerji siyasetinde öncelikli olduğunu analiz etmeye çalışacağız. Devamında küresel düzeyde ülkelerin izlediği enerji politikalarını ele almaya gayret edeceğiz. Özellikle tarih içerisinde gelişim gösteren küresel ve ulusal enerji politikaları ile enerjinin ulusal güvenliğin bir parçası haline gelmesini analiz edeceğiz. Ardından enerji güvenliği çerçevesinde özellikle arz ve talep güvenliği kavramları üzerinde durmaya çalışacağız. Bu iki kavramı irdelerken zaman içerisinde enerji güvenliği içindeki özgün ağırlıklarının nasıl değiştiğini de görme fırsatımız olacaktır. Ayrıca bu iki kavramın bir alt düzeyinde yer alan fiyat güvenliği kavramının da önemi üzerinde duracağız. Birinci bölümün son kısmında çalışmamızın da teorik altyapısını oluşturacak olan ve son yıllarda modern güvenlik çalışmalarının da kurucusu olarak kabul edilen Kopenhag Okulu'nun yaklaşımlarını ortaya koyacağız. Kopenhag Okulu'nun “güvenlikleştirme” ve “bölgesel güvenlik kompleksi” yaklaşımlarından öte biz özellikle çalışmamızda kullanacağımız ve modelimize uyarlamaya çalışacağımız “*sektörel analiz*” yaklaşımını detaylı olarak ele alacağız.¹³ Birinci bölümün son kısmında ise neden bu çalışmada Kopenhag Okulu yaklaşımı üzerinden analiz yaptığımızı detaylı olarak anlatmaya çalışacağız.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, aktör ülkemiz olan İran'ın başta sosyo-ekonomik yapısı olmak üzere geçmişten günümüze kadar geçirdiği tarihsel dönüşümü ve bu tarihsel dönüşüm içerisindeki evrelerini ele almaya çalışacağız. Özellikle İran gibi köklü bir devlet geleneğine sahip ve Fars kültürünün etkili olduğu bir ülkenin tarihsel anlamda zengin bir geçmişi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İkinci bölümün ilk kısmında İran toplumunu daha iyi anlayabilmek için İran'daki toplumsal ve ekonomik yapıyı, kurumlar üzerinden analiz etmeye gayret edeceğiz. Daha sonraki kısımlarda ise sırasıyla İran'daki Şah dönemi ve 1979 İran İslam Devrimi sonrası İran tarihinin nasıl şekillendiği üzerinde durarak, İran'ın tarihinde enerjinin rolü üzerinden bir analiz yapacağız. İkinci bölümün son kısmında ise özellikle nükleer anlaşmaya varan sürecin ve değişkenlerin nasıl şekillendiğini ve İran'ın enerji güvenliğine etkilerini tarihsel anlamda ele almaya çalışacağız.

Çalışmamızın üçüncü bölümün ilk kısmında dünya enerji piyasalarında önemli bir aktör olan İran'ın enerji politikalarının hangi ekseninde şekillendiğini ve hangi kurumlar tarafından ve nasıl yönetildiğini analiz edeceğiz. Üçüncü bölümün ikinci kısmında ise

¹³ Barry Buzan and Ole Wæver, **Regions and Powers: the Structure of International Security**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, s.12-25.

mevcut durumu görmek açısından İran'ın enerji görünümüne bakmaya çalışacağız. Bu kısımda ülkenin sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarını özellikle rezerv, fiyat, üretim ve ticaret açısından etkilerini değerlendireceğiz. Öte yandan söz konusu enerji kaynaklarının İran toplumu açısından taşıdığı siyasi, ekonomik ve sosyal etkilerini de analiz etmeye gayret göstereceğiz. Üçüncü bölümün son başlığı altında enerji güvenliği kapsamında yıllardır küresel anlamda büyük tartışmalara ve krizlere neden olan İran'ın nükleer programı üzerinde duracağız. Bu kısımda Tahran yönetiminin uluslararası arenada yürüttüğü diplomasinin yanında hâlihazırda sahip olduğu nükleer enerji kapasitesine de bakmaya çalışacağız. Nihai olarak İran'da devrim ile birlikte başlayan ve nükleer programı ile daha da yoğun bir hal alan uluslararası yaptırımları ele alarak, söz konusu yaptırımların yalnız ekonomik değil aynı zamanda toplumsal ve siyasi sonuçlarının da olduğunu göreceğiz.

Çalışmamızın son bölümü olan dördüncü bölümde İran'ın enerji kaynaklarının küresel anlamda etkilerini teorik yaklaşımımızla birlikte analiz etmeye çalışacağız. Bu bağlamda dördüncü bölümün birinci kısmında İran'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının Kopenhag Okulu'nun "*sektörel analizi*" çerçevesinde ele alacağız. Söz konusu kaynakların İran yönetiminin, güvenlik anlayışı ile birlikte ilgili sektörlerde oluşturduğu kapasite ve etkinin nasıl geliştiğini görmeye gayret edeceğiz. Bu kapsamda İran'ın enerji güvenliğini sırasıyla askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel boyutları ile değerlendireceğiz. Son bölümün ikinci kısmında ise İran'ın enerji güvenliğinin bölgesel ve küresel aktörler nezdinde nasıl bir etki meydana getirdiğini analiz edeceğiz. Özellikle dünyada önemli bir siyasi manevra kabiliyetine sahip ABD, Rusya, AB ve Çin gibi küresel aktörlerin yanı sıra İran'ın bölgede rekabet içinde olduğu Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkeler ile nasıl bir enerji ilişkisi kurduğu üzerinde duracağız. Bununla birlikte gerek Tahran yönetimi, gerekse Suudi Arabistan için kritik bir bölge olan Basra Körfezi'nde bulunan ülkelerle, İran'ın mevcut ilişkilerini analiz edeceğiz.

Sonuç kısmında ise çalışmamızın hipotezlerine ilişkin nihai öneriler ve tezler ortaya konulacaktır. İran'ın enerji güvenliğini sektörel analiz çerçevesinde ele aldığımız çalışmanın genelinden elde edilen sonuçlar, bu bölümde konu bütünlüğü içinde tekrar tartışılarak çalışma nihayete erdirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL ENERJİ GÜVENLİĞİ VE ENERJİ GÜVENLİĞİ POLİTİKALARI, KOPENHAG OKULU’NUN GÜVENLİK VE ENERJİ GÜVENLİĞİ YAKLAŞIMI

Çalışmamızın bu bölümünde öncelikle güvenlik kavramını ve güvenliğin bir süreç içerisinde nasıl tanımlandığını ortaya koymaya çalışacağız. Daha sonra her devlet için önemli kavramlar olan kritik altyapı güvenliği ve enerji güvenliği kavramlarını ele alacağız. Ardından özellikle çalışmamızın ana konusu olan İran içinde büyük bir önem taşıyan enerji güvenliği yaklaşımlarını analiz edeceğiz. Bu kapsamda dünyaca kabul gören 4A (*availability, accessibility, affordability, acceptability*) yaklaşımını ele alacağız. Bunun yanı sıra özellikle bu başlıklardan hangilerinin İran’ın enerji siyasetinde öncelikli olduğunu analiz etmeye çalışacağız. Devamında küresel düzeyde ülkelerin izlediği enerji politikalarını ele almaya çalışacağız. Özellikle tarih içerisinde gelişim gösteren küresel ve ulusal enerji politikaları ile enerjinin ulusal güvenliğin bir parçası haline gelmesini analiz edeceğiz. Ardından enerji güvenliği çerçevesinde özellikle arz ve talep güvenliği kavramları üzerinde durmaya çalışacağız. Bu iki kavramı irdelerken zaman içerisinde enerji güvenliği içindeki özgün ağırlıklarının nasıl değiştiğini de görme fırsatımız olacaktır. Ayrıca bu iki kavramın bir alt düzeyinde yer alan fiyat güvenliği kavramının da önemi üzerinde duracağız. Bu bölümün son kısmında çalışmamızın da teorik altyapısını oluşturacak olan ve son yıllarda modern güvenlik çalışmalarının da kurucusu olarak kabul edilen Kopenhag Okulu’nun yaklaşımlarını ortaya koyacağız. Kopenhag Okulu’nun “*güvenlikleştirme*” ve “*Bölgesel Güvenlik Kompleksi*” yaklaşımlarından ziyade biz özellikle çalışmamızda kullanacağımız ve modelimize uyarlamaya çalışacağımız “*Sektörel Analiz*” yaklaşımını detaylı olarak ele alacağız. Nihai olarak neden bu çalışmada Kopenhag Okulu yaklaşımı üzerinden analiz yaptığımız anlatmaya çalışacağız.

1.1. Güvenlik Kavramı ve Tarihçesi

Güvenlik kavramı, Batı düşünce sisteminde Cicero ve Lucretius tarafından ilk defa *securitas* olarak kullanılmıştır.¹⁴ Bununla birlikte güvenlik, tanımlaması zor olan ve ortak tanımı yapılamamış bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵ Bunun sebebi ise bu kavramın yüzyılları kapsayan bir dönem içerisinde ortaya çıkmış olması, yani türetilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Öte yandan güvenlik kavramı tehdit ve düşman algısı ile birlikte ortaya çıkan bir kavram olarak değerlendirilebilir. İnsan var olduğundan bu yana onun hayatında yer alan bu kavram, zaman içerisinde değişen, bununla birlikte yeni formlara giren bir yapıya sahiptir. Bu kavram hayatımızın her alanına girmiş ve günlük hayatımızı etkileyecek bir seviyeye gelmiştir.¹⁶ Bu kapsamda güvenlik, zaman içerisinde yalnız askeri değil, siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal (toplumsal) birçok öğeyi içinde barındıran ve etkileyen bir kavram halini almıştır. Ancak bu konunun akademik olarak çalışılması çok sonralara dayanmaktadır. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası ABD’de gündeme gelen *güvenlik çalışmaları* dar bir alanda ele alınmaya başlanmıştır. Güvenlik söz konusu dönemde sadece askeri ve siyasi boyutta değerlendirilmiş ve yine asker ve politikacılar tarafından çalışılmıştır.¹⁷ Ancak dünyanın küresel bir hale gelmesi ve değişkenler arasındaki ilişkinin artmış olması güvenlik konusunun farklı çevreler tarafından çalışılmasını zorunlu bir hale getirmektedir.

Bu bağlamda 1970’lerden sonra güvenlik çalışmalarına sivil bakış açıları da dâhil olmaya başlamış ve bu kavram farklı perspektiflerden ele alınmaya çalışılmıştır. Özellikle bu dönemde güvenlik çalışmaları ile gündemde olan Kopenhag Okulu söz konusu kavramı “güç kullanmayı meşrulaştıran, politik öncelikler çerçevesinde oluşturulan ve bu yetkinin kullanılması için gizlilik ve diğer aşırı önlemleri arttıran”¹⁸ bir kavram olarak tanımlamıştır.

Güvenlik kavramının ortaya çıkışı insanın yaşam mücadelesi ile ortak bir tarihçeye sahiptir. Diğer taraftan uluslararası siyaset açısından kavrama yaklaştığımızda, 1789 Fransız İhtilali ile ortaya çıkan bir güvenlik algısından söz etmek mümkündür. Nitekim Fransız

¹⁴ Brauch, Hans Günter, “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), s.2.

¹⁵ Arıboğan Deniz Ülke, *Uluslararası İlişkiler Düşüncesi*, Bahçeşehir Yayınları, 2007, İstanbul, 2. baskı, s.9-15.

¹⁶ Dedeoğlu Beril, *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, Yenyüzyıl yayınları, 2014, İstanbul, 3. baskı, s.27.

¹⁷ Çetinkaya Şeref, “Güvenlik Algılaması ve Uluslararası İlişkiler Teorilerinin Güvenliğe Bakış Açıları”, *21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, s.241.

¹⁸ Buzan Barry, Ole Wæver, Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis*, s.208.

devrimden çok daha önceleri Thomas Hobbes'un ortaya koyduğu Levihatan teorisi, güvenlik üzerine kurgulanmış klasik bir güvenlik modeli olarak adlandırılabilir. Öte yandan modern güvenlik kavramı küresel siyasete ilk olarak "Fransız Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde" temel insani haklardan biri olarak girmiştir. Böylelikle o dönem için hukuki bir niteliğe sahip olan söz konusu belgede güvenlik kavramının yer alması, bu kavramın da hukuki bir nitelik arz etmesini sağlamıştır. Daha sonra birçok hukuki belgede yer alacak olan "güvenlik" kavramı küresel siyasetin en önemli çalışma konularından biri haline gelmiştir.

I. Dünya savaşı sonrası oluşturulan Milletler Cemiyeti'nin ortaya çıkmasındaki en önemli sebeplerden biri de dönem içerisinde var olan güvenlik kaygısıdır. Topyekûn savaşın ortaya çıkarttığı büyük yıkımın hemen ardından, devletler güvenlik algısının ne kadar önemli ve vazgeçilmez bir konu olduğunun farkına varmışlardır. Bu bağlamda ortak güvenlik algısı temelinde Milletler Cemiyeti (1919) ve Birleşmiş Milletler (1945) gibi uluslararası örgütler tesis edilmiştir.¹⁹ Ancak tesis edilmeye çalışılan bu yapılar uluslararası sistemin anarşik yapısının da etkisiyle küresel siyasette barış ve güvenlik bağlamında kendilerinden beklenen görevi icra edememişlerdir. Soğuk Savaş'ın başlaması ile birlikte tüm dünyada güvenliğe bakış açısı değişmiştir. İki blok etrafında kemikleşen ittifaklar, o günün yegâne uluslararası aktörleri olan devletleri, güvenlik çerçevesinde azami bir silahlanmaya ve askeri olarak kapasite arttırmaya sevk etmiştir. 1960'lı yıllarla birlikte askeri yetkililer güvenlik konusundaki tek otorite olarak görülmeye başlanmış ve güvenlik alanı bu kişiler tarafından yönetilmiştir.²⁰ Yine bu yıllarda ortaya çıkmaya başlayan farklı güvenlikçi bakış açılarından da söz etmek mümkündür. Ancak bu yaklaşımlar yeterli etkiyi oluşturamamış ve farklı bakış açılarının güvenlik alanına girmesi pek mümkün olmamıştır. Güvenlik alanında çalışanlar tarafından, 1970'lerin sonuna doğru güvenlik alanında bir Rönesans'ın ortaya çıktığı ve söz konusu alana ilişkin ilk dergi çalışmasının yapıldığı bilinmektedir.²¹ Bu dergi çalışması ile birlikte güvenlik alanı daha bilimsel bir form arz etmeye başlamıştır. Ancak güvenlik alanındaki çalışmalarda asıl kırılma noktası Soğuk Savaşın sonu, yani 1980'li yıllarla birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çalışmalar güvenlik alanına ilişkin farklı ekollerin katkı sağladığı yeni bir bakış açısının oluşmasına yardımcı olmuştur. Öte yandan

¹⁹ Mingst Karen, **Essentials of International Relations**, Norton & Company, 1999, London, First Edition, s.39-42.

²⁰ Çetinkaya Şeref, "Güvenlik Algılaması ve Uluslararası İlişkiler Teorilerinin Güvenliğe Bakış Açıları", **21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 2, s.241

²¹ Ford Vakfı'nın desteği ile çıkarılan "International Security" dergisi bu alanda çıkarılan ilk bilimsel dergilerden biri olarak adlandırılmaktadır.

güvenlik alanına ilişkin devrim niteliği taşıyan ve Kopenhag Okulu'nun da manifestosu olarak görülen eser, 1983'te Barry Buzan tarafından yazılan *People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations*²² başlıklı kitap olarak değerlendirilmektedir. Buzan'ın bu eseri ile birlikte güvenlik kavramını askeri tehditlerin ötesinde kavramsallaştırdığı ve bu alanı akademik olarak genişlettiği kabul edilmektedir.²³

Güvenlik kavramına, Uluslararası İlişkiler disiplinindeki teoriler açısından bakıldığında farklı yaklaşımların olduğunu görülebilir. Bu farklı yaklaşımların hemen hemen hepsinde bir realist temelin ortaya çıktığını ve yaklaşımın özellikle güç ve çıkar çerçevesinde oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Disiplinin uzun dönem hâkim yaklaşımı ve diğer yaklaşımları doğrudan etkileyen Realist ekolde, güvenliğe ilişkin yaklaşımları hem tarihsel hem de stratejik anlamda büyük önemi olan *Peloponez Savaşları*²⁴, *Prens*²⁵ ve *Leviathan*²⁶ gibi alanın ilk eserlerinde görmek mümkündür. Realist yaklaşım güç ve güvenlik arasında doğrudan bir ilişki kurmuştur. Askeri boyutta değerlendirilen güvenlik kavramının, genel olarak ulusal güvenliğin sağlanmasında önemli bir yere sahip olduğu sonucuna varmıştır. Söz konusu yaklaşım açısından, anarşik²⁷ bir yapıya sahip olan uluslararası sistemde gücün maksimize edilmesi, en önemli unsur olarak değerlendirilmesi ve bunun sonucunda güvenli bir ortamın sağlanması mümkün görülmektedir. Ancak 1970'li yılların ikinci yarı ile birlikte Neorealist yaklaşımın yapısal bir sistemin var olduğu

²² Kitabın ilk baskısı 1983 yılında yapılmış olup daha sonra 1991 yılında yapılan 2.Baskıda kitabın adı *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War* olarak değiştirilmiş ve soğuk savaş sonrası gelişmelere uygun bir şekilde güncellenmiştir.

²³ Kandemir Ekber, İran Dış Politikasında Bölgesel Güvenliğin Rolü: 11 Eylül Sonrası İran'ın Afganistan Siyaseti, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016 s.25.

²⁴ Realizm ekolünün ilk eserlerinden sayılan ve Thucydides tarafından kaleme alınan "Peloponez Savaşları"nda dönemin güvenlik sorunlarına ilişkin yaklaşımları bulmak mümkündür. Söz konusu eserde, Atinalılarla Spartalılar arasında çıkan savaşın temel sebebinin Atina'nın büyüyen gücü ve bunun Spartalılarda yarattığı korku olduğu belirtilmektedir. Bu güvenlik tehdidi ortaya bir savaş durumunu çıkarmıştır. Der. Atilla Sandıklı, **Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri**, Bilgesam Yayınları, 2013, İstanbul, s. 73.

²⁵ 16. yüzyılda İtalya'da Niccolo Machiavelli tarafından kaleme alınan asıl adı *De Principatibus* (prenslikler hakkında) olan eser literatürde genel olarak "Hükümdar" ya da "Prens" adı ile bilinir. Eserde siyaset uğruna her şeyin yapılmasının mubah olduğuna ilişkin çeşitli çıkarımlar mevcuttur. Bu yaklaşım da realizm'in mantığı ile paralellikler taşımaktadır. Niccolo Machiavelli, **Prens**, Türkçes: Leyla Tonguç Basma, Remzi Kitabevi, 2014, İstanbul.

²⁶ 1650'li yıllarda Thomas Hobbes tarafından kaleme alınan "Leviathan" adlı eserde, mutlak güce sahip ve olağanüstü yetkilerle donatılmış bir devlet tasviri yapılmıştır. Eser, toplum sözleşmesi teorisinin en eski örneklerinden biri olarak gösterilmektedir. Thomas Hobbes, **Leviathan**, Çeviri: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, 1995, İstanbul.

²⁷ Uluslararası ilişkiler teorileri, uluslararası sistemi farklı formlarda açıklamaya çalışmışlardır. Bunlardan en genel olarak kabul göreni ise realist okulun ortaya koyduğu "Anarşik" durumdur. Realistlere göre uluslararası sistemde tek aktör eşit egemen olan devletlerdir. Bundan dolayı da bu sistem anarşik bir yapıya sahiptir. Öte yandan Neo realist yaklaşımda realist yaklaşımın ortaya koyduğu bu anarşik durum tespitini kabul eder. Ancak yapının aktöre şekillendiren bir yapıyı olduğunu savunur.

tezinden hareketle²⁸ ortaya koyduğu bakış açısı, realist yaklaşımın güvenlik analizine karşı çıkmıştır. Bu bağlamda bu yaklaşımın en önemli temsilcisi olarak gösterilen Kenneth Waltz'un 1979 yılında kaleme aldığı "*Theory of International Politics*" eserinde ortaya koyduğu bakış açısı, realist okulun aksine güç kavramına amaç olarak değil araç olarak yaklaşılması gerektiğini göstermektedir. Bunun sonucunda Neorealist yaklaşımın temsilcilerinin, güvenlik anlayışına yönelik bakış açılarının da farklı olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu yaklaşımın savunduğu "*Security Dilemma*"²⁹ kavramı ile aslında gücün küresel sistemde amaç değil de araç olarak ele alınması gereken bir parametre olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Frankfurt Okulu veya Eleştirel yaklaşım olarak adlandırılan bakış açısı için ise güvenlik, genel olarak devletin müdahil olması ve yerine getirmesi gereken bir görev olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda Eleştirel Okulun bu tutumunun sebebi; devleti yalnız gerektiği derecede olaylara müdahil olması gereken bir yapı olarak görmesinden kaynaklanmaktadır.

Tüm yaklaşımların çeşitli şekillerde açıklamaya çalıştığı "güvenlik" kavramı, 1980'li yılların sonu itibarıyla Kopenhag Okulu tarafından kapsamlı ve bilinenin dışında bir analiz düzeyinde ortaya konulmuştur.³⁰ Diğer tüm yaklaşımlar gibi eksik ve eleştirilecek yönleri olmasına rağmen Kopenhag Okulu'nun, güvenliğe diyalektik ve kapsamlı bakış açısı ile daha uygun bir analiz yapmaya zemin hazırladığını söylemek mümkündür. Bu yapısından dolayı çalışmamızın teorik alt yapısını, Kopenhag Okulu'nun *sektörel analiz* yaklaşımı oluşturacaktır.³¹ Daha sonra detaylı olarak ele alınacak olan söz konusu yaklaşımın (*sektörel analiz*) özellikle ekonomi-politik alanlara daha uygun bir teorik tez ya da nazariye olacağı düşünülmektedir. Kopenhag Okulunun yanı sıra enerji güvenliği ve kritik alt yapı güvenliği de çalışmamızın temel anlamda büyük bir kısmını oluşturacaktır. Öte yandan Kopenhag Okulu'nun geliştirdiği yaklaşımların genel olarak Batı ve daha sistemli ülkelere uygun bir model olduğu da aşikârdır. Bu çerçevede her ne kadar devlet geleneği oturmuş ve kurumları sağlam bir şekilde teşkilatlanmış olsa da İran'ın bu yaklaşım çerçevesinde analiz edilmesi

²⁸ Waltz Kenneth, Çev. Ersin Onulduran, **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**, AÜSBF yayınları, 1982, s.28

²⁹ Neorealist teorinin en önemli kavramlarından biri olan "Güvenlik ikilemi" bir devletin çevresinden tehdit algılaması sonucunda silahlanmaya yönelmesi ve buna karşı çevrenin de silahlanması olarak tanımlanmaktadır. Sonuç olarak güç maksimizasyonu sonucunda ortaya bir güvenlik durumunun aksine, çatışma olasılığı çıkmaktadır.

³⁰ Bilgehan Alagöz, Ekber Kandemir, "11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti", Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, 2015, s.109-140.

³¹ Barry Buzan and Ole Wæver, **Regions and Powers: the Structure of International Security**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, s.12-25.

bazı sınırlılıkları da beraberinde getirecektir. Özellikle kapalı bir ülke olan İran’a ilişkin veri ve kaynakların güvenilirliği sıkıntısı bu açıdan en büyük meydan okuma olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2. Kritik Altyapı ve Enerji Güvenliği

1.2.1. Kritik Altyapı Güvenliği ve Güvenlik Yaklaşımları

Kritik altyapıların güvenliği her devlet için sağlanması gereken zaruri bir görevdir. Şehirlere elektrik sağlanması, ulaşım ve iletişim hatlarının sorunsuz çalışması, barajların ve santrallerin faaliyetlerine devam etmesi, enerji akışının sağlanması vb. alanlar bir devletin kritik altyapı güvenliği olarak tanımlanmaktadır. Öte yandan Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) tarafından yapılan bir tanımlamada kritik altyapılar telekomünikasyon altyapısı gibi bilgi ve iletişim teknolojileri, enerji üretim ve dağıtım sistemleri, su, ulaşım ve kanalizasyon sistemleri gibi kritik altyapıların kontrol edilmesi ve izlenmesini sağlayan SCADA sistemleri ile finans sistemi, güvenlik servisleri gibi kritik sektörlerin bilgi ağları olarak tanımlanmıştır.³² Kritik alt yapıların güvenliği ise kabaca enerji, doğalgaz altyapıları, su şebekeleri, sağlık sistemine ilişkin altyapılar, ulaşım altyapıları, hava ulaşım kontrolü sağlayan altyapılar, savunma sanayi altyapıları, nükleer tesisler ve stratejik üretim tesislerinin korunması ve güvenliğinin sağlanması olarak tanımlanabilir.³³ Örneğin İran’ın özellikle uzun yıllardır nükleer çalışmalar yaptığı Buşehr’deki nükleer santrale siber bir saldırı gerçekleştirilmiştir. Santralde çalışanların bilgisayarlarına bulaştığı iddia edilen *Stuxnet* isimli virüsün Tahran’ın nükleer programına büyük zararlar verdiği iddia edilmiştir. Görüldüğü üzere kritik altyapıların fiziki güvenliğini sağlamak kadar siber güvenliğini tesis etmekte büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda kritik altyapıların güvenliğine ilişkin olarak geliştirilen yaklaşımlardan bir kaçını ele almak faydalı olacaktır.

³² OECD, Working Party on Information Security and Privacy, “Recommendations of the Council on the Protection of Critical Information Infrastructures”, Ocak 2008

³³ AFAD, **2014-2023 Kritik Altyapıların Korunması Yol Haritası Belgesi**, Eylül 2014, ss.14. <https://www.afad.gov.tr/Dokuman/TR/123-20141010111330-kritikaltyapi-son.pdf> erişim tarihi: 03.06.2019

1.2.1.1. Risk Temelli Karar Verme Yaklaşımı

Bir ülkede çok sayıda kritik altyapının bulunması bütün altyapılar için güvenlik önlemi alınmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle risk yönetimi kullanılarak hedef olabilecek kritik altyapıların belirlenmesi sonrası bu tesislerin korunmasına öncelik verilmesi amaçlanmaktadır. Burada önceliklerin nasıl belirleneceği de önemli bir sorundur. Her kritik altyapı sektörü için farklı risklerin belirlenmesi gerekmektedir. Risk temelli strateji aşağıdaki esasların yer aldığı risk değerlendirme süreciyle belirlenir. Bu kıstaslar şunlardır:³⁴

Hedef ve Amaçların Belirlenmesi: Risk temelli karar verme süreci, risklerin yok edilmesinden azaltılmasına kadar farklı amaçlar içerebilir. Amaç risklerin azaltılmasının yanında sosyal faydayı sağlamak da olabilir.

Tesislerin, Sistemlerin ve Ağların Tespiti: Kritik altyapılar tek bir tesisten oluşmakla birlikte genel olarak birbirine bağlı ağ ve sistemlerden oluşmaktadır. Bu nedenle kritik altyapıların tespitinde buna dikkat edilmesi gerekmektedir.

Risklerin Değerlendirilmesi: Riskler farklı yöntemlerle hesaplanabilir. Çok kriterli risk değerlendirmesi her faktöre yönelik riskleri ve sayısal oranları içerir. Olasılıklı risk değerlendirmesinin ise sonuçları daha kesindir. En basit doğal felaketlerde ise tarihsel verilere dayanılarak afetlerin olma sıklığı ve bu afetlerin yol açtığı zararlar dikkate alınmaktadır. Kritik altyapılar birbirlerine bağımlı ve karmaşık sistemler olduğundan risk hesaplamaları da karmaşık hale gelmektedir. Bu nedenle doğrusal olmayan etkiler, geri besleme döngüsü ve diğer faktörler de göz önünde bulundurulmalıdır.

Önceliklendirme: Kritik altyapılar büyük ve pahalı tesisler olduklarından dolayı hayati öneme sahip en kritik unsurların tespit edilmesi gerekmektedir. Öncelikle en çok risk taşıyan unsurlara kaynak aktarılmalıdır. Ama bunun da belli sınırları vardır. Çünkü bir saldırı ya da facianın gerçekleşmesi riskini yüzde bir bile azaltmak bir tesisten diğerine farklılıklar göstermektedir.

Programları Uygulamak: Tipik bir kritik altyapı koruma değerlendirmesi sonucunda bir tavsiye ortaya çıkar. Örneğin; değerlendirme sonucunda içme suyu sisteminin güvenliğini

³⁴ Ted G. Lewis, Critical Infrastructure Protection In Homeland Security, Wiley, New Jersey, 2015, s. 13-14.

sağlamak, köprüleri tamir etmek veya elektrik şebekesinin trafolarını güçlendirmek gibi tavsiyeler yapılır. Bu tedbirler yatırım gerektirmektedir.

Etkinliğin Ölçümü: Son olarak uygulama programının etkililiğinin ölçülmesi ve son değerlendirmede kullanılması gerekmektedir.

Risk temelli strateji emek yoğun bir stratejidir. Çünkü bütün unsurların değerlendirilmesi ve sayısal olarak sonuç alınması gerekmektedir. Bu ölçümler binlerce adet olacağı ve pek çok ihtimal içereceği için doğru sonuç vermeyebilir. Dahası risk değerlendirmesinin sonuçları toplumun belli bir kesimi için kritik olan tesislerin, başka bir kesim için kritik olan tesis pahasına tercih edilmesi gibi sebeplerden sosyo-politik amaçları da tatmin etmeyebilir.³⁵ Yüksek risk taşıyan tesisleri bilen teröristler bu sefer düşük risk taşıyan tesislere saldırarak yapılan çalışmaları boşa çıkarabilir.

1.2.1.2. Mukavemet Temelli Karar Verme Yaklaşımı

Her sektörün kendi çapında büyüklüğü, her kritik altyapının korunmasını imkânsız hale getirmektedir. Bu durum kritik altyapılar arasında önceliklendirme yapmadan kritik altyapıların korunmasını imkansız hale getirmektedir. Bu nedenle kritik altyapıların korunmasında yüzde yüz güvenlik anlayışı ortadan kalkmakta ve yerine mukavemet kavramı yerleşmektedir. Buna göre kritik altyapıyı korumak yerine, söz konusu kritik altyapıyı en baştan dayanıklı bir şekilde inşa ederek saldırıya uğradıktan ve hasar gördükten sonra kendini toparlaması amaçlanmaktadır. 2013 yılında ABD’de yayınlanan Ulusal Altyapı Koruma Programında dayanıklı altyapı dönemi başlamış, terörizm ve tüm tehlikeler yaklaşımı geri plana atılmıştır. Ancak mukavemet tanımlarının farklılaşması mukavemetin ölçülmesini ve uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte mukavemet tekil bir varlık değil, sistemin bir parçasıdır. Mukavemet için şöyle bir tanım yapılmıştır: “*Sisteme hasar verecek bir ya da birçok olayda, bu olaylara karşı hem olayın büyüklüğünü hem de süresini, sistemin performans seviyesini etkilemeyecek ölçüde azaltma kabiliyetidir.*”³⁶

³⁵ Ted G. Lewis, Critical Infrastructure Protection In Homeland Security, Wiley, New Jersey, 2015, s. 14.

³⁶ US National Infrastructure Protection Plan Partnering to enhance protection and resiliency 2009 <https://www.cisa.gov/sites/default/files/publications/nipp-executive-summary-2009-508.pdf> erişim tarihi: 03.05.2019

Bu tanım binalar, köprüler, internet sunucuları, elektrik santralleri ve boru hatları gibi tekil unsurlar için yeterli olsa da elektrik şebekesi, iletişim ağı veya su şebekesi gibi karmaşık ve birbirine bağımlı sistemler için yetersizdir. Bu nedenle ABD’de 2009 yılında yayınlanan Ulusal Altyapı Koruma Plan’ında şu tanım yapılmıştır: ³⁷ “Her türlü koşullarda oluşan bir zorluğa ya da değişime dayanma, kurtulma ya da başarılı bir şekilde adapte olma kabiliyetidir.”

1.2.1.3. Önleme/Müdahale

Risk ve mukavemet temelli stratejiler önlemeye karşı müdahaleye ne kadar kaynak ayrılacağı sorusunu akla getirmektedir. Kritik altyapıların korunmasında önlemeyle mi yoksa müdahaleyle mi önleneceği birincil meslelerden birdir. Öte yandan sadece önlemenin olduğu bir stratejide kaynaklar zararı önlemek için kullanılır. Sadece müdahalenin olduğu bir stratejide ise müdahale kapasitesine yani acil durum hizmetleri, kolluk ve itfaiye gibi hizmetlere yatırım yapılır.³⁸ İki durumun sağlanması ile birlikte kaynaklar en iyi şekilde kullanılır.

Kritik altyapıların güvenliğiyle ilgili hiçbir zaman çözülemeyen sorunlardan biri de önlemeye karşılık müdahale stratejilerine ne kadar kaynak aktarılacağıdır. Bunların arasındaki dengelerin nasıl sağlanacağı önemli bir husustur. Bununla birlikte önleme kitlesel kayıplardan, ekonomik zararlardan, psikolojik çöküşten ve ulusal gururun kırılmasından daha ucuzdur. Yüzde yüz önleme imkansız olmakla birlikte terör saldırıları dışındaki doğal afetleri önlemek zaten mümkün değildir. Ancak yollar, binalar ve enerji hatları bu gibi felaketlere karşı güçlendirilebilmektedir. Örneğin; bir asteroidin çarpması kısıtlı bir bölgeyi etkiler ve belli bir bölgede zarara yol açar. Ancak büyük bir fay hattında olabilecek şiddetli bir deprem çok geniş bir bölgeyi etkileyebilir. Bu durumda asteroid çarpması depreme göre daha düşük riskli bir tehdittir. Bu nedenle yüksek riskli tehlikelere karşı önlemeye yönelik, düşük riskli tehlikelere karşı ise müdahaleye yönelik kaynak tahsis edilmelidir.³⁹ Yüksek ve düşük risk içeren durumların tespiti ülkenin içinde bulunduğu coğrafi ve siyasi şartlara da bağlıdır. Okyanusa kıyısı olmayan bir ülkede tayfun tehlikesi, deprem kuşağında olmayan bir ülkede de deprem tehlikesi olmadığından bu riskler düşünülmemelidir.

³⁷ A.g.e.

³⁸ A.g.e.

³⁹ A.g.e.

1.2.1.4. Uluslararası Alanda Kritik Altyapılara Karşı Yapılan Saldırıları

Kritik enerji altyapıları bir ülkenin önemli tesisleri arasında yer alan ve söz konusu ülkenin istikrarını sağlayan başlıca tesislerdir. Bahse konu tesislerin özellikle fiziksel güvenliğinin sağlanması öncelikle ekonomik açıdan elzem bir ehemmiyet taşımaktadır. Özellikle son 50 yılda bu tesislere ve altyapılara yönelik terör saldırılarının artarak gerçekleştiği görülmektedir.⁴⁰ Söz konusu saldırılar ve sabotajlar analiz edildiğinde gerçekleştirilen eylemin terör örgütlerine maliyetinin çok düşük olduğu, bununla birlikte ortaya çıkardığı etki ve saldırıdan etkilenen tesis ve ülkelerin zararlarının büyük olduğu görülmektedir. Öte yandan gerek Türkiye’de gerekse dünyada kritik altyapılara yönelik pek çok saldırı yapılmıştır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

- Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru hattına dönem dönem, özellikle PKK terör örgütü tarafından birçok saldırı gerçekleştirilmektedir.
- El Kaide tarafından Suudi Arabistan’ın Abqaiq bölgesinde 14 Şubat 2006 tarihinde bir petrol rafinerisine iki bombalı araçla saldırı düzenlenmiştir. Suudi Arabistan’ın petrol üretiminin üçte ikisini karşılayan tesise yapılan bu saldırı sonucunda dünya petrol fiyatlarında küçük çaplı bir dalgalanma olmuştur.
- Diğer bir olay 2008 ve 2009 yıllarında Kanada’nın Britanya Kolombiya’sı eyaletinde yaşanmıştır. Söz konusu eyalette bulunan doğalgaz boru hattına dört farklı saldırı düzenlenmiştir. Daha sonra yapılan tetkiklerden saldırının bireysel bir saldırı olduğu ortaya çıkmış ve çevresel kaygılardan dolayı gerçekleştirildiği saptanmıştır.
- Mağrip El-Kaidesi tarafından 16 Ocak 2013 tarihinde Cezayir’in Libya sınırına yakın bir bölgesinde yer alan Ayn Amenas yakınlarındaki Tignantourine doğalgaz tesisine bir saldırı ve rehin alma girişimi gerçekleştirilmiştir. Cezayir ekonomisi açısından önemli bir yeri olan bu tesiste, çalışan yabancıları rehin alan teröristler, Guantanamo’da bulunan bazı El-Kaideli teröristlerin serbest bırakılmasını talep

⁴⁰ AFAD, **2014-2023 Kritik Altyapıların Korunması Yol Haritası Belgesi**, Eylül 2014, ss.14. <https://www.afad.gov.tr/Dokuman/TR/123-20141010111330-kritikaltyapi-son.pdf> erişim tarihi: 03.05.2019

etmiştir. Cezayir özel kuvvetlerinin operasyonu sonucu sona eren eylemde 39 tesis çalışanı hayatını kaybetmiştir.⁴¹

1.2.2. Enerji Güvenliği

Enerji güvenliği en basit tanımıyla enerjinin arz ve talep güvenliğinin sağlanmasıdır. Ancak enerji güvenliğini tanımlamaya yönelik farklı yaklaşımların olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu kavramın tanımlanmasındaki farklılıklar özellikle tanımlayan aktörün (devlet, yaklaşım, örgüt ve birey) ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmektedir. Avrupa Komisyonu enerji güvenliğini “gelecekte gerekli enerji ihtiyacının, hem ülke içi yeterli kaynaklar, hem de erişilebilir ve istikrarlı dış kaynakların talep edilmesiyle karşılanabilmesini sağlama kabiliyeti” olarak tanımlamaktadır.⁴² Günümüzde gerek küresel anlamda gerekse daha yerel düzeyde üzerinde konuşulan konuların başında enerji güvenliği gelmektedir. Enerji güvenliği kavramına ilişkin olarak genel anlamda iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan ilki enerjiye yoğunlaşırken, ikincisi güvenliğe ağırlık vermektedir. Enerji güvenliğinin, enerji ağırlıklı tanımı enerji havzalarının, kaynaklarının ve rezervlerinin bulunabilirliği, erişilebilirliği ve ispat edilebilirliği kavramlarını içine almaktadır. İkinci tanımlama olan güvenlik ağırlıklı tanımı ise enerji kaynaklarının daha çok işlenme safhalarına ilişkindir. Bu bağlamda enerjinin aranması, geliştirilmesi, üretilmesi, iletimi, dağıtımı, pazarlanması ve tüketimini içeren networkun ya da tesislerin her türlü saldırıya karşı fiziki ve siber anlamda korunması anlamını içermektedir.⁴³ Bununla birlikte diğer bir tanımda enerji güvenliği, ekonominin ihtiyacı olan enerji hizmetlerinin sürekliliğinin sağlanabilmesi olarak da tanımlanmaktadır. Buna ek olarak özellikle enerji güvenliği alanında önemli bir yere sahip olan Asya Pasifik Enerji Araştırmaları Merkezi’nin 2007 yılındaki raporunda 4A olarak tanımlanan yaklaşımını da incelemek yerinde olacaktır.

⁴¹ Cezayir’de rehineler kayıp, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/cezayirde-rehineler-kayip>, Al-Jazeera Türk, erişim tarihi: 08.05.2019.

⁴² EU Commission, “Green Paper Towards a European Strategy for the Security of Energy Supply”, COM(2000) **Final Report**, Brussels.

⁴³ Ediger Vokan Şevket, “Enerji Arz Güvenliği ve Ulusal Güvenlik Arasındaki İlişki”, **SAREM Enerji Arz Güvenliği Sempozyumu**, 2007, Ankara, s.3.

Söz konusu 4A yaklaşımı kullanılabilirlik (availability), erişilebilirlik (accessibility), ucuzluk (affordability) ve benimsenirlik (acceptability) olarak sırlanmaktadır.⁴⁴

Kullanılabilirlik (Availability)

Her ne kadar fizik yasaları evrende enerjinin kaybolmadığını ve sadece bir türden başka bir türe geçiş yaptığını söylese de, elimizdeki teknolojiler sadece belirli tür enerji kaynaklarını (petrol, hidro-kinetik enerji, nükleer, tepkime vb.) ekonomik bir şekilde ihtiyaç duyanların kullanımına sunabilmektedir. Söz konusu kaynakların kullanıma hazır hale getirilmeleri de ileri seviye teknoloji ve yüksek miktarda sermaye yatırımı gerektirmektedir. Bu bakımdan şunu demek mümkündür; dünya ekonomisinin kullanımına hazır mevcut enerji kaynaklarının miktarı sınırlıdır.

Kullanılabilirliğin iki önemli boyutu vardır: Petrol ve doğalgaz gibi kaynakların kısıtlı kaynaklar olduğu bilinen bir gerçektir. Burada kullanılabilirlik bir kaynağın var olup olmamasıyla ilgilidir. Bazı enerji uzmanları petrol ve doğalgaz kaynaklarının insanlık için her zaman yeterli seviyede olacağını ve ihtiyacı karşılayacağını savunmaktadır. Bu bilim insanlarına göre, bu kaynakların birim fiyatlarının artması ülkeleri ve diğer yapıları yeni rezervler bulmaya ya da mevcut rezervlerden daha fazla kaynak çıkarmayı mümkün kılacak teknolojileri geliştirmeye sevkedecektir. Bu çerçevede, 2005'ten beri yapılan yatırımlar ve girişimler sonucunda ABD'deki kayagazı (shale gas) petrolü rezervlerinde ciddi artış sağlanmış⁴⁵, 2015 yılına kadar olan 10 sene içinde ABD'nin petrolde dışa bağımlılık oranı %60'tan %25'e düşmüştür.⁴⁶ Her hâlükârda, bir coğrafyada enerji kaynaklarının varlığının araştırılabilmesi için o bölgenin fiziksel güvenliğinin sağlanması gerekmektedir.

Son dönemde dünyanın gözde enerji türlerinden biri haline gelen yenilenebilir enerji kaynakları söz konusu olduğunda ise kullanılabilirlik olgusu daha farklı bir şekil almaktadır. Güneş, rüzgâr ve sudan elde edilen enerji kaynakları teoride sonsuz enerji barındıran kaynaklardır.⁴⁷ Ancak, doğaları gereği bu tür enerji kaynaklarının potansiyelleri saat, gün ve

⁴⁴ APERC, Quest for Energy Security in the 21st Century: Resources and Constraints, 2007, Tokyo: Asia Pacific Energy Research Centre.

⁴⁵ Ahışhalı Murat Alp, "Kaya Gazı: Dünya Enerji Düzenine Etkileri ve Türkiye Potansiyeli", Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3, 2013, s.12-34.

⁴⁶ Annual Energy Outlook 2016 With Projections to, (Energy Information Administration (2012), 2035. Washington D.C.: Government Printing Office.

⁴⁷ Kum Hakan, "Yenilenebilir Enerji Kaynakları: Dünya Piyasalarındaki Son Gelişmeler ve Politikalar", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 33, Temmuz-Aralık 2009, s.207-223.

mevsimsel olarak değişkenlik göstermektedir. Örneğin, gece vakti güneş enerjisi mevcut olmayacak ya da sonbahar aylarında nehirlerin debileri dolayısıyla üretilen hidroelektrik enerjisi büyük miktarda azalacaktır. Buna ek olarak, hidrokarbon kaynaklarının aksine, yenilenebilir enerji kaynaklarının depolanması zor ve maliyetli olup ancak çok kısıtlı ölçeklerde bu mümkün olabilmektedir.⁴⁸ Dolayısıyla nehirlerdeki su akış hızını düşüren iklim değişikliği gibi dışsal sebepler, yenilenebilir enerji kullanılabilirliğine bel bağlamış ülkelerin enerji güvenliğini ciddi anlamda tehdit etmekte ve riske atabilmektedir.

Erişilebilirlik (Accessibility)

Kanıtlanmış ve belirlenen mevcut enerji kaynaklarının tamamının kullanılabilir hale dönüştürülmesi birçok süreci içinde barındırmakta ve bundan dolayı bu kullanım her zaman mümkün olmayabilmektedir. Dünya genelinde farklı büyüklükteki pek çok petrol ve doğal gaz rezervi, çıkartılmaları çok maliyetli ve zahmetli olduğu için ekonomik sisteme girememektedir. Bu kaynaklar yeryüzüne çıkarılsa bile çıkarıldıkları yerden, talep edilen ülkelere ve bölgelere iletilmeleri sıklıkla bir güvenlik sorunu oluşturmakta ve bir arz güvenliği boyutunu ortaya çıkarmaktadır.⁴⁹ Hidrokarbon enerji türlerinin büyük çoğunluğu tankerlerle deniz yolundan taşınmakta, aynı zamanda uluslararası nitelik taşıyan boru hatları ile de kara yolu veya deniz altından uluslararası piyasalara ulaştırılmaktadır. Dünyada her gün tüketilen petrol, fuel-oil ve benzeri enerji kaynaklarının %60'ından fazlası deniz vasıtaları aracılığıyla kullanıcılarına ulaştırılmaktadır.⁵⁰ Doğalgaz ticaretinde ise uluslararası boru hatları önemli bir rol oynamaktadır.

Ülkelerin mevcut durumda, enerji tedarik zincirinin güvenliğini tehdit eden pek çok unsurdan söz edilebilir. Bunlardan birincisi, ülkeler arası ve içi karışıklıkların enerji tedarik zincirini sekteye uğratma ihtimalidir. Örneğin, İran ile Suudi Arabistan arasındaki ideolojik ve mezhepsel çekişmeler, dünyanın %20 petrol arzının sağlandığı *Hürmüz Boğazı'ndaki* gemi trafiğini doğrudan etkileyebilir. Buna benzer şekilde Endonezya ve Filipinler'de varlık gösteren isyancı gruplar, dünya enerji yolları içinde büyük bir yeri olan ve dünya petrol trafiğinin %30'unun gerçekleştiği *Malaka Boğazı'ndaki* geçiş trafiğini sekteye uğratabilir.

⁴⁸ A.g.e.

⁴⁹ Altinoz, Buket, And Alper Aslan. "Exploring The Nexus Between International Migration, Renewable Energy Consumption And Climate Change: Evidence From Oecd Countries," International Congress Of Energy Economy And Security, 2018.

⁵⁰ National Research Council, **Hidden Costs of Energy: Unpriced Consequences of Energy Production and Use**, Book News, Inc., Portland, 2010 s.154-156.

2008 yılının Ağustos ayında Gürcistan'ı işgal eden Rus birliklerinin bir kısmı, BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan) boru hattı menziline girer girmez mevzilenmiş, bu hareketle Gürcistan'ın işgalini protesto eden Batılı ülkelere enerji üzerinde bir mesaj vermişlerdir.⁵¹ Afrika'daki en büyük petrol kaynaklarının bulunduğu Nijer Deltası'nda faaliyet gösteren terör grupları ve isyancıların, kuyulardan yükleme limanlarına petrolü taşıyan boru hatlarını dönem dönem hedef aldığı ve bu sabotajlarla petrol şirketlerinden haraç toplamaya çalıştıkları da bir gerçekliktir.⁵²

Ortaya çıkan bazı doğa olayları da kısa ve uzun vadede enerji arz güvenliğini tehdit etmektedir. Bu bağlamda, 2005 yılında Meksika Körfezinde meydana gelen *Katrina Kasırgası* dünya petrol piyasalarında kısa vadeli dalgalanmalara yol açmış ve Washington'u stratejik petrol rezervinin bir kısmını kullanmak zorunda bırakmıştır. Ayrıca, küresel ısınma sebebiyle Sibiry tundralarındaki perma-frostu erimektedir. Özellikle söz konusu buz tabakasının hiç bir zaman erimeyeceği varsayılarak inşa edilmiş olan ve Sibiryayı boydan boya geçen petrol ve doğalgaz boru hatlarının fiziksel bütünlüğünü zayıflatmakta ve bölgedeki kaynakların dünya piyasalarına ulaşmasında uzun vadeli risk ve tehdit oluşturmaktadır.⁵³

Enerji arz eden ve enerji talep eden devletler, erişilebilirlik konusundaki güvenlik endişelerini gidermek için enerji kaynaklarını ve portföylerini çeşitlendirme (*diversification*) stratejisine son dönemde sıkça başvurmaktadır.⁵⁴ Bu strateji özellikle rantiyer diye nitelendirilen Rusya ve İran gibi ülkeleri rahatsız etmektedir. Her ne kadar Moskova, Sibiryadan elde ettiği petrol ve doğalgazı çoğunlukla Çin'e satmayı planlıyor olsa da, asıl amaç uluslararası piyasalara ulaşmaktır. Özellikle Batılı ülkeler Rus doğalgazına bağımlılıktan büyük rahatsızlık duymaktadır. Bu çerçevede Rusya'nın doğrudan arka bahçesi olarak gördüğü Polonya ve Litvanya, Moskova'nın etkisinden kurtulmak için ülkelerini dünyanın diğer gaz tedarikçilerine açacak yüksek kapasiteli sıvılaştırılmış doğal

⁵¹ Evin, Ahmet, Hatipoglu Emre, "Convergence or Divergence: EU and Turkish Foreign Policy over the Last Decade", P. Blazs (der.), A European Union with 36 Members? Perspectives and Risks, Budapeşte: Center for EU Enlargement Studies, 2014, s. 185-198.

⁵² Garuba, Dauda S. (2010). "Trans-border economic crimes, illegal oil bunkering and economic reforms in Nigeria". Global Consortium on Security Transformation Policy Brief Series, No. 15.

⁵³ National Research Council, , Hidden Costs of Energy: Unpriced Consequences of Energy Production and Use s.20-45.

⁵⁴ Biresselioğlu, Mehmet Efe. "NATO'nun Değişen Enerji Güvenliği Algısı: Türkiye'nin Olası Konumu." Uluslararası İlişkiler Dergisi 9, no. 34, 2012, s.227-52.

gaz (LNG) liman terminalleri inşa etmişlerdir.⁵⁵ Bu tür enerji çeşitlendirme politikaları, arz ve talep eden ülkeler arasında gerilim oluşturabilmekte ve bu gerilim zaman zaman kriz ve hatta askeri gücün kullanıldığı çatışmalara dahi dönüşebilmektedir. Bu açıdan enerji kaynaklarına erişilebilirlik her ülke açısından büyük önem taşıyan bir unsur olmaktadır. Çalışmamız kapsamında da Tahran'ın en önemli problemlerinden biri olarak bu konu karşımıza çıkacaktır.

Ucuzluk (Affordability)

İktisat teorisi, fiyat mekanizmasının piyasadaki arz ve talebi uzun vadede dengeleyeceğini söylemektedir.⁵⁶ Ancak enerji, ekonomideki nihai bir mal olarak kullanımının yanı sıra, sanayi ve savunma gibi birçok sektörde üretim ve servislerin ara ya da ana girdisi olarak da kullanılmaktadır. Ayrıca enerji kaynakları ısınma ve elektrik üretimi gibi zorunlu ihtiyaçları karşılamada da kullanılmaktadır. Enerji kaynaklarına duyulan ihtiyacın bu şekilde sürekli, çeşitli ve ivedi olması, enerji fiyatlarının makul ve sürdürülebilir seviyelerde tutulmasının önemli olduğunu göstermektedir. Fiyatlardaki ani dalgalanmalar, uzun vadede etkin bir mekanizma olan fiyat dengeleme sürecini devre dışı bırakabilmekte, söz konusu ani dalgalanmaların ülkelere getirdiği ekonomik ve sosyal yükler de güvenlik sorununa dönüşebilmektedir.

Dünya piyasaları açısından 1973'teki petrol krizi petrolün varilini 21 dolardan bir ayda 55 dolara çıkarmış, daha sonra söz konusu fiyatlar 1979 Nisan'ındaki 58 dolar tabanından bir yılda 125 dolara kadar çıkmıştır. Bahse konu 1973 ve 1979'daki iki artış, Batı'da petrol ürünlerine olan talebi patlatmış ve panikleyen tüketiciler siyasilere ne olursa olsun enerji tedarik güvenliğini sağlamaları konusunda baskı oluşturmuşlardır. Bu siyasi baskı sonraki yıllarda Batılı ülkelerin dünya petrol arzı konusunda iş birliği yapan petrol üreticisi ülkelerdeki otokratik rejimlere diğerlerine göre daha ılımlı yaklaşmasını sağlamış ve böylelikle petrol arzının dünya pazarlarındaki ekonomik güvenliğini sağlamakla Batı dünyası test edilmiştir. Öte yandan dikkat çekilmesi gereken başka bir konu da enerji piyasalarındaki her fiyat artışının bir krize yol açmadığıdır. Bu bağlamda petrol fiyatlarında benzer oranda bir artış 2002 ile 2008 arasında yıllarda gerçekleşmiştir. Petrolün varil fiyatı

⁵⁵Avrupa, Rusya'ya enerji bağımlılığından kurtulabilir mi? https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/05/140502_avrupa_rusya_enerji, erişim tarihi: 03.05.2019.

⁵⁶ Ünsal Erdal, **İktisada Giriş** (İkinci Baskı). İmaj Yayıncılık Ankara, (2010).

bu altı yıllık sürede 28 dolardan 164 dolara kadar yükselmiştir.⁵⁷ Söz konusu artış 1970’li yıllardaki gibi toplumda bir güvenlik sorunu yaratmamış, piyasa ekonomisi üzerinden fiyat mekanizması işlemiş ve arz talep dengesi oluşmuştur.

Enerji güvenliğinin ucuzluk boyutu, söz konusu enerji kaynağını arz ve talep eden ülkeler için farklı anlamlara gelmektedir. Bu çerçevede çok yüksek fiyatlarla enerji arz eden ülkelerin enerji güvenliği tehdit edilebiliyorsa, çok düşük fiyatlar enerji talep eden ülkelerin de güvenlikleri tehdit edilebilir. Bu çerçevede enerji fiyatlarındaki beklenmedik düşüşler, rantiyer ya da kaynak ülkelerin bütçelerini ciddi sıkıntıya sokacak, bütçe açıkları vermelerine neden olacak ve bu ülkelerde siyasi, ekonomik ve sosyal karışıklığa yol açabilecektir. Yayınlanan raporlara göre Ortadoğu ülkelerinin bütçelerini dengeleyebilmeleri ve ekonomilerini sürdürülebilir kılmaları için özellikle petrol fiyatlarının varil başına en az 50-85 dolar arasında olması gerektiğini ön görmüşlerdir.⁵⁸ Ayrıca çok düşük enerji türevi fiyatları kısa vadede enerji alıcısı ülkelerin avantajına olan bir durum gibi gözükse de, düşük fiyat ortamında üretici ülke ve şirketler üretime gerekli yatırımları yapmak istemeyecekleri veya yapamayacakları için, yatırım almadıkça azalan petrol üretim miktarı orta ve uzun vadede dünya piyasalarına olumsuz etki yapacaktır.

Dünya piyasaları açısından baktığımızda özellikle 2000’li yıllardan itibaren enerji ve diğer enerji türevlerinin (petrol, doğalgaz vb.) fiyatlarındaki hareketliliğinin azalması konusunda iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunların ilki, bazı enerji alıcısı olan ülkelerin stratejik milli petrol rezervlerine ek olarak, farklı ülkelerde stoklar oluşturmalarıdır. İkinci gelişme ise özellikle ABD kaynaklı bir durumdur. İlerleyen teknolojinin olanakları sayesinde kayagazı (shale) petrolünün arzının yapılmaya başlanması da önemli bir ekonomik gelişmedir. Normal şartlarda fizibilitesi yapılmış konvansiyonel bir petrol kuyusunun üretime başlaması 2-10 yıl arasında bir süreyi alabilmektedir. Ancak buna karşın yeni bir teknoloji olan kayagazı petrolünde ise bu süre altı aya kadar düşebilmektedir.⁵⁹ Bununla birlikte kayagazı petrolü kuyularının üretim ömrü konvansiyonel kuyulara göre daha kısadır. Söz konusu kaya gazı kuyularının üretime daha hızlı geçebilmeleri, dünya piyasalarındaki

⁵⁷ Koşaroğlu, Şerife Merve , Yalçın Erik, Nazan, “Tarihsel Süreç Boyunca Değişen Petrol Fiyatları; Kaya Gazı Etkisi ve Bazı Öngörüler”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 17 / 2, Kasım 2016: 119-143.

⁵⁸ Medas, Paulo A. ve Daria Zakharova A Primer on Fiscal Analysis in Oil-Producing Countries. International Monetary Fund, No. 9-56. Washington, D.C. 2009.

⁵⁹ Ahışhalı Murat Alp, A.g.e.

petrol arzına gelebilecek olumsuz şoklara karşı dengeleyici ve düzenleyici bir tedbir sağlamaktadır.

Petrol piyasalarının öngörülemez olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda, 14 Eylül 2019 tarihinde yapılan drone saldırısı sonrasında Suudi Arabistan'ın petrol üretiminin %5 oranında düşmesi, dünya petrol piyasalarında uzun süreli bir krize yol açmamıştır.⁶⁰ Bu dönemde gerek kayagazı petrolü sayesinde ABD'nin petrol dış bağımlılığının düşmüş olması, gerekse Ortadoğu'daki ve diğer petrol üreticilerinin petrol stoklarını dünyanın farklı coğrafyalarına dağıtmış olmaları krizin ortaya çıkmasını engellemiştir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın üyeleri ile OPEC ülkeleri arasında başarılı bir koordinasyon ve iletişimin sağlanması ile petrol fiyatları saldırıyı takip eden iki hafta içinde büyük ölçüde sabit tutulmuştur.

Uluslararası siyasette ortaya çıkan başka öncelikler de enerjinin iktisadi boyutuna etki edebilmektedir. Bu çerçevede karbon emisyonları ve çevreyi koruma hedefleri gibi nosyonlar Avrupa Birliği, karasularına girecek tankerlerin saldıkları karbondioksit miktarı ve sülfür gibi doğaya zarar verecek maddelere kısıtlamalar getirilmiştir. Söz konusu kurallar 2020'de devreye girmiştir. Bu kurallara riayet etmesi için birçok tanker, gerekli teknolojik donanımlarının yüklenmesi ve modernize edilmesi için limanlara ve tersanelere çekilmiştir. Bahse konu gelişme, özellikle 2019 yılının ikinci yarısında petrolü arz eden ülkeden talep eden ülkelere iletecek tankerlerin sayısında ciddi bir azalmaya yol açmıştır.⁶¹ Tankerlerin sayısal olarak azalması sonucunda, doğrudan navlun fiyatları etkilenmiştir. 2019 yılının Ekim-Kasım aylarında yaklaşık iki milyon varil kapasiteli büyük tankerlerin günlük kirası 70 bin dolardan 150 bin dolar seviyelerine çıkmıştır.⁶² Söz konusu maliyet artışları doğrudan

⁶⁰ Suudi Tesislerine Drone Saldırısı Sonrası Petrol Fiyatları Yüzde 20 Arttı,, <https://tr.euronews.com/2019/09/16/suudi-tesislerine-drone-saldirisi-sonrasi-petrol-fiyatları-yuzde-20-artti>, erişim tarihi: 03.05.2019.

⁶¹ United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), Review of Maritime Transport 2019, No. E.19.II.D.20 31 January 2020 English. s.30-33.

⁶² A.g.e. s. 25-33.

enerjinin arz maliyetini artırmakta, dolayısıyla nihai tüketiciler enerji güvenliğine doğrudan etki etmektedir.

Toplumsal Kabul (Acceptability)

Söz konusu unsur daha çok insan hayatı ve çevrenin zarar görmemesi ile ilgilidir. Bu bağlamda enerji güvenliğinin çevre ve sosyal yapı ile etkileşimi öne çıkmaktadır. Enerji kaynakları gerek kaynak gerekse geçiş güzergâhı üzerinde bulunan halkların yaşamına olumlu ya da olumsuz pek çok etkide bulunur. İnsanlık tarihi Çernobil ve Fukuşima gibi deneyimlerden sonra nükleer enerjiye bir adım uzak durmaya başlamış ve daha güvenli bir enerji üretim şekli üzerinde çalışmaya yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede söz konusu deneyimler Japonya başta olmak üzere dünya ülkelerini enerji güvenliği mimarisini yeniden tasarlamaya itmiştir. Örneğin; Çin özellikle 1990’lardan itibaren göstermiş olduğu büyük endüstriyel gelişmesinin ihtiyaç duyduğu enerji talebini çoğunlukla kömür santralleri ile karşılamıştır. Bahse konu kömür santrallerinin ucuz ve hızlı inşa edilmesinin yanı sıra çevre ve insan sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri de aşikârdır. Her ne kadar Çin yönetimi bu enerji türünün çevreye ve insanlara zarar vermediğini savunsa da toplumdan gelen baskı ve şikâyetler sonucunda Komünist Parti iktidarı doğal gaz santralleri ve yenilenebilir enerji teknolojilerine yatırım yapmaya yönelmiştir.⁶³ Çin gibi büyük bir alıcının söz konusu piyasalara dahil olması özellikle küresel gaz ve yenilenebilir enerji pazarlarını etkilemiş, Çin’i önemli bir pazar olarak gören Katar ve İran gibi kaynak ülkeler yeni taşınım hattı ve LNG ihraç terminallerinin bulunduğu projelere yönelmiştir.

Enerji arz ve taşınım süreçlerinin sosyal doku üzerine yerel anlamda da önemli etkileri vardır. Örneğin, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattının geçtiği Gürcistan kırsalında bazı köylerde yaşayanlar hattın inşaatında çalışmış, bu köylüler ile aynı şansı bulamayanlar arasında önemli bir gelir farkı ortaya çıkmış ve bu da bazı sosyal gerginliklere neden olmuştur.⁶⁴ Buna ek olarak, BTC boru hattının inşası, Gürcistan’ın diğer sektörlerinde

⁶³ Pamir, Necdet, “Çin ve Enerji Güvenliği”. Stratejik Analiz, Cilt 6, No. 66, 2005, s. 57-63.

⁶⁴ Çelikpala, Mithat, Enerji Güvenliği: NATO’nun Yeni Tehdit Algısı, Uluslararası İlişkiler, Cilt 10, No. 40, 2014. s. 74-99.

çalışabilecek kalifiye elemanların önemli bir kısmını bu projeye çekmiş, proje bitiminde işsiz kalanlar farklı bir sosyal ve ekonomik krize neden olmuştur.

Toplumsal kabul, demokratik ve özellikle yerinden yönetimlerin güçlü olduğu ülkelerde uluslararası enerji projelerini ve enerji türlerinin kullanımını şekillendiren önemli bir unsur haline gelmiştir. Söz konusu kabulü yakın zamanda en açık olarak örnekleyen projelerden ikisi Kuzey Amerika’da görülmüştür. Kuzey Geçişi (*Northern Pass*) projesi olarak adlandırılan ve ABD ile Kanada arasında bir elektrik hattının geçişini sağlayan projede, ana nakil hattının doğa ve geçtiği bölgelerdeki kentlerin turizm potansiyeli üzerine oluşabilecek olumsuz etkiye karşı birçok belediye ve STK, ilgili eyaletin çevre komisyonundan projenin yapılmamasına ilişkin karar çıkartmışlardır. Söz konusu kararı 2019 yılında New Hampshire Eyalet Yüksek Mahkemesi’ne taşıyan ana yüklenici *Eversource* Şirketi davayı kaybedince yaklaşık değeri bir milyar doları geçen proje askıya alınmış oldu.⁶⁵

Toplumsal kabulün önemini ortaya koyan bir başka proje ise New York’un Long Island bölgesinin güneyinde kurulan Norveç firması *Equinor* tarafından yürütülen *Empire Rüzgâr Tarlası* Projesidir. Söz konusu proje toplumsal kabul boyutunun ciddiye alındığı zaman, olumlu sonuçların alınabileceğini bize göstermektedir. Projenin ana yüklenicisi Norveçli şirket öncelikli olarak New York eyaletinin başkenti Albany’den ve New York şehri belediyesinden gerekli izinleri almıştır. Aynı süreçte söz konusu projeden doğrudan etkilenecek kesimler olan balıkçılar ve kasaba yönetimleri ile yapıcı bir diyalog geliştirmiş ve bu hassasiyet sonucunda ilgili projenin inşasına başlanmıştır.⁶⁶ Görüldüğü üzere enerji projelerinde toplumsal kabulü almak çok önemlidir. Bu örnekleri çoğaltabiliriz. Özellikle son dönemde nükleer enerjiye geçmek isteyen ülkeler ve fosil enerji kaynaklarını yoğun

⁶⁵ At N.H. Supreme Court, *Eversource Argues It ‘Could Not Win’ On Northern Pass*, <https://www.nhpr.org/post/nh-supreme-court-eversource-argues-it-could-not-win-northern-pass#stream/0>, erişim tarihi: 03.06.2019.

⁶⁶ *Equinor’s New York Plans Could Bring 350 Jobs Through Port of Albany*, <https://www.offshorewind.biz/2020/11/13/equinors-new-york-plans-could-bring-350-jobs-through-port-of-albany/> erişim tarihi: 03.05.2019.

olarak tüketen ülkelerde de toplumsal kabulün büyük rol oynadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Diğer Yaklaşımlar

4A yaklaşımlarına ek olarak 2000’li yılların başından itibaren enerji güvenliğine iklim değişikliği kavramı da eklenmiştir.⁶⁷ Enerji güvenliği, enerji kaynakları açısından zengin ülkeler ile enerji ihtiyacı olan ülkeler arasında farklı anlamlar içermektedir. Enerji tüketimi fazla olan ve kaynaklar konusunda sıkıntılar yaşayan ülkeler açısından enerji arz güvenliği ön plana çıkarken, enerji üreticisi olan ülkeler içinde enerjinin yüksek fiyatta, devamlılık sağlanarak diğer ülkelere güvenli bir şekilde satılmasını öngören talep güvenliği ön plana çıkmaktadır.⁶⁸ Ülkelerin artan popülasyonu, kentsel gelişim ve sanayileşme gibi faktörler enerji arz güvenliğini daha önemli bir hale getirmektedir. Ülkeler artan enerji talebini karşılamak için alternatif enerji kaynaklarına yönelmekte, ayrıca sürdürülebilirlik ve yerli kaynakların artırılması gibi önlemlere başvurmaktadırlar.

Uluslararası sistemde ülkelerin enerji güvenliği, özellikle ekonomik güvenlik, siyasal güvenlik, askeri güvenlik, toplumsal güvenlik ve çevresel güvenlik faktörleri çerçevesinde zemin bulmaktadır. Örneğin siyasi bir mesele olmasına rağmen zaman içerisinde bazı sorunların ekonomik yansımaları olmakta ve enerji sektörünü etkileyebilmektedir. 2006 yılında ortaya çıkan Ukrayna-Rusya krizi ile daha da belirginleşen bu durum ülkelerin enerji güvenliği konusunda kayda değer tedbirler almasını zorunlu kılmıştır. Ülkeler ulusal çıkar ve güvenliklerinin devamını sağlayabilmek için ilk önce enerji arz güvenliklerini garanti altına almaya çalışmakta ve söz konusu alanı enerji üreticisi ülkelerin bir caydırıcı silah olarak kullanmalarını engellemek istemektedir.

Enerji güvenliği bağlamında muhakkak ele alınması gereken bir diğer kavramda daha önce kısaca değindiğimiz kritik altyapı güvenliğidir. Enerji taşınım hatları kritik altyapılar içerisinde yer aldığından dolayı söz konusu kavramı da tanımlamamız faydalı olacaktır. Kritik altyapı kavramı literatürde ilk defa ABD Başkanı Bill Clinton tarafından 15 Temmuz

⁶⁷ S. Özer, “Avrupa Birliği, Rusya ve ABD’nin Avrupa Güvenliğine Farklı Yaklaşımlarının Transatlantik İttifakına Etkileri”, **Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi** (15), 2008, s.170-195.

⁶⁸ Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, **Güvenlik Terimleri Sözlüğü**, KDGM Yayınları, Ankara, 1.baskı, 2017, s.191.

1996 tarihinde yayımlanan 13010 sayılı Başkanlık Kararnamesinde kullanılmıştır.⁶⁹ Bu kararnamede kritik altyapılar şu şekilde tanımlanmıştır: Bazı ulusal altyapılar o kadar hayatidir ki bunların yetersizliği ya da yok olmasının ABD'nin savunması ve ekonomik güvenliği üzerinde sarsıcı bir etkisi olacaktır. Bu kritik altyapılar telekomünikasyon, elektrik üretim ve dağıtım sistemleri, gaz ve petrol depolama ve dağıtım sistemleri, bankacılık ve finans, ulaşım, su şebekesi, acil durum hizmetleri ve hükümetin devamlılığı olarak tanımlanmıştır. Söz konusu metinde kritik altyapılara yönelik tehditler ikiye ayrılmıştır. Bunlardan birincisi kritik altyapı tesislerine yönelik fiziksel saldırıları kapsarken, ikincisi ise kritik altyapıları kontrol eden sistemlere yönelik elektronik, radyo frekanslı ya da bilgisayar temelli (siber) saldırıları içermektedir. Öte yandan kritik altyapıların çoğunluğunun genelde özel sektöre ait olması ve özel sektör tarafından işletilmesinden dolayı kritik altyapıların korunması ve çalışmalarının devamı için kamu sektörü ve özel sektörün işbirliği yapması ve ortak hareket stratejisi üretmeleri gerekmektedir. Bu açıdan kritik altyapılar içerisinde değerlendirilen enerji taşıyım hatlarının ve özellikle de boru hatlarının terörist saldırı gibi güvenlik tehditlerinden korunmasında devletin sahip olduğu imkânların kullanılması büyük önem taşımakta ve bir zorunluluk arz etmektedir. Küreselleşen dünya ve sınırların ortadan kalkması ile birlikte söz konusu yapılara yönelik gerçekleştirilen saldırılar yalnız ekonomik sonuçlar değil aynı zamanda siyasi ve çevresel etkiler de meydana getirmektedir. Bu açıdan kritik altyapılara yönelik güvenlik perspektifini geniş bir çerçevede ve farklı sektörleri içeren bir konsept ile ele almak faydalı olacaktır.

1.3. Küresel ve Ulusal Enerji Politikaları

Enerji güvenliği, içinde barındırdığı değişkenler gereği ekonomik, sosyal, siyasî, jeolojik, jeopolitik ve askeri anlamda birçok farklı boyutu olan bir kavramdır.⁷⁰ Küreselleşen dünya ve tüketimin yüksek seviyelere çıkması, tüm bu işlemlerin ana aktörü olan enerjiyi, geçmişte olduğundan daha fazla ülkelerin ekonomik ve ulusal güvenliklerini temelden etkileyen bir gündem haline getirmiştir. Bu açıdan enerji ile ilgili alanlar ve enerji ulusal ve uluslararası politikanın konusu haline gelmiştir. Enerji kaynaklarına erişim, sürdürülebilirlik, enerjinin yeterli miktarda ve uygun fiyatta olması, gelişmiş ve gelişmekte olan dünya devletleri açısından sürdürebilir ekonomik büyümenin yanında ulusal

⁶⁹ Executive Order 13030, <https://www.gpo.gov/fdsys/pkg/FR-1996-07-17/pdf/96-18351.pdf>, erişim tarihi: 04.04.2019.

⁷⁰ Özata Erkan, "Türkiye'de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik İncelenmesi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2010, 26 Nisan, s. 101–113.

güvenlikleri için de vazgeçilmez bir parametre olmuştur.⁷¹ Enerji tüketimi yüksek olan ve üretimde bunu girdi olarak kullanan ülkeler için enerji arzının orta ve uzun vadeli kesintiye uğraması, enerji güvenliğini tehdit eden kronik riskler arasında en önemli boyutu oluşturmaktadır. Bu nedenle enerji güvenliği için oluşturulan küresel politikaların temel hedeflerinden biri de tüketici ülkeler için arz güvenliği, kaynak ülkeler için de talep güvenliğini sağlamaktır. Aslından bu durumun sağlanması her iki ülke içinde faydalı olacaktır. Ancak enerji sektörü de özellikle diğer siyasi değişkenlerden bağımsız ve etkilenecek bir sektör değildir. Bu bağlamda özellikle ülkelerin enerji politikasına ilişkin kararlarını yalnız ekonomik kaygılar ile değil farklı değişkenlere göre şekillendirdiği ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Suudi Arabistan birçok defa İran ile arasındaki siyasi çekişmeden dolayı petrol üretimini artırma yoluna gitmiş ve kendisi içinde zararlı bir seçim olsa da petrol varil fiyatlarını aşağıya çekmiştir.⁷²

Günümüz dünyasında enerji arz ve talep güvenliğinin sağlanması için devletler, tedarikçi ülkeler ve kullanıcı ülkeler olarak her aktör karşılıklı çıkarlarını maksimum seviyeye çıkaracak uzun vadeli ticaret ve işbirliği anlaşmaları imzalamaktadır. Bu anlaşmalar çerçevesinde gelişecek ilişkiler daha çok güvenlik ve dış politika gibi diğer alanlardaki işbirliği ve ittifaklarla yakından ilişkilidir.

İktisat teorisyenlerinin öne sürdüğü gibi küreselleşme ile ticaret artmakta ve ülkeler arasındaki ilişkiler gün geçtikçe daha girift bir şekil almaktadır. Ülkelere göre enerjinin güvenilir, yeterli miktarda ve sürdürülebilir olması, sadece ulusal güvenlik açısından değil ekonomik büyüme açısından da kayda değer bir durumdur. Bu durumun en fazla etkilendiği alan hiç şüphesiz siyasi sektördür. Dünyanın küresel bir hal alması ile birlikte enerji piyasalarında emtia ve kaynaklara olan ilgi ve artan ticaret hacmi, ülkeleri, bölgeleri ve uluslararası şirketleri enerji tüketimi ve ticaretinde birbirine bağımlı hale getirmiştir. Günümüzde enerji konusunda ülkeler arası ilişkiler veya yapılan anlaşmalar çoğunlukla üçüncü bir ülkeyi, şirketi ya da tarafı da bağlamakta ve bir ülkenin tek başına karar almasına imkân vermemektedir. Ülkelerin enerji piyasası ve rezerv gerçekleri ortadayken yalnız başlarına bir "enerji politikası" belirlemesi özellikle son dönemde çok zordur.

⁷¹ A.g.e. s.10-113

⁷² Amirahmadi, H. (t.y.). Iran's Regional Oil Policy: The OPEC Factor. <http://amirahmadi.com/en/wp-content/uploads/2015/10/Irans-Regional-Oil-Policy-OPEC-Factor.pdf>, s. 41. (Erişim Tarihi: 12.09.2020).

Küreselleşen dünya ile birlikte aktörler arasındaki ilişkiler de artık eskisi gibi değil daha karmaşık ve girift bir şekil almıştır. Örneğin, 2019 yılının son döneminde Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkan ve daha sonra hızlı bir şekilde dünyaya yayılan, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından da pandemi ilan edilen⁷³ Covid-19 adı verilen hastalığa yol açan koronavirüs (Coronavirus) tüm dünya piyasalarını ve enerji ilişkilerini çok derinden etkilemiş ve büyük bir buhranı başlatmıştır. Bu virüs başta Çin olmak üzere özellikle ABD, İtalya, İspanya ve İran için büyük bir yıkıma neden olmuş ve tüm dünyada binlerce kişi ölmüştür. Bu salgının ilk olarak başladığı 2019 yılında ortalama petrol fiyatları varil başına 68 ABD Dolar iken söz konusu rakamlar 2020 yılının Nisan ayına gelindiğinde 24 ABD Doları seviyelerine gerilemiştir.⁷⁴ Söz konusu durumun ortaya çıkmasında, muhakkak dünya genelinde üretim zinciri ve ticaret ilişkilerinin büyük çapta durması ve para piyasalarındaki hareketlik neden olmuştur. Bu çerçevede enerjiye olan talep kısmen azalmış ve depolama maliyetleri artmıştır. Bazı uzmanlar tarafından 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki en büyük yıkım olarak adlandırılan koronavirüs salgınının çok büyük değişimleri ve dönüşümleri getireceği aşıkardır. Ancak biz çalışmamızda bu dönemi bir salgın dönemi olarak değerlendirip, analizlerimiz bu bağlamda yapmaya çalışacağız.

Her devletin sahip olduğu bir ulusal güvenlik doktrini bulunmaktadır. Söz konusu doktrinler devletlerin egemenlik, meşruiyet ve ulusal çıkarlarının korunması prensibine dayanmaktadır. Günümüzde güvenlik, yalnız askeri olarak değil aynı zamanda siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel koşullar başta olmak üzere jeo-stratejik birçok boyutu içinde barındırmaktadır. Bu bağlamda insanlık açısından artık vazgeçilmez bir ihtiyaç haline gelmiş olan enerji gibi bir değişkenin arz kesintisi ya da talebinde oluşacak bir problemin ulusal güvenliği sıkıntıya düşürebileceği görülmüştür. Öte yandan uluslararası aktörlerin karşı karşıya olduğu sera gazlarının iklim üzerindeki olumsuz etkileri, 2008 sonrası dünya ekonomisinin içine girdiği daralma, bölgesel çatışmalar, istikrarsızlıklar ve terörist grupların saldırıları gibi uluslararası güvenliği tehdit eden beklenmeyen eylemler ve olaylar, enerji güvenliğini ve ulusal güvenlikleri etkilemektedir.⁷⁵ Nitekim böyle bir durumun ortaya çıkması ile devletlerin kısa vadeli ve uzun vadeli planlar yapma ve kararlar alma zorunluluğu

⁷³ DSÖ Koronavirüsü "Pandemi" İlan Etti, <https://www.dw.com/tr/ds%C3%B6-koronavir%C3%BCs%C3%BC-pandemi-ilan-etti/a-52727627>, (Erişim Tarihi: 12.08.2020).

⁷⁴ Most Commodity Prices to Drop in 2020 As Coronavirus Depresses Demand and Disrupts Supply, <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/04/23/most-commodity-prices-to-drop-in-2020-as-coronavirus-depresses-demand-and-disrupts-supply>, (Erişim Tarihi: 12.09.2020).

⁷⁵ Demir Faruk, **Enerji Güvenliği; Enerji Ekonomisi; Enerji Diplomasisi**, Altınküre Yayınları, Ankara, 2007, s.20.

da ortaya çıkmaktadır. Enerji güvenliğine ve politikalarına ilişkin olarak ülkeler kararlar alırken kesinlikle taraf oldukları enerji anlaşmalarını, sözleşmeleri ve protokolleri göz önünde bulundurmalıdır. Ancak bu her zaman için mümkün olmayabilmektedir. Örneğin; aralarında ekonomik, siyasi, toplumsal ve coğrafi farklılıkları olmasına rağmen birçok ülkenin taraf olduğu Kyoto Protokolü'nün uygulamalarda yetersiz kaldığı ve yetirince etkili olamadığı görülmektedir.⁷⁶

Dünyadaki enerji politikaları, her devlet için aynı öneme sahip değildir. Bu açıdan özellikle ülkelerin ihtiyaçları, büyüklükleri, ekonomileri ve zenginlikleri göz önünde bulundurularak iki grupta incelemek mümkündür. Bu ayrımı da dünyadaki gelişmiş (developed) ve gelişmekte olan (developing) ülkelerin enerji politikaları ve güvenliğe yansımaları üzerinde yapmak yerinde olacaktır.

Genellikle gelişmiş ülkelerin enerji politikaları, kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Birincisi enerji kaynakları açısından zengin olan gelişmiş ülkeler ki bunlar enerji talep güvenliği ve sürdürülebilir pazarlar açısından enerji güvenliği ve piyasalarına yaklaşmaktadırlar. İkinci grup gelişmiş ülkeler ise dışa bağımlı olan ve enerji arz güvenliğini önemseyen ülkelerdir. Bu ülkeler açısından ise kaynaklara ulaşım kadar sürdürülebilirlik ve devamlılık da çok önemlidir.⁷⁷ Ortaya çıkan krizler ülkeler için arz kesinti riski oluştursa da bunları minimum seviyelere indirmek için çeşitli politikalar geliştirilmekte özellikle gelişmiş ülkeler arasında bu mekanizmalar daha sistemli ve kurumsal bir biçimde işlemektedir. Gelişmiş ülkeler, sahip oldukları araçlar ve koşulları gereği enerji politikalarını belirlerken, gelişmekte olan ülkelere nazaran geçici tedbirleri içeren politikalar oluşturmak ve uygulamak yerine, ülke nüfusunun demografik yapısı, tüketim eğilimleri, üretim miktarı, ekonomik hedefleri ve mevcut durumunu dikkate alan kapsamlı ve planlı politikaları uygulamaya çalışmaktadır. Özellikle bu ülkeler tarafından, enerji güvenliğini sağlamada önemli bir enstrüman olan verimliliğin artırılması ve yerinde kullanım gibi ortak politika hedefleri ve öncelikleri içeren bir yol haritasına yer verildiği görülmektedir.⁷⁸ Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA) 2009 yılında hazırladığı acil eylem planında, gelişmiş ülkelerin

⁷⁶ Finus, M., Böhringer, C., **The Kyoto protocol: success or failure?**, Helm, D. (ed.) Climate-Change Policy, Oxford Economic Press, Oxford, 2005, s. 253–281.

⁷⁷ İşcan, İsmail Hakkı “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği Açısından Avrupa Birliği Enerji Güvenliği Sorunu”, Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi, 1(2), 2007, s. 113-168.

⁷⁸ European Commission (2010). Energy 2020 a strategy for competitive, sustainable and secure energy. Retrieved June 29, 2012, from http://ec.europa.eu/energy/publications/doc/2011_energy2020_en.pdf. (Erişim Tarihi: 12.09.2020).

oluşturduğu G8 ülkelerinde enerji verimliliğinin artırılması için, öncelikle bu gelişmiş ülkelerin kendi aralarında ve daha sonra dünyanın geri kalan kısmında enerji verimliliğini artırılması gerektiğine ilişkin acil eylem planı ve uygulama kriterlerini ortaya koymuştur.⁷⁹

Söz konusu eylem planı küresel enerji politikaları açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Bu eylem planı ile birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin enerji politikaları birbirine benzetilmeye çalışılmıştır. Özellikle 2009 yılındaki eylem planında daha çok kıta odaklı bir yaklaşım geliştirilmiş ve eylem planı bu minvalde ele alınmıştır. 2009 yılında IEA tarafından yapılan G8 ülkeleri zirvesinden öne çıkan hususlar şu şekildedir:⁸⁰

- Enerji sektörünün çıkarlarını korumada söz sahibi olan aktörlerin özellikle enerji verimliliğinin artırılması ve uygulanmasına yönelik bilgi paylaşımını artıran ve bunu amaçlayan politikaların oluşturulması ve bu amaçla yaygın seminerler/çalıştaylar organize edilmesi,
- Bölgesel anlamda teknolojik kapasitenin artırılmasına ilişkin çalışmalara yoğunluk verilmesi,
- Uluslararası Enerji Ajansı koordinasyonunda, enerji verimliliği ve güvenliği politikasının geliştirilmesine yönelik tüm ülkelere eş zamanlı olarak online teknik yardım hizmeti verecek bir merkez/üs kurulması hedeflenmiştir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin enerjiye olan talebi her geçen gün giderek artmaktadır. Bu bağlamda ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile enerji tüketim miktarı arasında yoğun bir ilişki olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Enerjiye erişim, kaynağının sonsuz olmaması ve artan enerji talebi, devletleri ve diğer aktörleri tedirgin etmektedir. Bu çerçevede enerji politikaları belirlenirken küresel politikaları şekillendiren bir de ulusal enerji politikaları bulunmaktadır. Ulusal politikaların içinde ülkenin ekonomik beklentileri, güvenlik yaklaşımları, toplumsal değişkenleri ve siyasi çıkarları yer alır. Özellikle bunlardan ekonomik ve güvenlik alanı en önemli alanlar olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan enerjiye erişim ve enerji tedarikindeki güvenlik günümüzde devletlerin ulusal güvenlik ajandalarının

⁷⁹ World Energy Outlook 2009, International Energy Agency (IEA),2009, s.68.

⁸⁰ IEA (2009b) 'Global Energy Efficiency Action Initiative: A Proposed Action Initiative for Launch at the G8 Summit'. Available from: http://www.iea.org/G8/docs/Efficiency_Action_g8 (Erişim Tarihi: 12.09.2020).

stratejik bir maddesi haline gelmiştir.⁸¹ Ulusal güvenliğin önemli bir unsuru haline gelen enerji güvenliği, askeri ve ekonomik açıdan güçlü olmayı gerektirmektedir. Bundan dolayı günümüzde devletler ulusal güvenliklerini sağlamak için güvenli ve optimum enerji stratejileri ve politikaları geliştirmektedir. Her ülke için enerji tedarik zinciri ve portföyü farklılık arz edebilir. Bu kapsamda bir ülkenin içinde bulunduğu coğrafya, siyasi istikrar, ekonomik gelişme ve askeri güç çerçevesinde enerji altyapısı şekillenir. Bahse konu değişkenler çerçevesinde şekillenen ilişkiler aktörler arasında bağımlılık, karşılıklı bağımlılık, yoksun düşme, tedarik güvenliği veya istikrar bir sonucun ortaya çıkmasına zemin hazırlar.⁸²

Enerji piyasasındaki aktörlerin ve özellikle devletlerin, enerji güvenliğini sağlamalacak için doğru planlamalar ve stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Nitekim enerji güvenliği doğrudan halkın günlük yaşamını ve üretim sürecini etkileyeceğinden, ulusal güvenlik risklerinin ortaya çıkması muhtemeldir. Bu çerçevede ilgili kurum ve birimler tarafından rasyonel bir plan yapmak ve enerji güvenliği sürecinin doğru yönetilmesi için değişkenlerin risk, tehdit ve tehlike seviyeleri açısından değerlendirilmesine ihtiyaç vardır.

Bir ülke açısından enerjiye ilişkin olarak alınacak temel kararlar büyük sonuçlar doğurabilir. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı hazırlıklarının devam ettiği bir süreçte Birleşik Krallık Başbakanı Winston Churchill önemli bir karar alarak karbona (kömür) dayalı gemilerden oluşan İngiliz donanmasını petrol enerjisinin kullanılacağı gemilerden oluşan bir donanmaya dönüştürülmesi fikrini ortaya koymuştur.⁸³ Söz konusu kararla birlikte İngiliz donanması aynı dönemde düşman ülke olan Alman donanmasından hız anlamında kabiliyet kazanmış ve böylece İngilizler deniz hâkimiyetlerini sürdürme anlamında büyük bir hamle yapmışlardır. Petrolün önemli bir enerji kaynağı haline gelmesi ile birlikte zengin petrol yataklarının bulunduğu Ortadoğu ve Hazar bölgesi gibi coğrafyalar tüm büyük küresel aktörler tarafından stratejik bir satranç oyunun merkezi haline dönüşmüştür. Yeni ve stratejik bir enerji kaynağı olarak ortaya çıkan petrol ile birlikte dünyadaki enerji sistemi değişmiş, karbon temelli bir enerji yapısından hidrokarbon temelli yeni bir enerji yapısına geçilmiştir. Bu büyük dönüşüm ile birlikte küresel ve ulusal politikalarda da önemli değişimler meydana gelmiştir. Bu çerçevede ülkeler özellikle yeni bir güvenlik anlayışı ve stratejik plan

⁸¹ Mustafa İlbaş, **Enerji – Politik; Dünya ve Türkiye**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014, s.15.

⁸² Demir, s.23.

⁸³ Çelikkpala Mitat, **Enerji Güvenliği Nato'nun Yeni Tehdit Algısı**, Mustafa Aydın (Ed), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.7-8.

oluşturmak zorunda kalmıştır. Başta petrol olmak üzere tüm hidrokarbon kaynakları ulusal stratejilerin bir parçası haline gelmiş ve ulusal güvenliğin ana unsurlarının içinde yer almaya başlamıştır.⁸⁴

Ulusal enerji politikaları belirlenirken özellikle birkaç kavram önemlidir. Bunların başında her ülke için önemli bir yeri olan enerji politikalarında bağımsız olmak gelmektedir. Nitekim “enerji bağımsızlığı” demek aslında bir nevi enerji güvenliği sağlamak demektir.⁸⁵ Bir ülkenin ulusal güvenliği açısından enerji politikalarını kendi belirlemesi ve enerji bağımsızlığı açısından ülkede var olan kaynaklarla enerji ihtiyacının karşılanması büyük bir önem taşımaktadır. Söz konusu bağımsız enerji kavramının ortaya çıkması 1973 Petrol Krizi yıllarına dayanmaktadır.⁸⁶ Dünyanın hızla küreselleştiği ve ticaret hadlerinin bu denli yükseldiği bir dönemde bir ülkenin tamamen kendini izole temsi pek mümkün değildir. Ayrıca dünya genelinde enerji kaynaklarının asimetrik dağılmış olması, alternatif enerji kaynaklarının yetersizliği ve giderek artan nüfus sonucunda enerji ihtiyacının artmış olması ülkelerin yalnız hareket etmesi ve politika geliştirmesinin önündeki en büyük engeller olarak karşımıza çıkmaktadır.

Karşılıklı bağımlılık ve bölgesel güvenlik kompleksi teorileri açısından değerlendirildiğimizde, enerji üzerinden kurulmuş olan ilişkiler aslında uzun vadede ülkeler arasında bir dostluk ya da işbirliği mekanizmasını geliştirebilir. Bu bağlamda enerji güvenliğini, karşılıklı bağımlılık (interdependence) ilkesi ile değerlendirilmek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda aynı ilişki, taraflar arasında dostluk ve işbirliğinin yanında bir tehdit ve yıldırma aracı olarak da kullanılabilir. Örneğin; Rusya’nın elinde bulundurduğu enerji kartını birçok defa Batı’ya karşı bir tehdit aracı olarak kullandığı malumdur. Özellikle Ukrayna ve Kırım krizlerinde Moskova’nın başvurduğu ilk enstrüman enerji nakil hatları üzerinden giden gazı kesmek olmuştur.⁸⁷ Bu çerçevede enerji satan ülke ile talep eden ülke arasındaki ilişki yalnız bağımlılık üzerine şekillenmemeli, karşılıklı bağımlılık haline gelmelidir. Nitekim böyle olması ile birlikte ülkeler arasındaki ortaklık güçlenecek ve enerji

⁸⁴ Çelikpala Enerji Güvenliği Nato'nun Yeni Tehdit Algısı, s.7.

⁸⁵ Daniel Yergin, **Enerjinin Geleceği: İklim Değişikliği, Yeni Enerjiler, Geleceğin Dünyası**, (çev. Ümit Şensoy), Optimist Kitap, İstanbul, 2011, s.297.

⁸⁶ Daniel Yergin, **Enerjinin Geleceği: Petrol, Doğal gaz, Elektrik**, (çev. Ümit Şensoy), Optimist Kitap, İstanbul, 2011, s.295.

⁸⁷ Elias Götz, “Russia, The West, and The Ukraine Crisis: Three Contending Perspectives, Contemporary Politics”, 22:3, 2016, s.249-266.

arz/talep güvenliği artacaktır.⁸⁸ Tüm bu değişkenler gerçekleşikten sonra, ülkeler enerji açısından bağımsız olamasalar da savunma ve stratejik konularda karar alırken başka bir ülkenin etkisinden kurtulmuş olacaklardır. Bu bağlamda enerjinin ulusal güvenlik ile doğrudan ilişkili olduğunu görmek mümkündür. Bir devletin devamlılığını sağlayabilmesi için en önemli önceliklerinden biri olan güvenlik kavramı içerisinde enerji güvenliğini de içermektedir.

Bir ülkenin yeterli ve planlı enerji politikalarına sahip olması, o ülkenin askeri gücü, ekonomik imkânları, jeopolitik ve jeostratejik konumunda önemli değişimlerin meydana gelmesine yol açacaktır.⁸⁹ Böylelikle söz konusu ülkeler birçok açıdan bağımsız politikalar geliştirebilecek ve hegemon güçlerin etkisinden arı kalacaklardır. Ancak bu bağımsız hareket etme ve ekonomik zenginlik bazen ülkedeki iktidar ve yöneticiler tarafından farklı amaçlarla kullanılabilir. Her ne kadar devletlerin bağımsız olduğu bir uluslararası sistem kurulmuş olsa da Birleşmiş Milletlerin (BM) altında nosyonları belirlenmiş bir küresel sisteme de devletlerin ayak uydurması gerekmektedir. Özellikle güvenlik ve dünya barışı gibi konularda görev verilmiş olan BM'nin organlarından Güvenlik Konseyi (Security Council) ve NATO gibi kurumlar ortaya çıkabilecek ve dünya barışını tehlikeye sokacak gelişimlere doğrudan müdahale etmektedir. Bu açıdan birçok farklı değişkeni bulunan⁹⁰ Irak ve Libya müdahalelerinde bir de enerji boyutu bulunmaktadır. Söz konusu iki ülkenin sahip olduğu zengin enerji kaynakları yıllar boyunca belirli bir yönetici kitle tarafından sömürülmüş ve halk bundan pay alamamıştır. Aynı zamanda söz konusu bu iki ülkenin enerji gelirleri ile savunma harcamaları da artmış ve bu ülkeler bölgesel anlamda keyfi ve tehdit edici politikalar izlemeye başlamıştır. Bunun sonucunda toplumdaki gelir adaleti büyük oranda bozulmuş ve her iki ülkede de huzursuzluklar baş göstermiştir. Bu örneklerden yola çıkarak çalışmanın sonraki kısımlarında İran'ın enerji politikalarının halka yansımaları ve ulusal güvenlikteki rolünü görmeye çalışacağız.

⁸⁸ Ediger, Volkan Ş. "Enerji Arz Güvenliği ve Ulusal Güvenlik Arasındaki İlişki", Enerji Arz Güvenliği, SAREM Yayınları, Ankara, 2007, s.5.

⁸⁹ Yapraklı Sevdâ, **Enerjiye Dayalı Büyüme: Türk Sanayi Sektörü Üzerine Uygulamalar**, Beta Kitabevi.1. Basım. İstanbul, 2013, s.66.

⁹⁰ Irak İçin 11 Eylül sonrası dönemde Şii Çoğunluk iktidarı ele geçirmiş ve Sünni Araplar bundan hoşnut olmamışlardır. Öte yandan Kürtler, Türkmenler ve Ezidi gibi gruplarda Irak'ta birer güç merkezini temsil etmektedir. Libya'da ise Arap Baharı ile ortaya çıkan yönetim değişikliği, ülkedeki Tuaregler gibi gruplarında hak arayışına girmesine neden olmuştur.

Literatürde “*enerji güvenliği*”, yalnız iki kavramın yan yana gelmesinden çok daha kapsamlı bir mana içermektedir. Söz konusu kavram enerji kaynaklarının güvenliği, taşıma güvenliği, enerji piyasalarının güvenliği, altyapı ve fiziki güvenlik ile birlikte fiyat güvenliğini kapsamaktadır. Günümüzde enerji güvenliği çok boyutlu ve farklı sektörleri etkileyen bir kavrama dönüşmüş durumdadır. Bu kapsamda enerji güvenliğini ele alırken arz eden ülkeler ve talep eden ülkeler için farklı analizleri yapmak yerinde olacaktır.

1.4. Enerji’nin Arz ve Talep Güvenliği

20. yüzyıl ile birlikte dünyada karbon temelli enerji kaynaklarından daha çok hidrokarbon temelli enerji kaynaklarına geçiş olmuştur. Bu bağlamda özellikle 1920’li yıllardan itibaren petrol ve 1970’li yıllarda ortaya çıkan petrol krizi ile de doğalgaz en başat enerji girdileri haline gelmiştir.⁹¹ Bu kapsamda dünyada üretimin ve istikrarın devam etmesi, güvenliğin sağlanması için enerji tedarikinde devamlılığın ve emniyetin sağlanması gerekmektedir. Piyasalarda doğalgazın petrolden farklı bir şekilde işlem gördüğü aşikârdır. Nitekim, petrolün fiyatı günümüzde serbest piyasada belirlenmekte, ülkeler ve şirketler çok rahatlıkla istenilen miktarda petrol alabilmektedir. Buna karşın doğalgaz ise çok uzun müzakerelere dayalı ve bir takım ikili anlaşmalarla piyasaya girmektedir. Bundan dolayı doğalgazın fiyatı serbest piyasadan öte ülkeler arasındaki anlaşmalarla belirlenmektedir. Doğalgazın taşınımı ve depolanmasındaki problemlerden/sınırlılıklardan dolayı uzun süreli anlaşmalar yapılması ve buna uygun altyapıların (boru hatları-LNG dönüşüm istasyonları) oluşturulması yoluna gidilmiştir. Enerji otoriteleri tarafından söz konusu milyarlarca dolar harcanıp boru hatları inşa edilerek, iki veya daha çok ülkenin birbirine bağlanması ile doğalgaz nakil edilmektedir. Bu çerçevede gelişen bir dostluğun ve işbirliğinin kalıcı ve uzun erimli olması muhtemeldir.

Dünyada kömür, petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynakları simetrik bir şekilde dağılmamıştır. Ülkeler için söz konusu enerji kaynaklarına ulaşmak her dönemde büyük önem arz etmiş ve bir güvenlik meselesi olarak değerlendirilmiştir.⁹² Bu kapsamda enerji güvenliği başlığının detaylı olarak alt kırılımları ile ele alınması gerekmektedir. Dünyada enerjiye duyulan ihtiyaç ve üretim yapan ülkelerin kaynak açısından yaşadığı sıkıntılardan

⁹¹ Öztürk Salih, Saygın Selin “1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu”, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 6(12), 2017.

⁹² Sevim, Cenk . “Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği”. Journal of Yaşar University 7 / 26, Haziran 2012, s. 4378-4391 .

dolayı, enerji arz güvenliğinin (energy supply security) daha çok gündemde olduğu ve çalışmaların genel olarak bu kavram üzerinden yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle tüketici ülkeler açısından önemli bir yeri olan arz güvenliğinin genel olarak enerji güvenliğindeki yeri çok büyüktür. Ancak buna karşın çalışmamızın da odak noktası olan İran'ın enerji güvenliği daha çok enerjinin talep güvenliği (energy demand security) boyutunu içermektedir. Bu iki kavram enerji rezervlerinin belirlenmesi, çıkarılması, taşınması ve kullanıma hazır hale getirilerek piyasaya sunulması sürecinin bileşenlerini oluşturmaktadır. Enerjinin arz ve talep güvenliğine salt güvenlik perspektifi ile bakmak yanlış olacaktır. Söz konusu olgular içinde ekonomik, sosyal ve ulaşım ile ilişkili birçok farklı değişken bulunmaktadır. Bundan dolayı gerek arz güvenliği gerekse de fiyat güvenliğini ele alırken diğer sektörleri de analize dahil etmek sonuç açısından yararlı olacaktır.

“Enerji güvenliği nedir?” sorusuna, her aktörün bulunduğu konumdan verdiği cevap değişecektir. Bu soruya arz eden tarafta bulunanların cevabında daha çok fiyat ve talep güvenliği öne çıkarken, talep eden ve tüketici olana ülkelerin cevabında ise arz güvenliğinin öncelikli olduğu görülecektir. Tüm bu değişkenlere rağmen enerji güvenliği ABD, AB ve Çin gibi büyük tüketiciler için güvenilir kaynaklardan, ucuz fiyatlar karşılığında ve sürdürülebilir şekilde yeterli miktarda enerji tedarik edebilmek anlamına gelmektedir.⁹³ Diğer taraftan Rusya, İran, Suudi Arabistan ve Venezüella gibi büyük satıcılar için ise enerji güvenliği sahip oldukları rezervleri üretebilmek (çıkarmak), güvenilir ve efektif bir talep ile tatmin edici bir fiyat anlamına gelmektedir. Daha önceden belirttiğimiz üzere enerji güvenliği önceki yıllarda sadece arzı kapsayacak şekilde tanımlanırken, son yıllarda talebin artması, piyasalardaki dalgalanmaların öngörülememesi ve siyasi çekişmelerden dolayı talep güvenliği de konuya dâhil edilmiş ve bu kavramında önemi artmıştır. Talep güvenliği boru hatlarının güvenliği ile karıştırılmamalıdır. Boru hatlarının güvenliği talep güvenliğinin sadece belirli bir kısmını oluşturmaktadır. Nitekim boru hatlarının güvenliği ya da nakil güvenliği dediğimiz kavram, daha çok fiziki güvenlik parametrelerini içermektedir. Bu bağlamda enerji taşınımının kesintisiz, yeterli miktarda, yüksek kalitede, ucuz fiyatlarla ve çevreye zarar ermeden yapılması boru hatları ya da nakil güvenliğinin konusudur.

⁹³ Taştan, Vahap, Güney Gaz Koridoru: Yeni Enerji Düzeninde Avrupa Enerji Güvenliği, Rusya, Türkiye ve Güney Kafkasya Üzerine Oyun Teorik Uygulama. EY International Congress on Economics I, 2013. s.4.

1.4.1. Enerji Arz Güvenliği

Enerji arz güvenliğinin birçok farklı tanımı olsa da, üzerinde mutabık kalınmış en geniş tanımı BM tarafından yapılmış olan tanımıdır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) enerji arz güvenliğini, talep karşısında enerjinin farklı şekillerde, yeterli miktarlarda ve uygun fiyatlarla temin edilmesi şeklinde tanımlamaktadır.⁹⁴ Mevcut durumda enerji arz güvenliği ülkeler için bir nevi kaynak çeşitlendirmesini zorunlu hale getirmiştir. Özellikle enerji portföyünü çeşitlendiren ülkelerin enerji arzı güvenliğini sağladıklarını ve uzun vadede daha rahat hareket edebildiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu kapsamda enerji satın alan devletler özellikle kaynak çeşitliliğine giderek enerji ihtiyacını sürekli ve devamlı bir şekilde temin edebilir, bunun sonucunda ekonomik kalkınmalarını sağlayabilirler.⁹⁵

Enerji kaynağını çeşitlendirme fikri ilk olarak 1900'lü yılların başında Birleşik Krallık'ta sıkça gündeme gelmiştir. Söz konusu dönemde Başbakan Churchill, tek bir kaynağa, tek bir devlete, tek bir rotaya, tek bir bölgeye bağımlı kalınmadan, enerji güvenliğinin sağlanmasını şöyle dile getirmiştir: “Kesinlik çeşitlilik, yalnızca çeşitlilik”. Söz konusu politikanın ne kadar doğru olduğu günümüzde ortaya çıkıyor.⁹⁶

Başarılı bir arz güvenliği politikasında olması gereken başlıca unsurlar; enerji talebi ve arzı arasındaki makasın en aza indirilmesi, kullanım yoğunluğunu azaltarak verimliliğin ve tasarrufun artırılması, en uygun enerji portföyünün oluşturulması, arzın çeşitlendirilmesi, gerekli altyapı yatırımlarının yapılması, araştırma ve geliştirme faaliyetlerine ağırlık verilmesi, piyasalardaki dalgalanmalara karşı fiyat kırılganlığının azaltılması, enerji sektöründeki yönetişimin en makul seviyede olması şeklinde sıralanabilir.⁹⁷ Öte yandan arz güvenliğini artırmak için de bazı tedbirler alınabilir bunlar; ulusal ve yerel kaynakların çeşitlendirilmesi, tedarikçi ülkelerin çeşitlendirilmesi, iç piyasanın fiyat dengesinde oluşmasına izin verilmesi, dış yatırımların artırılması, stok ve depo kapasitesinin artırılması ve geliştirilmesi şeklindedir.⁹⁸

⁹⁴ Dağdemir Elif Uçkan, “Avrupa Birliği’nde Enerji Arz Güvenliği İçin Dış Enerji Politikası Arayışları” Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 8 / 1, Mart 2007, s.3.

⁹⁵ Sevim, s. 4378-4391.

⁹⁶ Çelikpala, Enerji Güvenliği NATO’nun Yeni Tehdit Algısı, s..8.

⁹⁷ Erdal Leman, Enerji Arz Güvenliğini Etkileyen Faktörler ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Alternatifi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, s.15.

⁹⁸ Age s.15

Dünyadaki devletler enerji kaynakları açısından ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrımı enerji kaynakları yeterli ve bunu satabilen ülkeler, enerji kaynakları yetersiz ve bu kaynakları ithal eden ülkeler olarak değerlendirebiliriz. Bu iki ayrıma ek olarak bir de coğrafi anlamda stratejik konuma sahip devletlerin de olduğu görülmektedir. Transit ülke ya da geçiş ülkesi olarak tanımladığımız bu ülkeler enerji güvenliği açısından önemli bir role sahiptir. Söz konusu ülkelerin istikrarı ve güvenliği doğrudan geçiş güzergâhını etkileyeceğinden, gerek enerjiyi talep eden ülkeler gerekse de arz eden ülkeler için büyük önem taşımaktadır. Nitekim birçok uluslararası boru hattı ve enerji nakil hattı projesi bu güvenlik kaygıları çerçevesinde oluşturulmakta ve hayata geçirilmektedir. Öte yandan Türkiye, Ukrayna, Polonya vb. enerji geçiş/transit hattında bulunan ülkelerin kendi gücüyle de paralel olarak uluslararası arenada sahip oldukları jeopolitik konumdan dolayı ekonomik ve siyasi bir güç devşirdiklerini söylemek yanlış olmayacaktır.⁹⁹ Bunu en güzel örneğini son yıllarda Avrupa geçiş güzergâhında bulunan Ukrayna ve Türkiye’de görmek mümkündür. Her iki ülkeden geçen önemli uluslararası enerji nakil hattı projeleri dönem dönem bölgesel ve küresel krizlere yol açmaktadır. Söz konusu krizlerin sonucu geçiş ülkesinin sahip olduğu diplomatik güç ve sahip olduğu enstrümanlara göre farklılık arz etmektedir.¹⁰⁰ Bu kapsamda enerji arz güvenliği ülkelerin sahip oldukları üretim kapasitelerini devam ettirebilmek ve enerji talep miktarını karşılamak için her daim üzerinde durulması gereken önemli bir olgudur. Özellikle tüketici bir başka deyişle enerjiyi talep eden ülkeler için arz güvenliği daima sağlanması gereken bir durumdur.

1.4.2. Enerjinin Talep Güvenliği

Enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan ve bunu tüketim çarklarında bir girdi olarak kullanan ülkeler için arz güvenliği ne kadar önemliyse, kendi kaynaklarını üreterek ihraç eden ülkeler için de talep güvenliği o kadar önemlidir. Enerji talep güvenliği kavramı, özellikle enerjiyi üreten ve bunu milli bütçesini şekillendirmede kullanan ülkeler için çok önemlidir. Örneğin; OPEC ülkeleri daima enerjinin talep güvenliğini sağlamak zorunda olduklarını her toplantı sonucunda beyan etmektedirler. Rusya menşeli bir kavram olan

⁹⁹ Azime Telli, Rusya-Ukrayna Krizinin Enerji Güvenliğine Etkileri, Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi, s.371-372, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-142-2014122651guvenlik_kongresi_bildirileri-25.pdf, (Erişim tarihi: 01.06.2019).

¹⁰⁰ Özge Nur Ögütçü, Ukrayna Krizinin Enerji Piyasası Üzerindeki Etkileri, <http://www.avim.org.tr/analiz/tr/ukrayna-krizinin-enerji-piyasasi-uzerindeki-etkileri/> 3440, (Erişim tarihi: 01.06.2019).

talep güvenliği, 1990'lı yıllar ile birlikte literatüre girmiştir.¹⁰¹ Talep güvenliği ile enerjinin üretim ve dağıtımındaki sürdürülebilirliğin artırılması, enerji sektöründe üretici ülkelerin güçlü olması, enerjinin fiyat garantisinin sağlanması ve ihraç eden ülkelerin yüksek gelirlere ulaşması gibi hedefler planlanmıştır.

Moskova her zaman için AB'nin en büyük doğalgaz tedarikçisi olmuştur. Özellikle son dönemde doğalgazın daha fazla kullanılmaya başlanması ve elektrik üretiminin de doğalgaz ile yapılması bu bağımlılığı daha da artırmıştır. Diğer taraftan bakıldığında enerji piyasalarındaki çok küçük bir dalgalanma bile Rusya'nın bütçe planını alt üst edebilmektedir. Nitekim bu bağlamda enerji güvenliği üzerinden bir analiz yaparken sadece arz yoğunluklu bir analizden kaçınmamız gerektiği sonucu çıkmaktadır. Örneğin İran, Rusya, Suudi Arabistan ve Venezeula gibi ülkeler açısından arz temelli bir analizin çok fazla önemi olmayacaktır. Enerji güvenliği yeni dönemde daha çok arz güvenliği kadar talep ve fiyat güvenliğini de içerecek şekilde şekillenecektir. Özellikle yeni tip koronavirüs (Covid-19) salgını ile birlikte tüm dünyada üretimin büyük oranda durması, piyasaların sıkıntılı günler geçirmesi ve petrol fiyatlarının varil başına 24 dolar seviyelerine kadar gerilemesi bundan sonraki süreçte yeni enerji politikalarının belirleyici olacağını göstermektedir. Yeni dönemde enerji güvenliğinin özellikle İran, Rusya ve bunlara benzer başka ihracatçı ülkeler için farklı şekilde ele alınması gerektiği aşikârdır.¹⁰²

Enerji üreten ve ihraç eden ülkeler, sahip oldukları bu kaynakları en güvenli, hızlı ve en kârlı fiyatla satma çabası içindedirler. Bu bağlamda enerji ihraç eden ülkeler kaynaklarını yeni ve farklı pazarlara ulaştırmak zorundadırlar. Bununla birlikte enerjinin taşınımı da büyük önem arz etmektedir. Özellikle geçtiği bölgelerin istikrarı, sosyo-ekonomik yapısı, etnik dağılımı ve siyasi profili doğrudan nakil hattının güvenliğini etkileyeceğinden talep güvenliğinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir.¹⁰³

Geçtiğimiz dönemlerdeki enerji güvenliği paradigmasının, yeni koşullara yeterince uyum sağlayamadığı, bunun yanı sıra içinde bulunduğumuz dönemdeki girift ilişkiler, yüksek düzeyde teknolojik ve mobilitenin sonucu olarak günümüzü açıklamakta yetersiz

¹⁰¹ Yapraklı, s.65-75.

¹⁰² Luciani, G., Salustri, M "Vertical Integration as a Strategy for Oil Security." In Strategic Positioning in the Oil Industry, Abu Dhabi: Emirates Center for Strategic Studies and Research., 1998, s..28-36.

¹⁰³ Tarakçı, Enerji Güvenliğinin Avrasya ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri, 3. Uluslararası Stratejik ve Güvenlik Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri; Enerji Güvenliği Kitabı, s.331.

kaldığı görülmektedir. Enerji ihraç eden devletlerin genellikle ekonomileri ve bütçe planları olası enerji fiyatlarına göre şekillenmektedir. Nitekim bu devletlerin gelirlerinin büyük bir bölümü de enerji satışından gelmektedir.¹⁰⁴ Bu bağlamda enerji fiyatlarındaki beklenmedik bir dalgalanma planlanan bütçelerin sarsılmasına ve ülkedeki ekonominin bozulmasına yol açmaktadır. Bu sebeplerden özellikle İran ve benzeri enerji gelirleri ile bütçesini denk yapan ülkeler için enerji talep güvenliği hayati bir öneme sahiptir. Bu çerçevede özellikle talep güvenliğini önemseyen ülkeler için krizler ve istikrarsızlıklar, büyük kayıpları da beraberinde getirmektedir. Dünyanın tamamında ya da herhangi bir bölgesinde meydana gelen uluslararası yada bölgesel krizler sonucu özellikle petrol fiyatlarında keskin dalgalanmalar olmakta bu da enerji ihraç eden ülkelerin bütçelerini derinden sarsmaktadır. Örneğin; 2008 yılında petrolün varil fiyatı 150 Amerikan doları seviyelerinde iken, ortaya çıkan küresel ekonomik kriz ve devamında gelen Arap Baharı gibi gelişmeler ile petrol fiyatları 2012 yılından sonra çok sert bir düşüş yaşamış ve 2014 yılının ortalarında petrolün varil fiyatı 50 Amerikan dolarına kadar inmiştir.¹⁰⁵

Talep güvenliği açısından değerlendirdiğimizde özellikle İran'ın önemli bir ülke olarak karşımıza çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. İran Avrupa'nın önemli bir ticari partneri ve enerji tedarikçisi olarak görülebilir. Özellikle 2012 yılına kadar bu ticari ilişki çok yüksek seviyelerde gerçekleşmiştir. 2012 yılından sonra Amerikan ambargolarının sıkı tutulması ve nakil hatlarının yeterince modernize ya da yapılamamış olması bu ticaret hacminin düşük kalmasına neden olmaktadır.¹⁰⁶ İran'ın AB ile olan ticaret hacminin, 2009 yılından 2019 yılına kadar olan sürede farklı seyirler izlediğini görmek mümkündür. Özellikle bu ticaret hacminin 2012 yılına kadar her iki taraf içinde yükselen bir grafik izlediği 2012 yılından sonra büyük bir düşüş yaşadığı ve 2016 sonrası yeniden bir miktar yükseldiği görülmektedir. Öte yandan İran'dan AB'ye satılan en büyük paya sahip ticaret ürünleri petrol ve petrolden elde edilen ürünlerden oluşmaktadır. Tahran'ın AB'den satın aldığı en önemli kalem ise fabrika teçhizatı ve sanayi üretim makineleri şeklindedir.¹⁰⁷

İran ekonomisinin Batılı ve diğer devletler ile daha köklü ilişkiler kurması için önemli reformlara ihtiyacı vardır. Çalışmamızın ikinci bölümünde anlatıldığı gibi ekonomi

¹⁰⁴ Çelikkpala, Enerji Güvenliği NATO'nun Yeni Tehdit Algısı, s.16.

¹⁰⁵ Petrol fiyatları 5.5 yılın dibine indi işten çıkarmalar başladı, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/petrol-fiyatları-5-5-yılın-dibine-indi-isten-cikarmalar-basladi-27758843>, (Erişim tarihi: 01.06.2019).

¹⁰⁶ European Union, Trade in goods with Iran, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_iran_en.pdf (Erişim tarihi: 01.04.2020).

¹⁰⁷ A.g.e.

belli bir zümrenin elinde şekillenmekte ve gelir halka yansımamaktadır. Bu durum sonrasında ortaya çıkan gelir adaletsizliği halkta büyük bir rahatsızlık oluşturmakta ve dönem dönem rejim karşıtı bir toplumsal harekete de dönüşmektedir.¹⁰⁸ Tahran'ın sağlam bir ekonomik yapıya ve kurumlara sahip olması ile birlikte Avrupa'nın İran'a yatırım yapmaması için herhangi bir nedeni kalmayacaktır. Böylelikle AB ile İran arasındaki enerji işbirliği gelişecek ve bu da Birliğin etkin bir enerji portföyü oluşturmaya yardımcı olacaktır. Öte yandan yüksek hacimli böyle bir enerji ilişkisinin ortaya çıkması ile birlikte her iki aktör de birçok siyasi avantaj sağlayabilecektir. Bu çerçevede ilk olarak 1999 yılında kurulan AB-İran Enerji Çalışma Grubu ile 2002 yılında AB tarafından Tahran'da kurulan Enerji İşbirliği Merkezi daha aktif bir hale gelecek ve iki taraf açısından bir pozisyon kazancına dönüşecektir.¹⁰⁹ Böyle bir yapının tesisi edilmesi ile birlikte, İran yeni ve büyük bir pazar elde etmiş ve aynı zamanda talep güvenliğini sağlamış olacaktır. AB tarafında bakıldığında ise Rusya tekelinde olan enerji arzı çeşitlenmiş ve yeni bir kaynak ülke pazara dahil edilmiş olacaktır. Bunun sonucunda AB'ye ilişkin olarak hem fiyatlarda hem de enerjiye erişimde olumlu etkilerin ortaya çıkması muhtemeldir. Bu açıdan Tahran için AB piyasası çok önemli ve güvenlik açısından en istikrarlı güzergâh olarak değerlendirilebilir. Ancak böyle bir ilişkiye Moskova'nın nasıl tepki vereceği özellikle İran'ın savunma ve güvenlik konusunda Rusya ile işbirliği (bağımlı) içinde olduğu, böyle bir ilişkinin de Rusya tarafında nasıl karşılanacağı Tahran tarafından detayları ile değerlendirilmelidir.

1.5. Kopenhag Okulu ve Sektörel Güvenlik Analizi

Kopenhag Okulu yaklaşımının temelleri 1985 yılında Danimarka'da kurulan Barış ve Çatışma Araştırmaları Merkezi (Copenhagen Peace Research Institute) çevresinde atılmıştır. Bu merkezde çalışan *Avrupa Güvenliği* çalışma grubunun ortaya koyduğu yeni güvenlik anlayışı ve yaklaşımları bu ekolün teorik altyapısını oluşturmaktadır.¹¹⁰ Kopenhag Üniversitesi bünyesinde çalışmalarına devam eden Merkez, ortaya koyduğu ilk çalışma ile Avrupa güvenliğinin sadece askerî boyutlarda değerlendirilmemesi gerektiğinin, bunun

¹⁰⁸ Gündoğan, , s.97-98.

¹⁰⁹ Afghan Opium Crop Fulfills Iranian Expectations <https://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/iran/2002/39-281002.htm>, (Erişim tarihi: 01.04.2020).

¹¹⁰ Sinem Akgül-Açıkmeşe, "Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 30 ,s. 43-73.

yanında diğer alanların da önemli olduğunun üzerinde durmuştur.¹¹¹ Bu bağlamda Kopenhag Okulu ortaya koyduğu Güvenlikleştirme (*Securitization*), Bölgesel Güvenlik Kompleksi (*Regional Security Complex*) ve çalışmamızın da teorik altyapısını oluşturacak olan Sektörel Analiz (*Sectorel Analysis*) gibi alt yaklaşımlar ile güvenliği farklı bir perspektifte açıklamaya çalışmıştır.

Kuramsal çerçevede Kopenhag Okulu, Realist ekolün ortaya koyduğu güvenlik anlayışına karşı eleştirel bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Yaklaşımın, Realist ekole yönelik en önemli eleştirisi, hiç şüphesiz Realist yaklaşımın güvenliğe dar bir açıdan yaklaşması ve güvenliği yalnız askeri ve siyasal güvenlik gibi *yüksek politika* (high politics) nesnesi şeklinde ele alması ile ilgilidir.¹¹² Bununla birlikte Kopenhag Okulu'nun teorik olarak kendi içinde çeliştiği anlaşılmakta, özellikle devlet merkezli olmakla eleştirdiği realist bakış açısı gibi kendisinin de devlet merkezli bir düşünceye sahip olduğu görülmektedir. Öte yandan Kopenhag Okulu, kendisine yöneltilen eleştirilere karşı, alternatif bir teori meydana getirmek amacıyla olmadıklarını, var olan yaklaşımı geliştirerek, farklı bakış açıları sunmayı amaçladıklarını dile getirmiştir. Okulun temsilcilerinden Wæver bu durumu '*amacımız güvenlik nedir değil, güvenlik ayrıca nedir sorusunu cevaplamak*' şeklinde ifade etmiştir.¹¹³

Son 50 yıl içerisinde akademik çalışmalarda, güvenlik kavramının farklı başlıklar altında incelenmeye başlandığı ve çeşitlendiğini görmek mümkündür.¹¹⁴ Özellikle bu konuda birçok tasnif türünün bulunduğu ve farklı değişkenler üzerinden güvenliğin tanımlandığı söylenebilir. Bazı sınıflandırmalarda coğrafya öncelik taşıırken, bazı tanımlamalarda ise sosyal ve siyasal değişkenler öncelenmiştir. Biz bu çalışmamızda Ortadoğu'nun köklü devletlerinden biri olan ve dünya enerji piyasasında önemli bir rol alacak rezerve sahip İran'ın, enerji taşınımına ilişkin güvenliğini ele alırken kuramsal çerçeveyi Kopenhag Okulu'nun kurucularından Barry Buzan'ın sınıflandırması olan ve

¹¹¹ "Avrupa Güvenliği'nin Askeri-Olmayan Boyutları" başlıklı çalışma 1987 yılında ortaya konulmuştur. Projede görev yapan araştırmacılar, Egbert John, Pierre Lemaître ve Ole Wæver'dir. Kopenhag Okulu için önemli bir yere sahip olan Barry Buzan ise bu ekibe bir yıl sonra dâhil olmuştur. Öte yandan, ilk projede Buzan'a yapılan sayısız atıfta ekip içerisinde olmamasına rağmen, fikirlerinin ne kadar etkili olduğunun göstergesidir.

¹¹² Barry Buzan, *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War*, Harvester Wheatsheaf, 2nd Edition, London, 1991, s. 8., Bülent Aras, Şule Toktaş, Ümit Kur, "Araştırma "Merkezlerinin Yükselişi: Türkiye'de Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Kültürü", *SETA Yayınları* XI, I. Baskı: Kasım -2010, Ankara, s.27.

¹¹³ Ole Wæver, "Concepts of Security", *University of Copenhagen Press*, Copenhagen, 1997, s.47.

¹¹⁴ David Baldwin, "Security Studies and the End of the Cold War", *World Politics*, Cilt 48/1, 1995, s. 121.

genel olarak akademik camiada kabul gören “*Sektörel Analizin*” askeri, ekonomik, toplumsal (sosyal), siyasal ve çevresel güvenlik başlıkları¹¹⁵ çerçevesinde yapmaya çalışacağız.

1.5.1. Askeri Güvenlik

Askeri güvenlik, korunması gereken şehir, bölge veya ülkeye yönelik gerçekleştirilmesi muhtemel dış saldırılara karşı koymak için kullanılan bir kavramdır. Bu karşı koyma genellikle silahlarla icra edilmekte ve genel olarak klasik güvenlik anlayışının temelini oluşturmaktadır. Bahse konu güvenlik tanımında sadece dış tehditler değil, bazen iç tehditlerin de güvenlik tedbirleri ile giderilmesi amaçlanmaktadır. Buna örnek olarak terörle mücadele gibi süreçler verilebilir. Öte yandan bu unsur kullanılırken özellikle Kopenhag Okulu’nun “güvenlikleştirme”¹¹⁶ yaklaşımı ilgili yönetim veya güç sahiplerince sıkça kullanılmaktadır. 1970’li yıllara kadar bu güvenlik türü tek başına güvenlik alanını domine etmiş ve devletlerin askeri güvenliğe büyük harcamalar yapmasına neden olmuştur. Günümüzde de devletler tarafından yapılan askeri harcamaların bu şekilde devam etmesi söz konusu güvenlik türünün hala önemini sürdürdüğünün bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Geleneksel konumdan farklı olarak, askeri sektördeki tüm değişkenlerin zorunlu olarak güvenlikle ilgili olmadığını söylemek mümkündür. Öte yandan özellikle 1990’lı yıllardan bu yana Batılı devletlerin hiçbiri doğrudan herhangi bir askeri tehditle karşı karşıya gelmemiştir. Bu açıdan AB gibi askeri çatışmalardan uzak ülkelerin

¹¹⁵ Barry Buzan, **People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations**, Brighton: Harvester Wheatsheaf Publishing, 1983

¹¹⁶ Güvenlikleştirme kavramı, güvenlik çalışmaları açısından çok önemli bir yere sahiptir. 1985 yılında Danimarka’da kurulan Barış ve Çatışma Araştırmaları Merkezi çevresinde temelleri atılan Kopenhag Okulu’nun ortaya koyduğu en önemli kavramlardan biri olan güvenlikleştirmenin, uluslararası ilişkiler ve siyaset biliminde kullanılmaya başlaması ile birlikte çok boyutlu analizlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Güvenlikleştirme en genel ifadesiyle, bir sorunun güvenlik tehdidi olabilmesi için herhangi bir öznenin varlığına yöneltilen ve bu nedenle acil önlemler alınmasını gerektiren bir tehdit olarak ilgili aktörlerce tanımlanması sürecidir. Başka bir deyişle güvenlikleştirme, siyasallaşma sürecine güvenliğin dâhil edilmesi olarak da tanımlanabilir. Böylece güvenlik meselesi haline gelen nesneye karşı kuvvet kullanımı, askerî güç, gizlilik ve istihbarat gibi faaliyetlerin yapılması meşru bir hale gelecektir. Öte yandan güvenlikleştirme, siyaset ile ilgili bir konunun siyaset alanının dışına çıkartılması ve yaşamsal bir tehdit şeklinde sunulması olarak da gösterilebilir. Ancak bu birden gerçekleşmez bundan dolayı da güvenlikleştirme kavramı bir süreci ifade eder. Güvenlikleştirme sürecinin sonunda güvenlik nesnesi kabul görüyor ise güvenlikleştirme başarılı olmuş demektir. Soğuk Savaş sonrası bu güvenlik nesnesi sadece ulusal güvenliği tehdit eden bir nesne olmanın dışında, insani güvenlik, göç ve adalet gibi alanları da kapsayan bir hal almıştır. **Güvenlikleştirme (securitization)** süreci genel olarak, **güvenlikleştirme aktörünün (securitizing actor)** ortaya koyduğu **söz ediminin (speech act)**, **algılayıcı kitle (audience)** tarafından kabul görmesi ve güvenliğe tehdit olarak değerlendirilen **referans nesnenin (referent object)** gerçek bir tehlike olarak değerlendirilmesi ile başlar. Bu süreç güvenlikleştirme adımı olarak tanımlanan başlangıç kısmını oluşturur. Güvenlikleştirme ise söz konusu tehdidin algılayıcı kitle tarafından gerçek ve varoluşsal bir tehdit olarak algılanması ve ikna olması ile gerçekleşmiş olur.

söz konusu sektördeki ağırlığı, daha çok siyasi güvenlik alanında kendini göstermektedir. Sektörel analizde bazen belli bir sektördeki faaliyetler ve ağırlık, benzer bir başka sektörde görülebilir. Örneğin Avrupa ve Kuzey Amerika'daki devletlerde daha çok siyasi ve toplumsal güvenlik öne çıkarken, Ortadoğu gibi kaotik yerlerde askeri güvenlik ağırlık göstermektedir.¹¹⁷

Askeri güvenlik özellikle İkinci Dünya savaşı sonrası gelişen konjonktürde caydırıcılık açısından büyük önem taşımıştır. Soğuk Savaş döneminde bu politikalar, dönem içerisinde blokların lider ülkeleri olarak adlandırılan ABD ve SSCB tarafından silahlanma yarışı olarak kabul edilmiş ve askeri harcamalar büyük oranlarda arttırılmıştır.¹¹⁸ Buna ek olarak söz konusu dönemde nükleer güç ve “*ikinci vuruş kapasitesi*”ne (*second strike capacity*)¹¹⁹ sahip olunması en önemli caydırıcılık göstergeleri olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Soğuk Savaş döneminde çevre ülkeleri olarak adlandırılan blok üyelerinin ABD ve SSCB tarafından silahlandırıldığı ve yoğun bir şekilde desteklenmesi de askeri güvenliğin ne kadar önemli olduğunun bir göstergesi kabul edilmektedir.¹²⁰ Sonuç olarak, askeri güvenlik siyasi seçimlerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, bundan sonraki dönemlerde mali kaynaklara sahip olan her ülke, modern silahlar almaya devam edecektir. Bundan dolayı da çevrede (*Periferi*) silahlanma sorunun ortadan kalkacağı pek mümkün gözükmemektedir.¹²¹

Barry Buzan'ın askeri gündem olarak ele aldığı sektörün tarih içerisinde dört farklı evreden geçtiği iddia edilmektedir. Askeri güvenliğin bu süreçleri özellikle devlet yapısı, devletlerarası ilişkiler ve devlet dışı aktörlerin (uluslararası örgütler, uluslararası terör örgütleri, NGO's) şekillendirdiği kırılma noktalarına göre ayrılmıştır. Söz konusu dönemler şunlardır:¹²²

¹¹⁷ Barry Buzan, Ole Wæver ve Jaap de Wilde, **Security: A New Framework for Analysis**, Lynne Rienner Publisher, Colorado USA, 1998, s. 4-15.

¹¹⁸ Kennedy Paul, **Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşleri**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 2013, s. 469.

¹¹⁹ Bir devletin, düşmanı tarafından nükleer silahlarla yaptığı ilk saldırısını başarılı bir şekilde atladıktan sonra, (yani nükleer silahlarını saldırıdan koruyarak) düşmana kendi nükleer silahlarıyla karşılık verebilme kapasitesidir.

¹²⁰ Buzan Barry, “New Patterns of Global Security in The Twenty-First Century”, **International Affairs**, e.67, 1991, s.442

¹²¹ Buzan Barry, *New Patterns of Global Security*, s.445.

¹²² Buzan, Barry, “Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), s. 107-123.

- Avrupa Klasik Büyük Güç Dönemi (1648-1945)
- Soğuk Savaş Dönemi (1945-1991)
- Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1992-2001)
- 11 Eylül 2001 Sonrası Dönem

Bahse konu dönemlere baktığımızda gerek realist ekolün savunduğu ve ortaya koyduğu yaklaşım gerekse kullanılan silahların zaman içerisinde gelişmesi ve modernize edilmesi böyle bir tarihsel ayrımın oluşmasına temel hazırlamıştır. Öte yandan özellikle devlet dışı aktörlerin de 11 Eylül sonrası askeri güvenlik sektörünün değişimi ve gelişimi açısından büyük bir rol oynadığı görülmektedir.

1.5.2. Siyasi Güvenlik

Bu kavram ülke içerisinde hâkim olan siyasal yapının dayandığı meşruluğun halk tarafından sürdürülmesi ve kabul görmesi olarak adlandırılabilir¹²³. Siyasal güvenlik bir devlet için vazgeçilmez bir unsurdur. Ayrıca rejimin dayandığı temellerde bu, güvenliğin çalışma alanına girmektedir. Bu güvenlik türü devletlerin yapısal istikrarı, hükümet sistemleri ve onlara meşruiyet veren ideolojiler ile birebir ilişkilidir.¹²⁴ Siyasal güvenlik kavramı bir devletin devamlılığına yönelik en önemli dayanak noktasını oluşturur. Öte yandan söz konusu güvenlik türü insani güvenliğin sağlanması için de vazgeçilmez bir değişken olarak kabul edilmektedir. Bu güvenlik türüne en büyük tehditler olarak devlet ve hükümetlerin siyasal baskıları, sistematik insan hakları ihlalleri, toplumun askerileşmesi ve yönetimin otoriterleşmesi gibi unsurlar gösterilebilir.¹²⁵ Siyasal güvenlik bir ülkede mevcut rejimin halka dayanıp dayanmadığını, bunun yanı sıra politik olarak uygulanan konuların ülke yasalarına uygun olup olmadığını da ifade eder. Halkın desteğini almadan işbaşına gelmiş olan hükümetler kendi varlıklarına karşı sürekli olarak tehdit oluşturan bir güvenlik riski ile karşı karşıya olurlar. Bu güvenlik tehdidini ortadan kaldırmanın yolu ise halkın iradesi ile iktidara gelmek ve yönetim ile alakalı konularda halkın katılımı ile karar almaktır. Ayrıca siyasal güvenlik bir bakıma ülkenin iç egemenliği kadar dış egemenliği ile de

¹²³ Buzan, Security: A New Framework for Analysis, s.142.

¹²⁴ Buzan Barry vd. **The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era**, Center For Peace and Conflict Research, 1990, s.4.

¹²⁵ United Nations Development Program, Report, 1994, s. 24-33.

alakalıdır. Bu açıdan özellikle sınırların çizilmesi ve sınır güvenliği, siyasal güvenlik açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde sınırların yeniden şekillendiği Balkanlar, Orta Asya ve Kafkaslar gibi bölgelerde siyasal güvenlik için önemli bir yere sahip olan sınırların Batılı devletler tarafından da kabul görmesi ve desteklenmesi bölgedeki ülkelerin egemenliği açısından önemli bir gelişmedir.¹²⁶

1.5.3. Ekonomik Güvenlik

Son dönemde piyasaların güvenliği, ülkeler ve uluslararası yapı için önem arz eden bir konu olarak değerlendirilmektedir. Bu da ekonomik güvenlik kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ekonomik güvenlik, ülkelerin devamlılığını sağlayan ve halkın alım gücünde istikrarsızlıkların çıkmasını engelleyen, ekonomik unsurlarının korunması ile olası tehlike ve risklere karşı hazırlıklı olmayı ifade etmektedir.¹²⁷ Ekonomik güvenlik fikrinin hem teorik altyapısı hem de politik oluşumu uzun bir süreci ifade eder. Ekonomik güvenlik, diğer güvenlik türleriyle çok yoğun bir bağlantı içindedir. Öte yandan finans ve piyasa bağlantılı neredeyse tüm eylemlerde bir derece güvensizlik mevcut olduğundan ekonomik olarak güvenli bir referans nesnesi aramak beyhude bir çabadır.

Ekonomik güvenliği daha detaylı bir şekilde tanımlama çabaları diğer güvenlik türleriyle ilgili benzer çalışmalardan farklılık arz etmektedir.¹²⁸ Bu bağlamda:

- Ekonomik alandaki faaliyetlerde güvensizlik unsuru, her zaman negatif olarak değerlendirilmemelidir. Özellikle güvensizlik aynı zamanda dinamiklerin de temelidir ve bir sigorta/emniyet supabı sağlar.
- Ekonomik güvenlik her zaman öncelikli değildir. Çünkü bazı olağan üstü dönemlerde askerî güvenliğin ekonomik boyutları, savunma alanındaki harcamalar ve benzeri koşullar ekonomik güvenlikten daha öncelikli olarak değerlendirilebilir.

¹²⁶ Buzan Barry, *New Patterns of Global Security*, s.441.

¹²⁷ Buzan Barry, *New Patterns of Global Security*, s.445.

¹²⁸ Mesjasz, Krakov, "Ekonomik Güvenlik", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), s. 125-150

- Sektörlere bakıldığında bir diğer farklılık ise genişletilmiş güvenlik kavramı içerisinde ekonomik faaliyetlerin ve güvenliğin bir bütünün parçası olarak değerlendirilmesidir. Bu açıdan yalnız başına ekonomik güvenlik bir değişken olarak ele alınamaz.
- Son olarak ekonomik güvenlik kavramının Uluslararası İlişkiler disiplinine entegre olması ile birlikte analiz seviyesi devlet-merkezli ekonomik güvenlikten çok birey ve firma/şirket düzeyli bir seviyeye geçmiştir. Bu gelişme ile birlikte birey güvenliği ve sistem güvenliği ön plana çıkmıştır.

Bildiğimiz gibi ekonomi günümüzde uluslararası sistemi etkileyen en önemli değişkenlerden biri haline gelmiştir. Bundan dolayı günümüzde ekonomik alanda ortaya çıkan herhangi bir olumsuz durum bireyleri dahi etkilemekte ve bu sebeple birçok alanı kendisi ile ilişkili hale getirmektedir. Bu bağlamda uluslararası ekonomi ve güvenlik kavramları girift bir hal almış ve bu kavramlar komplike bir ilişki içerisine girmiştir.¹²⁹ Küreselleşmenin getirdiği mobilite sonucu ekonomik alanda ortaya çıkabilecek her türlü etkinin oluşturacağı yansıma geniş bir coğrafyaya yayılabilmekte ve önemli bir etki oluşturmaktadır.

Örneğin 2008 yılında ilk olarak ABD ekonomisinde ortaya çıkan konut kredisi (*mortgage*) kaynaklı nakit sıkıntısı, daha sonra tüm dünyayı etkileyecek küresel bir ekonomik krize dönüşmüştür. Ekonomik güvenliğin temel noktalarından biri de ülkelerin farklı sektörlerde, kendilerine yetecek kadar güçlü olmalarını esas almasıdır. Özellikle sektör çeşitlenmesi yapmayan ülkelerin ekonomik olarak zor durumda kalmaları daha olağan görülmektedir.¹³⁰ Öte yandan ekonomik güvenliğin, karşı karşıya olduğu riskler ise kamu tarafından finanse edilen iş güvenlik ağlarının yokluğu, güvencesiz istihdam, üretken ve iyi kazançlı istihdam eksikliği şeklinde sıralanabilir.¹³¹ Devletlerin bu risklere karşı geliştirdiği politikalar ise ekonomik güvenlik başlığı altında irdelenmektedir.

Çalışmamız kapsamında en yoğun olarak duracağımız analiz boyutlarından biri ekonomik güvenlik sektörü olacaktır. Özellikle İran'ın enerji sektörünün detaylı analizinin yapılmasının ardından üçüncü bölümde Tahran'ın bölgedeki enerji gücünün ekonomik

¹²⁹ Cable Vincent, **What Is International Economic Security?** Royal Institute of International Affairs 1944, April, 1995, s. 305.

¹³⁰ Buzan Barry, *New Patterns of Global Security*, s. 446.

¹³¹ Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 1994 Raporu, s.24-34.

güvenlik anlamındaki etkisi ele alınacaktır. Söz konusu ekonomik gücün diğer sektörlerle yansıması ile birlikte ortaya çıkardığı bölgesel ve küresel etki değerlendirilecektir. Bu çerçevede şu başlıklar altında İran'ın enerji kaynakları ekonomik güvenlik bağlamında analiz edilecektir.

- İran'daki güvenlikleştirmenin ekonomik (enerji) sektörlerdeki anlamı,
- İran'ın enerji sektöründeki riskler, tehditler ve hassasiyetler,
- İran'ın finans sisteminin her düzeyinde (uluslararası, ulusal, şirket, ve birey düzeyleri) enerjinin ekonomik güvenlikteki yeri

1.5.4. Toplumsal Güvenlik

Her devlet için “ulusal güvenlik” kavramı, anahtar bir nitelik taşımaktadır. Ancak güvenlik birimi olarak ulus çok fazla bir detaya sahip değildir. Bu bağlamda ulus temelli bir güvenlik analizi yaptığımızda karşımıza yeni bir sektör olan toplumsal güvenlik çıkacaktır. Her ne kadar bazen karıştırılsa da toplumsal güvenlik sektörü ile siyasi güvenlik sektörü yakından bağlantılıdır, ancak bu iki sektör birbirinden farklıdır. Siyasi güvenlikle daha çok devletlerin kurumsal istikrarı, hükümet sistemleri ve meşrulukları kastedilmektedir. Öte yandan toplumsal güvenlik ise mevcut yapıdaki bir kimliğin algılanan bir tehdide karşı müdafa edilmesi ya da bir başka deyişle bir topluluğun/kitlenin kimliğine yönelik algılanan bir tehdide karşı savunulması olarak tanımlanmaktadır.

Çoğu zaman bir devletin sınırları ile içinde yaşadığı toplumun sınırları birbiriyle uyuşmamaktadır. Bu sebepten dolayı toplum güvenliği ve toplumsal güvenlik büyük önem taşımaktadır. Özellikle büyük devletlerin sahip oldukları farklı etnik yapılar ve bu yapıların huzur ve barış içerisinde yaşaması toplumsal güvenlik sektörü ile birebir ilişkilidir. Buna ek olarak devletin bu sektördeki rolü yönetici pozisyonundan öte daha çok yapıcı rol ve hakemlik şeklindedir.¹³²

¹³² Waewer, Ole, “Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), s. 151-178.

İlk olarak Kopenhag Okulu'nun toplumsal güvenlik çalışmaları ile uluslararası toplumun gündemine gelen bu kavram zaman içerisinde farklı toplumsal güvenlik boyutlarını da içerisine dâhil etmiştir. Toplumsal güvenlik dil, kültür, din ve ulusal aidiyet gibi unsurları içerisinde barındıran bir kavramdır.¹³³ Birçok kişi tarafından, toplumsal güvenliğin başlangıcı ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt'in, başkanlığının ilk döneminde (1933-1938) uyguladığı Yeni Düzen (New Deal) politikaları olarak gösterilmektedir. İnsani değerleri önceleyen bu tanımlama, içerisinde gücü barındıran güvenlik tanımlamaları ile karşıtlık arz etmektedir. İnsanların karşılaşılabilecekleri risklere karşı bir güvence oluşturan toplumsal güvenliğin unsurları zaman içerisinde birçok yasal düzenleme ile de güvence altına alınmıştır. Bu çerçevede özellikle tüm dünyada toplumsal güvenlik yapıları oluşturulmuş ve bu yapılar insanların toplumsal güvenliği için çalışmalar yürütmektedir. Daha öncede belirttiğimiz üzere toplumsal güvenlik ile siyasal güvenlik birbiri ile karıştırılan kavramlardır. Bu nedenle toplumsal güvenlik problemini siyasal olandan ayırt etmek bazen zor olabilmektedir.

Avrupa'da 80'li ve 90'li yıllarda gerçekleşen kitlesel göçlerin bir sonucu olarak güvenlik çalışmaları içerisinde toplumsal güvenliğin yükseldiğini söylemek mümkündür. Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte kimliğe, kültüre ve inşacı kurama yönelik artmış ve özellikle etnik çatışmalar yoğunluk kazanmıştır.¹³⁴ Bu bağlamda göç ve azınlık konusunda toplumsal güvenlik başlığı önemli bir değişkenidir. Çalışmamız çerçevesinde özellikle İran'da yaşayan yaklaşık 2 milyona yakın Afganistanlı göçmen ve her zaman Tahran yönetimi için güvenlik tehdidi olan Beluçları toplumsal güvenlik sektörü çerçevesinde analiz etmeye çalışacağız.

1.5.5. Çevresel Güvenlik

Çevresel güvenlik, özellikle son dönemde insan eli ile bozulan ekosistemin, dünyada meydana getirdiği olumsuz etkilerine karşı oluşturulan bir güvenlik türüdür.¹³⁵ Bu bağlamda geliştirilen tedbirler geleneksel askeri güvenlik anlayışının dışında farklılık arz etmektedir.¹³⁶ Öte yandan “çevresel güvenlik” kavramı Kopenhag okulunun analiz

¹³³ Buzan, *Security: A New Framework for Analysis*, s. 47.

¹³⁴ Waewer, Ole, “Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), s. 151-178.

¹³⁵ Ak Tarık, “Çevre ve Güvenlik İlişkisi Bağlamında Çevresel Güvenlik Kavramı”, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 3 (1-2), s.100.

¹³⁶ Tarık, Çevre ve Güvenlik İlişkisi Bağlamında Çevresel Güvenlik Kavramı, s.77-103.

düzeyinden sonra, ilk olarak yasal zeminde 1990 yılında imzalanan Paris Şartı¹³⁷ ile tartışılmaya başlanmıştır. Söz konusu anlaşmada Avrupa'ya yönelik güvenlik risklerinin arasında çevre faktörü önemli bir değişken olarak gösterilmiştir. Şartın Çevre başlığında bu sorunlara karşı hızlı bir şekilde politikalar geliştirilmesi gerektiği ve bunların uygulanmasının önemli olduğu üzerinde durulmuştur. Yine aynı dönemde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) gibi uluslararası örgütlerinde çevre güvenliğine önem vermeye başladığı ve politikalarını buna göre şekillendirdiği görülmektedir.¹³⁸ Bu alanda yeni gelişmelerin ve yeni kavramların ortaya çıktığını görmek mümkündür. Bu süreçte yeşil politikalar, karbon emisyonu, sera gazlarının azaltılması gibi alanlarda birçok çalışma başlatılmış ve çevre güvenliği önemli bir hale gelmiştir. Ayrıca uluslararası kamuoyunun da çevre güvenliğine karşı duyarlılığın arttığından bahsetmek mümkündür. Öte yandan son otuz yıl içerisinde birçok sivil toplum kuruluşunun bu alanda yoğunlaştığı ve özellikle küresel ısınmanın getirdiği ve neden olacağı olumsuzluklara karşı dikkat çekmeye çalıştıklarını görmekteyiz. Bunlardan en önemlileri dünya genelinde aktif olarak çalışmaları ve temsilcilikleri bulunan Greenpeace, Dünya Doğayı Koruma Vakfı (WWF) ve Uluslararası Doğayı Koruma Birliği (IUCN) gibi kuruluşlardır.

1.6. Kopenhag Okulu Yaklaşımı ve Enerji Güvenliği

Bu başlıkta, genel anlamda İran'ın enerji güvenliği üzerinde duracağımız çalışmamızın teorik arka planında neden Kopenhag Okulu yaklaşımı üzerinden bir analiz yapacağımızı ve niçin sektörel güvenlik yaklaşımından faydalandığımızı açıklamaya çalışacağız.

Sektörel güvenlik analizi yaklaşımı da Kopenhag Okulu'nun diğer yaklaşımları gibi Avrupa'yı anlamak ve analiz etmek için üretilmiştir. Zaman içerisinde Kopenhag Okulu'nun dinamik yapısı ile farklı modellemeler üzerinde de kullanılmıştır. Nitekim bu bağlamda özellikle Kopenhag Okulu yaklaşımlarının dinamik bir yapıya sahip olması ve analiz yapan tarafından geliştirilebilmesi en belirleyici faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁹ Sektörel analiz yaklaşımının asıl üzerinde odaklandığı konsept ise açıklamaya çalıştığı güvenlik

¹³⁷ BYEGM, Yeni bir Avrupa için Paris Yasası, Ankara, 1990.

¹³⁸ Nesrin Algan, Özlen Küçük, "The Turkish Yearbook of International Relation (Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı)", No. XXVIII, 1998, s. 75-103.

¹³⁹ Buzan, Wæver, Regions and Powers, s.463.

olgusunu sadece siyasi ve askeri boyutlarının olmadığı, bununla birlikte ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlar da içerdiğini savunmaktadır. Günümüzde ortaya çıkan yeni tehdit ve risklerle birlikte değerlendirildiğinde modern güvenlik anlayışı ve çalışmaları da bununla örtüşmektedir. Sektörel analiz Kopenhag Okulunun temel yaklaşımı olan *güvenlikleştirme* kavramının farklı sektörler üzerinden güvenliği ölçümlemesidir. Aktörler güvenlikleştirdikleri nesneler ve sektörler üzerinden kendi güvenlik tehdit düzeyini ortaya koymaya çalışır. Beş sektör üzerinde açıklanan sektörel güvenlik analizi aslında güvenliği çok boyutlu bir bakış açısı ile değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca Okulu'n diğer yaklaşımları içerisinde de kullanılan sektörel güvenlik, güvenlik çalışmalarına yeni bir bakış açısı getirmiştir.¹⁴⁰

Kopenhag Okulu'nun diğer yaklaşımları gibi diğer tüm güvenlik çalışmaları da ilk dönemde yalnız askerî ve siyasî güvenlik alanlarını analiz etmeye odaklanmıştır. Ancak sektörel analiz ile birlikte güvenliğe bakış açısı beş boyutlu bir bakış açısına yükselmiştir. Söz konusu boyutların zaman içerisinde ortaya çıkabilecek gelişmeler ile birlikte daha da çeşitleneceği değerlendirilmektedir. Sektörel analiz bağlamında yapılan çalışmaların analiz düzeylerinden öte bakış açısı üzerinden ortaya bir sonuç koyduğu aşikârdır. Analiz seviyesi olarak devleti temel aktör olarak değerlendiren yaklaşım açısı analizin en önemli eksikliği olarak kabul edilebilir.¹⁴¹ Nitekim Sektörel Analiz yaklaşımının temel kitabı olarak sayılan ve Kopenhag Okulu temsilcileri (Barry Buzan, Ole Wæver, Jaap de Wilde) tarafından analizin detaylarının ortaya konulduğu “*Security: A New Framework for Analysis*” başlıklı eser de aktör düzeyinde devleti merkeze koyan bir bakış açısı ile kaleme alınmıştır.¹⁴² Nitekim yalnız devlet düzeyinde yapılan analizler ya da sadece küresel sistem düzeyinde yapılan güvenlik analizlerinin eksik kaldığını ya da durumu açıklamaya yeterli olmadığını söylemek mümkündür. Küresel düzeyde yapılan güvenlik analizlerinde, bölgesel düzeydeki güvenlik gelişmeleri, aktör etkisi ve olaylar dâhil edilmediği için analiz açısından büyük bir eksiklik meydana gelmektedir. Kopenhag Okulu temsilcileri küresel düzeyde yapılacak bir analizin ancak süper güçler arasında olacağını savunmaktadırlar. Ancak orta büyüklükteki ve bölgesel güç niteliğindeki bir devleti analiz ederken özellikle bölgesel düzeyden

¹⁴⁰ Buzan, *Security: A New Framework for Analysis*, ss. 2-18.

¹⁴¹ Uluslararası İlişkiler alanında önemli bir tartışma konusu olan Analiz Düzeyi 'için daha detaylı bakınız: Singer, J. David, “Uluslararası İlişkilerde Analiz Düzeyi Meselesi”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 11 (Güz 2006), s. 3-24.

¹⁴² Barry Buzan, Ole Wæver ve Jaap de Wilde, **Security: A New Framework for Analysis**, Lynne Rienner Publisher, Colorado USA, 1998.

başlayarak, küresel sistem düzeyine çıkılması gerektiğini savunmaktadırlar. Aksi takdirde analizin eksik kalacağını belirtmişlerdir.¹⁴³

Kopenhag Okulu'na göre, bütünüyle sisteme odaklanmak gibi yalnızca aktör üzerinden yapılan güvenlik analizleri de yetersiz ve eksik kalır. Nitekim bu bağlamda yaklaşımın temsilcileri tarafından bölgesel güç olarak tanımlanan İran özelinde bir güvenlik analizi yapacağımız vakit, sadece Tahranı merkeze koymamak ve diğer bütün değişkenlerden soyutlamamak analizin sağlıklı olması açısından büyük önem taşımaktadır.¹⁴⁴ Çünkü Tahran'ın etkileşim içerisinde bulunduğu bir çevre coğrafyası, yakın komşuları (Türkiye, Irak, Afganistan) ve ilişkili (olumlu/olumsuz) olduğu Süper Güçler (ABD, Rusya) mevcuttur. Bununla birlikte İran gibi bölgesel güç olan bir aktörün avantajlı olduğu alanların da analize dâhil edilmesi gerekmektedir. Özellikle Tahran'ın elinde bulundurduğu enerji kartını yapılan güvenlik analizine dâhil etmeden, sadece aktör düzeyinde yapılan bir analiz eksik ve yetersiz kalacaktır.

Kopenhag Okulu teorisyenlerine göre devletlerin sahip oldukları materyal kapasiteleri onların kimlik ve davranışlarını belirleyebilmektedir. Bahse konu materyal kapasitesini Kopenhag Okulu genel olarak askerî ve ekonomik güç çerçevesinde tanımlamaktadır.¹⁴⁵ Bir ülkenin sahip olduğu askeri güç kadar ekonomik güç de önemlidir. Bu bağlamda İran'ın sahip olduğu askeri gücün yan sıra enerji kaynaklarının da aktörün sahip olduğu güç açısından önemli bir parametre olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İran'ın enerji kaynaklarını analize dâhil ederken ekonomi-politik alanda ve daha çok aktör düzeyinde çalışacağımız için bu analize en uygun Kopenhag Okulu yaklaşımı olan sektörel güvenlik analizini kullanmak yerinde olacaktır. Nitekim güvenliği alt sektörlerle ayıran ve farklı perspektiflerden bakmaya çalışan sektörel güvenlik analizi, bölgesel bir güç olan İran'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel etkilerinin anlamamızda bize yardımcı olacaktır.

Yukarıda teorik anlamda değindiğimiz Kopenhag Okulu ve onların ortaya koyduğu sektörel güvenlik yaklaşımları, ilerleyen bölümlerde bize İran'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının güvenliğini ve bölgedeki enerji ilişkilerini Kopenhag Okulu'nun yaklaşımı

¹⁴³ Buzan, Wæver, Regions and Powers, s.43.

¹⁴⁴ A.g.e, s.31-43.

¹⁴⁵ Buzan, Wæver, Regions and Powers, ss.32-36.

çerçevesinde analiz etmemize yardımcı olacaktır. Nitekim bahse konu coğrafyanın tarihsel geçmişi ile birlikte etkilediği toplumsal, ekonomik, askeri, siyasi ve çevresel değişkenleri de mevcuttur. Söz konusu teorik yaklaşım ile birlikte İran'ın tarihten günümüze kadar geçen süre içerisinde güvenlik, sosyal ve ekonomik boyutlardan ele alınması çalışmamızın amacına büyük katkı sağlayacaktır. Ortaya konulacak analizi ayrıntılarıyla anlayabilmek için İran'ın tarihine de daha detaylı bir şekilde bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmamızın ikinci bölümünde bir Türk devletinden tarih içerisinde Farsların egemen olduğu bir devlete dönüşen İran'ın tarihsel arka planı ve sosyal yapısı ayrıntılarıyla irdelenecektir. Şah İsmail'in kurduğu Safevilerden günümüz modern İran İslam Cumhuriyeti'ne kadar geçen süre politik ve sosyal değişkenler çerçevesinde ele alınacaktır. İran'ın içinden geçtiği dönemler gerek içinde bulundurduğu sosyal dinamikler, gerekse de güvenlik gelişmeleri ile siyasi devrimlere yol açmış, farklı hanedanların iktidarı elinde bulundurmasına fırsat vermiş, son olarak ülkede teolojik temelli bir devrim ile rejim değişikliğine gidilmiştir. İran'ın bu tarihsel arka planı ve bahse konu süreçte ortaya çıkan sosyal/siyasal kurumlar sonraki bölümde detayları ile ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İRAN'IN SİYASİ/SOSYAL YAPISI VE ENERJİ

Bu bölümde başta İran'ın sosyo-ekonomik yapısı olmak üzere geçmişten günümüze kadar geçirdiği tarihsel dönüşümü ve bu tarihsel dönüşüm içerisindeki evreleri ele almaya çalışacağız. Özellikle İran gibi köklü bir devlet geleneğine sahip ve Fars kültürünün etkili olduğu bir ülkenin tarihsel anlamda zengin bir geçmişi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bölümüm ilk kısmında İran toplumunu daha iyi anlayabilmek için İran'daki toplumsal ve ekonomik yapıyı, kurumlar üzerinden analiz etmeye gayret edeceğiz. Daha sonraki kısımlarda ise sırasıyla Şah dönemi ve Devrim sonrası İran tarihinin nasıl şekillendiği üzerinde durarak, İran'ın tarihinde enerjinin rolü üzerinden bir analiz yapacağız. Son kısımda ise özellikle nükleer anlaşmaya varan sürecin ve değişkenlerin nasıl şekillendiğini ve İran'ın enerji güvenliğine etkilerini tarihsel anlamda ele almaya çalışacağız.

2.1. İran'da Toplumsal ve Ekonomi Yapı

2.1.1. Siyasi ve Dini kurumlar

İran inanç açısından toplumunun yaklaşık %99'ü Müslüman olan bir ülkedir. İran halkının %90'ı Şii mezhebine mensup iken %5-10 arası bir kitle de Sünni mezhebine mensup bulunmaktadır.¹⁴⁶ Şiiliğin (Şia) gerek toplumsal yaşamda gerekse de siyasi alanda en yoğun ve hâkim olduğu ülkelerden biri olan İran'da, devletin yönetim şeklinin de Şiilik üzerinde oluşturulduğu görülmektedir. Şiilik mezhebinde yapılan ibadetler ve ritüeller genel olarak İslam'ın ana çizgisi olarak kabul gören Sünnilikten bazı konularda ve fikirlerde ayrılmaktadır. Bu kapsamda Şiilik yalnız İran'da değil birçok ülkede yayılım göstermiş ve günümüzde İslam dininin Sünnilikten sonra en fazla kitleye sahip mezhebi haline gelmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁶ İran Profile, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html> erişim tarihi: 03.06.2019.

¹⁴⁷ TDV İslâm Ansiklopedisi, Şîa, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sia>, erişim tarihi: 03.06.2019.

İran'ı diğer Şii ülkelerden ayıran en önemli özelliği hiç şüphesiz mezhepsel bağlamda ortaya çıkan siyasi kurumlarıdır. Bu bağlamda özellikle 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte ortaya çıkan “Velayet-i Fakih” anlayışı ve bu teolojik yaklaşımın ortaya çıkardığı kurumlar İran siyasi hayatını şekillendirmiştir. İran İslam Cumhuriyeti'nin 1979 yılında kurucu anayasası olarak kabul edilen metin, Şiilik anlayışını devlet yönetiminin merkezine koymuştur.¹⁴⁸ Şii itikadında gönderilen peygamberlerin iki ana görevi vardır. Bunlar Allah'ın gönderdiği vahiye aracılık etmek ve içinde bulunduğu topluma hükmetmektir. Bu iki vazife anlayış içerisinde “risalet” ve “imamet” olarak adlandırılmaktadır. Şiilik inancında risalet peygamberin vefatı ile son bulmuştur. Ancak imamet, yani yönetim/iktidar gücü ise farklı araçlar üzerinden devam etmektedir. Bunlar tarih içerisinde sırasıyla Halifeler, İmamlar (Hz. Ali'den sonra gelen 12 İmam) ve son olarak kayıp 12. imamın yerine vekâlet eden velayet-i fakihtir.¹⁴⁹ Bu çerçevede İran'ın yönetim anlayışının 12 imam Şiiliğine dayandığını ve bahse konu anlayış bağlamında devlet kurumlarının ve yönetim yapısının şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte teorik altyapısı İmam Humeyni'ye ait olan yönetim anlayışı İran İslam Cumhuriyeti'nin temel yapı taşlarını meydana getirmiştir. Bu anlayış aynı zamanda İran devletinin kurumlarının da oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.¹⁵⁰

İran'daki söz konusu kurumlardan en önemlilerinden biri hiç şüphesiz ki “Dini Rehberlik (Liderlik)” makamıdır. Rehber İran'da en önemli yetkilere sahip kişidir. Şahsında hem siyasi hem de dini gücü barındıran Rehber yasama, yürütme ve yargıda görev yapan üst düzey yöneticileri atama, görevden alma ve terfi ettirme yetkisini elinde bulundurmanın yanında, Cuma ve Bayram namazı hutbesi gibi önemli dini vazifeleri de yerine getirmekle görevlidir.¹⁵¹ Bunun yanı sıra Dini lider uygulanan genel politikaları denetlemek/gözetlemek, savaş ve barış ilan etmek, referandum kararı vermek, ordunun başkomutanlığını üstlenmek ve silahlı kuvvetleri seferber etmek gibi çok kritik yetkilere sahiptir. Mevcut durumda İran'daki en yüksek olan dini liderliğin meşruiyeti Velayet-i Fakih anlayışına dayanmaktadır.

¹⁴⁸ Çeçen Halil, **İran İslam Cumhuriyeti Anayasası**, 1. Baskı, Legal Yayınları, 2019 Eylül, İstanbul, , Madde 21.

¹⁴⁹ Koç Mehmet, “İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar: I- Devrim Rehberliği”, İRAM, Analiz Ekim 2017, s.5-7.

¹⁵⁰ A.g.e. s. 6-15.

¹⁵¹ A.g.e. s.8.

Devrimin bir diğer önemli etkisi hiç şüphesiz meclisler üzerinde yasamanın dengelenmesi olmuştur. Yasama organı İran Meclisi olan ülkenin, önemli bir diğer yasama kurumu parlamentoyu denetleme, kararları parlamentoya geri gönderme ve meclis kararlarını iptal etme yetkisine sahip olan Anayasa Koruma Konseyi'dir. Toplamda 12 üyeye sahip olan bu konseyin altı üyesi Dinî Lider tarafından atanmakta, geri kalan altı üye ise İran Yüksek Yargısı tarafından aday gösterilen hukukçular arasından İran Meclisi aracılığıyla seçilmektedir.¹⁵² Anayasa Koruma Konseyi ile birlikte İran'daki bir diğer denetleyici ve arabulucu kurum Düzenin Maslahatını Teşhis Konseyidir. Devrimin önemli kurumlarında biri olan bu Konsey meclis ve Anayasayı Koruma Konseyi arasındaki anlaşmazlıkları çözümleme ve arabuluculuk yapma ile görevlidir. Ayrıca Düzenin Maslahatını Teşhis Konseyi Dinî Lider'e danışmanlık vazifesi de vermektedir.¹⁵³

İran İslam Devrim ile ortaya çıkan en önemli kurumlardan biri de hiç şüphesiz İran Devrim Muhafızları Ordusu'dur. Devrimin asıl gücünü gösteren ve doğrudan uygulayan birim olan bu askeri birlikler, devlet teşkilatında her ne kadar ordu teşkilatlanması şeklinde görünse de, bu birimi dini ve günlük hayattaki etkileri üzerinden analiz etmek doğru olacaktır. Bu açıdan Devrim Muhafızlarını yalnız askeri bir birlik olarak değil aynı zamanda devrimi koruyan, devrimin kurumlarını işleten ve ortaya çıkan rantı paylaşan bir mekanizma olarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Devrim Muhafızları Ordusu 5 Mayıs 1979 tarihinde İran İslam Cumhuriyeti'nin ilk dini lideri Ayetullah Humeyni tarafından kuruldu. İran İslam Devrimi'ni gerçekleştiren kuvvetlerden oluşan bu güç zaman içerisinde anayasal bir kurum ve devrimin güvencesi haline gelmiştir. İran'ın güvenliğini sağlamak ve askeri olarak savunmasını temin etmekle görevli Devrim Muhafızları Ordusu Kara, Hava, Deniz ve Füze Kuvvetleri olmak üzere 4 ana komutanlık, dış operasyonlar ve vekalet savaşlarını organize eden Kudüs Gücü ve tüm güvenlik alanlarında aşırı yetkilere sahip milislerden oluşan Besiclerden meydana

¹⁵² Mehdi Moslem, **Factional Politics in Post-Khomeini Iran**, Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 2002, s. 11.

¹⁵³ Mehran Kamrava, Houchang Hassan-Yari, "Suspended Equilibrium in Iran's Political System," *The Muslim World*, Vol. 94, October 2004, s. 506.

gelmektedir.¹⁵⁴ Devrim Muhafızlarının görev ve yetkilerine baktığımızda şunları görebiliriz:

155

- Asayişin sağlanması konusunda diğer güvenlik birimlerine gerekli yardımda bulunmak
- Devrim karşıtlarının tespitini yapmak ve tutuklamak
- Ülke ve devrime karşı meydana gelen iç ve dış saldırıları bertaraf etmek
- Ülkedeki diğer silahlı güçleriyle işbirliği yapmak
- Ordunun ideolojik, ahlaki, siyasi ve askeri eğitimlerini vermek
- Adli birimlerin görevlerini icra etmesine yardımcı olmak
- Devrim Liderinin (Dini Liderin) denetiminde ezilen halklara yardım etmek
- Doğal afetlerde yardımcı olmak ve görev almak

Daha öncede değindiğimiz gibi Devrim Muhafızları, İran'ın en önemli silahlı gücü olma özelliğinin yanında diğer sektörlerde de önemli bir role sahiptir. Bu bağlamda özellikle uzun yıllar süren Irak Savaşı'nın ardından bu birlikler ülkenin yeniden yapılanması, inşası, kalkınması ve gelişmesi konularında kritik roller üstlenmiş ve yönetsel anlamda yetkileri kendi bünyesinde toplamıştır. İran'daki ekonomik hayatta hegemon bir gücü olan Devrim Muhafızlarının, birçok şirketi yöneten bir holding yapısında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu yapısı ile Devrim Muhafızlarının ülke genelinde askeri gücünün yanında ekonomik gücünün de çok büyük olduğunu görmek mümkündür. Devrim Muhafızlarının sahip olduğu bu gücün dayanağı devrimin Şiilik inancı üzerinde sağladığı meşruiyettir. Sorgulanamayan ve denetlenemeyen bu yapı, vergiden muaf olmakla birlikte herhangi bir yaptırımdan da etkilenmemektedir.¹⁵⁶ İran ve Devrim muhafızları için en önemli gelir kalemi hiç şüphesiz enerjiden elde edilen gelirlerdir. Bu gelirin işletilmesi, harcanması ve

¹⁵⁴ Sinkaya Bayram, **The Revolutionary Guards in Iranian Politics: Elites and Shifting Relations** NY, Routledge, 2015.

¹⁵⁵ Kuruluşunun 40. yılında Devrim Muhafızları <https://www.indyturk.com/node/29581/d%C3%BCnyadan-sesler/kurulu%C5%9Funun-40-y%C4%B1%C4%B1nda-devrim-muhaf%C4%B1zlar%C4%B1> erişim tarihi: 03.06.2019.

¹⁵⁶ Yegin Abdullah, "İran Siyasetini Anlama Kılavuzu", SETA Yayınları, Rapor, 2013, s.63-66.

paylaştırılması Devrim Muhafızları tarafından yapılmaktadır. Bu açıdan baktığımızda enerji ihracatının ve bu alanda elde edilen gelirin gerek savunma harcamaları gerekse de diğer ekonomik faaliyetler için ne kadar önemli bir yer tuttuğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Verilen örneklerden Şiilik inancının ve teolojik olarak fikirsel altyapısını oluşturduğu İran İslam Devrimi'nin etkisi ve kurumlarının İran siyasetinde ve ekonomisinde ne kadar büyük bir paya sahip olduğunu gördük. Buna ek olarak bundan sonraki başlıkta İran toplumsal hayatındaki kurumların ve mekanizmaların etkilerini ele almaya çalışacağız.

2.1.2. Ekonomik ve Sosyal Kurumlar

İran'ın siyasal yapısı kadar toplumsal ve ekonomik yapısı da önemli kurumları içerisinde barındırmaktadır. Bu bağlamda devrim sonrası İranlıların hayatında önemli bir yeri olan ve meşruiyetlerini dini otoritelerden alan, özellikle ekonomik girişimleri de yöneten vakıf benzeri bu kurum ve yapıları ele almak yerinde olacaktır. Öte yandan köklü bir geçmişe sahip İran'ın, tarih içerisinde ekonomik rolü de her zaman için çok mühim olmuştur. Coğrafi olarak dünya ticaret güzergâhında kritik bir yere sahip olan İran coğrafyasının, gerek tarihi İpek Yolu gerekse Asya-Avrupa ticaret yolunda önemli bir yeri vardır.¹⁵⁷ Nitekim yeni bir ticaret anlayışının hâkim olduğu günümüzde enerji yolları için kritik bir rota olan Hürmüz Boğazı, İran'ın dünya ticaretindeki yeri ve önemini korumasını devam ettirmiştir. Öte yandan devrimin ilk döneminde İran İslam Devriminin kurumsallaşmasını sağlayan küçük ve orta halli esnaftan oluşan Çarşı (Bazari) kavramı da İran'ın sosyal hayatında özellikle incelenmesi gereken bir kurumdur.¹⁵⁸ Humeyni liderliğinde gerçekleşen devrimin ardından ülkenin yeniden kalkınmasında ve toparlanmasında önemli bir rol oynayan bu esnaf kesimine, yönetsel olarak birçok ayrıcalık ve özerklik vermiştir.

2.1.2.1. Bonyadlar (Vakıflar)

İran toplumsal hayatında özellikle devrim sonrası ortaya çıkan ve Bonyad olarak adlandırılan, aynı zamanda ticari faaliyetler yürüten vakıflar birçok siyasal, sosyal ve iktisadi etki meydana getirmiştir. İran'daki bu vakıflar kuruluşlarının ardından özel ve devlete bağlı

¹⁵⁷ Elçi İsmail Hakkı, "İran Jeopolitiğinin Enerji Politikasına Etkisi", Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi, Aralık 2019, Cilt 5, Sayı 3, s. 153-173.

¹⁵⁸ Çitlioğlu Ercan, **İran'ı Anlamak**, Başkent Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015, s.57.

şekilde faaliyetlerine devam etmektedir. Bonyad olarak adlandırılan bu statüdeki vakıfların en önemli özellikleri vergiden muaf olması ve yalnız dini lidere (rehbere) hesap vermeleridir.¹⁵⁹ Bir nevi bu Bonyadlar sosyal hayatta devrim hafızasını canlı tutarak ideolojik doktrine çalışmalarını yürütmektedir. Ticari faaliyetlerden, istihdama, siyasi ve dini etkinliklerden eğitim ve sanata kadar birçok alanda faaliyet gösteren bu sivil toplum kuruluşu benzeri yapılar İran toplumunun kontrollü bir şekilde hareket etmesini de sağlamaktadır.¹⁶⁰ Nitekim bazı dönemlerde Bonyadların sahip olduğu gücün siyasi baskı aracına dahi dönüşebildiğini söylemek mümkündür. İran siyasi yapısı bakımında bu güç çok özel ve önemli bir güç olarak değerlendirilebilir.

Bonyadların İran sistemi içerisinde mevzuat açısından finansal ve hukuki olarak bağımsız oldukları görülmektedir. Dini lider dışında bir otoritesi olmayan bu kurumların, sınırsız ve kontrolsüz olması bu yapıların her sektörde ve alanda güçlü olmasına yol açmıştır. Ekonomik büyüklükleri ve kullandıkları kamu bütçesi toplam harcamaların yaklaşık yarısından fazlasına tekabül etmektedir. Ordu ile yakın ilişkili olan bu vakıfların toplamda ülke ekonomisinin yaklaşık %80'ini Devrim Muhafızları ile birlikte yönettiği düşünülmektedir.¹⁶¹ Bütün vakıfların başında dini liderin atadığı yetkili ve dini kimliği olan birer yönetici bulunmaktadır. Görev alanları ve bölgeleri değişmekle birlikte İran'daki bu vakıflar büyük bir serveti ve sistemi yönetmektedirler. Bu vakıfların İran'da imalat ve sanayi alanında 203 fabrika, farklı iş kollarındaki 472 büyük firma, 101 inşaat firması ve 238 ticaret/hizmet şirketine sahip olduğu düşünülmektedir.¹⁶² Sayıları yüzleri bulan bu vakıflar arasında özellikle Özürlüler ve Bastırılmışlar Vakfı, Şehitler Vakfı, İmar Vakfı, İmam Rıza Vakfı, 15. Khordad Vakfı ve İmam Humeyni Yardım Komitesi en önemli Bonyadlar olarak öne çıkmakta ve İran ekonomisinin büyük bir kısmını bu altı vakıf kontrol etmektedir.¹⁶³

Bu vakıfların etkisi hiç şüphesiz sahip oldukları ekonomik güçten gelmekle birlikte İran sosyal hayatında diğer önemli aktörler olan din adamları, aydınlar, kadın hareketleri ve

¹⁵⁹ Abbas Bakhtiar, "Ahmedinejad's Achilles Heel: The Iranian Economy", Pavyand, [http://www.payvand.com/news/07/jan/1295.html#_edn, erişim tarihi: 11.08.2019.

¹⁶⁰ Maloney Suzanne, *Iran's Political Economy since the Revolution*, Cambridge University Press, New York, 2015, s.250-358.

¹⁶¹ İran ekonomisinin ipleri onların ellerinde <https://www.dw.com/tr/iran-ekonomisinin-ipleri-onlar%C4%B1n-ellerinde/a-19056198> erişim tarihi: 11.08.2019.

¹⁶² Arang Keshavarzian, *Bazaar and State in Iran: The Politics of the Tehran Marketplace*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s.167.

¹⁶³ Hooshang Amirahmadi, *Revolution and the Economic Transition: The Iranian Experience*, State Univeristy of New York Press, 1990, s. 145.

öğrencilerin de bu vakıflarda etkin ve yönetici olmaları, bahse konu Bonyadların İran siyasi hayatındaki etkilerinin artmasına ve yönetimde daha fazla pay sahibi olmalarına neden olmuştur. Bu kapsamda İran'a ilişkin bir analiz yaparken sistem içerisindeki bu özel yapıyı vakıfları etkili bir parametre olarak değerlendirmek faydalı olacaktır.

2.1.2.2. Çarşı (Bazari)

Tarihi geçmişi çok eskilere dayanan Çarşı (Bazari) İran'da, esnafı ve halkın birebir içerisinde olduğu yaşamı temsil etmektedir. Bir bakıma bu ifade gerçek kentli ve İranlı halkı ifade etmektedir. Yıllar içerisinde küçük esnafların birleşmesiyle günümüze kadar gelmiş olan bu kurum İran siyasi ve sosyal hayatında önemli bir aktör olmuştur. Öte yandan ekonomik ve ticari alanda etkili olan Bazari sınıfı, sahip olduğu reformcu ve yenilikçi anlayışıyla her zaman devrimlere açık olmuştur.¹⁶⁴ Bu bağlamda tarih içerisinde İran'da meydana gelen her devrim girişiminde Çarşı sınıfının etkisini görmek mümkündür. Kaçar Hanedanlığında 20. yüzyılın başında meydana gelen anayasal devrim, çarşı sınıfı ve ruhban sınıfının beraber ayaklanması sonucu meydana gelmiştir. Bu devrimci ruhun zaman içerisinde canlı kalması 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'nin ortaya çıkmasında ve Şah Yönetimi'nden sonra yönetime gelen Humeyni iktidarının devam etmesinde büyük rol oynamıştır.

İslam dini açısından esnaf ve ticaret erbabının önemi İslamiyet'in doğuşu yıllarına dayanmaktadır. İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v) ve eşi Hz. Hatice'nin ticaretle uğraşmaları ve ticarete ilişkin hadisler İslamiyet ile çarşı sınıfı arasındaki bağın temellerini oluşturmaktadır.¹⁶⁵ Ticaret erbaplarının ve ekonomik güç sahiplerinin her devlette olduğu gibi İran'da da bir zümre ve belirli aileler çevresinde temerküz etmiştir. Bu kesimin özellikle İran'da ulemaya ve yönetime yakın olmasından dolayı toplum içindeki saygınlığı ve yönetimdeki etkisi artmıştır.¹⁶⁶ İran'daki Çarşı (Bazari) sınıfı devrim sonrası dönemde sadece ekonomik faaliyetlerde bulunmak ile yetinmemiş, aynı zamanda yönetsel anlamda da önemli roller üstlenmiştir.

¹⁶⁴ Arı Tayyar, **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, Alfa Basım, 2004, İstanbul, s.331-333.

¹⁶⁵ Hiro Dilip, **Iran Today**. London: Politico's, 2006, s.5-7.

¹⁶⁶ A.g.e. s.5-7.

1979'da yaşanan İslam Devrimi, İran'ın günümüze kadar uzanan tarihini tüm açılardan derin bir şekilde değiştirmiştir. Bununla birlikte çarşının devrimde önemli bir rolü olsa da hiçbir zaman tamamen rejimin yönetimine teslim olamamıştır. Günümüze kadar geçen sürede yönetim ile anlaşamadığı dönemlerde düşük yoğunluklu bir biçimde protesto ruhunu devam ettiren bu esnaf yapılanması, özellikle son yıllara gelindiğinde ekonomik istikrarsızlıklar ve olumsuzluklara karşı eleştirel bir tutum sergilemiştir. Genel olarak İran'daki çarşı sınıfını iki ana unsur üzerinden değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi çarşı sınıfının temelini oluşturan ve daha çok Tahran ve Tebriz'deki kapalı çarşılarda dükkan sahibi olan küçük çaplı esnaflardır. İkincisi ise daha çok devrim sonrası dönemde ortaya çıkmış olan, yeni ticaret alanlarına hakim tüccar sınıfından oluşan bir gruptur. Bu gruplar İran'daki yönetim değişimlerinden de yakından etkilenmekte muhafazakârlar ve reformcular olarak her iktidar döneminde farklı pozisyonlar almaktadır.¹⁶⁷ İran'da Çarşı sınıfını yanında bulundurmak önemli bir gücü yanında tutmak anlamına gelmektedir. Genel olarak baktığımızda çarşı sınıfının Şiilik anlayışında en az etkilenen kurumlardan olduğu söylenebilir. Buna ek olarak söz konusu kurumun daha çok yönetime yakın ve halktan uzak bir anlayışa sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁶⁸

Yukarıda bahsedilen kurumların İran'ın ekonomik, toplumsal ve siyasi hayatı açısından ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Bu kapsamda Devrim Muhafızlarının, Bonyadların ve Çarşı'nın ortak özelliğinin özellikle sahip oldukları siyasi güç olduğunu ve bu gücünde ekonomik güçten geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁶⁹ İran ekonomisi dediğimizde enerjiden elde edilen gelirleri değerlendirme dışında tutmak eksik bir analiz yapmamıza neden olacaktır. Buradan hareketle İran'ın elde ettiği enerji gelirlerinin doğrudan devrimin kurumları olan Devrim Muhafızları Ordusu, Bonyadlar ve Çarşı'nın gücünü ortaya çıkardığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte bu gelirlerde ve enerji talebinde oluşacak bir olumsuzluk veya güvenlik zaafının dolaylı olarak rejimi ve devrimi etkileyeceği sonucuna ulaşabiliriz. Öte yandan bu kurumların işleyişlerindeki bir bozukluk

¹⁶⁷ Keshavarzian Arang, **Bazaar and State in Iran; The politics of the Tehran Marketplace**, USA, Cambridge University Press, 2007, s. 183-190.

¹⁶⁸ Arı Tayyar, **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, s. 333.

¹⁶⁹ Keshavarzian Arang, 'Regime Loyalty and Bazari Representation under the Islamic Republic of Iran: Dilemmas of the Society of Islamic Coalition', *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 41, No.2, May, 2009, s.232.

veya olumsuzluk İran'ın ulusla güvenliğini de zaafa düşürecek ve istikrarsızlıklara neden olabilecektir.

Çalışmamızın bundan sonraki kısımda İran tarihini ve modern İran'ın ortaya çıkışını ele almaya çalışacağız. İnanç açısından baktığımızda ise İran Şiilik inancı açısından dünyadaki en önemli ve güçlü ülkelerden birdir. Şiilerin özellikle Ortadoğu ve Güney Asya'da başta Irak olmak üzere Suriye, Türkiye, Afganistan, Pakistan, Yemen, Suudi Arabistan, Lübnan, BAE, Kuveyt, Katar ve Azerbaycan'da yaşadıkları düşünüldüğünde İran'ın bölgesel ve küresel etkilerinin çok geniş ve derin olduğunu görmek mümkündür. Ayrıca tarihi bağlarını da bu çerçevede değerlendirmek yerinde olacaktır.

2.2. İran Tarihi ve Enerji

2.2.1. Devrim Öncesi İran

2.2.1.1. İslamiyet Öncesi İran

İran'ın bulunduğu coğrafya binlerce yıl boyunca birçok medeniyete ve kültüre ev sahipliği yapmış, Ortadoğu'nun köklü medeniyetlerinin mirası üzerine şekillenmiş bir havzadır. Bulunduğu konum itibarıyla evvelden beri Batı ile Doğu arasında bir nevi köprü vazifesi gören İran'ın, İpekyolu güzergâhı üstünde yer alması da üzerinde bulunduğu bölgenin her zaman stratejik bir konuma sahip olmasını sağlamıştır. Bu durum bölgede kayda değer birçok savaşın gerçekleşmesine, bölgenin birçok istilaya uğramasına neden olmakla beraber, İran'ın çok kültürlü ve çok uluslu bir ülke olmasını da beraberinde getirmiştir. Günümüzdeki İran'ın oluşumunu siyasal ve kültürel anlamda büyük oranda etkileyen İslam dini olsa da, İslamiyet öncesi dönemde hüküm sürmüş devletlerin İran'ın tarihi, sosyal ve kültürel yapısına büyük katkılarda bulunduğu ve etnik çeşitliliği arttırdığı yadsınamaz bir gerçektir.¹⁷⁰ Bu sebeple İslamiyet öncesi döneme kısaca bakmak faydalı olacaktır.

İslamiyet'e geçiş öncesi dönemde öne çıkan uygarlıkları sıralamak gerekirse bunların, Elam Medeniyeti, Medya Devleti, Pers İmparatorluğu, Helenistik Dönem, Part

¹⁷⁰ Morony, Michael, Iran in the Early Islamic Period, Touraj Daryaee (Ed.), The Oxford Handbook of Iranian History, Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 35-120.

İmparatorluğu, Sasani İmparatorluğu olduğu söylenebilir. Bu uygarlıklar içinden, tarihçilerin Fars kültür ve uygarlığının doruğa çıktığı dönem olarak adlandırdıkları Sasaniler üzerinde durulacaktır. M.S. 224 yılında kurulan Sasani İmparatorluğu başarılı yöneticiler sayesinde Irak'tan Ermenistan'a, Pakistan'dan Afganistan'a, Kafkasya'dan, Orta Asya'ya, Anadolu'nun doğusundan Suriye'nin bir kısmına kadar topraklarını genişletmiş, zaman içinde Lübnan, Filistin, Mısır ve Ürdün'ü ele geçirmiştir. Sasanilerin sürekli mücadele içinde olduğu devlet Roma İmparatorluğu olmuş, Hristiyanlar için kutsal sayılan yerlerin kontrolü üzerine girilen güç mücadelesi neticesinde iki devlet arasında birçok büyük savaş meydana gelmiştir. Sasani İmparatorluğu II. Hüsrev Pervez yönetiminden sonra büyük oranda zayıflamış, yönetimde istikrar kaybedilerek iktidara birçok farklı imparator gelmiş ve 651 yılında Müslümanların İran topraklarını fethetmesi neticesinde yıkılmıştır.¹⁷¹

Sasaniler, günümüzdeki Fars milliyetçiliğinin şekillenmesinde tarihi açıdan büyük bir rol oynamış, Sasanilerin, şu anki İran'a benzer şekilde, millet olarak güçlü bir kimliğe sahip olması, Zerdüştlük dinini devlet dini haline getirmesi, ilimde ve sanatta en ileri seviyelere ulaşmış olması günümüze kadar gelen Fars milliyetçiliğinin temelini atmıştır.¹⁷² İran topraklarının Müslümanlarca fethi sonrası İran gelenekleri büyük ölçüde rafa kaldırılmış, yeni İslam gelenekleri uygulanmaya başlanmış, ancak bir yandan da yıllar boyunca sahip olunan medeniyet ile yeni karşılaşılan İslam dini harmanlanarak yeni bir bakış açısı ortaya konmuştur.¹⁷³

2.2.1.2. İslamiyet Sonrası İran

İran coğrafyasının İslamiyet'le tanışması 7. yüzyılda İslam ordularının Sasani İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmasıyla başlamıştır. İslam ordularının bu bölgeye gelmesi mevcut merkezi yapıyı ortadan kaldırmış, yerel devlet yapılanmalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. İslam dininin 2. Halifesi olan Hz. Ömer döneminde İran ve Azerbaycan bölgesi fetih edilmiş, bununla birlikte bu bölgede İslam hâkimiyeti tesis edilmiştir.¹⁷⁴ Bu

¹⁷¹ Bernard Lewis, Ortadoğu, **İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi**, (çev. Selen Y. Kölay), Arkadas Yayınevi, Ankara 2007, s. 100-102

¹⁷² Mahmut Abuzer Elmas, "Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla İran'da Ulusçuluğun Gelişimi ve Uluslararası Bölgesel Politikalara Etkileri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2011, s. 28.

¹⁷³ Ünal Gündoğan, **İran ve Ortadoğu 1979 İran İslam Devrimi'nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi**, Adres Yayınları, Ankara, 2010, S.36.

¹⁷⁴ Morony Michael, **Iran in the Early Islamic Period**, Touraj Daryaee (Ed.), The Oxford Handbook of Iranian History, Oxford: Oxford University Press, 2012, s. 208-209.

fetihlerle birlikte bu bölgelerde hakim olan zerdüştlük yerini İslam'a bırakmış, ayrıca İslam'ın genişlemesi sadece İran ile sınırlı kalmamış bu bölgedeki geniş bir coğrafyaya yayılım göstermeye devam etmiştir.

Yerel bazda örgütlenmiş olan devletlerin hakimiyetleri İran coğrafyasında belirli bir süre devam etse de, Safevi devletinin kurulması ile birlikte İran devlet geleneği yeniden tesis edilmiş ve bahse konu bölgesel devletler ortadan kaldırılarak merkezi otorite sağlanmıştır. Safevi devletinin sağladığı siyasi birlik aynı zamanda İslam inancının da yayılmasına ve bölgede hakim olmasına yardımcı olmuştur.¹⁷⁵ Nitekim bu bağlamda Şeyh İbrahim'in devletin başına geçmesi ile birlikte Safevi devletinde Şiilik inancı o kadar baskın ve egemen hale gelmiş ki, Şeyh Haydar'ın ölümünden sonra, kendini On İkinci İmam'ın temsilcisi olduğunu ileri süren, Şah İsmail, güçlü ve siyasi birliği sağlanmış Safevi Devleti'ni kurmuştur. Kurulduğu günden itibaren Osmanlı devleti ile mücadele içinde olan Safeviler, İran'ın doğu bölgelerindeki Türk boylarını siyasi otoritesi altına alarak Şiilik inancını İran coğrafyasında resmi bir mezhep hâline getirmiştir.¹⁷⁶ Şah İsmail ve Yavuz Sultan Selim arasındaki bu mücadele uzun yıllar devam etmiş, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı'nın hâkimiyet kurması ile son bulmuştur.

Osmanlı ve Safevi arasındaki rekabet ve belirsizlik, Bağdat'ın alınması ile birlikte ortadan kalkmış ve 1639 yılında Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın imzalanmasıyla Türkiye ve İran sınırları belirlenmiş ve kesinlik kazanmıştır. İran'da 18. yüzyıla kadar bir Safevi yönetimi olsa da, daha sonra bu yönetim yerini Afşarlar ve Zendler tarafından başarısız yönetim deneyimlerine bırakmıştır. Yaklaşık 40 yıl devam eden bu başarısız yönetim girişimleri, İran'da yeni bir hanedanlığın kurulması ile son bulmuştur.

2.2.1.3. Pehlevi Hanedanlığı Öncesinde İran

Ağa Muhammed Han'ın 18. yüzyılın ortasında yönetimi ele geçirmesi ve Kaçar Hanedanlığını kurması ile birlikte, İran güçlü yönetim yapısı olan bir devlete dönüşmüştür. İran tarihinde Kaçar hanedanlığı dönemi olarak adlandırılan bu sürede Pers imparatorluğundan kalma gelenekler yeniden hayata geçirilerek güçlü bir bürokratik yapı ve ordu sistemi kurulmaya çalışılmış, fakat özellikle ekonomik ve finansal nedenlerden dolayı

¹⁷⁵ Sinkaya, Bayram, "İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Yönetim", Türel Yılmaz, Mehmet Şahin (Ed), *Ortadoğu Siyasetinde İran*, Ankara: Barış Kitabevi, 2011, s.11.

¹⁷⁶ Arı, Tayyar, Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya, s.83.

bundan başarılı olamamışlardır. Bu dönemde merkezi otoritenin zayıflamasından yararlanan aşiretler ve yerel büyük aileler (kabileler) daha fazla güçlenmişlerdir.¹⁷⁷ Kaçar Hanedanlığı yönetiminde ülkeye Tahran başkentlik yapmış, aynı dönemde Rus-İran Savaşları meydana gelmiş, bu savaşlar sonucunda Gürcistan'ın tamamı ve Kafkasların büyük bir kesiminin kontrolü Ruslarda kalmıştır. İran bu savaşlardan ağır yenilgiler almıştır. Daha sonra İran yine Ruslar karşısında büyük kayıplar vermiş ve Türkmençay Antlaşması'yla Güney Kafkasya başta olmak üzere Aras nehrinin kuzeyini Ruslara bırakmıştır.¹⁷⁸

Kaçar Hanedanlığı da Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine benzer şekilde modernleşme ve Batılılaşma hareketleri içerisine girse de bu konuda pek de başarılı olamamıştır. Bu bağlamda özellikle ordu da başlatılan Batılılaşma hareketi eğitim için Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi ile devam etmiştir. Batılılaşma hareketleri doğal olarak İran üzerinde 1950'lere kadar sürecek olan bir İngiliz hegemonyası oluşmasına neden olmuştur. İngilizler bu dönemde İran'ı Rusya'nın güneye inmesini engelleyecek bir tampon bölge olarak kullanmışlardır. 19. yüzyılın sonu itibarıyla İran'da ekonomik sistemi ele geçirmeye başlayan İngilizlere karşı patlak veren "Tütün İsyanı" bu dönemin en önemli kırılma noktalarında biri olarak değerlendirilebilir. Tütün İsyanı aslında İran halkının İngiliz Tütün Şirketine verilen ayrıcalıklara karşı başlattığı bir millileşme hareketidir. İran gibi bir ülkenin ekonomik olarak İngilizlere teslim edilmesi ve kritik bir sektör olan tütünde İngilizlerin bu denli söz sahibi olması, İran ulehasının fetva vermesine kadar giden bir protesto hareketine dönüşmüş ve nihayetinde Şah verdiği bu karardan vazgeçmek zorunda kalmıştır.¹⁷⁹ Tütün İsyanının hiç şüphesiz İran siyasi hayatındaki en önemli sonucu din adamlarının yönetsel etkilerinin ve halk üzerindeki yönlendiriciliğinin oraya çıkmasıdır.

Daha öncede üzerinde durduğumuz gibi İran da, Osmanlıya benzer şekilde bu dönemde bazı anayasal hareketler içerisine girmiştir. Osmanlı'da ortaya çıkan, sened-i ittifak ile başlayıp Kanun-i Esasî ve Meşrutiyetler ile devam eden anayasal hareketler İran'da da benzer hareketlerin oluşmasında ilhama neden olmuştur. Kaçar hanedanlığının tüm karşı çıkmalarına rağmen İran'da 1906 yılında Hanedanlığın yetkilerinin bir kısmı kısıtlanarak meşrutî monarşi ilan edilmiş ve ilk meclis çalışmalarına başlanmıştır.¹⁸⁰ 1910'lu yıllarla

¹⁷⁷ Sinkaya, Bayram, İran İslam Cumhuriyeti'nde Siyasal Yapı ve Yönetim, s.4.

¹⁷⁸ Karadeniz Yılmaz, , **İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)**, Bakış Yayınları, İstanbul, 2006 s.135.

¹⁷⁹ Nikki R. Keddie, **Modern Iran: Roots and Results of Revolution**, Yale Press 2004,s. 621.

¹⁸⁰ Axworthy Michael, **İran: Aklın İmparatorluğu - Zerdüş'ten Günümüze İran Tarihi**, Say Yayınları, İstanbul, 2016, s. 190-230.

birlikte dünyada petrolün değerinin anlaşılması ve İran'daki rezervlerin keşfedilmeye başlaması ile birlikte, gerek Kaçar Hanedanlığında gerekse de İran tarihinde büyük bir değişim meydana gelmiştir. İngilizler 20 yıl önce tütünden aldıkları imtiyaza benzer bir imtiyaz ile birlikte İngiliz-İran Petrol Şirketi'ni (Anglo Iranian Oil Company-AIOC) kurmuş ve bu bölgedeki petrol kaynakları üzerinde hâkimiyet tesis etmiştir.¹⁸¹ Bu yıllarda İran'da yönetimdeki istikrarsızlık ve güç dengesizliği ülke üzerinde Rusya ve İngiltere'nin hegemon olmasına yol açmıştır. Nitekim aynı dönemde İran'ın güney bölgesinde İngiltere, kuzeyinde ise 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik Devrimi'ne kadar Rusya kontrolü sağlamıştır.¹⁸² 1923 yılı itibarıyla İran halkının İngilizlere karşı başlattığı isyan hareketi ve karışıklıklar, o dönem Albay olan, Rıza Han tarafından bastırılmış ve Kaçar Hanedanlığının İran'daki sonu gelmiştir. Mecliste kazandığı gücü kullanarak 1925 yılında tahta oturan Rıza Han Pehlevi ile birlikte İran'da Pehlevi Hanedanlığı hüküm sürmeye başlamıştır.

2.2.2. Pehleviler ve 20. Yüzyılda İran Dış Politikası

2.2.2.1. Pehleviler ve Şah Rejimi

İran'da Kaçarların yönetimden indirilmesi ile birlikte 1979 yılına kadar sürecek olan Pehlevilerin yönetimi başlamıştır. İran tarihinde “Şah Pehleviler dönemi” olarak adlandırılan bu dönemde İran coğrafyası farklı meydan okumalar ve yeni hareketlerle karşı karşıya kalmıştır. İran'daki Pehlevi hanedanlığını iki dönem olarak ele almak mümkündür. Birinci dönem, Rıza Şah Pehlevi'nin yönetimi ele geçirdiği 1925 yılından 1941'e kadar sürmüştür. Rıza Şah'ın ülkesindeki İngiliz ve Rus etkisini kırmak için müttefik olduğu Almanların hezimete uğraması ile birlikte ülkesini terk etmiş ve yerine oğlu Muhammed Rıza Şah gelmiştir.¹⁸³ Şah döneminde İran'da özellikle Batı'nın etkisi ile milliyetçi, reformist, anti-komünist ve seküler bir yönetim tarzı belirlemiştir. Öte yandan Rıza Şah'ın en büyük özlemi İran'ı yeniden eski Pers Krallığı günlerindeki gibi güçlü bir devlete dönüştürmektir. Bu bağlamda Rıza Şah'ın yönetimi ele geçirdikten sonra Pers kabilelerinden birinin ismi olan “Pehlevi Han” ismini kullanması da bunun bir göstergesidir. Rıza Şah yönetiminde özellikle Safeviler ve Kaçarlar döneminde güçlenmiş olan din adamlarının otoritesini kırmak ve siyasal hayattan uzaklaştırmak en önemli hedeflerden biri olmuştur. Öte yandan Rıza Şah

¹⁸¹ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008, s.320-322.

¹⁸² Gündoğan, s.81.

¹⁸³ Axworthy, s. 241-255.

için diğer en büyük tehdit komünizm olmuştur. Bu karşıtlıklar doğal olarak Şah yönetimine karşı bir muhalefetin oluşmasına neden olmuş ve her iki kesiminde farklı fraksiyonlar üzerinden örgütlenmesine zemin hazırlamıştır. Otoriter bir yönetim tarzını benimseyen Şah Pehlevi Batılı anlayışı benimsemiş ve bununla birlikte komşusu olan Türkiye'yi de model almasından dolayı Şah yönetiminin reformist olarak nitelenmesini sağlamıştır.¹⁸⁴

İktidarı boyunca Rıza Şah Pehlevi daima Batılı ülkeler ile iyi ilişkiler içerisinde olmuş ve özellikle Türkiye'ye benzer bir reform hareketi içerisine girmiştir. Aynı dönemlerde Afganistan'da yönetimi elinde bulunduran Kral Amanullah Han'ın da Mustafa Kemal Türkiye'sini model alan bir devrim içerisine girdiği görülmektedir.¹⁸⁵ İran'daki reformların içerisinde özellikle seküler tonların yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim hukuk sisteminin, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrıldığı Fransız sisteminden alınması da bunun en büyük göstergesidir. Daha öncede belirttiğimiz üzere Rıza Şah'ın en büyük amaçlarından biri, siyasal ve toplumsal alanda büyük bir güç sahibi olan ulemanın etkisini kırmak olmuştur.¹⁸⁶ Bu kapsamda İran'da ulemanın etkisini kırmak için tüm vakıflar devlete bağlanarak din adamlarının ekonomik bağımsızlığına ket vurulmuştur. Buna ek olarak Şah rejimi tarafından çıkartılan yasalar ile İranlıların Batılı tarzda giyinmesi ve sosyal yaşamın bu bağlamda dizayn edilmesiyle yenilikçi reform hareketleri hayata geçirilmeye çalışılmıştır.¹⁸⁷ Bu çerçevede reformlar bağlamında eğitim alanına da ağırlık verilmiş, 1935 yılında ülkenin başkentinde Tahran üniversitesi kurulmuştur. Ayrıca Batılı anlamda eğitim anlayışını benimsemek ve içselleştirmek için her yıl birçok öğrenci burslu olarak Avrupa üniversitelerine gönderilmiştir. Diğer taraftan Şah ülkede azınlık dillerinin konuşulmasını yasaklamış, böylelikle Farsça'da bulunan Türkçe ve Arapça sözcüklerin sayısını azaltmak hedeflenmiştir.¹⁸⁸

Birinci Rıza Şah döneminde İran'da enerji alanındaki hegemon güç İngilizler olmuştur. İngilizlerin bu etkisinden Şah'ın da rahatsız olduğu, bundan dolayı Almanlar ile çeşitli alanlarda işbirliğine gittiği bilinmektedir. Nitekim bu yakınlaşma Şah'ın sonunu

¹⁸⁴ Turan Ömer, **Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu**, Step Ajans, İstanbul, 2002, s. 126.

¹⁸⁵ Oran Baskın, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980** (12. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.207-208.

¹⁸⁶ Axworthy, s. 260-265.

¹⁸⁷ Oran, s. 357.

¹⁸⁸ Arı Tayyar, Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya, s. 197.

getirmiş ve 1941 yılında gerçekleşen yönetim değişikliği ile yerine oğlu Muhammed Rıza Şah gelmiştir.¹⁸⁹

2.2.2.2. Musaddık Dönemi ve Petrolün Millileştirilmesi

İran’da II. Pehlevi dönemi yaşanan olaylar, devrimler ve yönetim değişimleri ile İran siyasi tarihinde çok yoğun geçen bir zaman dilimi olmuştur. Bu dönem içerisinde İran siyasi tarihi ve dış politikası için çok önemli gelişmeler meydana gelmiş ve kırılmalar gerçekleşmiştir. İran dış politikasında yeni bir aktör olan ABD sahneye çıkmış ve Soğuk Savaş’ta en büyük müttefiklerinden biri olacak Şah rejimi ile yakın ilişkiler kurmuştur.¹⁹⁰ Muhammed Rıza Şah’ın iktidara geldiği ilk yıllarda İran toprakları İngilizler ve Sovyetler tarafından işgal edilmiş durumdaydı. 1946 yılında SSCB’nin, İran petrolü üzerinde imtiyaz hakkı elde etmesi ile Rusların İran’daki işgali sona ermiştir. Ancak bu imtiyazlar ABD’nin dikkatini çekmiş ve İran üzerine odaklanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda ABD Şah Pehlevi ile yakın bir ilişki içine girmiş ve Rusların petrol alanında elde ettiği imtiyazların uygulanmasını engellemiştir. Babası gibi Muhammed Rıza Şah Pehlevi döneminde de, İran Batı normlarını benimsemiş ve bu alanda yenilikçi bir harekete girmiştir. İran, en büyük destekçisi ve müttefiki haline gelen ABD’nin yardımlarıyla bölgesel güç olma yolunda önemli bir ivme kazanmıştır. Bu anlamda bölgesel liderlik yarışında Türkiye ile İran arasında önemli bir rekabetin de ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁹¹

II. Şah Rıza Pehlevi döneminde, ülkede şahın iktidarı pekişmiş özellikle saray, ordu ve bürokrasi çevresinde oluşturulan etki gücü ile bu sağlanmıştır. Bahse konu kurumlar arasında “İran Milli Ordusu” ismiyle yapılandırılan askeri birlikler, Şah’ın elindeki en önemli güç olmuştur. Büyük bir orduya sahip olması ve askerlerin ekonomik olarak güçlü olmaları hem askerlere karşı olan saygıyı artırmış hem de Şah’ın gücünü konsolide etmesini kolaylaştırmıştır. Bu adımlar atılırken her yönetimde olduğu gibi bazı kesimler dışlanmış ve iktidardan uzaklaştırılmıştır. Bu da doğal olarak karşıt grupların ortaya çıkmasına neden

¹⁸⁹ Pira, Suad, Özgüdenli Osman Gazi. “Musaddık, Muhammed.” TDV İslam Ansiklopedisi (DİA), 228-229. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c31/c310157.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

¹⁹⁰ Kinzer, Stephen. **Şah’ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu’da Terörün Kökenleri**. İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s.5-36.

¹⁹¹ Oran, s. 207.

olmuştur. Otoriter bir yönetimin sonucu olarak ülkedeki aydınlar dışlanmış, din adamları etkilerini kaybetmiş ve Şah yönetimi halktan koparak elit bir iktidara dönüşmüştür.¹⁹²

Şah Pehlevi dönemi, İran'daki diğer eski ve büyük yönetimlerden farklı olarak dini alanların üzerinden değil daha çok Fars kimliği ve üniter devlet yapısı üzerinden bir politika önceliği belirlemiştir.¹⁹³ Bu dönemde İran'ın iç politikasında güçlü muhalif gruplar oluşmuş ve özellikle sol tandanslı hareketler halkın bazı kesimlerinden aldığı destekle İran'da Şah'ı devirme ve yeni bir rejim kurma girişimlerinde bulunmuştur. Nitekim bahse konu dönem içerisinde Tudeh Partisi adı altında sosyalist bir siyasi hareketin de kurulduğunu söylemek mümkündür. Siyasi ve ekonomik, istikrarsızlığın ciddi bir şekilde hissedilmeye başlanması İran halkının da Şah'a karşı bir cephe/tutum almasına yol açmıştır. Nitekim bu dönemde siyasi istikrarsızlığın sonucu olarak İran'da 6 başbakan değişmiştir. 1951 yılı İran tarihi için kırılma noktalarından biridir.

İyi eğitilmiş bir aileden gelen Muhammed Musaddık'ın başbakan olması ile birlikte İran siyasetinde milli bir hareketin oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Musaddık, arkasına komünist tandanslı Tudeh Partisi ve Şii ulemayı alarak petrolün millileştirilmesi hareketini başlatmıştır. Bu girişim ile birlikte İngiltere'nin İran üzerindeki hegemonyası büyük bir darbe almıştır.¹⁹⁴ (Beaumont ve diğ., 1980:282). Musaddık Başbakanlık yaptığı sürece İran siyasetinde yeni bir hareketin oluşmasını sağlamış ve doğrudan halkın sosyal hayatına temas etmiştir. Halkta karşılık bulması ve bir lider konumuna gelmesinde hiç şüphesiz ki İran petrolünün millileştirilmesini öngören yasayı hazırlaması büyük rol oynamıştır. İran'da başlayan ekonomik kriz ve siyasi istikrarsızlık ile birlikte Şah zor dönemler yaşamıştır. Bu süreçte Şah kendisi için yeni ve güçlü bir partner olan ABD ile yakınlaşmıştır. Musaddık yönetimini zor durumda bırakmak ve ekonomik olarak zayıflatmak isteyen ABD İran petrolüne karşı bir ambargo uygulamaya çalışmıştır. Halkın tepkisini çeken bu durum Şahın ülkeyi terk etmesine kadar varmıştır. Şahın ülkeden kaçmasından memnun olmayan ABD ve İngiltere istihbarat örgütleri tarafından 1953 yılının Ağustos ayında Musaddık yönetimine "Ajax Operasyonu" adı verilen bir darbe

¹⁹² Sinkaya, Ortadoğu Siyasetinde İran s.12.

¹⁹³ Mokhtarpour, İran Devlet Modeli, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2012.

¹⁹⁴ Mokhtari Fariborz, "Iran's 1953 Coup Revisited: Internal Dynamics versus External Intrigue", Middle East Journal 62, Sayı 3 (Yaz 2008), s. 462-463.

gerçekleştirilmiştir. Bahse konu darbe girişiminin Batılı devletler tarafından organize edildiği ve desteklendiği 2000’li yıllarda ABD yönetimi tarafından da kabul edilmiştir.

Musaddık’ın yönetimden uzaklaştırılması ile birlikte yeniden ülkeye dönen Şah, ABD ile yakın ilişkiler içerisinde olmuş ve 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimine kadar tahtta kalmıştır.¹⁹⁵ Ülkede otoritesini yeniden pekiştiren Muhammed Rıza, 1954 yılında İngiliz İran Petrol Şirketi’nin (İACCO) yönetimini elinde bulunduran British Petroleum (BP) ve İran’da faaliyet gösteren sekiz Amerikalı şirketin dâhil olduğu bir konsorsiyum ile petrol gelirlerinin eşit paylaşımına dayalı bir anlaşma imzalamıştır.¹⁹⁶ 1953 yılından 1979 yılına kadar geçen sürede Muhammed Rıza Şah ABD’nin uydusu haline gelecek bir İran meydana getirmiştir. Yeniden yönetimi ele alan Şah ailesi İran’daki toplumsal rahatsızlığı gidermek için ve ABD’nin de baskıları ile ekonomik düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda İran’da Ak Devrim olarak bilinen ekonomik ve toprak reformu hayata geçirilmiştir. “Ak Devrim”, liberal ekonomi için uygun bir model ve uygulanabilir bir politika olarak ön plana çıkmaktadır. Söz konusu toprak reformu ile tarım sektöründen sanayiye geçiş yapan toprak sahipleri hızlı bir şekilde yeni yatırımlara giderek ülkedeki sermaye birikimini ve ekonomik hacmi büyütmüşlerdir. İran halkının ve devletin elde ettiği tarım ve petrol gelirlerinin ABD’den alınan mal ve ürünlere harcanması, bu süreçten de en karlı çıkan ülkenin ABD olmasını sağlamıştır.¹⁹⁷ Bu yakın ilişkiler başlarda avantaj olarak görünse de zaman içerisinde İran halkı için de rahatsız edici bir seviyeye ulaşmıştır.

Enerji açısından baktığımızda ise İran ile ABD arasındaki yakın ilişkinin en çok nükleer alanda İran için bir avantaj sağladığını söylemek mümkündür. Soğuk Savaş’ın ilk yıllarında İran’da başlatılan nükleer çalışmalar, Şah karşıtı fraksiyonlarda kayda değer bir tepkinin oluşmasına neden olmuştur. Bu grupların başında hiç şüphesiz Şii din adamları ve sol görüşlü gruplar bulunmaktadır. Öte yandan dünya genelinde 1973 yılında patlak veren petrol krizi sonrasında petrol fiyatlarının artmasından dolayı İran’ın gelirlerinde de büyük bir artış meydana gelmiştir. Petrolden elde edilen gelirlerin genel olarak belirli bir zümre tarafından yönetilmesi ve daha çok savunma harcamaları için kullanılması halkta mevcut olan rahatsızlığı daha da artırmıştır. Bununla birlikte Şah’ın ortaya çıkardığı elit kesimler ile

¹⁹⁵ Kudoğlu Alptuğ, “İran’da Musaddık Dönemi: 1951-1953”, İran Çalışmaları Dergisi Cilt: 2, Sayı: 2, s. 57.

¹⁹⁶ Sinkaya, Ortadoğu Siyasetinde İran s.12-13.

¹⁹⁷ Cleveland, s. 326-332.

İran halkı arasındaki gelir adaletsizliği zaman içerisinde tepkiye ve siyasi hareketlere dönüşmüş ve 1979 İran İslam Devrimine giden süreç böylelikle başlamıştır. Nitekim 1941 yılında tahta çıkan oğul Muhammed Rıza Şah Pehlevi'nin iktidarı 1979 yılındaki devrim ile son bulmuş, aynı zamanda Pehlevi Hanedanlığı da tarihin tozlu sayfalarında yerini almıştır. Bununla birlikte İran'daki Şah rejimi yıkılarak yerine Cumhuriyet kurulmuştur.¹⁹⁸

2.2.3. 1979 İran İslam Devrimi ve Enerji Siyaseti

2.2.3.1. İran'da Devrim ve 1980'li Yıllar

1970'li yılların sonuna doğru İran halkı Şah'ın adaletsiz yönetimine karşı büyük halk gösterileri ile tepki göstermeye çalışmış ve bir devrim hareketi başlatmıştır. Halk gösterileri ve grevlerin artması ile birlikte İran'daki sosyal ve ekonomik hayat tamamen durmuş ve bunun sonucunda 1979 yılının Ocak ayında Şah ülkeden kaçmak zorunda kalmıştır.¹⁹⁹ Şah'ın ülkeyi terk etmesinin ardından sürgünde olan Ayetullah Humeyni, Fransa'dan gelerek İran İslam Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Bahse konu 1979 Devrimi'nin nedenlerini ekonomik geri kalmışlık, reformların ulemanın ve aydınların icazeti alınmadan yapılması ve Şah ailesine karşı oluşan ortak nefret şeklinde sıralayabiliriz. Yeni yönetimde Humeyni ve yanındaki Şii ulema İran'da yalnız siyasi anlamda değil, aynı zamanda dini otorite olarak da kabul görmüştür. 1979 yılının Şubat ayından Aralık ayına kadar geçen sürede yeni İran'ın siyasal ve hukuksal yapısı inşa edilmiş ve İran'ın yeni lideri olan Humeyni görevine başlamıştır.²⁰⁰ İran İslam Cumhuriyetinde Şii ulemanın önemli bir yeri vardır. Bunu 1979 Devrimi ve devrimin getirdiği kurumların yapısı ve işleyişinde açıkça görebiliriz. İran devrimi Şah'a karşı yapılmış olan yalnız içinde ulemayı değil aynı zamanda sol grupları, çarşığı, kadınları ve öğrenci grupları gibi birçok farklı kesimi barındıran bir devrimdir. Bu devrimin ortaya çıkmasındaki en büyük pay hiç şüphesiz Humeyni'nindir. Ancak Ayetullah Humeyni bu farklı gruplar arasındaki koordinasyonu da başarılı bir şekilde sağlamış ve her kesimin desteğini almıştır. Nitekim kadın hareketlerinden, çarşı esnafına, komünist gruplardan, üniversite öğrencisine kadar birçok fraksiyonu bir çatı altında buluşturması da Humeyni'nin başarısı olarak gösterilebilir. Başta Fransız İhtilali olmak üzere her devrimde olduğu gibi İran Devrimi de kendi çocuklarını yemiştir ve yalnızca merkezde olan din adamları

¹⁹⁸ A.g.e. s. 468-475.

¹⁹⁹ Ünal Gündoğan, "Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme" Ortadoğu Analiz Dergisi, 2011 Mayıs, Cilt 3, Sayı 29, s.97-98.

²⁰⁰ Turan, s.246.

iktidarlarını devam ettirmişlerdir. Özellikle devrim sonrası dönemde başta sol tandanslı örgütlenmeler olmak üzere, Bahailer ve kadın hareketleri bastırılmış ve yer altına itilmişlerdir.²⁰¹

Devrimden sonra, İran dış politikası da yeni bir eksene oturmuştur. Humeyni'nin kurduğu bu yeni rejim, bir önceki Şah rejiminden çok farklı olmuş ve gerek Ortadoğu gerekse de küresel boyutta kilit bir aktör haline gelmiştir. Nitekim dini temele dayanan Humeyni'nin İran'ı özellikle yakın coğrafya başta olmak üzere tüm dünyaya kendi değerlerini ihraç etme çabasında olmuş ve “Ne Doğu Ne Batı” sloganını kendisine motto haline getirmiştir.²⁰² İran devriminin hemen ardından başlayan İran-Irak Savaşı her ne kadar Tahran için büyük külfetler oluştursa da aslında devrimin bir bakıma konsolide edilmesine yardımcı olmuştur. Bu savaşta görev alan ve Devrim Muhafızları Ordusu'nda komutanlık yapmış olan hemen hemen herkes daha sonraki yıllarda devlet kademelerinde kritik görevler almış ve yöneticilik yapmıştır. 1980-1988 yılları arasında tam 8 yıl süren İran-Irak Savaşı başta iki ülke arasındaki propaganda savaşı ile başlamış, bu dönemde Irak Radyosu İran'ı işgalci ve etki alanını genişletmekle suçlarken, Tahran Radyosu da yaptığı yayınlarla Irak halkını başlarındaki diktatörü devirmeye davet etmiştir. 17 Eylül 1980'de resmen başlayan İran-Irak Savaşı, Irak tarafından İslam tarihinde önemli bir yeri olan ve küffarla yapılan “Kadisiye Savaşı”na atfen II. Kadisiye Savaşı olarak adlandırılmıştır.²⁰³ Savaş süresince İran ve Irak orduları çok fazla yıpranmış her iki ülke için savaşın uzaması ekonomik ve mali problemleri beraberinde getirmiştir. 1985'ten sonra savaş farklı bir evreye girmiş İran ideolojik propaganda ile Şii toplumun desteğini almaya çalışmıştır. Buna karşın Tahran, Irak Şiiilerinden beklediği desteği bulamamış, Iraklı Şiiiler ayaklanmamıştır. Savaşın sonlarına doğru Irak elindeki en büyük koz olan kimyasal silaha başvurmuş, bu durum Tahran başta olmak üzere İran kentlerinin büyük oranda boşalmasına neden olmuştur.²⁰⁴ İran-Irak savaşı 8 yıl süren bir sürenin ardından 20 Temmuz 1988'de BM Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı kararı gereğince, taraflar ateşkesi ile sona ermiştir.²⁰⁵

²⁰¹ Ünal Gündoğan, s.95-96.

²⁰² Muhammed Rıza Hafizani, “İnkilabi İslami ve Peydayşı Jeopolytyki Cedidi İran”, Research Journal on Islamic Revolution, Vol 2, No 5, Winter 2013, s. 10-12.

²⁰³ Kandemir, s.36.

²⁰⁴ Lawrence Davidson, Arthur Goldschmidt, **Kısa Ortadoğu Tarihi (A Concise History of Middle East)**, çev.Aydemir Güler, Doruk Yayınları, 2011, İstanbul, s. 501.

²⁰⁵ UN Security Council, Security Council resolution 598 (1987) [Iraq-Islamic Republic of Iran], 20 July 1987, S/RES/598 (1987), available at: <https://www.refworld.org/docid/3b00f20e64.html>, (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

Savaşın enerji alanına da farklı yansımaları olmuştur. Bu çerçevede, Irak savaş uçakları İran'ın petrol tesislerini hedef almış, bunun sonucunda İran'ın petrol üretimi %50'nin üzerinde düşmüştür. Bunun yanı sıra savaşın bir başka boyutu 1983'ten sonra iki ülkenin de enerji taşınım vasıtalarını hedef almasıyla başlayan “Tanker Savaşları” dönemidir. Deniz ticaret yollarıyla petrol taşıyan tankerlerin hedef alınması, iki ülke içinde büyük miktarda maddi zarar meydana getirmiştir.²⁰⁶ Enerji kaynaklarının ve enerji taşınım hatlarının hedef alınması ortaya bölgesel bir güvenlik riski çıkarmıştır. Bu çerçevede gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için büyük önem taşıyan ve önemli miktarda petrol taşınmasını sağlayan bu deniz hatlarının hedef alınmaya başlanması, ortaya büyük bir ekonomik güvenlik sorunu çıkarmıştır. Enerji alanında ortaya çıkan bu çatışma ve istikrarsızlığın bölgesel ve küresel etkileri olmuştur. Bu dönemde Kopenhag Okulu açısından overlay²⁰⁷ (bölgeyi kaplaması) olarak değerlendirilen ABD, enerji güvenliğinde ortaya çıkan istikrarsızlıktan rahatsız olmuş ve bölgeye müdahale etmiştir. Bu çerçevede ABD ile İran arasında Basra Körfezi çevresinde küçük çaplı gerilimler yaşanmıştır.²⁰⁸

Devrim ile birlikte İran kendisi için yeni bir dış politika belirlemiş ve bu dönem İran siyaseti ve tarihi açısından gerilimlerin ve krizlerin yoğun olarak yaşandığı bir dönem olmuştur. Söz konusu dönemde büyükelçilik baskını²⁰⁹ ile başlayan dönem sonrası İran, eski müttefiki ABD ile diplomatik bir kriz içerisine girmiş ve bu kriz farklı alanlarda devam etmiştir. Nitekim klasik dönem İran ve modern dönem İran tarihi bize göstermektedir ki köklü bir medeniyet anlayışına sahip olan bu uygarlık, zamanla oluşup yerleşmiş siyasi ve devlet geleneğini de kültürünün içinde barındıran bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.3.2. İran'da 1990'lı Yıllar ve Enerji

1989 yılının Haziran ayında İran Devrimi'nin mimarı ve İran İslam Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Ayetullah Humeyni'nin vefatıyla İran 1990'lı yıllara Ali Hamaney'in dini ve siyasi liderliğinde girmiştir. Irak Savaşı'nın sona ermesi ve ülkenin ekonomik olarak kötü bir durumda olması İran'daki reform hareketlerini de hızlandırmıştır. Aynı dönem içerisinde

²⁰⁶ Birol Başkan, “Körfez'in İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler”, Akademik Ortadoğu Dergisi, s.11.

²⁰⁷ Kopenhag Okulu tarafından yapılan bu tanımlama bir nevi sistemdeki Süper Gücü ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bakınız: Buzan, Waever ve De Wilde, s.12-13, Regions and Powers, s.62-63.

²⁰⁸ Cleveland, Modern Ortadoğu Tarihi, s.463.

²⁰⁹ 4 Kasım 1979'da başlayan ABD Büyükelçiliği baskını, 52 ABD büyükelçilik görevlisi Humeyni yanlısı öğrenciler tarafından 444 gün boyunca esir tutulmuş, bu süre zarfında ABD elçilik görevlilerini kurtarmaya yönelik birçok operasyon yapmıştır.

üst üste iki dönem Cumhurbaşkanı seçilen Haşimi Rafsancani özellikle reformist kimliği ile ön plana çıkmış ve anayasal anlamda İran için önemli reformlara imza atmıştır. Rafsancani döneminde İran, hızlı gelişmelerin ve değişimlerin yaşandığı bir ülke olmuştur. Bu dönemde ekonomik hareketlilik kadar bölgesel bütünleşmelerin öne çıktığı görülmektedir. Özellikle Rafsancani'nin, İran'ı Soğuk Savaş sonrası dönem için küresel siyasete uygun hale getirdiğini söylemek mümkündür. Rafsancani'den sonra 1997 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Muhammed Hatemi'de reformlara devam etmiştir.²¹⁰ Hatemi dönemi ekonomik reformlardan öte daha çok “medeniyetler arası diyalog” vurgusunun ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. Bu bağlamda 1990'lı yılları İran için reform yılları olarak değerlendirebiliriz. Bu süre zarfında İran dış politikası da köklü değişimlere gitmiş, “Hem Kuzey Hem Güney” anlayışını benimsemiştir.²¹¹ Hatemi'nin ikinci döneminde ise ABD'nin sert söylemi ve politikaları ile 11 Eylül olaylarının ardından ortaya çıkan gelişmeler, İran'ın tamamen sistem dışına itilmesine ve iç siyasetinin de bu minvalde yapılanmasına neden olmuştur. 2005 yılında yapılan İran seçimleri ile yönetime gelen şahin kanadın temsilcisi Tahran eski Belediye Başkanı Mahmud Ahmedinejad'ın söylemleri İran'ın tekrar devrim yıllarına benzer bir politika takip etmesine yol açmıştır.²¹²

1990'lı yıllar, Soğuk Savaş sonrası dönemde yeniden eski güçlü günlerine kavuşmak isteyen Rusya ile İran açısından yakınlaşma dönemi olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkiler başta özellikle stratejik alanlar olan savunma ve enerji olmak üzere her alanda ilerleme kaydetmiştir. Bu yakın ilişki başta ABD olmak üzere Batılı devletleri büyük oranda rahatsız etmiştir. ABD ve diğer enerji talebi yüksek devletlerin bu ilişkiden rahatsızlık duymalarını en önemli sebebi Rusya'nın sahip olduğu enerji kaynaklarına ek olarak İran gibi güçlü bir enerji ülkesini de yanında tutması olarak gösterilebilir. Diğer taraftan aynı dönemde İran'ın nükleer çalışmalara yeniden ağırlık vermesi ve bu alanda Rusya'dan teknolojik destek alması da iki ülke arasındaki yakın ilişkilerin bir göstergesidir. Soğuk Savaş'ın ardından İran'ın dünyaya açılım politikasına eş zamanlı olarak enerji politikasının da çok boyutlu bir döneme geçtiğini söyleyebiliriz. Bu çerçevede 1990'lı yılların başında İran'ın en büyük şehirlerinden bir olan İsfahan'da düzenlenen “1990'larda Petrol ve Gaz: İşbirliği için Olası Fırsatlar” başlıklı konferansa körfez ülkelerinin petrol ve enerji bakanları ile büyük enerji şirketlerinin

²¹⁰ Sami Oğuz, Ruşen Çakır, **Hatemi'nin İran'ı**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2000, İstanbul, s.153-157.

²¹¹ R. K. Ramazani, “Iran's Foreign Policy: Both North and South”, *The Middle East Journal*, Yaz 1992, Cilt: 46, Sayı: 3, s. 393-394.

²¹² Anoushiravan Ehteshami, Mahjoob Zweiri, **Iran And the Rise Of Its Neoconservatives: The Politics Of Tehran's Silent Revolution**, I.B. Tauris, 2007, London, s.40-41.

yöneticileri katılım sağlamıştır.²¹³ Bahse konu konferansta İran aktif bir duruş sergilemiş ve Soğuk Savaş sonrası enerji politikalarının ipuçlarını vermiştir. Bu kapsamda özellikle Tahran için öncelikli hedefler olan “petrolün fiyat istikrarı” ve “enerjiden elde edilen gelirin öngörülebilirliği” öne çıkmıştır. İran, gibi talep güvenliğini önceleyen ülkeler için yüksek ancak istikrarsız bir fiyat seviyesinin yerine piyasa koşulları çerçevesinde sürdürülebilir ve istikrarlı fiyat politikası daha öncelikli bir hedeftir. Bu bakımdan 90’lı yıllarla birlikte Tahran’ın petrol politikası genel olarak talep güvenliğini sağlamak çerçevesinde şekillenmiştir. Bu politikayı aslında petrol üreten ülkeler kadar bu ülkelerin oluşturduğu OPEC gibi yapılar da merkezine koymuştur. Irak Savaşı boyunca savaş ve diğer sebeplerden dolayı petrol üretimi belirli seviyelerde kalan İran’ın savaşın bitmesi ile birlikte gerek petrol üretimi gerekse de enerji sektörüne yönlendirilen yatırımların kapasitesinde artış olmuştur. 1990 yılından sonra artan yatırımlara birlikte İran’ın günlük ham petrol üretim kapasitesi büyük bir artış ile 3,5 milyon varilden, yaklaşık 5 milyon varile kadar çıkmıştır. Bu süre zarfında yabancı yatırımcıların ve enerji şirketlerinin de İran’da sondaj ve diğer çalışmalar için girişimlerde bulunduğu ve çeşitli anlaşmalar imzalandığı görülmektedir.²¹⁴ Bu çerçevede Avrupa, Rusya ve Japonya kaynaklı enerji şirketleri, İran’a yaklaşık 12 milyar dolar değerinde yatırım yapmaya karar vermişlerdir.

İran’ın enerji politikalarının 1990’lı yıllarda gerek petrol gerekse de nükleer alanda birçok gelişmeyle karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Nitekim bu yıllarda petrol gelirlerini artıran İran buna karşın nükleer alandaki faaliyetlerinden dolayı ABD ve Avrupa ülkeleri tarafından sıkı bir takip ve denetime tabi tutulmuştur. İran’a karşı uluslararası platformda uygulanabilecek yaptırımlar ve ekonomik ambargo için ABD, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA) ve BM başta olmak üzere birçok uluslararası örgütü harekete geçirmeye çalışmıştır. Nitekim bu çaba sonucunda 2006 yılında İran’a uygulanacak yaptırımlar ve ambargo Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi gündemine getirilmiştir.²¹⁵ İran tarihindeki bu gelişme ile birlikte Tahran’ın enerji politikaları ve gelirleri çok fazla değişiklik göstermiş, bahse konu yaptırımların sosyal, ekonomik ve politik birçok sonucu ortaya çıkmıştır.

²¹³ Amirahmadi, Hooshang, **Iran’s Regional Oil Policy: The OPEC Factor**, 1993, <http://www.amirahmadi.org/english/IransRegionalOilPolicyTheOpecFactor.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

²¹⁴ Amirahmadi, s. 49.

²¹⁵ Özden Z. Oktav, **Basra Körfezi'nin Değişen Dinamikleri: İran-ABD-Suudi Arabistan İlişkileri**, Beta Yayınları, İstanbul, 2011, s.53.

2.2.4. 2006 Sonrası İran'da Enerji

2.2.4.1. Ahmedinejad Dönemi ve Nükleer Kriz

İran'da Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'ın görevi devir almasının ardından İran dış politikasına bir sertleşme ve şahin hava gelmiştir. Bu dönemde İranlı yöneticiler, ABD ve özellikle İsrail'e karşı radikal söylemler geliştirmiştir. 2006 yılı itibariyle İran'ın nükleer programının BM gündemine alınmış olması İran halkında da bir karşıtlık meydana getirmiş ve Ahmedinejad'ın sert dış politikası İran halkı tarafından da desteklenmiştir. İran bu dönemde ekonomik anlamda halka destek programlarını ve reformları hayata geçirirse de genel olumsuzluğun önüne geçmekte zorlanmıştır. 2009 yılındaki seçimleri de kazanan Ahmedinejad, yeniden İran Cumhurbaşkanı seçimlerini kazanmıştır.²¹⁶ Akdemiysen kökenli olan Mahmut Ahmedinejad, öğrencilik günlerinden itibaren siyasi faaliyetler içerisinde bulunmuş, özellikle Devrim günlerindeki öğrenci hareketlerinde aktif rol almış, “Öğrencilerin İslamcı Birliği” isimli öğrenci hareketinde de bulunduğu iddialar arasındadır.²¹⁷ Her ne kadar inşaat mühendisliği formasyonuna sahip olsa da Ahmedinejad'ın Irak savaşında Devrim Muhafızları Ordusunda görev aldığı ve savaşın belirli bölgelerinde, çatışmalara katıldığı da bilinmektedir. Savaşın ardından Maku ve Hoy şehirlerinin yönetiminde görevler almış, ardından Erdebil şehrinin idaresini yürütmüş ve son olarak Tahran şehrinin belediye başkanlığı görevinde bulunmuştur. Ahmedinejad dönemi İran siyasetinin, en önemli gündem maddesi hiç şüphesiz ekonomi olmuştur. Petrol gelirlerinin düşmesi, vergilerdeki artış ve enflasyon halkta büyük bir rahatsızlık meydana getirmiştir. Bu rahatsızlık 2007 yılından 2015 yılına kadar artan bir şekilde devam etmiştir.

İran'ın 2000'li yıllarını anlamak için 2002 yılında yeniden başlattığı nükleer programı ve bu programa karşı ortaya çıkan tepkileri analiz etmek gerekmektedir. İran'ın nükleer programının dünya gündeminde bu kadar yoğun olarak yer alması ve tepki oluşmasında hiç şüphesiz ABD'nin tavrı ve etkisi bulunmaktadır. 2002 yılında İran'ın yeniden uranyum zenginleştirme faaliyetlerine başlaması, bununla birlikte Natanz ve Arak'ta inşa ettiği nükleer tesislerin de yansımaları İran'ı küresel siyaset arenasında zor durumda bırakmıştır. Bu gelişmelerden dolayı UAEK İran'ın Nükleer Silahların

²¹⁶ Anoushiravan Ehteshami, Reza Molavi, **Iran And The International System**, Routledge, New York, 2012, s.184.

²¹⁷ Mahmud Ahmedinejad Biyografi, <http://www.biography.com/articles/Mahmoud-Ahmedinejad-38656?part=0> (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nı (NPT) ihlal ettiğini belirtmiştir.²¹⁸ Bu gelişmelerle birlikte İran'ın uluslararası yaptırımlara tabi tutulmasını isteyen ABD yanına Fransa, Almanya ve İngiltere'yi de alarak sert yaptırımlar almayı ve İran'ı baskılamayı amaçlamıştır. Bu baskılar bir sonuç vermiş, İran 18 Aralık 2003 tarihinde NPT'nin Ek protokolünü imzalayarak UAEK 'da depo ettirmiştir.²¹⁹

Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı olmasının ardından İran'ın nükleer programında önemli gelişmeler yaşanmıştır. 2006 yılının Nisan ayında İran yaptığı açıklama ile %3,5 oranında uranyum zenginleştirmeyi başardığını dünyaya duyurmuştur. Tahran bu açıklama ile nükleer çalışmalardan vazgeçmeyeceğini ve ABD'nin herhangi bir saldırısına karşı da tüm gücü ile karşılık vereceğini belirtmiştir. Bu çerçevede BMGK 31 Temmuz 2006 tarihinde aldığı kararla, Ağustos ayı sonuna kadar Tahran'a uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurması için süre vermiş, bu süre zarfına kadar eğer bu faaliyetleri durdurmazsa mali ve diplomatik yaptırımların devreye gireceğini belirtmiştir.²²⁰ Bu süre zarfında beklenen tepkiyi veremeyen İran'a karşı BM Güvenlik Konseyi, 2006 yılının Aralık ayında ilk yaptırım kararını almıştır. BMGK buna benzer kararları ve telkinleri bundan sonraki yıllarda da almaya devam etmiş ve İran uluslararası siyasette büyük darbeler almıştır. Alınan bu kararlar İran'ın özellikle ekonomisine olumsuz etkiler yapmış ve İran iç siyasetinde derin yaralar açmıştır. İran tarihinde ABD başkanlarının da önemli bir yeri vardır. ABD başkanlarının şahin ya da güvercin olması İran ile ABD arasındaki ilişkileri doğrudan etkilemiştir.

2009 yılında Barack Obama'nın ABD Başkanı olarak seçilmesinin ardından, Obama İran'a karşı diplomasiyi ön plana çıkarmış, P5+1 grubunun Nisan 2009'da İran ile diyalog süreci için yeni bir öneri paketi hazırlanmasına ön ayak olmuştur. Bu diplomatik yaklaşıma İran kayıtsız kalmamış, bazı şerhler koymak şartıyla P5+1 grubuyla görüşmeyi kabul etmiştir.²²¹ 2009 yılında başlayan bu yeni görüşme serisi özellikle İran'ın barışçıl koşullarda nükleer enerji elde etmesini kabul ediyordu. Bu kapsamda İran elinde bulundurduğu düşük seviyede zenginleştirilmiş uranyumu yurtdışına gönderecek ve belirli bir sınırdan

²¹⁸ Köse Talha, **İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkânları**, SETA Yayınları, Ankara, 2008, s. 20.

²¹⁹ Köse, s. 22-24.

²²⁰ UN Security Council, Resolution 1696 (2006) Non-proliferation, 31 July 2006, S/RES/1696 (2006), available at: <https://www.refworld.org/docid/453786b00.html> (Erişim Tarihi: 15.05.2019).

²²¹ Bayram Sinkaya, "İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü", Ortadoğu Analiz, Aralık 2009, Cilt.1, Sayı.12, s.73-74.

zenginleştirilmiş uranyumu yakıtı dönüştürecek şekilde geri alacaktır. İki taraf arasındaki bu takas anlaşması P5+1 ülkeleri ile yapılan ön görüşmede kabul edilmiş, detayların Avusturya’da yapılacak toplantıda ele alınması kararlaştırılmıştır. Taraflar 2009 yılının Ekim ayında IAEA ev sahipliğinde Viyana’da düzenlenen toplantıda kabul edilen rapor üzerinde mutabık kalmışlardır. Bu bağlamda İran, %3,5 oranında zenginleştirdiği nükleer maddenin %70’ini Rusya’ya gönderecek, Rusya bunu %20 oranında zenginleştirerek Fransa’ya gönderecek ve son olarak Fransa da bu miktarı nükleer yakıtı dönüştürerek İran’a iade edecektir. İran, değişimdeki sıralamadan rahatsız olmuş ve farklı öneriler getirmiştir.²²² Ancak bu süreç İran’a karşı BMGK’nin 9 Haziran 2010’da yaptırım kararı almasının önüne geçememiştir. Söz konusu oylamada Türkiye ve Brezilya karşı oy kullanmasına rağmen yaptırımlar kabul edilmiştir.

Türkiye ve Brezilya, İran tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu iki ülke BMGK geçici üyesi oldukları dönemde İran için bir önemli girişimde bulunmuş ve bu çerçevede “Tahran Deklarasyonu” ortaya çıkmıştır. Brezilya ve Türkiye’nin ortak girişimi ile İran’ın nükleer sürecinde yoğun geçen bir yıl olan 2010 yılı içerisinde bir çözüm umudu olarak sunulan Tahran Deklarasyonu, 17 Mayıs günü üç ülke tarafından ilan edilmiştir. Türkiye, Brezilya ve İran devlet veya hükümet başkanları ile dışişleri bakanlarının katıldığı bir programda imzalanan bu deklarasyonda çözüm için önemli ve yapıcı bir öneri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Özellikle deklarasyonda çok defa “yapıcı” (constructive), “olumlu” (positive) ve “işbirliği” (cooperation) gibi kelimelerin vurgulanmış olması da bunun en büyük göstergesidir. Öte yandan her ülkenin barışçıl amaçlarla nükleer enerjiye sahip olabileceği vurgusu da bu girişimin, en can alıcı noktalarından biri olmuştur. Bu deklarasyonda, maliki İran olmak şartıyla bir ay içinde 1.200 kg, düşük seviyede zenginleştirilmiş uranyumun Türkiye’de muhafaza edilmesini kabul etmiştir. Bununla birlikte İran 120 kg nükleer yakıtın da bir yıl içinde kendine aktarılması konusunda ilgili kabulü ortaya koymuştur.²²³ Tahran Deklarasyonu’nun, Viyana görüşmelerine nazaran İran için avantajlı olan tarafları, zenginleştirilmiş Uranyumun Türkiye’de depolanması ve daha sonra verilmesi öngörülen yakıtın başta Tahran tarafında temin edilmesi olarak sıralanabilir. Tahran Deklarasyonu dünya sahnesinde güçlenmeye başlayan Türkiye ve Brezilya gibi bölgesel güçler için de büyük ve önemli bir girişim olarak sayılabilir. Bu çerçevede her ne

²²² Bayram Sinkaya, “İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye’nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı”, Ortadoğu Analiz, Cilt 2, Sayı 18, Haziran 2010, s. 69-70.

²²³ Deklarasyonun Orijinal Metni İçin bkz. Joint Declaration signed by Iran, Turkey and Brazil, 17 May 2010, New York, <https://fas.org/nuke/guide/iran/joint-decl.pdf> (Erişim Tarihi: 15.06.2019).

kadar sonuç açısından başarısız olsa da Türkiye- Brezilya arasındaki iş birliği ilişkisine büyük katkılar sunmuştur. Brezilya ile yakalanmış olan iş birliği atmosferi 2013 yılında gündeme gelen Türkiye-Brezilya-İsveç girişimine de altyapı hazırlamıştır.²²⁴ 2010 yılında Türkiye ve Brezilya tarafından gündeme getirilen İran'ın nükleer programına ilişkin girişim başarılı olamamış ve gereken desteği bulamamıştır.

İran sahip olmaya çalıştığı nükleer enerji ile 2000'li yıllarda yeniden dünya gündemine oturmuştur. Bu bağlamda barışçıl yollarda kullanılmak üzere nükleer enerji elde etmeyi doğal hak gören Tahran'a karşı Batı dünyası ve başta ABD, Ahmedinejad'ın şahin söylemlerini merkeze alarak Suriye ve Kuzey Kore gibi devletleri “şer devleti” olarak tanımlamıştır. ABD'nin tüm dünya kamuoyunda sunduğu iddia, İran'ın nükleer silah üretmek için enerji üretimini bahane ettiği ve bundan dolayı mutlaka engellenmesi gerektiğidir. 2010-2015 yıllar arasındaki dönem İran'a uygulanan ambargolardan dolayı, Tahran için mali açıdan zor geçmiştir. İran gelirlerinin büyük bir kısmını oluşturan petrol gelirlerinden mahrum kalmış ve yalnızca birkaç ülkeye petrol satmak zorunda bırakılmıştır. 2013 yılı ile birlikte İran'da meydana gelen cumhurbaşkanlığındaki değişiklik Batı'da ve ABD'de olumlu yansımalar meydana getirmiş ve Hasan Ruhani ile birlikte İran, 2015 yılındaki nükleer anlaşmaya doğru yol almıştır.²²⁵

2.2.4.2. Nükleer Anlaşma ve Son Dönem İran Tarihi

İran'da Ruhani dönemi, 2013 yılında Ruhani'nin cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanması ile başlamıştır. Ahmedinejad gibi sert ve şahin söylemleri ile ön plana çıkan bir liderden sonra yönetime gelen Ruhani aslında İran'da reformcuların umutlanmasına neden olmuştur. Ruhani öncesi dönemde İran'a yönelik alınan yaptırım kararları İran ekonomisini büyük oranda olumsuz etkilemiş, artan genel fiyat seviyeleri ve gelir azalışı halkta büyük bir rahatsızlık meydana getirmiştir. Bu genel rahatsızlık özellikle 2006 yılından 2020 yılına kadar dönem dönem gösterilere ve toplumsal hareketlere neden olmuştur. Bu dönemde İran'a karşı alınan yaptırım kararlarının etkisi çok büyük olmuştur. 2000'li yılların başında günlük yaklaşık 5 milyon varil petrol üreten İran'ın 2013 yılında 1,2 milyon varillere kadar düşen üretim miktarı ile ülke ekonomisinin ne kadar büyük bir kayıp yaşadığını ortaya

²²⁴ Tekin Segâh, “Tahran Deklarasyonu ve Sonrası: Türkiye-Brezilya Küresel Ortaklığının Yükselişi ve Gerileyişi” Akademik Bakış Dergisi, Cilt 11, Sayı 23, Kış 2018, s.61.

²²⁵ Secor, Laura, “The Patient Resilience of Iran's Reformers”, The New York Times, 02 Mayıs .2017, <https://www.nytimes.com/2017/05/22/opinion/n/iran-election-reformers.html>, (Erişim Tarihi: 15.06.2019).

koymaktadır. Aynı dönemlerde İran parasının da yabancı paralara karşı büyük oranda değer kaybetmesi, doğal olarak bir enflasyon meydana getirmiştir. Bu bağlamda 16.000 İran riyalı 2012 yılında 1 dolar iken, 2013 yılının Nisan ayına kadar geçen sürede 1 dolar, 36.000 İran riyaline kadar yükselmiştir.²²⁶ 2012 yılı ile 2013 yılları arasında İran'daki asgari ücretlerde büyük bir erime meydana gelmiş, reel anlamda asgari ücret 275 dolardan 134 dolara kadar düşmüştür.²²⁷

Böyle bir ortamda İran Cumhurbaşkanı olan Ruhani'nin hızlı bir şekilde İran'ı uluslararası topluma entegre etmesi ve ekonomiyi düze çıkarması gerekmektedir. Ruhani'nin göreve geldiğindeki avantajı ise aynı dönemde ABD başkanının daha ılımlı ve yapıcı bir kimliğe sahip olan Obama olmasıdır. Bu bağlamda İran'da yeni yönetim hızlı bir şekilde diplomasiye başlamış ve nükleer enerji konusunda gereken adımları atamaya hazır olduklarını deklare etmiştir. Bu çerçevede yoğun geçen diplomatik temasların ardından 2015 yılının 15 Temmuz'unda ABD'nin de kabul etmesiyle birlikte P5+1 ülkeleri ile İran arasında Kapsamlı Ortak Eylem Planı (Joint Comprehensive Plan of Action) adı verilen anlaşma imzalanmıştır. Bu çerçevede İran birtakım şartları kabul ederek yaptırımlardan kurtulma şansını yakalamıştır. Anlaşma gerekli iç hukuk çalışmalarından sonra 2016 yılında yürürlüğe girmiştir. KOEP anlaşması her ne kadar imzalanmış ve belirli bir süre uygulanmaya çalışılmış olsa da aslında kendi içinde çelişkiler ve rahatsızlıklar barındırıyordu. Anlaşmada İran'ın belirli bir seviyede uranyum zenginleştirebileceği maddesi hem İran'ı tatmin etmiyor hem de ABD için kabul edilebilir durmuyordu. Bu kapsamda KOEP'in hayata geçirilmesi ve uygulanması çokta gerçekçi bir durum olmamıştır. Nitekim 2015-2017 yılları arasında aktif olarak uygulanmaya çalışılsa da İran'ın tam olarak anlaşmaya riayet etmediğini bahane eden ABD yönetimi İran'a karşı yeniden yaptırımların geleceğini dillendirmeye başlamıştır. Öte yandan 2017 yılının Ocak ayında göreve başlayan ABD'nin 45. Başkanı Donald Trump İran ile varılan nükleer anlaşmadan çekileceklerini ve İran'a karşı yeniden yaptırımlar uygulayacaklarını kamuoyuyla paylaşmıştır. Bununla birlikte beklenildiği üzere ABD Başkanı Donald Trump'ın göreve başlamasının ardından İran ile ilişkiler kesilmiş ve yeniden gerilimli yıllar başlamıştır. Trump yönetimi 8 Mayıs 2018 tarihinde aldığı kararla, İran ile 2015 yılında imzalanan nükleer çalışmalarının kontrol altına alınmasını ön gören Kapsamlı Ortak Eylem Planı'ndan çekildiklerini açıklamış ve 2016 yılında askıya alınmış olan

²²⁶ Klimasinska, K., Katz, I. Useless rial is U.S. goal in New Iran sanctions, treasury says. (2013). Erişim adresi: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2013-06-06/useless-rial-is-u-s-goal-in-new-iran-sanctions-treasury-says>, (Erişim Tarihi: 15.06.2019).

²²⁷ A.g.e.

yaptırımların da yeniden hayata geçirileceğini belirtilmiştir.²²⁸ Bu açıklamanın ardından İran ekonomisi yeniden rotasını eksi yöne çevirmiş ve aynı dönemde dünya piyasalarında petrol fiyatlarının düşmesi de İran ekonomisindeki küçülmeyi daha da derinleştirmiştir.²²⁹

İran, nükleer anlaşmanın getirdiği pozitif havanın etkisi ile üç yıl süren olumlu ekonomik gelişmelerin ardından Trump yönetiminin göreve başlaması ile yeniden zorlu bir sürece girmiştir. Ayrıca 2019 yılının son aylarında Çin’de başlayan Covid-19 salgının 2020 yılında tüm dünyayı etkilemesi ve İran’ın da bu salgından büyük oranda etkilenmiş olmasının ekonomik sonuçları olmuştur. Bu dönem içerisinde İran ekonomisinde yüksek döviz kurundan dolayı üretim azalmış ve fiyatlar yükselmiştir. Bu olumsuz tablo İran halkının kötü durumunun daha da kötüleşmesine neden olmuştur. İran’da hükümet vatandaşa destek olmak için 4 ay süreyle 30 milyon kişiye 100 bin tümen vereceğini açıklamıştır.²³⁰ 2020 yılının Kasım ayında yapılan ABD seçimlerini kazanan Demokrat aday Joe Biden’in 2021 yılının Ocak ayında göreve başlamasının ardından İran ile yeniden nükleer anlaşmaya ilişkin diplomatik temaslara başlanmış ve yeniden yaptırımların kaldırılmasına ilişkin bir umut ortaya çıkmıştır.

Trump döneminde İran ile ABD ilişkileri çok gergin günler geçirmiştir. ABD yönetimi 8 Nisan 2019 tarihinde aldığı kararla İran’ın anayasal silahlı kuvveti olan İran Devrim Muhafızları Ordusu’nu yabancı terör örgütleri listesine aldığını duyurmuştur. Buna karşılık olarak İran Ulusal Yüksek Güvenlik Konseyi aldığı kararla ABD’nin en önemli kuvveti olan ve özellikle Ortadoğu’daki operasyonlarını yürüten Merkez Kuvvetlerini (CENTCOM) terör örgütleri listesine almıştır.²³¹

ABD ile İran arasındaki bağların tamamen kopmasının ardından iki ülke farklı bölgeler ve unsurlar üzerinden birbirlerine misillemeler yapmaya başlamış ve 2018 ve 2019 yılı iki devletin çekişmesi ile geçmiştir. Bu yıllarda ABD Basra Körfezine yakın bölgede

²²⁸ Trump Abandons Iran Nuclear Deal He Long Scorned, <https://www.nytimes.com/2018/05/08/world/middleeast/trump-iran-nuclear-deal.html> (Erişim Tarihi: 15.07.2019).

²²⁹ Murphy, Adrianna, Abdi Zhaleh, Iraj Harirchi, Martin McKee ve Elham Ahmadnezhad (2020). Economic sanctions and Iran's capacity to respond to COVID-19. The Lancet Public Health. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(20\)30083-9](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(20)30083-9). (Erişim Tarihi: 15.07.2019).

²³⁰ Nabizada, Ahmad Zubair (2020) “Koronavirüs ile Mücadelede İran’ın ‘Mali Destek Paketi’”, <https://www.iramcenter.org/koronavirus-ile-mucadelede-iranin-mali-destek-paketi>, (Erişim Tarihi: 12.12.2019).

²³¹ Revolutionary Guard Corps: Iran hits back at US terrorist claim, <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-47865522>(Erişim Tarihi: 15.12.2019).

Abraham Lincoln Uçak Gemisi'ni Tahran'a tehdit olacak bir şekilde bulundurmaya devam etmiş, İran'da nükleer anlaşmadaki taahhütlerini askıya aldıklarını duyurmuştur. İran'a karşı başlatılan yaptırımlar özellikle petrol ihracatını etkilemiş, Tahran yönetimi de buna karşılık Hürmüz Boğazı'nı kapatma tehdidini ortaya koymuştur. Bu zaman sürecinde Basra Körfezi'ndeki tankerlere çeşitli saldırılar düzenlenmiş ve bu saldırılardan ABD, İran'ı sorumlu tutmuştur. Tahran yönetimi ise bu suçlamaları kabul etmemiştir. Bu gelişmelerin yansırı iki ülke farklı unsurlar üzerinden Irak'ta bir vekâlet savaşı içerisine girmiştir. Irak'ta dönem dönem ABD'ye ait üslerin İran destekli gruplar tarafından hedef alınması, buna karşılık ABD'nin de İranlı gruplara ve yetkililere saldırılar düzenlemesi vekâlet savaşının sahadaki yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır.²³² İran son dönemde enerji alanındaki bölgesel rakibi Suudi Arabistan ile özellikle Yemen'de bir vekalet savaşına girmiş, bu ülkede Husiler üzerinden Arabistan'a ait tesis ve kritik altyapıları hedef almıştır.

2.2.4.3. Arap Baharı Sonrası İran'ın Artan Bölgesel Etkisi

İran'ın 2010 yılından sonra, tartışmasız olarak Ortadoğu bölgesindeki etki gücünde büyük bir artış meydana gelmiştir. Bu sürecin başlangıcı aslında 2003 yılındaki Irak işgali ve Saddam Hüseyin'nin iktidardan uzaklaştırılmasına kadar götürülebilir. İran bu dönemde yakın coğrafyasında manevra kabiliyetini artırmış ve farklı araçlar/gruplar üzerinde etki gücünü maksimum seviyeye taşımıştır. 2011 yılında başlayan Arap Baharı, Ortadoğu'da alkaikleşmiş yönetimlere karşı bir toplumsal hareket olarak başlamış, Tunus, Yemen ve Libya gibi bazı ülkelerde bu toplumsal hareketler başarıya ulaşmış, Suriye ve Mısır gibi bazı ülkelerde ise tam bir dönüşüm sağlanamamıştır.²³³ Arap Baharı sonrası dönemde ortaya çıkan karmaşık durum Suriye'de bir iç savaşın başlamasına neden olmuştur. Suriye'de başlayan bu iç savaş aynı zamanda İran için bir fırsat oluşturmuş, Kasım Süleymani komutanlığındaki, Kudüs Gücü üzerinden İran, Irak'taki etki gücünü bu bölgeye de taşımıştır. Bu durumun oluşmasında hiç şüphesiz bölgede ortaya çıkan DEAŞ tehdidini de unutmamak gerekir. Irak'ta ortaya çıkan ve hızlı bir şekilde Suriye coğrafyasında da kontrolü ele geçiren DEAŞ terör örgütü ile mücadele kapsamında İran çeşitli milis grupları silahlandırmış özellikle Irak'ta Haşdi Şabi üzerinde önemli bir etki gücü oluşturmuştur. Bahse konu paramiliter kuvvetlerin organize edilmesi ve sahada bizzat kontrolü İran'da

²³² Lionel Beehner, "How Proxy Warfare Work and What That Means for Ending the Conflict in Syria", Foreign Affairs, 12 November 2015.

²³³ Babacan, Mehmet Emin vd., "Sosyal Medya ve Arap Baharı", Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, 2011, s. 77-78.

önemli bir isim olan Kasım Süleymani'nin eseri olarak kabul edilmektedir. Kasım Süleymani İran'ın yalnız Irak ve Suriye'deki operasyonlarını yönetmekle kalmamış, aynı zamanda İran'ın diğer tüm ülkelerdeki dış operasyonlarının mimarı olarak kabul edilmiştir. Nitekim Kasım Süleymani 2008 yılında ABD'nin Ortadoğu'daki operasyonlarının başında bulunan General David Petraeus'a gönderdiği mesajda "Benim adım Kasım Süleymani. Şunu bilmelisin ki İran'ın Irak, Lübnan, Gazze ve Afganistan politikalarını ben kontrol ederim." diyerek elindeki gücün büyüklüğünü ve korkmadığını göstermiştir.²³⁴ Ortadoğu'da Şiilik üzerinden bir düzen oluşturmaya çalışan Kasım Süleymani'nin DEAŞ sonrası dönemde de bölgede kalmaya devam etmesi ve örtülü operasyonlar üzerinden özellikle Suriye'de Rusya'ya alan açması, ABD ve İsrail'i son derece rahatsız etmiştir.

2020 yılının ilk günlerinde ABD bir defa daha dünyanın herhangi bölgesinde operasyon yapabilme kapasitesini göstermiş, 3 Ocak 2020 Cuma gecesi Bağdat Havalimanı girişinde, içinde Kudüs Gücü Komutanı General Kasım Süleymani ve Haşdi Şabi Başkan Yardımcısı Ebu Mehdi Mühendis'nin bulunduğu konvoyu hedef almış ve bu saldırıda İran'ın Ortadoğu'daki en yetkili komutanı olan Kasım Süleymani de hayatını kaybetmiştir.²³⁵

Görüldüğü üzere İran tarihi sahip olduğu kültürel geçmiş, imparatorluk geleneği, devlet yapılanması ve teolojik altyapı ile birçok farklı evreden geçmiştir. Pers İmparatorluğunun temelleri üzerine İslamiyet'in katkıları ile kurulan devletler zaman içerisinde Şiilik merkezinde yoğunlaşmış ve devlet kurumları da bu anlayış çerçevesinde şekillenmiştir. İran tarihinde 19. yüzyıla kadar Safeviler ve Kaçarlar Şiilik inancının merkezileşmesini ve özellikle çarşının kurumsallaşmasını sağlamışlardır. Öte yandan 20. yüzyılla birlikte İran'daki petrol rezervlerinin keşfedilmesi bölgeye olan ilgiyi artırmış, başta İngiltere ve Rusya olmak üzere birçok emperyalist güç İran'da hegemonyayı sağlamaya çalışmıştır. Bu dönemde İran'da iktidarda olan Pehleviler ise Şiilikten öte daha çok Pers İmparatorluğunu esas almış ve ulemanın gücünü minimize etmeye çalışmıştır. Ancak Pehlevilerin bu baskıcı ve otoriter rejimi 1979 yılındaki devrimi meydana getirmiş ve ortaya İran İslam Cumhuriyeti çıkmıştır. Humeyni'nin liderliğinde 1979 yılında gerçekleşen devrim sonrasında İran kurumları, siyasi yapısı ve ekonomisi ile kendine münhasır yeni bir

²³⁴ Qassim Suleimani, Master of Iran's Intrigue, Built a Shiite Axis of Power in Mideast, <https://www.nytimes.com/2020/01/03/obituaries/qassem-soleimani-dead.html>, (Erişim Tarihi: 12.12.2019).

²³⁵ Qasem Soleimani: Thousands mourn assassinated Iranian general, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-50991810>, (Erişim Tarihi: 12.12.2019).

devlet olmuştur. ²³⁶ Bu çerçevede dünyanın en büyük petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olan ülkelerden biri olan İran'ın yönetim anlayışı bu bölümde ele aldığımız tarihsel perspektifte şekillenmiştir.

²³⁶ Foozi Yahya, **İran İslam Cumhuriyetinden Sonra Siyasal ve Sosyal Değişmeler** (Tahavolati Siyasi İctimai Baad Az İngilabe Eslami Der İran), Birinci Cilt, Çap ile Nasr-e Arouc Yayınları, Tahran 2005, s.192-205.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İRAN'IN ENERJİ KAYNAKLARI - NÜKLEER ENERJİNİN İRAN SİYASETİNDEKİ YERİ

Çalışmamızın bu bölümünde ilk olarak İran'ın ulusal enerji politikasının üzerinde duracağız. Dünya enerji piyasalarında önemli bir aktör olan İran'ın enerji politikalarının hangi eksenlerde şekillendiğini ve hangi kurumlar tarafından idare edildiğini analiz edeceğiz. Ardından İran'ın enerji görünümüne bakmaya çalışacağız. Bu kısımda ülkenin sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynaklarını özellikle rezerv, fiyat, üretim ve ticaret açısından etkilerini değerlendireceğiz. Öte yandan söz konusu enerji kaynaklarının İran toplumu açısından taşıdığı siyasi, ekonomik ve sosyal etkilerini de analiz etmeye gayret göstereceğiz. Bu bölümün son başlığı altında enerji güvenliği kapsamında yıllardır küresel anlamda büyük tartışmalara ve krizlere neden olan İran'ın nükleer programı üzerinde duracağız. Bu kısımda Tahran yönetiminin uluslararası arenada yürüttüğü diplomasinin yanında hâlihazırda sahip olduğu nükleer enerji kapasitesine de bakmaya çalışacağız. Son olarak İran'da devrim ile birlikte başlayan ve nükleer programı ile daha da yoğun bir hal alan uluslararası yaptırımları enerji perspektifinde ele alacağız. Söz konusu yaptırımların yalnız ekonomik değil aynı zamanda toplumsal ve siyasi sonuçlarının da olduğunu göreceğiz.²³⁷

3.1. İran'ın Ulusal Enerji Politikaları

Dünya'da enerjinin giderek politik bir araç haline geldiği, bu dozun da gün geçtikçe arttığı, ülkelerin enerji politikaları üzerinden birbirlerine baskı ve hüküm kurmaya çalıştığı görülmektedir. Bu çerçevede İran'ın enerji politikasını değerlendirirken öncelikle ülkenin fotoğrafını doğru çekmek gerekmektedir. Bu bağlamda ülkenin sahip olduğu kaynaklar, jeopolitik konumu, ekonomik ve sosyal yapısı ile dış politikasını (küresel, bölgesel seviyelerde) detaylı olarak ele almak faydalı olacaktır. İran'ın özellikle enerji konusunda talep güvenliği boyutunu da değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim İran sahip olduğu enerji kaynakları ve bunların uluslararası piyasaya çıkartılması açısından enerji ihraç eden

²³⁷ Habibi Nader, *Iran and The Global Economy Petro Polpulism*, Islam And Economic Sanctions, New York: Routledge, 2014, s. 170-185.

lkeler kategorisindedir.²³⁸ Ancak yıllarca devam eden ABD ambargosu İran’ın enerji sektöründe yeterince gelişmesine ve büyümesine fırsat vermemiştir. 1979’dan itibaren ABD’nin farklı dönemlerde ve yönetimlerde uyguladığı yaptırımların ve ambargoların etkileri hiç şüphesiz İran devleti ve toplumu için çok derin olmuştur. Söz konusu ambargoların en fazla etkilediği alan, enerji sektörü ve türevlerdir. İranlılar ambargolar ve yaptırımlardan dolayı çalınmış bir zenginlikleri olduğuna inanmakta, günlük yaşamda sıkça “ *in tehrimha nabeşed...*”²³⁹ ile başlayan cümleleri duymak mümkündür. Yaptırımların ve ambargoların İran toplumunda bir psikolojik kırılmaya ve travmaya dönüştüğü de söylenebilir. Nitekim İran gündeminde her zaman yaptırımlar ve ambargolar en üst sıralarda yer almaktadır. Özellikle enerji sektörü için bu denli önemli bir yeri olan yaptırımlar ve ambargolar İran’ın Nükleer Enerji Politikası kısmının alt başlığında ayrıntıları ile ele alınacaktır.

İran’ın enerji politikalarını değerlendirirken petrol, doğalgaz ve nükleer enerji şeklinde bir tasnif yapmak yanlış olmayacaktır. Bu üç başlık atında incelememizin nedeni ise farklı enerji yapıları olması ve nispeten pazarlarının farklılaşması olarak nitelendirebiliriz. Öte yandan petrol ve doğalgaz konusunda Tahran satıcı pozisyonunda yer alırken, nükleer enerji konusunda ise hem ham madde (uranyum, toryum) hem de teknolojik anlamda bağımlı bir durumdadır. Bu minvalde petrol her ne kadar tüm dünyada en çok kullanılan enerji kaynaklarının başında gelse de daha çok kullanım alanı sanayi ve üretime ilişkin alanlar olmaktadır. Bu çerçevede İran’ın sahip olduğu petrol ve petrol türevi ürünleri, daha çok Çin ve Hindistan gibi yeni pazarlara ulaştırma hedefi bulunmaktadır.²⁴⁰ Bunun için de son yıllarda Tahran hızlı bir yapılanma içine girmiş ve Pakistan’ın güneyinden geçen yeni bir uluslararası boru hattı projesi üzerine yoğunlaşmıştır. İran’ın daha çok Asya pazarına yönelmesi ve sahip olduğu rezervlere nazaran çok daha az miktarlarda üretim yapmasının en büyük nedenlerden biri de hiç şüphesiz ABD tarafından uygulanan

²³⁸ Organization Of The Petroleum Exporting Countries (OPEC), <https://www.jodidata.org/about-jodi/partners/opec.aspx#:~:text=Currently%2C%20the%20Organization%20comprises%2015,United%20Arab%20Emirates%20and%20Venezuela>, (Erişim tarihi: 01.04.2020).

²³⁹ Türkçe anlamı “Bu yaptırımlar olmasaydı...”

²⁴⁰ Ambargo Sonrası İran Ekonomik ve Ticari Etki Analizi, Haziran 201, https://www.deik.org.tr/uploads/ambargo_sonrasi_iran_ekonomik_ve_ticari_etki_analizi.pdf, DEİK (Erişim tarihi: 01.05.2020).

yaptırımlar ve ambargolardır. Batılı ve diğer bölge ülkeleri ABD'nin bu yaptırımlarından dolayı İran ile ticari ilişkilerini sınırlı tutmaktadır.²⁴¹

Emisyon oranlarının düşüklüğü ve çevre dostu olmasından dolayı doğalgaza olan talep son yıllarda önemli derecede artış göstermiş ve devletler tarafından elektrik üretiminde kullanılmaya başlanmıştır. İran'ın sahip olduğu doğalgaz kaynaklarına ise daha çok Batılı ve komşu ülkelerden büyük bir talep olduğu görülmektedir. Doğalgazın taşınmasındaki zorluk ve depolanmasındaki kısıtlılıklar bu enerji türüne olan talebi ve fiyat dengesini de doğrudan etkilemektedir. Her ne kadar İran'ın doğalgaz piyasası da yaptırımlardan ve ambargolardan etkilense de belirli miktarda bir ihracata devam etmektedir. Burada özellikle Türkiye'nin İran doğal gazını kullandığı ve belirli bir ticaret hacminin oluştuğunu söylemek mümkündür.²⁴²

Nükleer enerji geliştirme çalışmalarına şah döneminde başlamış olan İran'ın özellikle bu enerji türüne olan ihtiyacı dünyada büyük bir tepki oluşturmuş, ABD ve İsrail tarafından bu çalışmalar enerji odaklı değil, nükleer silah üretimi amaçlı olduğu sıkça dile getirilmiştir.²⁴³ Petrol ve doğalgazdan farklı olarak nükleer çalışmalarda İran'ın kendi öz kaynakları yeterli değildir. Bu alanda Tahran dışarıdan hem teknolojik anlamda hem de hammadde açısından destek almak zorundadır. Nitekim gerek santrifüjlerin temin edilmesi ve uzman desteği gerekse de uranyuma erişim açısından İran'ı farklı ülkelerle işbirliğine gittiği ve destek aldığı görülmektedir.²⁴⁴

İran sahip olduğu kanıtlanmış petrol ve doğalgaz kaynakları açısından dünyada en üst sıralarda yer almaktadır. Her yıl değişiklik göstermekle birlikte 2019 BP raporuna göre İran sahip olduğu kanıtlanmış petrol rezervleri açısından dünyada 4. sırada yer almaktadır.²⁴⁵ Öte yandan aynı raporda doğalgaz açısından da dünya rezervlerinin % 16.2'sine sahip olan İran'ın Rusya'dan sonraki en büyük ikinci doğalgaz rezervine sahip olduğu görülmektedir.²⁴⁶ Öte yanda İran'ın bölgesel rolü ve ağırlığının da büyük olduğu, özellikle

²⁴¹ A.g.e.

²⁴² Özbey Halide, "İran'a Yönelik Yaptırımlar: Türkiye - İran Enerji İlişkilerine Etkisi". Mecmua / 8, Eylül 2019, s.102.

²⁴³ Köse, s. 51-52.

²⁴⁴ A.g.e. s. 22.

²⁴⁵ BP Statistical Review of World Energy 2019, 68th edition, BP, s. 14-16. https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy_economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf. (Erişim tarihi: 01.01.2020).

²⁴⁶ A.g.e.,s. 30-31.

ekonomik, askeri ve siyasi açılardan bölgesel anlamda manevra alanının geniş olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte İran'ın sahip olduğu köklü geçmiş, oturmuş devlet geleneği ve ikinci bölümde detaylı olarak üzerinde durduğumuz tarihsel derinlik bölgesel anlamda Tahran'ı çok güçlü bir aktör kılmaktadır. İran sahip olduğu kaynakların yanında, enerji açısından zengin komşuları içinde istikrarlı olması gereken bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan yapılan ulusal enerji politikalarının bölgesel politikalar ile ahenk içerisinde olması da büyük önem taşımaktadır. Bu politikalar çerçevesinde İran'ın uzun vadede en önemli hedefi yaptırımlardan kurtulmak ve enerji sektörünü teknolojik anlamda geliştirmektir. Yaptırımların İran'a ekonomik anlamda çok büyük darbeler vurduğu aşikârdır. Bu olumsuzluklar İran'ın yalnız enerji kaynaklarını satamaması ile kalmamakta aynı zamanda dünyadaki gelişmelerden ve teknolojik ilerlemeden de geri kalmasına neden olmaktadır. Yaptırımların tamamen kaldırılması ile birlikte Tahran'ın hızlı bir kalkınma sürecine gireceği, belirlediği politika ile sahip olduğu petrol üretim kapasitesini devreye alarak ve stokta hazır tuttuğu petrol rezervlerini piyasalara sürerek, ekonomik anlamda hızlı bir rahatlama elde etmeye çalışacağı değerlendirilmektedir. İran'ın ekonomik anlamda kullanabileceği bir diğer kozu doğalgazdır. Bu açıdan bakıldığında ise Tahran'ın doğalgaz sektörünü daha çok siyasi bir araç olarak kullanabileceği değerlendirilmektedir. Ancak İran'ın gerek sahip olduğu nakil hatlarının yetersizliği gerekse de teknolojik gelişmişlik düzeyi bölgesel anlamda yakın dönemde doğalgaz üzerinden bir dış politika inşa etmesinin mümkün olmadığını göstermektedir.

Dünya enerji düzeni ve güvenliğinin yeni bir döneme geçtiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle dünyada bir salgın şeklinde ortaya çıkan ve pandemi ilan edilen yeni tip Koronavirüsle birlikte artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı ve tüm ilişkilerin/düzenlerin yeniden şekilleneceği değerlendirilmektedir.²⁴⁷ Nitekim bu bağlamda enerji arz güvenliğinden öte enerji talep güvenliğinin daha fazla gündemde olacağı, enerji kaynaklarına sahip ve üretim yapan ülkelerin yeni bir enerji stratejisi oluşturacakları görülmektedir. Dünyada üretimin, mobilitenin, tüketimin ve ticaretin olduğu zaman enerji kaynaklarının değerli olduğu, söz konusu değişkenlerin durması ile birlikte enerji talebinin büyük oranlarda düştüğü ve fiyatlarında çok düşük seviyelere gerilediği, bu salgın döneminde görülmüştür. Bu bağlamda başta büyük enerji kaynaklarına sahip Rusya, İran, Suudi Arabistan, Venezuela, Katar, Irak ve Orta Asya ülkeleri ile dünyadaki büyük üretici

²⁴⁷ Kavaz İsmail, Koronavirüs Salgınının Enerji Piyasalarına Etkileri, SETA, Perspektif Sayı 267, Nisan 2020, <https://setav.org/assets/uploads/2020/04/P267.pdf> (Erişim tarihi: 01.06.2020).

lkeler için koronavirüs sonrası dönemde yeni bir enerji politikası geliştirilmesi elzem bir hal almıştır. Bu çerçevede enerji satan bir ülke olan İran için de ABD yaptırımlarına ek olarak uzun vadede baş etmesi gereken yeni bir olgu ortaya çıkmıştır. Bu olgu hiç şüphesiz ki diğeri enerji satan ülkelerin de yeniden değerlendireceği enerjinin talep güvenliği boyutudur. İran'ın devlet bütçesindeki enerji gelirlerinin payı çok yüksektir.²⁴⁸ özellikle Tahran'ın en büyük ihracat kalemi enerji alanı ve enerji türevi alanlarındaki ürünlerden oluşmaktadır. Örneğin Dünya Ticaret rgt verilerine göre İran'ın 2017 yılında yaptığı ihracatın %59,7'sini petrol ve türevi ürünler oluşturmaktadır.²⁴⁹ Genel olarak bakıldığında bu oranın ihracat içerisindeki payının %50'nin hep üstünde kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda enerjinin İran için ne denli önemli bir gelir kaynağı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

3.2. İran'ın Enerji Görünümü ve Kaynakları

İran, zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip bir enerji ülkesi olmasına rağmen, uluslararası politika ve ticaret anlamında bu kaynaklarından etkili şekilde yararlanamamaktadır. Tahran sahip olduğu rezervleri gerek çıkartma da gerekse de uluslararası piyasalara sunma konusunda birçok olumsuzlukla karşı karşıya kalmaktadır. İç enerji talebinin de yüksek olduğu İran'da, devlet petrol ve doğalgaz üzerinden bir ekonomi inşa etmiş durumdadır.²⁵⁰ İran'daki iç enerji tüketiminin yaklaşık %93'lk bölümü birincil enerji kaynakları dediğimiz doğalgaz ve petrol ürünlerinden oluşmaktadır. Petrol ve doğalgazın yanında hidroelektrik, kömür, nükleer ve yenilenebilir enerji kaynaklarının da çeşitli oranlarda kullanıldığı görülmektedir.²⁵¹

İran'ın enerji sektörünü olumsuz etkileyen en önemli faktörler hiç şüphesiz başta yıllardır devam eden yaptırımlar ile birlikte siyasi iktidarların kötü yönetimi ve halka yapılan doğrudan veya dolaylı sübvansiyonların genel bütçe üzerindeki etkisi olarak sıralanabilir.

²⁴⁸ Aslan Murat, Nabizada Ahmad Zubair, İran Bütçe Sistemi ve 1399 Mali Yılı Bütçesi, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), Nisan 2020, s.11, https://iramcenter.org/d_hbanaliz/iran-butce-sistemi-ve-1399-mali-yili-butcesi.pdf, (Erişim tarihi: 01.06.2020).

²⁴⁹ Iran Trade Profil https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/daily_update_e/trade_profiles/IR_e.pdf . (Erişim tarihi: 08.06.2020).

²⁵⁰ Aslan, Nabizada, s. 14.

²⁵¹ Arash Mollahosseini,, Seyed Amid Hosseini, Mostafa Jabbari, Alberto Figoli, Ahmad Rahimpou, "Renewable energy management and market in Iran: A holistic review oncurrent state and future demands", Contents lists available at ScienceDirectRenewable and Sustainable Energy Reviews, Volume 80, December 2017, s. 774-788.

Bu bağlamda İran'ın enerji sektörünün yeniden yapılanması hayati bir önem taşımaktadır. İran'da enerji sektörü, potansiyeli yüksek ve şuan için yalnız devlet ve devlet destekli kuruluşlar tarafından yürütülen bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönetimin görünürdeki en yetkili kurumu Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak çalışmalarına devam eden Enerji Bakanlığı (Vezârat-e Niru) ve Petrol Bakanlığı (Vezârat-e Neft) olmakla birlikte enerji yönetimi başta İran İslam Cumhuriyeti'nin Dini lideri, İran Devrim Muhafızları ve Cumhurbaşkanlığı himayesindeki kuruluşlar (İran Ulusal Petrol Şirketi) tarafından yürütülmektedir. Öte yandan ulusal politikalar ve üst düzeydeki kararlar tüm bu kurumların yer aldığı Yüksek Enerji Konseyi'nde ele alınmaktadır. Konseye Cumhurbaşkanı başkanlık etmekle birlikte enerji, petrol, ticaret, sanayi ve ekonomi gibi konularda çalışan Bakanlıklar ve kurumların yöneticileri katılım sağlamaktadır.²⁵² Bu konseyin yanısıra İran enerji politikasının belirlendiği en önemli belgelerden bir de "İran'ın Enerji Strateji Belgesi"dir. Bahse konu belge İran 6. İktisadi Kalkınma Planı çerçevesinde Enerji İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanmıştır. 25 yıllık bir projeksiyonu ortaya koyan bahse konu belgede özellikle İran'ın karşı karşıya kalabileceği meydan okumalara dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte bu strateji belgesi dört ana bölümden oluşmaktadır. Bu dört bölüm İran'ın enerji stratejileri, doğalgaz ve petrol stratejileri, elektrik stratejisi ve nükleer enerji stratejisi şeklinde sıralanmıştır.²⁵³

Çalışmamızın bu kısmında İran'ın sahip olduğu enerji kaynakları potansiyelini ve mevcut durumunu detaylı olarak ele almak sağlıklı bir analiz yapmamız açısından bize büyük fayda sağlayacaktır. Bu çerçevede sırasıyla İran'ın enerji kaynaklarından özellikle petrol ve doğalgaz potansiyeli ve rezervleri üzerinde durulacaktır.

3.2.1. İran'da Petrol

19. yüzyılda keşfedilen ve 20. yüzyılla ile birlikte tüm dünyada önemli bir enerji kaynağı haline gelen petrol, İran'da ise ilk olarak 1900'lü yılların başında bulunmuştur. İran'da keşfedildiği günden bu yana ekonominin önemli bir parçası haline gelen petrol aynı zamanda ülkenin güvenlik, sosyal, kültürel, siyasi ve teknolojik altyapısını da etkileyen başlıca unsurlardan biri olmuştur. İran'ın sahip olduğu bu petrol kaynakları dönem dönem

²⁵² Yüksek Enerji Konseyine İlişkin (Der barahi Şuray-i Aliyi Enerji), file:///C:/Users/PC7/Downloads/8076.pdf (Erişim tarihi: 08.06.2020).

²⁵³ Ülke (İran) Enerji Strateji Belgesi, <https://www.mporg.ir/FileSystem/View/File.aspx?FileId=49fcd5c7-dda7-49ba-b7cc-ff78607be74d> (Erişim tarihi: 18.03.2021).

işgallere ve farklı ülkelerin müdahalelerine de yol açmıştır. İran İslam Cumhuriyeti'nin enerji yönetimi enerji kaynaklarının devletin kurumları tarafından işletildiği ve özel teşebbüsün olmadığı bir sistem üzerine kurgulanmıştır. Devlet buradan elde ettiği gelirleri belirli kurumlarda ve yatırımlarda değerlendirmekte, aynı zamanda farklı sosyal teşvik sistemleri ile de halk ile paylaşmaktadır.

İran, 1960 yılında kurulan Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) de kurucu üyelerinden olup, Suudi Arabistan ve Irak'tan sonra günlük miktar anlamında en fazla üretim yapan üçüncü üyesi durumundadır. OPEC üye ülkeleri korumak adına petrol fiyatlarının istikrarını sağlamak ve bir nevi talep güvenliğini sürdürmek için çalışmalarına devam etmektedir.²⁵⁴ 2020 yılı Nisan ayı raporunda özellikle ortaya çıkan Covid-19 salgını ile birlikte enerji piyasalarının olumsuz etkileneceğini belirten OPEC, bu çerçevede üretimin de olumsuz anlamda bir seyir izleyeceğini belirtmiştir.²⁵⁵ Pandemi ile birlikte dünya ticaretinin olumsuz etkilendiği ve üretim çarklarının durduğu aşikârdır. Bu çerçevede özellikle enerji kaynaklarına olan talebin azaldığı ve bunun da doğrudan fiyatlara yansıdığı görülmüştür. Öte yandan 2018 yılında OPEC ülkelerinin günlük ortalama petrol üretimi 31 milyon varil iken bu sayı 2019 yılında ortalama günlük 29 milyon varil seviyelerine gerilemiştir. Pandeminin tüm dünyayı sardığı ve mobilizasyonun tamamen durduğu 2020 yılının ilk çeyreğinde ise OPEC ülkelerinin günlük üretimlerinin 27 milyon varil seviyelerine kadar gerilediği görülmektedir. Söz konusu düşüşün daha fazla olması beklenirken özellikle Suudi Arabistan'ın üretimde kısıtlamaya gitmemesi ve günlük 10 milyon varil üretimine devam etmesi düşüş oranının az kalmasına neden olmuştur.²⁵⁶

İran'ın yıllardır karşı karşıya kaldığı yaptırımlardan en fazla etkilenen alanı hiç şüphesiz teknoloji olmuştur. Özellikle ülkenin dışarıya kapalı olması ve teknolojik gelişmelerden uzak kalması enerji sektörünü de doğrudan etkilemiştir. Bu bağlamda petrol üretim kapasitesi diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında her geçen yıl artması gerekirken azalmaktadır. Bu azalmayı yalnız teknolojik gelişimlere bağlamak da yanlış olacaktır. Azalmanın bir diğer sebebi ise giderek daralan uluslararası enerji piyasaları ve talep güvenliğinin sağlanmaması olarak değerlendirilebilir.²⁵⁷ Günlük yaklaşık yaklaşık 6,5 ile 7

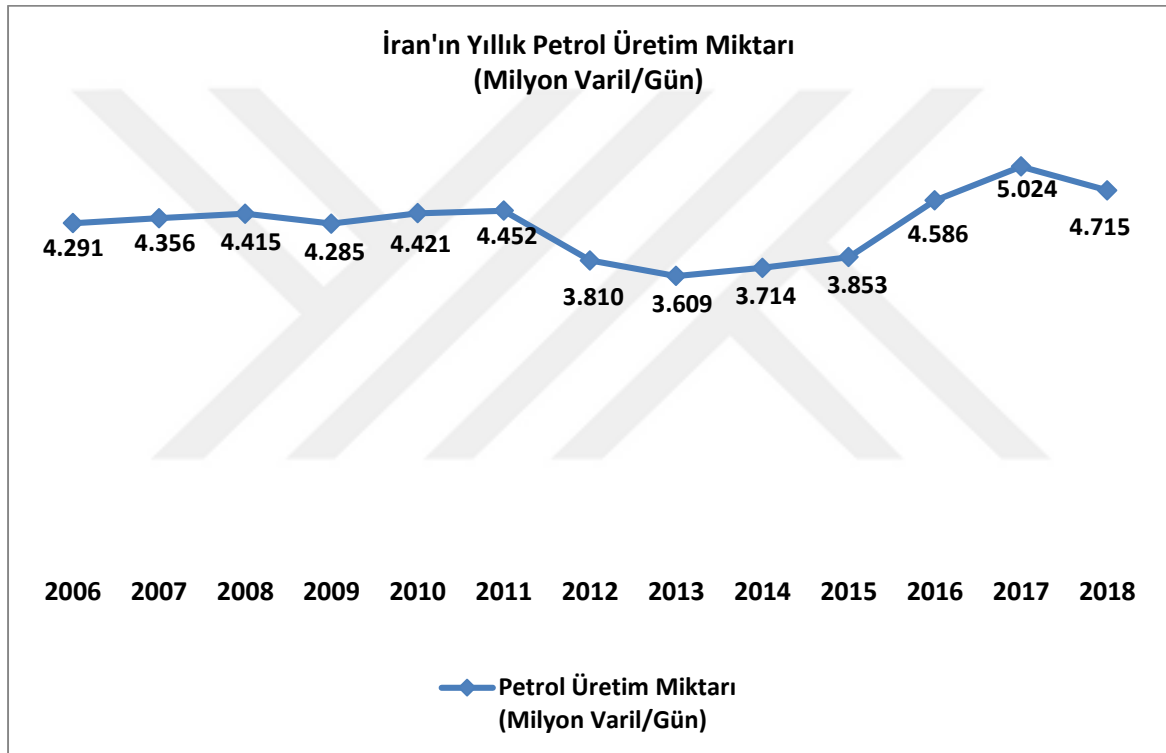
²⁵⁴ OPEC Monthly Oil Market Report, April 2020, s.45. https://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/OPEC_MOMR_Apr_2020.pdf, (Erişim tarihi: 08.06.2020).

²⁵⁵ A.g.e. s. iii.

²⁵⁶ A.g.e. s. 21-45.

²⁵⁷ A.g.e. iii.

milyon varil üretim kapasitesine sahip olan İran'ın özellikle yaptırımların sıkılaştığı dönemlerde üretim kısıtlamasına gittiği görülmektedir. Buna ek olarak Covid-19 gibi uluslararası bir krizin de dahil olması ile birlikte üretim hadlerinin daha da düşürüldüğü görülmektedir. Yaptırımlar öncesinde 4,8 milyon varil üretim rakamlarına ulaşan Tahran'ın 2017 yılında günlük üretimini ortalama 5 milyon varile kadar yükselttiğini görmek mümkündür.²⁵⁸ Yaptırımların yeniden başlayacağını gündeme gelmesi ve küresel pandeminin başlaması ile birlikte 2019 yılında günlük üretim miktarının 3 milyon varil seviyelerine kadar hızla daraldığı görülmektedir.²⁵⁹

Şekil 3. 1: İran'ın Yıllık Petrol Üretim Miktarı²⁶⁰

2019 verilerine göre İran, kanıtlanmış 155,6 milyar varil (bbl) petrol rezervine sahiptir. Söz konusu rakam dünya genelindeki %9'luk bir paya isabet etmektedir. İran sahip olduğu bu yüzde dokuzluk pay ile dünyada sırasıyla Venezuela, Suudi Arabistan ve Kanada'dan sonra dördüncü büyük petrol rezervine sahip ülke konumundadır.²⁶¹ Tahran yönetiminin elindeki kozun en büyük göstergelerinden biri sahip olduğu bu petrol rezervleri olarak değerlendirilmektedir. Ancak İran sahip olduğu bu rezervlere karşın üretim seviyesin

²⁵⁸ BP Report 2019, s.16.

²⁵⁹ OPEC Monthly Oil Market Report, April 2020, s.45.

²⁶⁰ A.g.e.

²⁶¹ BP Report 2019, s. 14.

her daim 4-6 milyon varil/günlük dolaylarında tutmakta bunu çok fazla artırmamaktadır. Tahran'ın üretim artışına gitmemesi ve özellikle belirli bir seviyede tutması dünya genelinde ülkeye karşı uygulanan yaptırımlarla doğrudan ilişkilidir. Bunun en güzel göstergesi ülkelerin yıllık üretim miktarlarına bakmak olacaktır. Dünyada dördüncü en büyük petrol rezervine sahip İran'ın, üretim miktarlarında ise gerilerde kaldığı görülmektedir. 2018 yılında İran'ın dünya genelindeki üretim payı OPEC verilerine göre %5 civarındadır. 2018 yılı içerisinde ortalama günlük 4,7 milyon varil petrol üretimi gerçekleştiren İran'ın ortaya çıkan ekonomik daralma, ABD Başkanı Donald Trump tarafından yeni yaptırımların masaya konulması ve Covid-19 salgını ile birlikte üretim miktarının günlük 3 milyon varil seviyesine kadar gerilediği görülmüştür.²⁶² 2018 verilerine bakıldığında ABD'nin günlük yaklaşık 15 milyon varil üretim ile birinci sırada yer aldığı, bununla birlikte Rusya Federasyonu'nun günlük ortalama 11,4 milyon varil üretim ile dünya üretim pastasından %12'lik bir pay aldığı görülmektedir. Üretim miktarlarına bakıldığında dikkate değer bir diğer ülkede Suudi Arabistan'dır. Riyad yönetimi 2018 yılı içerisinde günlük ortalama 12,2 milyon varil petrol üretimi ve dünya üretimindeki %13 lük payı ile ikinci en büyük üretici ülke konumundadır.²⁶³ Tüm bu verileri incelediğimizde Tahran'ın yalnızca petrolün üretimi açısından değil, aynı zamanda uluslararası piyasalara sunulması açısından sıkıntılar yaşadığı ve bunda özellikle yaptırımların büyük bir rol oynadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

İran için petrol en büyük ihracat ürünüdür. İran'da petrol ve fosil yakıtlardan elde edilen gelirler hükümetin en önemli gelir kalemini oluşturmaktadır. Ülke bütçesinin yaklaşık %60'ı ve yapılan ithalatın %80'i petrol ve fosil yakıtlardan elde edilen gelirlere bağlıdır. İran'ın uzun yıllardır karşı karşıya kaldığı yaptırımlardan dolayı tedarik zinciri farklı bir şekilde gelişme göstermiştir.²⁶⁴ Ülke genelinde çeşitli sektörlerde üretim yapılırsa da aramalı ve hammadde bağımlılık oranı %60'lara kadar yükselmektedir. Bu denli yüksek miktarda hammadde ve aramalı bağımlılığını gidermek içinde yönetim petrol gelirlerine başvurmaktadır.

Her ülke gibi İran için de tedarik zincirindeki bir diğer önemli noktada gıda güvenliği konusudur. İran sahip olduğu coğrafyada her ne kadar tarım ve gıda yönünde çeşitli faaliyetler yürütse de bu yeterli olmamaktadır. Bu bağlamda elde edilen petrol gelirleri ile

²⁶² OPEC Monthly Oil Market Report, April 2020, s.32-45.

²⁶³ BP Report 2019, s. 14.

²⁶⁴ Aslan, Nabizada, s. 15-17.

birlikte Tahran yönetimi özellikle Rusya ve Türkiye gibi ülkelerden önemli miktarlarda gıda maddesi ithal etmektedir. Nitekim her yıl İran Merkez Bankası'nın tahsis ettiği uygun fiyatlı döviz bu alanda kullanılmaktadır. Tahran yönetimi petrolün ülke geliri açısından öneminin farkındadır. Bundan dolayı İranlı yöneticiler halk nezdinde özellikle yaptırımların ekonomik ve siyasi etkilerini azaltmak için tüm çabayı göstermektedir.²⁶⁵ Bu açıdan yukarıda verilen örneklerden de görüldüğü üzere enerji güvenliğinin sadece ekonomik ve siyasi güvenlik konuları ile ilişkili olmadığı, aynı zamanda sektörel analiz çerçevesinde içinde askeri, toplumsal ve çevresel güvenlik boyutlarını da taşıdığı görülmektedir. Öte yandan İran'ın son yıllardaki enerji ihracat rakamlarına baktığımızda özellikle talep güvenliğinin ne kadar önemli olduğunu görebiliriz. Tahran yönetimi, 2016 yılının Ekim ayında günde 2,4 milyon varil petrol ihraç ederken, aynı rakam 2017 yılında günde yaklaşık 2 milyon varile düşmüş, İran yönetiminin Eylül 2018 tarihi itibarıyla petrol ihracat rakamı günlük 1,7 milyon varil civarına kadar gerilemiştir. Son olarak 2019 yılının aralık ayı itibarıyla ise bu rakam günde 300 bin varil civarına kadar düşmüştür.²⁶⁶

Dünyada yapılan çalışmalar ve petrol konusunda verilen miktarlar ve veriler kanıtlanmış olan rezervleri kapsamaktadır. Ancak yeni keşfedilen rezervler ile ülkelerin toplam rezerv miktarları çok büyük değişiklikler gösterebilmektedir. Bu bağlamda 2019 yılının Kasım ayı içerisinde İran yönetimi tarafından açıklanan yaklaşık 66 milyar varillik yeni rezerv ile birlikte İran'ın rezerv bakımından Kanada'nın üstüne çıkması ve üçüncü sıraya yükselmesi beklenmektedir.²⁶⁷

İran'ın petrol rezervlerinin dağılımına baktığımızda özellikle ülke rezervlerinin karada yer alan kısmın daha büyük miktarda olduğu görülmektedir. Bu oranın ise %70'ler seviyesinde olduğu tahmin edilmektedir. İran'ın enerji kaynaklarının büyük bir bölümü Kirmanşah'tan Benderabbas'a kadar uzanan bir hatta yer almaktadır. Özellikle bu bölge Irak ve Kuveyt sınırına yakın ve Arap nüfusun yoğun olarak yaşadığı Huzistan Eyaleti olarak adlandırılmaktadır. İran'ın yaklaşık yarım milyar varille yakın petrol rezervinin Hazar Gölü içerisinde olduğu düşünülmektedir. İran'ın Hürmüz boğazında yer alan uluslararası sularda

²⁶⁵ İran'a gıda ve ilaç ihracatında artış beklentisi, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/irana-gida-ve-ilac-ihracatinda-artis-beklentisi/1366171>, (Erişim tarihi: 08.06.2020).

²⁶⁶ As Trump's sanctions bite, Iran's oil exports slide further in June, <https://www.reuters.com/article/us-oil-iran-exports-idUSKCN1TP1F0>, (Erişim tarihi: 08.06.2020).

²⁶⁷ Details of 'second largest oil reservoir discovered in Iran' announced, <https://www.bbc.com/persian/iran-50371981>, (Erişim tarihi: 09.06.2020).

da ilgili bölge ülkeleri ile yaptığı anlaşmalar sonucunda elde ettiği petrol ve doğalgaz sahaları bulunmaktadır.²⁶⁸

Şekil 3. 2: İran'ın Enerji Kaynakları ve Enerji Altyapısı ²⁶⁹

Luristan ile Huzistan eyaletleri (*sistanları*) arasında bulunan Azadegan, Yadavaran, Marun, Ahvaz-Asmari, Gachsaran, Foroozan-Esfendiar, Jufiar başta olmak üzere yaklaşık 30'a yakın petrol sahası bulunmaktadır. 2019 yılının Kasım ayında kamuoyu ile paylaşılan yeni petrol sahasına da Nav-aran adı verilmiştir. Tahran yönetiminin karasuları içerisinde bulunan en önemli ve büyük petrol sahası ise Abuzer ismi ile adlandırılmıştır. ²⁷⁰ İran'daki

²⁶⁸ Demir Ali, "İran'ın Basra Körfezi'ni Bloke İhtimali ve Hürmüz Boğazı'ndan Geçişlerin Uluslararası Hukuk Açısından Analizi", The Journal of Defense Sciences Mayıs/May 2014, Cilt/Volume 13, Sayı/Issue 1, s.107-140.

²⁶⁹ İran'ın petrol ve doğal gaz sahaları, [www. Iranin-petrol-ve-dogal-gaz-sahalari_fig2_314536955](http://www.Iranin-petrol-ve-dogal-gaz-sahalari_fig2_314536955) (Erişim tarihi: 09.06.2020).

²⁷⁰ Abbaszadeh Payam,, Abbas, Maleki, Mohammad, Alipour, Yaser Kanani, Maman, **Energy Policy**, Elsevier, Amsterdam, 2013, s.612-622.

petrol sahalarının geneline baktığımızda gerek üretim aşamasında gerekse daha sonraki aşmalarda modernizasyon anlamında eksiklikler taşıdığı ve teknolojik yeniliklere ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Öte yandan İran'ın sahip olduğu enerji kaynaklarına bakıldığında rafineri ve işleme açısından imkânlarının kısıtlı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Günlük yaklaşık 2 milyon varil petrol işleme kapasitesine sahip olan İran'ın artan enerji talebi ve yaptırımların kalkması ile birlikte bu işleme kapasitesinin çok yetersiz kalacağı değerlendirilmektedir.

Tablo 3. 1: İran'daki Petrol Rafineleri ²⁷¹

Rafinerinin Adı	İşleme Kapasitesi (Varil/Gün)
Abadan	400 bin
İsfahan	375 bin
Bandar Abbas	330 bin
Tahran	250 bin
Erak	250 bin
Borzuyeh	120 bin
Bandar Abbas PGS I	120 bin
Tebriz	110 bin
Şiraz	60 bin
Lavan	60 bin
Buali Sina	34 bin
Kermanşah	22 bin
Aras II	10 bin
Buşehr	10 bin
Aras I	5 bin
Yezd	3 bin

İran sahip olduğu tarihsel geçmiş ve yaşadığı tecrübelerden dolayı yabancı yatırımcılara çok sıcak bakmayan bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle petrol ve doğalgaz gibi enerji alanındaki sektörler İran toplumu ve yönetimi için hassas alanlar olarak değerlendirilmekte ve bu alanda faaliyet gösterecek kişi veya şirketlerin yerli olmasına

²⁷¹ National Iranian Oil Refining and Distribution Company, <http://niorc.ir/index.aspx?pageid=381&p=1>(Erişim tarihi: 09.06.2020).

dikkat edilmektedir. Son dönemde çeşitli düzenlemeler yapılmış olsa da hala yabancı yatırımcıların İran enerji piyasasına girmek konusunda endişeler taşıdığını görmek mümkündür. Nükleer Anlaşma ile birlikte bu alanda bazı gelişmeler yaşansa da bunların yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda gerek petrol gerekse de doğalgaz alanında Fransa'nın Total şirketi ve Çin'in CNPC şirketi çeşitli yatırımlarda bulunmuştur.²⁷²

Günümüzde petrolün üretimi kadar taşınması ve nihai kullanıcılara ulaştırılması da çok büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan nakil amacı ile farklı araçlar ve yollar kullanılmaktadır. Petrol açısından İran'ın enerji nakil hattı altyapısına baktığımızda 150 km ile 900 km arasında değişen 19 adet petrol boru hattına sahip olduğunu görmek mümkündür. Uluslararası anlamda adımlar atmaya çalışan İran'ın özellikle Asya pazarına erişim sağlayabilecek nakil hatları üzerinde çalıştığı görülmektedir.²⁷³ İran'ın diğer altyapılarına benzer şekilde petrol terminallerinin de kullanım ömürlerini tamamlamaya başladığı ve modernize edilmesi gerektiği dile getirilen önemli hususlardan biridir. Tahran yönetiminin başa çıkması gereken en önemli sorunlardan biri de hiç şüphesiz iç tüketimin çok fazla olmasıdır. Özellikle nüfusun artması ve elektrik üretiminde fosil kaynakların kullanılmaya başlanması ile birlikte İran'ın iç talebi her geçen yıl büyük oranlarda artış göstermektedir. Bu kapsamda her enerji alanına yenileme ve bakım masrafını içeren büyük yatırımlar yapılması gerekmektedir. Ulusal ve kamu destekli şirketlerin yer aldığı İran'ın enerji alanında doğal olarak yatırım miktarları da düşük seviyelerde kalmaktadır. Üretim kapasitesini artırmak ve bakım/yenileme masrafları için yıllık 10-12 milyar dolarlık bir yatırım yapılması gerekirken söz konusu rakam yıllık 3 milyar dolar dolaylarında kalmaktadır. Nitekim bu sebepten dolayı İran'ın enerji altyapısı giderek eskimekte ve amortisman maliyet oranı artmaktadır.²⁷⁴

Güvenlik harcamaları açısından baktığımızda ise İran'ın petrol gelirlerini bölgede sıklıkla başvurduğu vekâlet savaşlarında (*proxy war*) kullandığını ve özellikle Irak ve Suriye gibi coğrafyalarda bulunan savaşçı gruplara yardımlar yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır.²⁷⁵ 2020 yılının ilk günlerinde ABD operasyonu ile Bağdat Havalimanı

²⁷² Alagöz Emine Akçadağ, “Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi”, The Turkish Yearbook of International Relations, Volume 47 (2016), s. 73.

²⁷³ A.g.e., s.73-74.

²⁷⁴ Kanapiyanova Zhuldyz, “İran'ın “Ortak Kapsamlı Eylem Planı” Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar”, Ege Akademik Bakış, Cilt 17 · Sayı 4 · Ekim 2017 s. 553-564.

²⁷⁵ Suriye'deki ithal Şii savaşçılar, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyedeki-ithal-sii-savascilar>, (Erişim tarihi: 09.06.2020).

yakınlarında öldürülen İran Devrim Muhafızları Ordusu'na bağlı Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani üzerinden Tahran'ın, Irak ve Suriye'deki bahse konu güçleri organize ettiği ve fonladığı iddia edilmektedir.²⁷⁶ Süleymani Irak'ta Haşdi Şaabi adı altında teşkil ettiği ve özellikle Iraklı Şiilerden oluşan kuvvetin yanı sıra, Suriye'de Fatimiyyun ve Zeynebiyyun Tugayları üzerinden bir alan açma ve Esad rejimine destek sağlama çabasında olmuştur. Özellikle Suriye'deki askeri gruplarda İran'dan çok sayıda askeri yetkilinin de yer aldığı, bunun yanı sıra İran'da mülteci olarak bulunan Hazaraların da para karşılığı Suriye'ye savaşmaya gittiği görülmektedir. Bu kuvvetleri parasal ve teçhizat anlamında destekleyen Tahran yönetiminin en önemli kalemi hiç şüphesiz petrol gelirleri olmuştur.²⁷⁷

İran'ın bir diğer önemli harcama kalemi de uzun ve orta menzilli füzelere yaptığı savunma harcamalarıdır. Yıllar içerisinde gelişen İran'ın tehdit algısı, yerli savunma sanayi ve hava savunma alanına olan harcamalarını artırmış, Tahran yönetimi de petrol gelirlerini güvenlik ana başlığının altında değerlendirme yoluna gitmiştir. Bunlara ek olarak İran'ın özellikle yaptırımların üstesinden gelebilmek ve nükleer programını devam ettirebilmek için enerji kaynaklı gelirlere ihtiyaç duyduğu, bunun yansısı yıllardır uyguladığı sosyal devlet yardımları ve yönetimi anlayışı için de petrol gelirleri önemli bir rol oynamaktadır.²⁷⁸

İran'ın hesaplanmış rezervler ve sahip olunan kaynaklar açısından önemli avantajları olsa da sektörün genel yapısından dolayı çok ciddi meydan okumalarla da karşı karşıya kalması muhtemeldir. Bu bağlamda, ortaya çıkması muhtemel bir bölgesel kriz ya da istikrarsızlığın yanı sıra küresel bir krizin sonucunda İran'ın petrol talebinde sıkıntılar yaşayacağı ve talep güvenliğinin ön plana çıkacağı değerlendirilmektedir. Böyle bir dönemde petrol arzının aynı seviyede devam etmesi dünyada bir arz fazlası oluşturacak ve bundan da ilk olarak İran ve benzeri üretici ülkeler etkilenecektir.

Covid-19 salgını ile birlikte ortaya çıkan süreçte yukarıda değinmeye çalıştığımız sonuçlar ortaya çıkmış, dünyada özellikle üretim süreçleri büyük bir darbe yemiştir. Suudi Arabistan ve ABD gibi üreticilerin bu dönemde üretimlerini aynı miktarda devam ettirmesi

²⁷⁶ Qassim Suleimani, Master of Iran's Intrigue, Built a Shiite Axis of Power in Mideast, <https://www.nytimes.com/2020/01/03/obituaries/qassem-soleimani-dead.html>, (Erişim Tarihi: 12.12.2019).

²⁷⁷ İran destekli terörist grupların Suriye'deki varlığı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-destekli-terorist-grupların-suriye-deki-varlığı-1732926>, (Erişim Tarihi: 15.12.2020).

de petrol fiyatlarının çok büyük oranlarda düşmesine yol açmıştır. Nitekim bu durumdan en fazla etkilenen ülkelerin başında pazar payı çok az olan İran gelmektedir. Bunun yanı sıra İran'ın mücadele etmesi gereken bir diğer durum da ürettiği petrolün büyük bir kısmını iç piyasada tüketiliyor olmasıdır. Bu kriz dönemlerinde Tahran yönetimi, toplumsal gerginliğin önüne geçmek ve halkını sükunetle tutmak için, halka sağladığı doğrudan desteği de devam ettirmek zorundadır. Bu kapsamda verilere baktığımızda 2017 yılında İran'ın ham petrol üretimi günlük 4,7 milyon varil civarında iken, ham petrol kullanımı ise günlük 1,8 milyon varil civarında gerçekleşmiştir.²⁷⁹ İç talepteki bu yüksek tüketimin özellikle üretimin azaltıldığı dönemlerde büyük bir olumsuzluğa yol açacağı ve bütçe bakımından sıkıntılar meydana getireceği açıktır.

İran'ın 2020 sonrası dönemde tüm dünya gibi yeniden bir petrol stratejisi belirlemesi gerekmektedir. Bu dönemden en fazla etkilenecek ülkelerden bir olacak olması da İran'ın yeni bir petrol politikasına ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır. Tahran yönetimi için bundan sonraki dönemde belirleyici olacak bir diğer değişken de hiç şüphesiz ABD tarafından getirilen yaptırımların nasıl devam edeceğidir. Söz konusu yaptırımların kaldırıldığı bir durumda İran, üretimini artırmak kaydıyla ihracat kartını daha etkili kullanabilecektir. Ancak iç talebin yüksek olması ve yaptırımların devam etmesi durumunda İran için petrol bir manevra aracı olmaktan çıkmaktadır. Bu meydan okumalara karşı İran'ın özellikle farklı pazarlara yönelmesi ve alıcı ülke portföyünü çeşitlendirmesi uzun vadede en etkili çözüm olacaktır.

3.2.2. İran'da Doğalgaz

Doğalgazın enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlaması petrolün keşfedilmesinde çok daha öncelere dayanmaktadır. İlk olarak 1815 yılında ABD'nin Batı Virginia bölgesinde keşfedilen gaz sahası ve ardından aydınlanmak için gazın yakıt olarak kullanılmaya başlanması ve 1821 yılında kurulan Fredonia Gas Light Company ile söz konusu sektör gelişmeye başlamıştır.²⁸⁰ Gaz kullanımı ABD genelinde elektriğin bulunmasına kadar yaygınlaşsa da elektriğin bulunması ile birlikte eski talebini kaybetmiştir. 1900'lü yıllarda bölgesel olarak gelişen gaz kullanımı 1960'larda gaz sıvılaştırılması ile birlikte Avrupa'ya

²⁷⁹ Iran page, US Energy Information Administration, EIA <https://www.eia.gov/international/data/country/IRN/>, (Erişim Tarihi: 15.12.2020).

²⁸⁰ United States Department of Energy <https://www.eia.gov/kids/history-of-energy/timelines/natural-gas.php>, (Erişim Tarihi: 15.12.2020).

da taşınmaya başlamış ve LNG (Liquefied Natural Gas) şeklinde enerji piyasalarına girmiştir.²⁸¹ Doğalgazın dünyada yaygın şekilde kullanılmaya başlaması ise 1990'lı yıllara dayanmaktadır. Özellikle petrol ve kömüre nazaran daha temiz ve çevreci olan doğalgaz dünya enerji pastasında hızlı bir şekilde önemli bir yere oturmuştur. 2018 yılı verilerine göre doğalgaz dünya enerji tüketiminde petrol ve kömürden sonra %24'lük bir pay ile üçüncü sırada yer almaktadır.²⁸² Coğrafi anlamda baktığımızda ise doğalgaz rezervlerinin özellikle Ortadoğu ve Orta Asya bölgesinde yoğunlaştığını görmek mümkündür. Nitekim kanıtlanmış doğalgaz rezervleri açısından bakıldığında özellikle Basra Körfezi (Persian Gulf) çevresi ile Hazar Gölü bölgesinde doğalgaz fazlarının yoğunlaştığını söylemek mümkündür.²⁸³

İran sahip olduğu petrol rezervlerinin yanı sıra çok zengin doğalgaz rezervlerine de sahiptir. 1980'li yıllarda dünya enerji üretimi sırlamasında 16. sırada yer alan İran özellikle 1990'lı yıllarla birlikte doğalgaz rezervlerini de efektif kullanarak üretim sırlamasında 2017 yılında 6. sıraya kadar yükselmiş durumdadır.²⁸⁴ İran'ın enerji kaynakları arasında doğalgaz çok önemli bir yere sahiptir. Tahran'ın rezervlerine doğalgaz açısından bakıldığında, dünyada Rusya'nın ardından en büyük ikinci doğalgaz rezervine sahip olduğu görülmektedir.²⁸⁵ 2018 yılı verilerine göre dünyada kanıtlanmış doğalgaz rezervlerinin bulunduğu ilk beş ülke Rusya (%19,8), İran (%16,2), Katar (%12,5), Türkmenistan (%9,9) ve ABD (%6,0) şeklinde sıralanmıştır.²⁸⁶ Geri kalan rezervler ise özellikle Ortadoğu ve Orta Asya bölgesindeki ülkeler ile Afrika'nın kuzeyi ve Amerika'ya dağılmış durumdadır. Öte yandan İran, üye olduğu OPEC ülkelerinin toplam rezervinin de yaklaşık üçte birine sahiptir. Üretim açısından baktığımızda ise İran'ın iki süper güç olan Rusya ve ABD'den sonra en büyük üçüncü gaz üreticisi olduğu görülmektedir. 2018 verilerine baktığımızda İran'ın 239,5 milyar metreküp doğal gaz üretimi ile dünya gaz üretimindeki payı %6,2 olarak gerçekleşmiştir.²⁸⁷

²⁸¹ Pamir, Nejdet, **Enerjinin İktidarı**, İstanbul, Hayykitap Yayıncılık, 2015, s.96.

²⁸² BP Report 2019, s. 11.

²⁸³ Özdemir Volkan, **Doğalgaz Piyasaları "Türkiye Enerji Güvenliği Üzerine Tezler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, Ocak 2017, s. 69-72.

²⁸⁴ Total energy production 2018, <https://www.eia.gov/international/rankings/country/IRN?pa=12&u=0&f=A&v=none&y=01%2F01%2F2017> (Erişim Tarihi: 16.12.2020).

²⁸⁵ BP Report 2019, s. 30.

²⁸⁶ A.g.e, s. 30-31.

²⁸⁷ Bayraç Hüseyin Naci, Uluslararası Doğalgaz Piyasasının Ekonomik Yapısı ve Uygulanan Politikalar, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi Aralık 2018, C. 13, s. 13-36.

Tablo 3. 2: 2018 Yılında En Fazla Doğalgaz Üretimi Yapan Ülkeler²⁸⁸

SN.NO	ÜLKELER	ÜRETİM MİKTARI (Milyar Metreküp)
1	ABD	831,8
2	Rusya	669,5
3	İran	239,5
4	Kanada	184,7
5	Katar	175,5
6	Çin	161,5
7	Avustralya	130,1
8	Norveç	120,6
9	Suudi Arabistan	112,1
10	Cezayir	92,3

Doğalgaz, son yıllarda hızla tüketimi artan bir enerji kaynağı haline gelmiştir. Ülkelerin elektrik üretiminde kullanmaya başlaması ve çevreye verdiği zararın daha az olması doğalgazın kullanım miktarını tüm dünyada artırmıştır. Söz konusu artış 1998 ile 2008 yılları arasında geçen 10 yılda yaklaşık 3/1 oranında bir artışa denk gelmektedir. Kısacası 10 yılda doğalgaz kullanımı yaklaşık üç kat artış göstermiştir.²⁸⁹ Dünya tüketim oranlarına ilişkin olarak yapılan projeksiyonlara baktığımızda ise 2014 yılında dünyada gerçekleşen yaklaşık 3,5 trilyon metreküp tüketimin 2040'lı yıllarda 5,7 trilyon metreküp gaza ulaşacağı tahmin edilmektedir.²⁹⁰ Söz konusu tüketim artışının gerçekleşebilmesi için bazı değişkenlerin etkilenmemesi gerekmektedir. Çalışmamızın da ana iskeletini oluşturan talep güvenliği bağlamında doğalgaza olan talebin cari dönemde olduğu gibi devam etmesi bahse konu projeksiyonların gerçekleşmesindeki en önemli gösterge olacaktır. Bu bağlamda özellikle ortaya çıkan küresel krizlerin derinliği ve üretimi etkileme güçleri doğalgaz

²⁸⁸ BP Report 2019, s. 30.

²⁸⁹ Özdemir, s.71.

²⁹⁰ IEA World Energy Outlook 2015, s.195, <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2015>, (Erişim Tarihi: 16.12.2020).

talebine olan ilgiyi belirleyecektir. Nitekim doğalgaz petrolden farklı olarak depolanması zor ve taşınımı daha maliyetli bir enerji kaynağıdır.²⁹¹ Bu değişkenlerden ötürü Covid-19 gibi bir krizin özellikle doğalgaz piyasalarını derinden etkileyeceği, bunun da doğrudan talep miktarına yansıtacağı düşünülmektedir. İran'a ilişkin yapılan projeksiyonlarda ise özellikle yaptırımların büyük rol oynayacağı ve İran'ın dünya doğalgaz pastasındaki yerini belirleyeceği değerlendirilmektedir. Yaptırımlar sonrası Tahran'ın doğalgaz üretim miktarı 150 milyar metreküplerden 240 milyar metre küplere kadar yükselmiştir.²⁹² Söz konusu rakamın yakın bir gelecekte 300 milyar metreküplere kadar yükselmesi beklenmektedir. Bu durum çerçevesinde dünya doğalgaz rezervleri açısından ikinci en büyük rezerve sahip bir ülkenin küresel düzlemdeki genel üretim payının yükselmesi ve doğalgaz piyasalarında yetkili olabilmesi için daha etkin bir üretim ve pazarlama stratejisi belirlemesi gerekmektedir.

İran'ın dünya doğalgaz piyasasındaki yerine baktığımızda çok sınırlı bir manevra kabiliyetinin olduğu görülmektedir. Dünyadaki en büyük ikinci doğalgaz rezervlerine sahip ülkenin doğalgaz ticaretindeki payı %1'ler seviyesindedir. İran yönetiminin en yakın zamanda söz konusu rakamı %10'lar seviyesine taşımak gibi bir hedefi bulunmaktadır.²⁹³ Tahran yönetimi, ileri teknolojik olanaklara sahip olmayışı ve uluslararası piyasalara erişim konusundaki eksikliklerden dolayı, doğalgazını sadece yakın coğrafyasında bulunan ülkelere satabilmektedir. Söz konusu kısıtlı ithalat ve ihracat ilişkisinin oluşmasında hiç şüphesiz yaptırımların da büyük bir yeri vardır. İran'ın 2019 yılı rakamlarına bakıldığında doğalgaz ihracatının 5 milyar dolar civarında gerçekleştiği görülmektedir.²⁹⁴ Söz konusu rakamın düşük kalmasının en önemli sebepleri iç tüketimin çok fazla olması ve İran'ın uluslararası piyasalara çıkamaması şeklinde sıralayabiliriz.

İran ihracat dengesine baktığımızda pozitif yönlü bir fazlanın olduğunu görmek mümkündür. Tahran yönetiminin en yoğun ihraç ettiği ürünlerin başında enerji kaynakları gelmektedir. Söz konusu ülkenin ihracat verilerine baktığımızda ilk üç ürünün petrol, akaryakıt ve doğalgaz şeklinde sıralandığını görmek mümkündür.²⁹⁵ Doğalgaz ihracatı en

²⁹¹ Bayraç, s. 13-36.

²⁹² BP Report 2019, s. 32.

²⁹³ Iran's share of world gas trade is only 1%, <http://www.mizenaft.com/news/17476>, (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

²⁹⁴ Trade map, Iran Energy Hub, <https://www.trademap.org/>, (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

²⁹⁵ İran'ın Dış Ticaret Göstergeleri <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/iran/ulke-profil/dis-ticaret>, (Erişim Tarihi: 14.11.2020).

yoğun olarak İran'ın yakın coğrafyasında bulunan komşularına yapılmıştır. İran'ın nakil hatları üzerinden yaptığı doğalgaz ihracatının yaklaşık % 75'lik bir kısmı Türkiye'ye gerçekleşmektedir. İran yönetiminin gaz sattığı diğer komşuları ise Irak, Azerbaycan ve Ermenistan'dır. Görüldüğü üzere İran'ın sahip olduğu kaynaklara oranla doğalgaz ihraç ettiği ülkeler çok az sayıda ve sınırlı bir coğrafyada kalmaktadır. Nitekim Tahran yönetiminin en önemli hedeflerinden biri de doğalgaz ihraç ettiği ülkeler portföyünü çeşitlendirme çalışmalarıdır. Bu bağlamda çok uzun yıllar önce başlatılan ancak hala tamamlanamayan projeler mevcuttur. Bu çerçevede ilk olarak 1995 yılında gündeme gelen ve daha sonra 2013 yılında hayata geçirilen İran-Pakistan-Hindistan uluslararası doğalgaz boru hattının geçen bu süre zarfında hala tamamlanamadığı görülmektedir. İran içerisindeki kısmının tamamlanmış olmasına rağmen Pakistan yönetiminin projeye olan ilgisi yeterli düzeyde değildir. İslamabad'ın bu tutumunda özellikle Hindistan ile olan gerginlikler ve ABD'nin İran'a karşı yaptırımlarının büyük bir etkisi vardır.²⁹⁶ İran söz konusu doğalgaz boru hattı ile Asya pazarına açılmayı hedeflemekte ve özellikle Çin gibi büyük bir enerji alıcısına doğalgaz ulaştırmayı amaçlamaktadır. Öte yandan İran'ın Umman üzerinden uluslararası pazarlara açılmak için projelendirdiği boru hattının da bazı teknik ve siyasi güçlüklerden dolayı kadük kaldığı görülmektedir.²⁹⁷ Tüm bu alternatiflerin dışında aslında İran için en cazip ve güvenli pazarın Avrupa Birliği olduğu aşikârdır. Ancak İran bu alandaki en büyük problemi müttefiki olan Rusya'dır. Yıllardan beri Rusya'nın enerji pazarı olan Avrupa'da Tahran'ın yer edinmesi ve bir oyuncu olarak dahil olması Moskova'yı rahatsız edecektir. Böyle bir senaryo için İran'ın uluslararası nakil hatları ile sahip olduğu doğalgazı Batıya taşıması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında söz konusu fikrin hayata geçirilebilmesi için fiziki altyapının oluşturulması ve Türkiye, Yunanistan gibi transit ülkelerin de sürece dâhil edilmesi gerekmektedir.²⁹⁸

İran'ın uluslararası enerji piyasalarına çıkmasının bir başka yolu da sıvılaştırılmış doğalgaz üzerinden olabilir. Açık denizlere kıyısı olan İran'ın bir takım altyapı yatırımları ile bu piyasada önemli bir yer alması muhtemeldir. Doğalgazı LNG olarak ihraç etmek ülkeleri boru hattı maliyetinden ve transit ülkeler ile siyasi denge kurmak zahmetinden

²⁹⁶ US Energy Information Administration (2015, June 19). https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Iran/iran.pdf, (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

²⁹⁷ Micha'el Tanchum, "India Seeks 'Auspicious Re-Birth' in Iran's Energy Sector", The Diplomat, <http://thediplomat.com/2015/08/india-seeks-auspicious-re-birth-in-irans-energy-sector/> (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

²⁹⁸ Şeker Burak Şakir, **Doğu Akdeniz Enerji Güvenliği Ekseninde Yunanistan-GKRY'nin Muhtemel Politikalarının Analizi ve Türkiye'nin Tutumu**, Tasam Yayınları, December 2019, s.280-319.

kurtaracaktır. Ancak buna karşın doğalgazı LNG olarak ihraç etmenin de iki büyük maliyeti vardır. Bunlardan birincisi dönüşüm tesislerinin kurulmasıdır. Doğalgazı yaklaşık 600 birim küçültecek -163 derecede faaliyet yürütecek dönüşüm tesislerinin hem satıcı hem de ters dönüşüm için alıcı ülkelerde kurulması gerekmektedir.²⁹⁹ İkinci büyük maliyet kalemi ise büyük bir deniz filosuna sahip olmaktır. LNG'ye çevrilen doğalgazın taşınması için hacimli tanker gemilere ihtiyaç vardır. Yatırım maliyeti yüksek olmakla birlikte bu iki unsuru bünyesine kazandıran ülke uzun dönemde kârlı çıkacaktır. Bunun en güzel örneği hiç şüphesiz Katar'dır. İran ile Basra körfezinde bulunan Güney Pars sahasını paylaşan Katar'ın LNG ihracatı sayesinde petrole bağımlılığının önemli derecede azaldığı, bu çerçevede LNG ülkesi olmak ve ihtisaslaşmak için 2019 yılında OPEC üyeliğinden kendi isteği ile ayrıldığı da görülmektedir.³⁰⁰ İran'ın LNG konusunda yatırım yapmasının uzun dönemde çok faydalı olacağı aşîkârdır. Böyle bir sistem ile İran yalnız bölgesel bir enerji tedarikçisi olmaktan çıkıp küresel bir oyuncu haline gelecektir. Ancak İran'ın gerek teknolojik anlamda tesisler kurması gerekse de ülkeler ile bir LNG ilişkisi geliştirmesinin önündeki en büyük engel yaptırımlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaptırımlardan dolayı İran'ın hali hazırda Kangan ve Güney Pars sahaları civarında yapmaya çalıştığı LNG tesislerine ilişkin girişimlerinde akamete uğradığı iddia edilmektedir. Tahran yönetimi için kalıcı nakil hatlarına nazaran LNG tesislerine odaklanmak daha pragmatist bir tercih olacaktır. Böylelikle İran siyasi çekişmeler yaşadığı ve bölgesel anlamda rakip gördüğü komşu ülkeler (Türkiye, Pakistan) yerine açık denizler üzerinden uluslararası enerji pazarına doğalgaz satışı yapabilecektir. Böylelikle yalnız AB pazarına değil aynı zamanda Güneydoğu Asya ve gelecekte Güney Amerika'ya enerji tedarik edebilecektir.

İran, petrol gibi sahip olduğu doğalgaz kaynaklarını da etkili bir şekilde ekonomisini desteklemek için kullanmak istemektedir. Her ne kadar petrolden elde edilen gelir seviyesine ulaşamamış olsa da doğalgazdan elde edilen gelirlerde önemli bir kalemi karşılamaktadır. 2017 verilerine göre Tahran yönetiminin 12,6 milyar dolarlık doğalgaz ihracatını oluşturan en önemli iki temel kalem yoğunlaştırılmış doğalgaz ve sıvılaştırılmış doğalgaz ürünleridir. Söz konusu doğalgaz girdisi İran ekonomisi açısından önemli bir yer tutmaktadır. İran'ın iç tüketiminin dışında kalan ve ihraç ettiği doğalgazın özellikle üretimde kullanılmak üzere gelişmekte olan ülkeler tarafından talep edildiği görülmektedir. Bu bağlamda İran'ın

²⁹⁹ Özdemir, s. 57.

³⁰⁰ Katar'ın Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü OPEC'ten ayrılma kararı ne anlama geliyor?, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46435925>, (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

doğalgaz ihracatında en çok pay alan ülkeler sırasıyla Güney Kore, Birleşik Arap Emirlikleri (UAE), Türkiye ve Çin Halk Cumhuriyeti olarak gerçekleşmiştir.³⁰¹

Tablo 3. 3: İran'ın İhraç Ettiği Doğalgaz Ürünlerinin Dağılımı³⁰²

Satılan Ürün	Doğalgaz İhracatındaki Payı (%)
Doğalgaz (Yoğunlaştırılmış)	56
Doğalgaz (Sıvılaştırılmış)	20
Propan (Sıvılaştırılmış)	12
Bütan (Sıvılaştırılmış)	7
Diğer Hidrokarbon Gazları (Sıvılaştırılmış)	5

İran'ın doğalgaz sahalarına baktığımızda ise sayının yaklaşık 50 civarında olduğu görülmektedir. Bunların yaklaşık yarısı modernize edilmiş ve daha teknolojik araçlarla donatılmıştır. İran'ın teknolojik anlamda yeterli olanaklara sahip olmamasından dolayı var olan gaz sahalarına ek olarak yeterli derecede yeni keşifler yapılmamaktadır. İran'ın en büyük gaz sahası olan ve Basra Körfezin'de yer alan Güney Pars doğalgaz sahasının yaklaşık 14 trilyon m³'lük bir rezerve sahip olduğu tahmin edilmektedir. Söz konusu miktar İran doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %40'ına tekabül etmektedir. 2019 yılında bu alandan toplam 600 milyar m³ doğalgaz üretilmişti. Söz konusu saha yalnız İran' ait olmayıp Katar ile ortak işletilmektedir. İran, önümüzdeki iki yıl içinde Faz 11'i tamamlayarak yılda yaklaşık 180 milyar m³ doğalgaz üretmeyi amaçlamaktadır.³⁰³ İran'ın önemli doğalgaz sahaları Basra Körfezi boyunca uzanan hatta yer almaktadır. Güney Pars sahasına ek olarak bu sahaların başında Sardar-ı Cangal, Forouz-B, Kiş, Kangan, Kuzey Pars, Aghar ve Golshan doğalgaz sahaları gelmektedir. Bunlara ek olarak İran Petrol Bakanlığı ve İran Milli Petrol Şirketi (NIOC) tarafından az sayıda yeni keşifler yapılmakta ve sahalar açılmaktadır.³⁰⁴

³⁰¹ İran Gümrük İdaresi, Veriler kısmı <http://www.irica.gov.ir/>, (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

³⁰² İran Gümrük İdaresi. A.g.e.

³⁰³ Meydanı Gazı İran, "İran Gaz Sahaları" <https://www.energyinformation.ir/energydatas/2014-01-07-16-29-40/2014-01-01-21-12-12/2014-01-01-21-17-17/855-2016-06-24-13-51-28>, (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

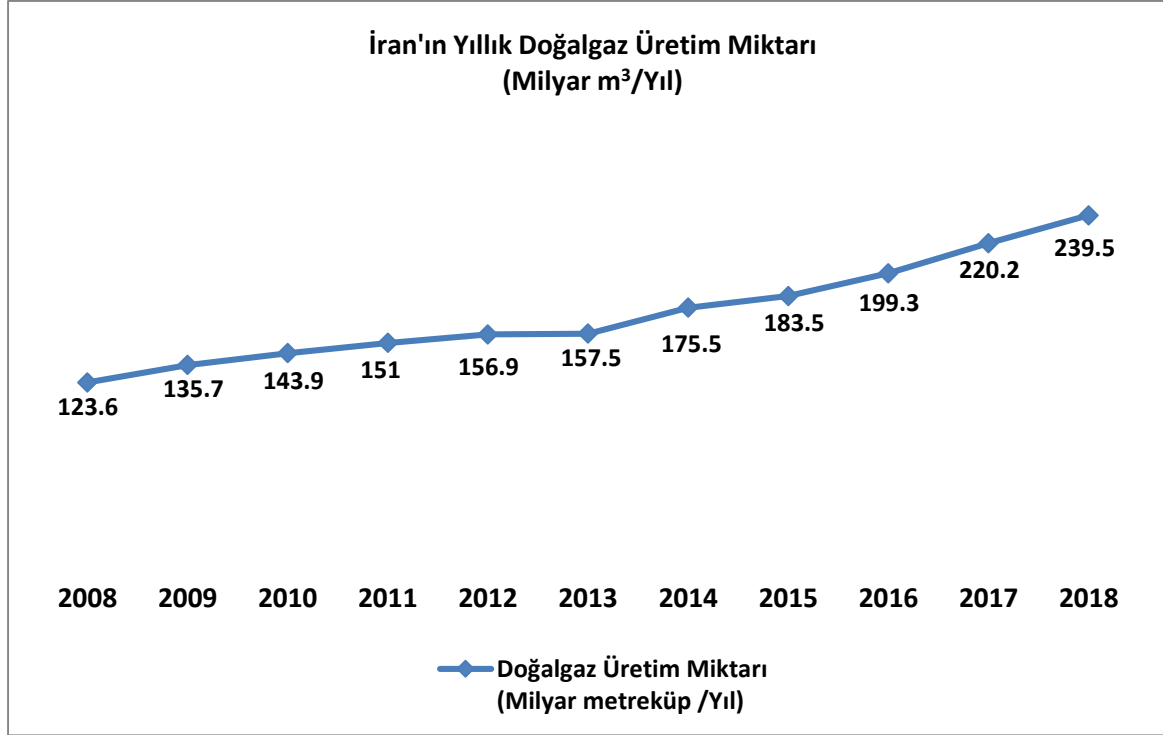
³⁰⁴ Iran Ranks 1st in World Oil and Gas Discovery in 2019, <https://www.euro-petrole.com/iran-ranks-1st-in-world-oil-and-gas-discovery-in-2019-n-i-21091#:~:text=The%20National%20Iranian%20Oil%20Company,barrels%20of%20equivalent%20hydrocarbon%20reserves.>, (Erişim Tarihi: 14.12.2020).

Doğalgaz konusunda yetkili kurumlara bakıldığında özellikle İran Petrol Bakanlığı, İran Milli Petrol Şirketi (NIOC) ve İran Ulusal Gaz Şirketi'nin (NIGC) öne çıktığı görülmektedir. Söz konusu bu kurumlar İran'ın doğalgaz alanındaki uluslararası ve ulusal tüm iş ve işlemlerini yürütmektedirler. Petrol Bakanlığı ile NIOC petrol ve doğalgaz kaynaklarına ilişkin büyük çaplı projelerden sorumlu iken diğer tüm ulusal ve yerel doğalgaz iş ve işlemler ise NIGC tarafından yürütülmektedir.³⁰⁵ Petrol alanına benzer şekilde doğalgaz sektöründe de faaliyet gösteren şirketlerin tamamı devlete ve devrim muhafızlarına ait şirketlerdir. Petrol gibi doğalgazda da İran'ın iç tüketiminin çok yüksek olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Hatta doğalgaz ülke içinde kullanılan enerji içerisinde en büyük paya sahiptir. Bu durumun ortaya çıkmasında hiç şüphesiz tüm dünyada olduğu gibi Tahran yönetiminin de doğalgazı elektrik üretiminde kullanmaya başlaması neden olmuştur. Nitekim İran günlük üretim miktarının yaklaşık %80'inden fazlasını iç pazarda tüketmektedir.³⁰⁶ Dünyada en fazla üretim yapan üçüncü ülke olmasına rağmen İran'ın doğalgazdan yeterince faydalanmadığı söylenebilir. Nitekim doğalgaz üretimi 2005 yılından bu yana her yıl artış göstermiş olsa da İran'ın küresel ticaret payındaki artış, üretim ile paralel olmamıştır.³⁰⁷

³⁰⁵ İran Gaz Ticaret Şirketi, “Şirketi Bazarganı Gazı Ticareti” <https://igcc.ir/global/home.htm>, (Erişim Tarihi: 14.11.2020).

³⁰⁶ U.S. Energy Information Administration. 2019. “Background Reference: Iran.” https://www.eia.gov/international/content/analysis/countries_long/Iran/pdf/iran_bkgd.pdf, s.5. (Erişim Tarihi: 14.11.2020).

³⁰⁷ BP Report 2019, s. 32.

Şekil 3. 3: İran'ın Yıllık Doğalgaz Üretim Miktarı³⁰⁸

İran halkı, doğalgazı en fazla ısınma amacıyla konutlarda kullanmaktadır. Konutlarda kullanılan miktar üretimin yaklaşık 1/3'üne denk gelmektedir. Bundan dolayı Tahran yönetiminin özellikle kış aylarında iç talep ile dış talebi yönetebilmek için zorluklar yaşadığı görülmektedir. Ayrıca üretilen doğalgazın bir kısmı petrol üretiminde kullanılmak üzere petrol sahalarına transfer edilmektedir. Nitekim bu durum da iç tüketimi artıran değişkenlerden bir olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰⁹ İran'da diğer tüm sektörlerde olduğu gibi doğalgaz alanındaki yabancı yatırımların da kısıtlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda özellikle nükleer anlaşma sonrası uluslararası yatırımcıların çok az da olsa İran doğalgaz sektörüne yatırım yapmaya başladığını görmek mümkündür. Nitekim bu dönemde Fransa'nın Total ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin Ulusal Petrol Şirketi İran'daki doğalgaz sahalarına ilişkin çeşitli yatırımlar yapsa da Amerikan Başkanı D. Trump'ın 2018 yılında nükleer anlaşmadan çekildiklerini açıklaması ile birlikte bu şirketler de yatırımlarını sonlandırmışlardır.³¹⁰

³⁰⁸ A.g.e.

³⁰⁹ Yorulmaz Recep, ABD Yatırımları ve Son Gelişmelerin İran Ekonomisine Etkileri, ORSAM, <https://orsam.org.tr/tr/abd-yatirimlari-ve-son-gelistmelerin-iran-ekonomisine-etkileri/> (Erişim Tarihi: 14.11.2020).

³¹⁰ Akçadağ, s. 73-75.

İran'ın doğalgaz piyasalarında önemli bir yer edinebilmesi uzun dönemdeki üretim ve pazarlama stratejisi ile doğrudan ilişkilidir. Gerekli yatırımları yapması, yenileme giderlerini karşılaması ve yeterli teknolojiye sahip olması ile birlikte İran'ın üretim hadlerinin istenilen düzeylere çıkartabileceği öngörülmektedir. Bunun yanında çıkarılan doğalgazın depolanması ve uluslararası pazarlara hangi yolla satılacağı da İran'ın doğalgaz dünyasında bir oyun kurucu olmasında etkili olacaktır. Bu kapsamda daha önce de değindiğimiz gibi İran'ın önünde iki seçenek bulunmaktadır. “Tahran geleneksel boru hatları projesi ile mi” ya da “Katar'ın başarılı olduğu LNG modeli ile mi” piyasada söz sahibi olacaktır.³¹¹ Yoksa tüm bunların dışında kendi modelini oluşturup karma bir stratejimi izleyecektir. Bunu ilerleyen dönemdeki İran'ın sektörel güvenlik yaklaşımı bize gösterecektir. Tahran bölgesel ve küresel düzeyde yapacağı risk analizi ve değerlendirmeler ile birlikte optimum bir enerji ve doğalgaz politikası oluşturacaktır.

İran'ın tüm siyasi, ekonomik ve toplumsal yaşamını etkilediği gibi doğalgaz konusundaki politikalarını da etkileyen en önemli değişkenlerden biri de hiç şüphesiz yaptırımlardır. Mevcut politikalardan yeterli faydanın ve etkinin elde edilememesinin temel sebeplerinin altında yaptırımlar yatmaktadır. Bu bağlamda yaptırımların kalkması ya da yeni bir anlaşma yoluna gidilmesi ile birlikte İran doğalgaz sektörünün de diğer alanlar gibi bundan olumlu etkileneceği muhakkaktır. İran için derin etkileri olan yaptırımları ve söz konusu yaptırımların ortaya çıkmasına neden olan nükleer enerji geliştirme çabalarını bundan sonraki kısımda ele almaya çalışacağız.

3.3. Nükleer Enerji ve İran'ın Nükleer Enerji Politikası

Nükleer enerji, uranyum ve toryum gibi ağır radyoaktif atomları olan elementlerin parçalama (filyon) ya da birleştirme (füzyon) işlemleri üzerinden elde edilen bir enerjidir. Nükleer reaktörlerde santrifüjler vasıtasıyla elde edilen enerji günlük yaşamda farklı alanlarda kullanılmaktadır. Özellikle elektrik üretiminde kullanılan nükleer enerji uzun yıllardır birçok ülke tarafından istifade edilen bir kaynak haline gelmiştir.³¹² Bu enerji günlük kullanımının yanında bazen ülkeler tarafından savunma amaçlı bir silah olarak da kullanılmaktadır. Birleşme ya da parçalama metodunun ortaya çıkardığı büyük enerji

³¹¹ Özdemir, s.57-63.

³¹² Nükleer Enerji Nedir?'' http://www.taek.gov.tr/ogrenci/bo-um1_01.html, (Erişim Tarihi: 14.11.2020).

dalgası, balistik füze başlıkları vasıtasıyla caydırıcı ve yok edici bir silaha dönüşmüştür. Literatürde atom bombası, nükleer silah ya da hidrojen bombası olarak adlandırılmaktadır.³¹³

Nükleer enerjinin tarihsel gelişimine baktığımızda ise Einstein'ın, 1900'li yılların başında fisyon ile ortaya çıkabilecek enerji konusunda çeşitli teorileri olmuştur. 1932 yılında S.James Chadwick tarafından nötronun keşfedilmesi ve 2. Dünya Savaşı'nın da ayak sesleri ile birlikte nükleer enerji ve bu alanı ilgilendiren bilimlerde hızlı bir gelişme görülmüştür. Pratik anlamda ilk olarak 1939 yılında atomun parçalanması metodu ile enerjinin açığa çıktığı keşfedilmiş ve bunun kullanım alanları araştırılmaya başlanmıştır. Daha sonraki yıllarda ilk kontrol edilebilen zincirleme reaksiyon, 1942 yılında ilk nükleer reaktörün çalıştırılması, 1945 yılında da ilk atom bombasının yapılması ve 1951'de nükleer enerjiden istifade edilerek ilk elektrik üretimi gerçekleştirilmiştir. Böylece nükleer enerjinin gelişimi ortaya konulan teorik ve bilimsel yaklaşımların 20 yıl gibi kısa bir sürede pratik uygulamalara kazandırılması ile gerçeğe dönüşmüştür. Tüm bu gelişmeler çerçevesinde nükleer enerji hızlı bir şekilde ABD dışına da yayılmış, 1953'te İngiltere'de, 1954'te Rusya'da, 1956'da Fransa'da ve 1961'de Almanya'da elektrik üretiminde kullanılmaya başlanmıştır. 1970'lere gelindiğinde nükleer enerji kullanımı yaklaşık 20 ülkede başlamıştır. Özellikle 1980'li yıllara doğru patlak veren petrol krizleri de nükleer enerji santrallerine olan talebi artırmış ve bu santrallerin kurulma dalgasını ateşlemiştir. Kontrol edilemediğinde büyük bir riski de beraberinde getiren nükleer santraller dönem dönem büyük ve ölümcül çevre felaketlerine de neden olmuştur. Bu bağlamda, 1979 yılında ABD'deki Three Mile Island'ta bulunan nükleer santral ile 1986 yılında Rusya'daki Chernobyl nükleer santralinde meydana gelen kazalar, bu tesislerin güvenliği konusunda büyük bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir.³¹⁴ Her ne kadar riskler taşısın da ülkeler söz konusu teknolojiyi elde etmek için çalışmalarını sürdürmüş ve nükleer enerji kaynaklarını geliştirmişlerdir. 2017 itibarıyla dünyada yaklaşık 450 nükleer reaktörün faaliyet gösterdiği bilinmektedir.³¹⁵

Nükleer enerji çalışmalarına Şah döneminde başlayan İran'ın, en büyük destekçisi ABD olmuştur. 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte siyasi ve ideolojik manada yeni bir anlayış benimseyen İran'ın ABD ile ilişkileri tamamen kopmuş ve nükleer enerji çalışmaları

³¹³ Nükleer Silahlar; Üretimi ve Etkileri" <http://www.ttb.org.tr/STED/sted1001/nukleer.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.11.2020).

³¹⁴ Günümüzde Nükleer Enerjiye Genel Bakış, <https://www.taek.gov.tr/tr/2016-06-09-00-43-55/135-gunumuzde-nukleer-enerji-rapor/862-bolum-01-gunumuzde-nukleer-enerjiye-genel>, (Erişim Tarihi: 14.11.2020).

³¹⁵ Nükleer Santral Sayıları, http://www.nukleer.web.tr/guncel_veriler/isletme.html, (Erişim Tarihi: 14.11.2020).

da bundan etkilenmiştir. Sonraki süreçte Tahran yönetimi nükleer programı kendi öz kaynakları ile devam ettirme kararı almış ve bunun da küresel anlamda farklı yansımaları olmuştur.

3.3.1. İran'da Nükleer Enerji

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ve SSCB arasında başlayan rekabetin en önemli sahalarından biri de nükleer alan olmuştur. Washington'un o dönem en yakın müttefiki olan Şah Pehlevi'nin ülkesi İran'ın ABD için sahip olduğu coğrafi konumdan dolayı kritik bir öneme haiz olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. ABD'nin desteği ile Tahran'ın nükleer programı 1957 yılında başlatılmış, daha sonraki yıllarda Batı bloğunda yer alan diğer devletlerin de bu konuda destek vermesi ile ilerlemiştir.³¹⁶ İran'ın nükleer enerjiye sahip olması için yürütülen çalışmalar dönemin ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower tarafından uygulanan "Barış için Atom" programının bir parçasıdır. Bu kapsamda 1967 yılında ABD'nin destekleri ve İran yönetiminin girişimleri ile Tahran Nükleer Araştırma Merkezi faaliyetlerine başlamıştır. Başkan Eisenhower bu dönemde tüm dünyada yakın müttefiki olan ülkelerin reaktöre sahip olması ve atom enerjisine kavuşmasını amaçlayan bir süreç başlatmıştır. Bu süreçte literatürde "Barış için Atom" olarak adlandırılmaktadır.³¹⁷

İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi ile birlikte Tahran yönetiminin nasıl bir dış politika takip edeceği merak konusu olmuştur. 1979 yılına kadar İran nükleer enerji konusunda belli bir düzeye gelmişse de çalışmalar daha tam anlamıyla nihayete erdirilmemiştir.³¹⁸ Nitekim İran'daki yeni yönetimin "Ne Doğu, Ne Batı, Sadece İslam Cumhuriyeti" politikası çerçevesinde bir dış siyaset belirlemesi nükleer enerji çalışmalarını da akamete uğratmıştır. Dönemin İran Başbakanı Mehdi Bezirgan tarafından yapılan açıklamada İran'ın nükleer enerjiye ihtiyacı olmadığı ifade edilmiş ve ABD ile yapılan tüm anlaşmalar feshedilmiştir.³¹⁹ İran yönetimi tarafından nükleer programın durdurulmasında ABD'li diplomatların rehin alınmasının yansımaları ile Irak Savaşı'nın başlamasının büyük

³¹⁶ Ertan Efegil, "İran'ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar", Orta Doğu Analiz, Cilt: 4, Sayı: 48, Aralık 2012, s. 66.

³¹⁷ Özbay, Fatih. "Realpolitik, Pragmatizm, Ulusal Çıkarlar ve Nükleer Program Ekseninde Dünden Bugüne Rusya-İran İlişkileri." İçinde Satranç Tahtasında İran. Edt. Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı. İstanbul: TASAM Yayınları, TASAM Yayınları, İstanbul, 2007, 2007, 151-218.

³¹⁸ Sahimi Mohammad, Iran's Nuclear Program. Part I: Its History, <http://www.payvand.com/news/03/oct/1015.html>, (Erişim Tarihi: 14.11.2020).

³¹⁹ A.g.e.

bir etkisi olmuştur. Bu dönemde Washington yönetimi Tahran Araştırma Reaktörüne verilen nükleer yakıtı kesmiş, Avrupalı devletler de İran ile imzaladıkları anlaşmaları iptal ederek nükleer enerji santrallerinin yapım işlerini tamamlamışlardır. Bunlara ek olarak ABD ve Batılı ülkeler ücretleri önceden Tahran yönetimi tarafından ödenmiş olan makine ve teçhizatları da İran'a göndermemişlerdir.³²⁰ Sekiz yıl süren Irak Savaşı'nın İran'a getirdiği ek maddi ve manevi maliyetler de nükleer çalışmaların akamete uğramasında ve geçici süre ile durdurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Her ne kadar İran 1992 yılında Çin ile Darkhovin bölgesinde bir nükleer reaktör inşa etmek için anlaşma imzalarsa da İran-Irak Savaşı ve söz konusu bölgenin güvenlik koşulları nedeniyle bu proje hayata geçirilememiştir.³²¹

Tahran yönetimi 1990'lı yıllar ile birlikte nükleer çalışmalara geri dönme kararı almış olsa da kendi kendine bu konuda yeterli bir teknolojiye sahip değildir. Bu çerçevede İran teknolojik anlamda destek alacağı bir ülke arayışına girmiştir. Nitekim aradığı desteği 1995 yılında bulmuş ve 8 Ocak 1995 tarihinde Rusya ile Nükleer İş Birliği Anlaşmasını imzalamıştır. Bu anlaşma ile birlikte Tahran'ın yarım kalan nükleer programı yeni bir evreye girmiştir. Öte yandan Moskova Buşehr'de ek olarak yapılması planlanan 2 nükleer reaktör inşaatı konusunda da İran'la prensipte anlaşmaya varıldığını duyurmuştur. Bahse konu anlaşma sonrasında Washington İran'ın nükleer programına tamamen karşı çıkmaya başlamıştır. ABD yönetimi İran'ın nükleer programının masum ve zararsız olmadığına inanmış, Tahran'ın nükleer gücü, silah geliştirmede kullanacağını iddia etmiştir. Bu kapsamda Batı dünyasının liderliğine soyunan ABD, 2002 yılında İran'ın nükleer programının farklı yönleri evrildiği ve nükleer silah yapımı için kullanıldığına ilişkin bazı belgeleri İranlı muhalif kanat üzerinden ortaya koymuştur.³²² Aynı yıl içerisinde Amerikan Başkanı J.W.Bush İran, Irak ve Kuzey Kore'yi şer ekseni olarak tanımlamıştır.³²³ Her ne kadar İran'ın nükleer programı küresel anlamda bir krize dönüşse de Rusya destek vermeye devam etmiş ve ABD karşıtı bir tutum izlemiştir.

³²⁰ Ali Vaez, Karim Sadjadpour, **Iran's Nuclear Odyssey: Costs and Risks**, Carnegie Endowment for International Peace", Washington, 2013, s. 7-9.

³²¹ Kibaroglu Mustafa "Iran's nuclear ambitions from a historical perspective and the attitude of the West", Middle Eastern Studies, 43:2(2007), s.223-245.

³²² Köse, s.13.

³²³ Konuşmanın metni için bakınız: http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/01/20020129_11.htm, (Erişim Tarihi: 14.11.2020).

İranlı Muhafız Ali Rıza Caferzâde'nin Tahran yönetimine ilişkin iddialarından sonra ABD çok sert bir tepki vermiş ve İran'ın nükleer programı çerçevesinde yürüttüğü uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasını istemiştir.³²⁴ Bu gelişme ile birlikte İran'ın zaten ABD tarafından sorgulanmakta olan nükleer programı küresel bir kriz haline dönüşmüştür. Öte yandan Tahran yönetiminin tamamen barışçıl amaçlarla yürüttüğünü öne sürdüğü nükleer programı, 2006 yılından itibaren uluslararası sistemin tamamını ilgilendiren bir kriz haline de gelmiştir.³²⁵ Bu süreçte birçok diyalog mekanizması kurulmuş, farklı ülke ve kurumlar aracılık yapmak üzere devreye girmiştir. 2002'de patlak veren olayların ardından ABD'nin baskısı ile Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (UAEK) tarafından bir inceleme başlatılmıştır. Aynı dönemde AB'nin üç büyük devleti olan İngiltere, Fransa ve Almanya'nın (AB-3) arabulucu olarak sürece dâhil olması, İran'ın nükleer programının küresel bir hal almasını sağlamıştır. 2003 yılından 2006 yılına kadar geçen süredeki incelemelerde İran'ın nükleer tesislerinde uranyumu hangi seviyeye kadar zenginleştirdiği ve ne amaçlandığı konusunda net bir sonuca varılamamıştır. Her ne kadar incelemeler sırasında Tahran yönetiminin nükleer programının askerî amaçlı olabileceğine ilişkin bazı deliller elde edilse de bunların kesin olarak silah yapılabileceği kararına varmada eksik kalmış ve bundan dolayı UAEK'in bir karar veremediği görülmüştür. ABD özellikle 2003 yılından itibaren İran'a yönelik olarak askerî müdahale ve ambargo seçeneklerini sıkça gündeme getirmiştir.³²⁶

2006 yılı içerisinde UAEK İran dosyasını BM Güvenlik Konseyi'ne devretmiştir. BMGK'nin beş daimi üyesi ve Almanya'nın içinde olduğu grup (5+1) ilk olarak 26 Mart 2006 konuyu incelemiş ve 2006 yılının 31 Temmuz'unda alınan 1696 sayılı Güvenlik Konseyi kararı ile İran'a karşı ambargo rejimi uygulanmasını talep etmiştir. BMGK'nin aldığı kararla "İran'ın nükleer faaliyetleri askıya alma" talebi tekrarlanmış ve Tahran yönetiminden bazı tedbirler alınması istenmiştir. Bunların en önemlileri; araştırma ve geliştirme de dâhil olmak üzere, her türlü zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerinin

³²⁴ New Information on Top Secret Projects of The Iranian Regime's Nuclear Program: Remarks by Alireza Jafarzadeh U.S. Representative Office, National Council of Resistance of Iran", 14 August 2002, Wisconsin Project on Nuclear Arms Control Web Page, <http://www.iranwatch.org/privateviews/NCRI/perspex-ncri-topsecretprojects-081402.htm>, (Erişim Tarihi: 14.01.2020).

³²⁵ İşbilen Evren, **Nükleer Satranç: İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye**, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 113

³²⁶ Ekinci, "İran Nükleer Krizinde Avrupa Birliğinin Rolü" Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara-2008, s.112-124 <http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00521.pdf>, (Erişim Tarihi: 14.01.2020).

tamamını 31 Ağustos 2006 tarihine kadar UAEK denetiminde askıya alınması ve ağır su araştırma reaktörü inşası kararının yeniden değerlendirilmesidir.³²⁷

Bu kararla başlayan İran'ın ambargo ve yaptırımlar süreci uzun yıllar boyunca devam etmiştir. 2010 yılının Nisan ayında Washington'da düzenlenen Nükleer Güvenlik Zirvesi sırasında İran'ın nükleer programına ilişkin olarak yeni bir arabuluculuk girişiminin nüveleri ortaya çıkmıştır. Türkiye ve Brezilya'nın İran ile Batı arasında arabuluculuk yapmayı kabul etmesi, 17 Mayıs 2010 tarihinde İstanbul Bildirisi olarak adlandırılan ve Takas Anlaşması olarak da bilinen sonucu getirmiştir. Ancak bu girişimde beklenen sonuca ulaşmamış ve İran'ın nükleer programı ABD ve Batı dünyası için sorun olmaya devam etmiştir.³²⁸ Nitekim 2010 yılının Haziran ayı içerisinde BMGK İran'a yönelik 1929 sayılı yaptırım kararını kabul etmiştir.³²⁹

2013 yılında Ruhani'nin Cumhurbaşkanı olması ve İran'ı uluslararası toplumla barıştırma hedefi, aynı dönemde ABD Başkanı olan ve kısmen daha yumuşak politikalar benimseyen Obama'da karşılık bulmuştur. 2013 yılında başlayan iki taraf arasındaki müzakereler P5+1'in gözetiminde devam etmiş ve 2015 yılının Temmuz ayında nihayete ermiştir. 14 Temmuz 2015 tarihinde kabul edilen Kapsamlı Ortak Eylem Planı'nda (KOEP) İran'ın bazı şartları yerine getirdiği takdirde uygulanan yaptırımların sona ereceğine ilişkin maddeler yer almıştır. Bunun anlamı Tahran yönetimi ve İran halkı için çok büyüktür. Yaptırımlar kalkacak ve İran yeniden küresel dünyaya entegre olacaktır.³³⁰ Ancak bu olumlu hava çok uzun sürmemiş ABD Başkanlık seçimlerini kazanan Donald Trump 2018 yılının Mayıs ayında anlaşmadan çekildiklerini ve İran'a yaptırım uygulayacaklarını belirtmiştir. Bu tarihten sonra ABD ve İran arasındaki ilişkinin tansiyonu devamlı olarak artmış, son olarak İran da 2015 yılına imzalanan anlaşmanın hükümlerine uymayacağını beyan etmiştir.³³¹

³²⁷ Mehmet Emin Çağırın "Hukuki ve Siyasi Yönleriyle Güvenlik Konseyinin İran Ambargosu", ORSAM Rapor No:25 http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Yazilar/Dosyalar/2011118_iranraporsonorsam.pdf, (Erişim Tarihi: 14.05.2020).

³²⁸ "Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu", <http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortakdeklarasyonu.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 14.05.2020).

³²⁹ Security Council Imposes Additional Sanctions on Iran, 9 June 2010, <http://www.un.org/News/Press/docs/2010/sc9948.doc.htm>, (Erişim Tarihi: 14.05.2020).

³³⁰ Oruç Haydar, İran Nükleer Anlaşması ve İsrail'in Anlaşmaya Yönelik Tepkisi, Ortadoğu Yıllığı 2015, s. 481-500.

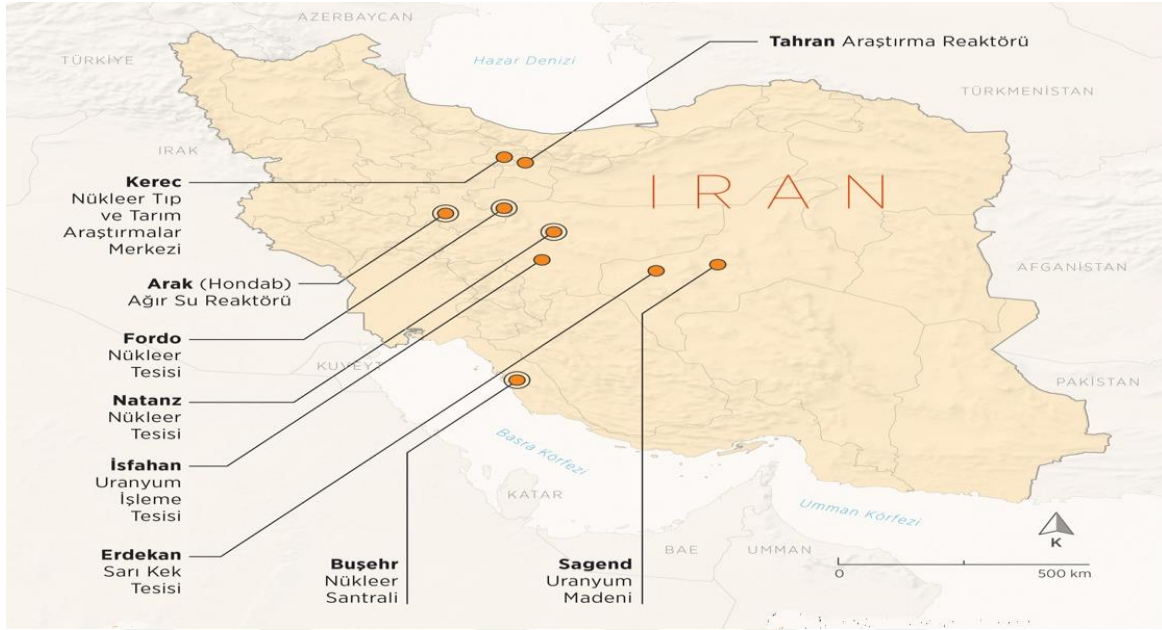
³³¹ İran 2015'te imzalanan nükleer anlaşmanın taahhütlerinden hiçbirine uymayacağını açıkladı, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51003184>, (Erişim Tarihi: 14.05.2020).

2019 yılının sonu itibariyle İran'ın nükleer kapasitesine baktığımızda ülkenin farklı yerlerinde faaliyetlerine devam eden 9 nükleer tesisin bulunduğu görülmektedir. Bunlar,

- Arak (Hondab) Ağır Su Reaktörü
- Tahran Araştırma Reaktörü
- Fordo Nükleer Tesisleri
- Natanz Nükleer Tesisleri
- Kereç Nükleer Tıp ve Tarım Araştırmaları Merkezi
- Buşehr Nükleer Santrali
- İsfahan Uranyum İşletme Tesis
- Sagend Uranyum Madeni
- Erdekan Sarı Kek Tesis (Nükleer tesislerde kullanılan yakıt üretiliyor)

İran'ın 2018 yılından sonra yeniden başlattığı Uranyum zenginleştirme çalışmaları kapsamında yaklaşık 300 kilogramın üzerinde zenginleştirilmiş uranyuma sahip olduğu düşünülmektedir. Nitekim bu bağlamda söz konusu rakamın 2015'te imzalanan KOEP'ta belirlenen zenginleştirme oranını çok üstünde olduğu ve Tahran yönetiminin anlaşmanın tamamen dışına çıktığı da iddia edilmektedir. Buna karşın İran yönetimi, nükleer faaliyetlerinin tamamen barışçıl amaçlarla olduğunu savunmaktadır.³³²

³³² İran'ın Batıyı Kaygılandırıcı Nükleer Tesisleri, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-batiyi-kaygilandiran-nukleer-tesisleri-/1529098>, (Erişim Tarihi: 14.09.2020).

Şekil 3. 4: İran'ın Nükleer Tesisleri³³³

3.3.2. İran'a Yönelik Yaptırımlar ve Etkileri

ABD başta olmak üzere Avrupa Birliği ve BM Güvenlik Konseyi tarafından 2006 yılından itibaren uygulanan yaptırımların İran'ın toplumsal yapısı ve ekonomik hayatında büyük etkiler oluşturduğu muhakkaktır. Bunların en başında hiç şüphesiz İran içerisindeki farklı fraksiyonlar arasındaki nükleer enerjinin meşruiyetinin tartışılması gelmektedir. İran rejiminin kitleleri bir arada tutabilmek için özellikle iç politikada, nükleer enerjiyi söylem olarak kullandığı ve bir propaganda malazemesi haline getirdiği görülmektedir. Kökenleri Hindistan ve Pakistan gerilimine dayanan “Nükleer milliyetçilik” kavramının bu yolla İran siyasetinde de yönetim tarafından bir konsolide aracı olarak kullanıldığı söylenebilir. Bu bağlamda Tahran yönetimi özellikle resmi yayın organları ve radyolar aracılığıyla nükleer programın gerekliliğine ilişkin ciddi kampanyalar yürütmekte ve toplu buluşmalar organize etmektedir. Bahse konu etkinlikler vasıtasıyla İran'ın nükleer enerjiye olan ihtiyacı ve gerekliliği ortaya konulmaktadır. Bu organizasyonlarda özellikle Şiilik başta olmak üzere İran'ın sahip olduğu değerlere karşı ortaya çıkabilecek tehditler için nükleer enerjinin gerekliliği vurgulanmaktadır.³³⁴

³³³ A.g.e.

³³⁴ Sarıkaya Yalçın, Nükleer Tartışmanın İran Milliyetçiliğine Etkileri, 38. ICANAS, (2007). 1181.

Öte yandan uluslararası toplum tarafından İran'a yönelik olarak insan hakkı ihlalleri, terörizmin desteklenmesi ve nükleer faaliyetler yürütülmesi iddiasıyla farklı yaptırımlar uygulanmıştır. Söz konusu yaptırımların 14 Temmuz 2015 tarihinde imzalanan KOEP çerçevesinde kaldırılması planlanmıştır. Yaptırımlar Tahran yönetimi üzerinde siyasi baskısı olmakla birlikte, uygulandığı süre boyunca ülkeye de ekonomik, sosyolojik, teknolojik ve uluslararası ticaret anlamında, ciddi boyutlarda negatif etkisi olmuştur.³³⁵ Bu bağlamda özellikle İran'ın dünyadaki bankalar arasında elektronik fon transferi standardı sağlayan SWIFT sisteminden çıkarılması, finansal açıdan büyük kayıplar yaşamasına neden olmuştur. Diğer taraftan İran'ın gerek askeri gerekse de sivil havacılık alanında modern teknolojilerden uzak kalması ve bu teknolojileri elde edememesi sonucunda, bölgesel ve küresel piyasalardaki rekabet gücünü kaybetmiştir.³³⁶

2000'li yıllarla birlikte küresel anlamda İran'a yönelik nükleer alanla ilişkili yaptırımlar daha fazla dilendirilmeye başlanmıştır. Aslında İran'ın 1980'lerden beri ABD ile yaşadığı problemlerden dolayı ambargo ve yaptırımlara alışık olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İlk olarak 1979 İran İslam Devrimi sonrasında gerçekleşen rehine krizi ile birlikte ABD tarafından İran'a yönelik ambargolar başlamıştır. Bu kapsamda devrimden önce İran'da günlük 4 milyon varile yakın petrol üretimi gerçekleşirken, devrim sonrasında bu rakam 1 milyon civarlarına kadar gerilemiştir. Buna ek olarak Tahran yönetimi uzun yıllar sürecektir teknoloji ve kimya alanında da birçok yaptırım ile karşı karşıya kalmıştır. Söz konusu ambargoların uzun yıllar devam etmesi ile birlikte kendi kendine yetebilen ve üretim yapabilen bir İran ekonomisi de ortaya çıkmıştır.

3.3.3. Yaptırımların Enerji Sektörüne Etkileri

ABD'nin uzun yıllar boyunca tek taraflı olarak uyguladığı ve özellikle devrimden bu yana dozajı gittikçe arttırılan ambargo ve yaptırımların en fazla etkilendiği alanların başında hiç şüphesiz enerji sektörü gelmektedir. İran gibi gelirin büyük bir kısmı enerjiye dayalı olan bir ülkenin karşı karşıya kaldığı ağır yaptırımların ülke ekonomisi başta olmak üzere siyasal ve toplumsal alana yansımaları da derin olmuştur. BMGK'nin 2006 yılında aldığı kararla başlayan ve yalnız ABD'nin değil küresel anlamda bir yaptırımı öngören kararlardan

³³⁵ Anthony H. Cordesman, Bryan Gold, Chloe Coughlin-Schulte, **Iran- Sanctions, Energy, Arms Control, and Regime Change**, Lanham, Boulder, Newyork, Toronto, Plymouth, UK: Rowman&Littlefield, 2014, s.48.

³³⁶ Ruairi Patterson, "EU Sanctions on Iran: The European Political Context", Middle East Policy, Cilt 20, Sayı 1, ss.135-146, Bahar 2013, s. 135-138.

sonra İran'ın enerji sektöründe bir daralma başlamıştır. Ancak özellikle 2010 yılından sonra alınan yaptırım kararlarına AB'nin de destek vermesi ve uygulaması ile birlikte İran için negatif görünümün daha fazla etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.³³⁷ AB'nin destek verdiği kararlar ile birlikte İran'ın enerji üretimi ve ayrıştırılmasında kullanılan teknoloji ve ekipmanların Tahran yönetimine satılması yasaklanmış, İran devletine ait AB içerisindeki fon ve varlıklara tedbir konulmuş, İran'dan petrol ve benzeri ürünlerin ithalatı yasaklanmış ve bunlara ek olarak petrolün taşınmasında önemli bir yere sahip olan tankerlere ilişkin sigortacılık faaliyetleri de askıya alınmıştır. Bu tedbirlerden dolayı enerji sektörü daralmaya gitmiş, İran'ın finansal yapısı büyük hasar almış ve uluslararası bankacılık işlemlerinin yapılması imkânsız hale gelmiştir.³³⁸ Söz konusu kararlardan dolayı İran'a yönelik dış yatırımların da etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Özellikle Fransız şirketi Total ve İngiliz menşeli Shell gibi dünya devi enerji şirketlerinin de İran'daki yatırım projelerini durdurması, Tahran yönetimi açısından olumsuz bir tablo ortaya çıkarmıştır.³³⁹

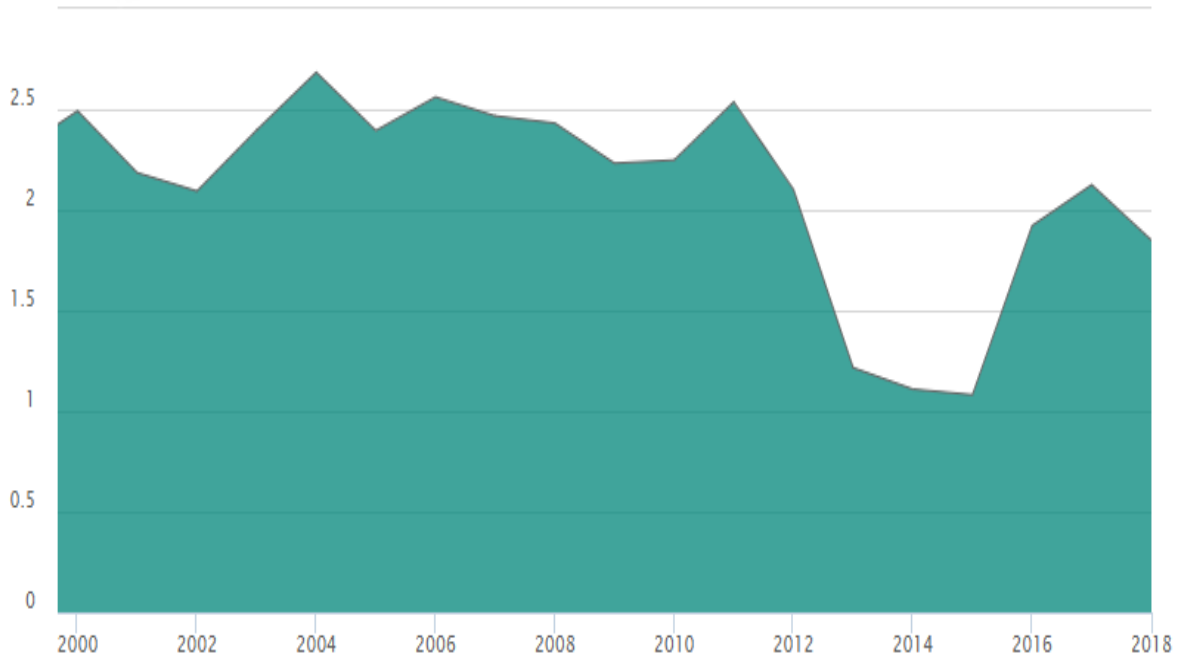
OPEC verilerine baktığımızda İran'ın petrol gelirlerinin, yaptırımlardan ne kadar fazla etkilendiğini görmek mümkündür. 2000 yılında İran'ın ihraç ettiği petrol miktarı günlük 2,5 milyon varil civarında iken yaptırımların etkisi ve sıkılaştırılması ile birlikte söz konusu rakamın 2015 yılında günlük bir milyon varile kadar düştüğünü görmek mümkündür. 2015 yılında imzalanan KOEP ile birlikte İran'ın yeniden bir ihracat atağına geçtiği ve petrol sektörünün de bundan olumlu anlamda etkilendiği görülmektedir. Trump'ın seçildiği 2018 yılına kadar olan sürede İran'ın petrol ihracatının arttığını görmek mümkündür. Bu bağlamda İran'ın 2015 yılından sonraki yıllarda petrol ihracat rakamlarının arttığı, 2017 yılında 2,1 milyon varil/günlük petrol ihraç ettiği görülmüştür.³⁴⁰

³³⁷ Pesaran Evaleila, "Challenges facing the Iranian economy", Rouzbeh Parsi, (Ed.), Iran: A Revolutionary Republic In Transition içinde (41-61), Paris: European Union Institute for Security Studies, Şubat 2012, s.51

³³⁸ Berber Seçkin, "İran'ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri", Bilgi Strateji, Cilt. 5, Sayı. 9, (Güz 2013), s. 76.

³³⁹ A.g.e. s.53

³⁴⁰ OPEC, Interactive Charts, <https://asb.opec.org/index.php/interactive-charts/oil-trade>, (Erişim Tarihi: 14.06.2020).

Şekil 3. 5: İran'ın Petrol İhracat Rakamları³⁴¹

Petrol miktarları kadar önemli olan bir başka veri de petrolün satış fiyatıdır. 2000 yılında petrolün varil fiyatı 35 dolar civarında iken, söz konusu rakam 2008 yılında 100 doları aşmış 2011 yılında da 117 dolar seviyelerini görmüştür. Özellikle yaptırımların sıkılaştırıldığı döneme denk gelmesinden dolayı İran yönetimi petrol fiyatlarının yüksekliğinden yararlanmamıştır. Söz konusu rakam 2015 yılında yeniden 50 dolar seviyelerine gelmiştir.³⁴² Nitekim İran'ın bu dönemde üretilmediği petrolden dolayı fırsat maliyeti anlamında da ekonomik kaybı çok büyük olmuştur.

Doğalgaz alanına ilişkin olarak da yaptırımların olumsuz etkileri olmuştur. Bilhassa teknolojik teçhizat ve malzeme konusunda Tahran yönetimi büyük sıkıntılar yaşamıştır. 2012 yılında Avrupa Konseyi tarafından alınan kararlarla birlikte İran doğalgazının taşınması ve ithalatı yasaklanmıştır.³⁴³ Öte yandan doğalgaz alanındaki yabancı yatırımcılarında projelerden çekilmesi İran'ın zor durumda kalmasına neden olmuştur.

³⁴¹ A.g.e.

³⁴² A.g.e.

³⁴³ Council Decision 2012/168/CFSP of 23 March 2012, Official Journal of the European Union, <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:087:0085:0089:en:pdf>, (Erişim Tarihi: 14.05.2020).

İran'daki yaptırımların tamamen kalkması ve normal bir ekonomiye kavuşmasının bazı etkiler meydana getireceği muhakkaktır. Özellikle ekonomi açısından baktığımızda petrol üretimindeki artışla birlikte ülke gelirlerinin ve petrol dışı bağlantılı sektörlerin gelişiminin olumlu etkileneceği, uluslararası ticari maliyetlerde azalma yaşanacağı ve bunun da İran'ın ticarete güçlü bir ülke haline getireceği ve son olarak yabancı yatırımların artacağı bununda İran ekonomisi açısından bir serbestleşme getireceği değerlendirilmektedir.

3.3.4. Yaptırımların İran'ın Toplumsal Hayatına Etkileri

Yaklaşık 40 yıldır devam eden ambargo ve yaptırımların İran'ın ekonomik hayatına etkileri kadar sosyal ve siyasal yaşamı üzerindeki etkileri de çok büyük olmuştur. İran İslam Devrim'i ile birlikte toplum yapısı da ikiye bölünmüş rejim destekçileri ve Şah destekçileri olarak adlandırılan iki karşıt grup ortaya çıkmıştır. Şah dönemindeki yönetimi benimseyen ve İran'ın yeni yönetimiyle sorunlar yaşayan rejim karşıtları çoğunlukla farklı ülkelere siyasi olarak sığınmıştır. Özellikle İranlıların en yoğun göç ettikleri ülkelerin başında ABD ve Kanada gibi Batılı ülkeler gelmektedir. İran'da iç siyasetteki hizip ayrımını reformcular ve aşırı muhafazakârlar olarak yapabiliriz. Bu bağlamda özellikle Hatemi, Rafsancani ve Ruhani gibi figürler reformcu olarak adlandırılırken, Dini lider Ali Hamaney, Ahmedinejad ve Natic Nuri gibi isimler ise muhafazakâr cenahın önde gelen simaları olmuştur.³⁴⁴ Nitekim yaptırımların sıkılaşmaya başladığı 2006 yılından itibaren ülke içinde reformcu ve muhafazakâr bloklar arasındaki çekişme ve karşıtlık daha belirgin bir hal almıştır. Bu iki kesim arasında tartışmaya sebebiyet veren en önemli başlıklar yaptırımların nedeni olan nükleer program, yaptırımların ekonomik ve sosyal etkileri üzerinde olmuştur.

2005 yılında muhafazakâr cenahın önemli isimlerinden Mahmud Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanı olması ile birlikte İran'a yönelik baskılar artmış ve küresel anlamda nükleer program üzerinden bir baskılama dönemi başlamıştır. Özellikle 2006 yılında alınan ilk BMGK kararı ile başlayan ve daha sonra 2010 yılında daha da sertleşen yaptırımların en fazla etkilediği alan hiç kuşkusuz İran ekonomisidir. İran gibi devletin ülke içindeki ekonomik yapıların hepsini yönettiği ve özel sektörün olmadığı bir ülkede, ekonomik bir olumsuzluğun tepkisi de doğrudan yönetime olmuştur. 2011 yılı itibariyle İran'da halkın temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamadığı, bununla birlikte üretim için gerekli ara girdiyi alamayan birçok fabrikanın geçici olarak üretime ara vermesi ile birlikte işsizlik oranlarının

³⁴⁴ Sami, Çakır, s.150-210.

ülkede %15'leri aştığı görülmektedir.³⁴⁵ Ortaya çıkan yüksek enflasyon ve işsizlik karşısında halkında sokağı hareketlendirdiği ve bazı tepkilerin oluştuğu görülmüştür. Bu dönemde özellikle birçok özelleştirme adımları ile kaynak sağlanmaya çalışılsa da başarılı olunamamıştır. Yapılan işlemler kaynak sağlamadan öte, gelirlerin belli bazı elitler tarafından paylaşılması için yapılan girişimler olmuştur.³⁴⁶

2012-2015 yılları arasında geçen süre İran toplumunun yaptırımları en fazla hissettikleri dönem olmuştur. Bu dönemde İran ekonomisi çok zorlu günler geçirse de özellikle petrol fiyatlarının artması ve küresel anlamda talebin devam etmesi İran için olumlu gelişmelerden biri olmuştur. İran bu dönemde ortalama yıllık 70 milyar dolarlık bir petrol geliri elde etmiş ve bu gelir yaptırımlardan dolayı ortaya çıkan olumsuz tablonun onarılmasında büyük bir rol oynamış, ancak yaraların tamamen sarılmasına yeterli olmamıştır.³⁴⁷ Bu olumsuz tablo çerçevesinde 2013 yılı seçimlerine giden İran'da reformcu kimliği ile bilinen ve özellikle Ahmedinejad'ın nükleer politikalarını eleştiren Hasan Ruhani Cumhurbaşkanı olmuştur. Ruhani'nin ilk mesajı halkın ekonomik ve demokratik taleplerinin farkında olduğuna yöneliktir. Ruhani'nin seçim galibiyetinde hiç kuşkusuz 2010 yılından sonra ortaya çıkan ve halkın toplumsal ve ekonomik hayatını çok derinden etkileyen yaptırımların etkisi de büyüktür. Bu kapsamda yapılan çalışmalar da göstermektedir ki İran halkının yaklaşık %85'i yaptırımlardan dolayı olumsuz etkilenmektedir.³⁴⁸ İran halkı artık gerginlikten bıkmış ve bir normalleşme talebi olduğu için Hasan Ruhani gibi daha ılımlı bir isimi seçmiştir.³⁴⁹ Nitekim halkın beklediği çerçevede politikalar takip eden Ruhani yönetimi 2015 yılında P5+1 ülkeleri ile anlaşmaya varmış, bu minvalde İran için büyük bir önemi olan ve yaptırımları kaldıran Kapsamlı Ortak Eylem Planı'nı imzalamıştır. Anlaşma ile birlikte İran'da birçok gelişme yaşanmış, özellikle toplumun ekonomik anlamda ve özgürlükler anlamında rahatlayacağı fikri hakim olmuştur. Nitekim İran'a yönelik olarak uygulanan yaptırımların 2006-2015 yılları arasında ülke ekonomisine çok ciddi zararlar verdiği aşıkardır. Anlaşma ile birlikte İran ekonomisi bir atağa geçmiş, ekonomisi 2016

³⁴⁵ "Iran's food costs soar and unemployment spirals as nuclear sanctions begin to bite", The Telegraph, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/iran/9368117/Irans-food-costssoar-and-unemployment-spirals-as-nuclear-sanctions-begin-to-bite.html>, (Erişim Tarihi: 14.06.2020).

³⁴⁶ Azad, Shirzad The Politics of Privatization in Iran. Shirzad Azad, "The Politics of Privatization in Iran," MiddleEast Review of International Affairs. 14(4), 2010, s. 60–71.

³⁴⁷ Murat Aslan, Çakır Merve, "İran'da İşsizlik Sorunu", İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), Analiz, 2018, s.13.

³⁴⁸ Most Iranians Say Sanctions Hurting Their Livelihoods, <https://news.gallup.com/poll/165743/iranians-say-sanctions-hurting-livelihoods.aspx>(Erişim Tarihi: 14.05.2020).

³⁴⁹ Hassan Rouhani wins Iran presidential election, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-22916174> (Erişim Tarihi: 14.06.2020).

yılında %6 civarında bir büyüme rakamı gerçekleşmiştir. Ancak 2018 yılında Trump'ın nükleer anlaşmadan çekileceğini açıklaması ve yeni yaptırımlar uygulayacağını duyurması ile birlikte İran yine zorlu ve sıkıntılı günlere geri dönmüştür.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İRAN ENERJİ KAYNAKLARININ SEKÖREL GÜVENLİK ANALİZİ VE İRAN'IN BÖLGESEL ENERJİ İLİŞKİLERİ

Bu bölümde İran'ın enerji kaynaklarının küresel anlamda etkilerini teorik yaklaşımımızla birlikte analiz etmeye çalışacağız. Bu bağlamda birinci kısımda İran'ın sahip olduğu enerji kaynaklarının Kopenhag Okulu'nun Sektörel Analizi çerçevesinde ele alacağız. Söz konusu kaynakların İran yönetiminin, güvenlik anlayışı ile birlikte her sektörde oluşturduğu kapasite ve etkinin nasıl geliştiğini görmeye gayret edeceğiz. Bu kapsamda İran'ın enerji güvenliğini sırasıyla askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel boyutları ile değerlendireceğiz. Bu bölümün ikinci kısmında ise İran'ın enerji güvenliğinin bölgesel ve küresel aktörler nezdinde nasıl bir etki meydana getirdiğini analiz edeceğiz. Özellikle dünyada önemli bir siyasi manevra kabiliyetine sahip ABD, Rusya, AB ve Çin gibi küresel aktörler ile İran'ın bölgede rekabet içinde olduğu Suudi Arabistan ve Türkiye gibi ülkeler ile nasıl bir enerji ilişkisi kurduğu üzerinde duracağız. Bununla birlikte gerek Tahran yönetimi için gerekse Suudi Arabistan için kritik bir bölge olan Basra Körfezi'nde bulunan ülkeler ile de İran'ın ilişkilerini analiz edeceğiz.

4.1. İran'da Enerji Talep ve Fiyat Güvenliğinin Sektörel Analizi

Bir önceki bölümde İran'ın enerji konusunda sahip olduğu kaynak miktarını ve taşıdığı potansiyelin büyüklüğünü görmüş olduk. Söz konusu kaynakların uluslararası pazarlara ulaştırılması ve ülke bütçesine gelir olarak yansımalarının bir süreç olduğu muhakkaktır. Bu süreç içinde bir tedarik ve pazarlama zincirini barındırmaktadır. Özellikle İran gibi kaynak ve üretici ülkelerin, talep güvenliği boyutu ile bir enerji güvenliği politikası belirlemeleri elzemdir. Dünyada en fazla petrol rezervine sahip dördüncü ülke ve en fazla doğalgaz rezervine sahip üçüncü ülke olması İran'ın enerji açısından gücünü en basit şekilde ortaya koymaktadır.³⁵⁰ Peki, bu enerji gücünü İran, küresel siyasete tahvil edebiliyor mu? Öte yandan bir ikinci soru ise söz konusu enerji potansiyeli İran'ın güvenliğinde ne derece rol (olumlu/olumsuz) oynuyor? Bu iki soru çerçevesinde analiz yapacak olursak İran'ın güvenliğinden yola çıkarak uluslararası siyasetteki yeri ve etkisine ulaşmamız en doğrusu

³⁵⁰ BP Report 2019, s. 20-32.

olacaktır. Nitekim bunu yaparken Uluslararası İlişkiler disiplininin vazgeçilmez bir gereği olarak analizi, herhangi bir teorik yaklaşımın üstüne inşa etmek gerekmektedir. Bu çerçevede özellikle ilk olarak Batı dünyası için kurgulanmış olan ve son dönem güvenlik çalışmalarının temelini oluşturan Kopenhag Okulu yaklaşımı bize yol gösterici olacaktır.³⁵¹ Kopenhag Okulu yaklaşımının en önemli sınırlılığı ise hiç kuşkusuz bölgesel bir teori olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Nitekim İran üzerine spesifik olarak çalışılmamış olunması da sınırlılık oluşturacaktır. Özellikle İran'ın enerji kaynakları üzerinden baktığımızda güvenliğin farklı boyutlarını ele almak faydalı olacaktır. Buna ek olarak yeni güvenlik çalışmalarının temelinde de farklı perspektifler üzerinden güvenliğin analiz edilmesi yatmaktadır.³⁵² Bu çerçevede Kopenhag Okulu'nun ortaya koyduğu sektörel analiz yaklaşımı modeli ile İran'ın enerji güvenliğini açıklamanın disipline yeni bir yaklaşım ve alan kazandıracağı değerlendirilmektedir.

Kopenhag Okulu temsilcilerine göre “sektör” küresel sistemde var olanın incelenmesi esnasında kullanılan bir lense benzetilmektedir. Söz konusu sektörler sayesinde, gözlemci/araştırmacı bütün sisteme ve her seviyeye, seçtiği bir lensle bakıp boyutlarını belirleyebilmekte, bölümler arasındaki ilişkileri ve etkileşimi ortaya koyabilmektedir.³⁵³ Genel olarak güvenlik sektörü, Kopenhag Okulu yaklaşımının ortaya koyduğu güvenlikleştirme teorisi çerçevesinde, referans nesnelere yönelik ne tür tehditler olabileceğini ele almaktadır. Bu çerçevede güvenlik sektörleri, vakayı, sistemi ve aktörü tanımlayıcı spesifik etkileşim türleri olarak düşünülebilir.³⁵⁴ Bu çerçevede güvenlik tehditlerinin alt kırılımlarına ayrıştırılmadan ve sektörel olarak tasnif etmeden, topyekûn bir şekilde yapılacak analizlerin eksik ve detaydan yoksun kalacağı, buna ek olarak komplike bir sonucun ortaya çıkacağı aşikârdır. Nitekim bu bağlamda Buzan, Waever ve de Wilde tarafında ortaya konulan, askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel güvenlik boyutları çerçevesinde yapılacak bir güvenlik analizinin ortaya çıkmasının muhtemel karışıklıkları önceleyeceği belirtilmektedir.³⁵⁵ Bu kapsamda inceleyeceğimiz “İran'ın enerji güvenliğini” sistem olarak kabul edersek 5 farklı lens üzerinden bir analiz yapmak bize bütüncül tabloyu

³⁵¹ Kandemir Ekber, Tuncer C. Ozan, “Irak-Türkiye Enerji İlişkilerinin Bölgenin Ekonomik Güvenliğine Etkileri”, International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, Vol: 3, Issue: 1 Winter 2020, s. 75-89.

³⁵² Barry Buzan, **People, States and Fear: An Agenda For International Security Studies in The Post Cold War Era**, Hemel Hempstead, Harvester Wheatsheaf, Boulder, Lynne Rienner, 1991.

³⁵³ Buzan Barry, **The Logic of Anarchy**, Columbia University Press, 1993, New York, ss.30-31.

³⁵⁴ Buzan, Waever , De Wilde, s.7.

³⁵⁵ Buzan, Waever ve De Wilde, s.8.

ortaya koymakta yardımcı olduğu gibi, Disiplin açısından da yeni bir bakış perspektifi oluşturacaktır.

4.1.1. İran'ın Enerji Güvenliğinde Askeri Boyut

4.1.1.1. Enerjinin Bağımsız Değişken Olduğu Durum

Kopenhag Okulu'nun ortaya koyduğu yaklaşımlardan sektörel güvenliğin bir boyutunu oluşturan “*askerî sektör*” kuvvet kullanımına yönelik ilişkileri ve bunun yansımalarını ele almaktadır.³⁵⁶ Askeri sektörde devlet hala en önemli aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu durum tüm dünya için geçerli değildir.³⁵⁷ Çünkü devletlerin sahip oldukları askeri güç ve iç yapıları/işleyişleri farklılıklar gösterebilir. Söz konusu askeri sektörü kontrol edenler ise genel olarak güç kullanma yetkisine sahip iktidardaki seçkinler ve politika geliştiricilerdir.³⁵⁸ Bu çerçevede baktığımızda İran'ın farklı bir yapısı olduğunu görmek mümkündür. İran'da askeri sektör 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte farklı kurumları da beraberinde getirmiştir.

1979 Devrimi ile beraber İran'ın klasik askeri yapılanmasının yanında, yeni birimlerin oluşturulduğunu da görmekteyiz. Her devletin sahip olduğu klasik silahlı kuvvetler ve emniyet gücünün yanında başta Devrim Muhafızları olmak üzere Besic-i Mustazafin (Ezilenlerin Savunma Gücü) ve dış operasyonları yürüten Kudüs Tugayları Ordusu gibi farklı birimleri de mevcuttur.³⁵⁹ Söz konusu bu farklı yapıların İran'ın askeri gücü bağlamında hiyerarşi ve yönetim açısından da dönem dönem çeşitli sıkıntılara yol açtığı görülmektedir.³⁶⁰ Öte yandan bu kadar farklı ve birbirinden yetki olarak bağımsız kurumları olan bir askeri gücün finansmanı da birçok problemi beraberinde getirmektedir. Hükümet diğer savunma birimlerinin bütçelerinde kesintiye gitse de Devrim Muhafızlarına ilişkin bu kararı kolayca alamamaktadır. Nitekim İran bütçesi içerisinde savunma harcamalarının payı 2020 yılında düşmesine rağmen %14 civarında gerçekleşmiştir. Tahran yönetiminin 2020 yılı için 115 milyar dolar olan hükümet bütçesinde, savunma ve askeri

³⁵⁶ Buzan, Waever ve De Wilde, s.49

³⁵⁷ Buzan, Barry, “Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), s. 107-123.

³⁵⁸ A.g.e., s. 49

³⁵⁹ Bayram Sinkaya, “İran'da Asker-Siyaset İlişkileri ve Devrim Muhafızları'nın Yükselişi”, Ortadoğu Etütleri, Ocak 2010, Cilt 2, Sayı 2, s. 115-142.

³⁶⁰ İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'in istifasının perde arkasında ne var? <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47372556>, (Erişim Tarihi: 14.06.2020).

giderler için ayrılan bütçe 16,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.³⁶¹ Enerjinin savunma harcamalarında bağımsız bir değişken olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Nitekim enerji gelirlerindeki artış veya azalış savunma harcamalarını doğrudan çok fazla etkilememekte ve herhangi bir azalış veya artışa sebebiyet vermemektedir. Bu bağlamda enerji gelirlerinin İran'ın özellikle yurtdışında yürüttüğü asimetrik savaş konsepti bağlamındaki vekâlet savaşlarının etkilenmesi muhtemeldir.

4.1.1.2. Enerjinin Bağımlı Değişken Olduğu Durum

Asimetrik savaş İran'ın temel askeri stratejisi içerisinde özellikle düşman ülke ya da ittifaklara karşı kullanılan önemli bir savaş türüdür. Özellikle İran yönetimi 1979 Devrimi'nden sonra temel savunma stratejilerinden biri olarak asimetrik savaşa yönelmiştir. Söz konusu strateji bağlamında İran elinde bulundurduğu araç ve yöntemlerle ani ve şok edici hamleler yaparak düşmanını saf dışı bırakmayı hedeflemektedir.³⁶² Bu bağlamda Kopenhag Okulu'nun sektörel analizi çerçevesinde İran'ın enerji güvenliğinin askeri sektör üzerine etkilerini analiz edebilmek için genel olarak İran'ın askeri kapasitesine bakmak faydalı olacaktır. İran'ın askeri stratejisinin temelini oluşturan asimetrik savaş konseptinin en önemli aracı olan vekalet savaşları Tahran yönetiminin yakın bölgedeki en etkili silahı olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁶³ İran'ın Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen gibi ülkelerde farklı grup ve oluşumlar üzerinden sıcak bir vekalet savaşı yürüttüğü aşîkardır. Öte yandan Afganistan'daki Hazaralar üzerinden de nispeten daha soft ve siyasi alanda kalan bir vekalet savaşı yürütmektedir. Bunun yanı sıra İran'ın askeri gücünü oluşturan somut göstergelere de bakmak faydalı olacaktır.

İran'ın toplam mevcut asker sayısının 523 bin civarında olduğu görülmektedir. Bu sayı Basra Körfezi'nde bulunan ülkeler arasında en büyük mevcut olarak karşımıza

³⁶¹ İran'ın savunma bütçesinde aslan payı Devrim Muhafızları Ordusunun, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-savunma-butcesinde-aslan-payi-devrim-muhafizlari-ordusunun/1670392>, (Erişim Tarihi: 14.05.2020).

³⁶² Basra Körfezi Ülkeleri İçerisindeki Üzerindeki En Büyük Füze Gücü İran, <https://www.mashregnews.ir/news/404062/>, (Erişim Tarihi: 14.03.2020).

³⁶³ Qassim Suleimani, Master of Iran's Intrigue, Built a Shiite Axis of Power in Mideast, <https://www.nytimes.com/2020/01/03/obituaries/qassem-soleimani-dead.html>, (Erişim Tarihi: 12.12.2019).

çıkmaktadır. Bölgesel olarak baktığımızda ise İran, Türkiye’den sonra bölgede en büyük asker sayısına sahip ülkedir.³⁶⁴

Tablo 4. 1: İran Askeri Gücünün Kuvvetlere Göre Dağılımı³⁶⁵

Kuvvet Adı	Kara Kuvvetleri	Hava Kuvvetleri	Hava Savunma Kuvvetleri	Deniz Kuvvetleri
Aktif Asker Gücü	450.000	18.000	12.000	33.000
Aktif Denizci Gücü	-	-	-	7.600
Yedek Asker Gücü	350.000	-	-	-

2015 yılında yayınlanan Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi (CSIS) raporuna göre Tahran yönetiminin 1660’dan fazla tanka, 1470’e yakın çok namlulu roketatara (ÇNR), büyük ve küçük olmak üzere toplam 29 denizaltısına, 6 adet korvet ve destroyere ve 184 savaş uçağına sahip olduğu görülmektedir.³⁶⁶ Bu veriler çerçevesinde İran’ın askeri gücüne baktığımızda genel olarak bölgenin en güçlü devletlerinden biri olduğunu görmek mümkündür. Dünyadaki en büyük 14. askeri güce sahip olan ve enerji kaynaklarından elde ettiği gelirlerin önemli bir kısmını savunma alanında harcayan İran’ın özellikle yaptırımların sıkılaştığı ve ekonomik olarak olumsuz durumlarla karşılaştığı dönemlerde az da olsa savunma harcamalarında kesintiye gittiğin söylemek mümkündür.³⁶⁷

İran’ın genel bütçesindeki savunma harcamalarına baktığımızda, kısıtlamaya gidilen yıllarda dahi Devrim Muhafızlarına ilişkin çok fazla bir bütçe kısıtlaması olmadığı, bu da Devrim Muhafızlarının etki gücünün İran siyasetinde ne kadar fazla olduğunu ortaya

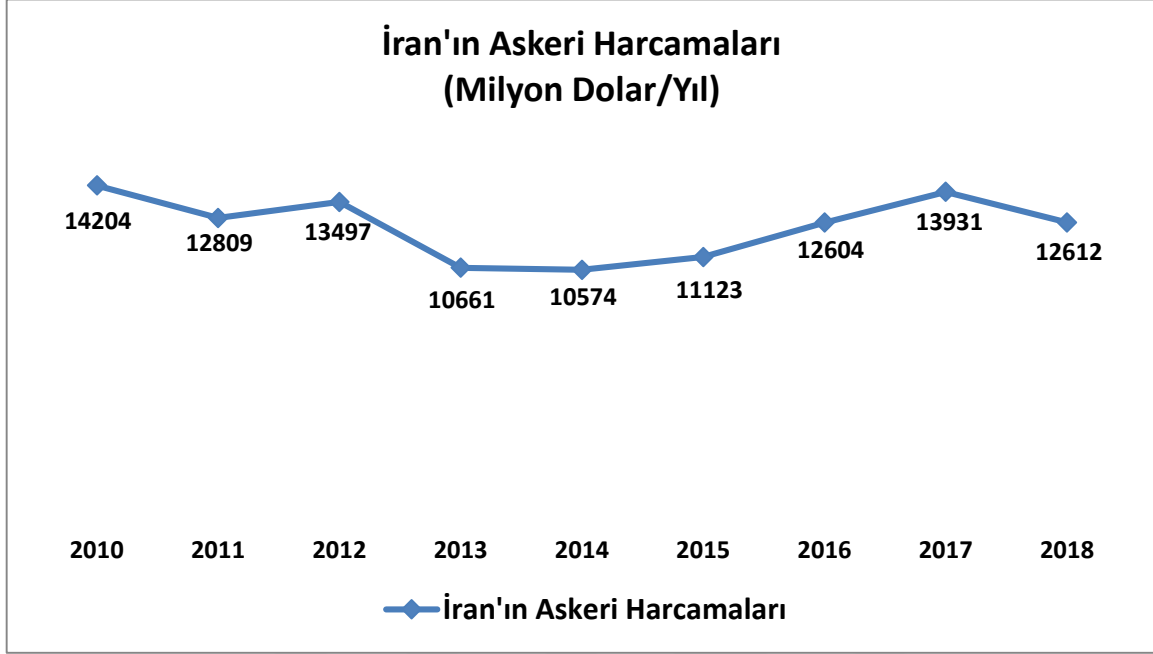
³⁶⁴ Anthony H. Cordesman, Michael Peaco, “The Changing Security Balance in the Gulf Joint and Asymmetric Warfare, Missiles and Missile Defense, Civil War and Non-State Actors, and Outside Powers”, Center for Strategic and International Studies (CSIS), Washington, 2015, s.20.

³⁶⁵ A.g.e., s. 20-22.

³⁶⁶ A.g.e., s. 20-22.

³⁶⁷ Global Fire Power, https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=iran Qassim Suleimani, Master of Iran’s Intrigue, Built a Shiite Axis of Power in Mideast, (Erişim Tarihi: 12.12.2019).

koymaktadır. Bu kapsamda İran'ın petrol gelirlerinin arttığı yıllarda özellikle savunma bütçesini arttırdığı, bundan da en fazla payı Devrim Muhafızlarının aldığı görülmektedir.³⁶⁸

Şekil 4. 1: İran'ın Yıllara Göre Askeri Harcamaları³⁶⁹

Yıllara göre bakıldığında İran'ın askeri harcamalarının 2010 sonrası dönemde önemli derecede düştüğü görülmektedir. Özellikle yaptırımların en sıkı şekilde uygulandığı ve İran bütçesinin zor günler yaşadığı 2012 sonrasındaki 3 yılda İran'ın askeri alana ayırdığı bütçe 2004 yılındaki rakamlar seviyesine kadar düşmüştür.³⁷⁰ 2015 yılında imzalanan KOEP ile birlikte ekonomik olarak canlanan ve enerji gelirleri artan İran'ın savunma harcamalarının da arttığını görmekteyiz. Nitekim bu veriler ve bilgiler çerçevesinde İran güvenlik sektörünün önemli bir parçası olan askeri boyutun en önemli pratik göstergesi olarak kabul edilen vekalet savaşlarının, İran'ın enerji güvenliği ile doğrudan ilişkili olduğu ve etkilendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda özellikle enerji gelirlerindeki bir artış veya azalış İran'ın genel savunma harcamasının bütçedeki payına çok fazla etki etmese de, vekâlet savaşı yürüttüğü bölgelerde bu gelir azalışı ya da artışı büyük etkiler meydana

³⁶⁸ İran'ın 2018 Bütçesi: Kemer Sıkma Politikaları Dönemi, <https://iramcenter.org/iranin-2018-butcesi-kemer-sikma-politikalari-donemi/> (Erişim Tarihi: 12.08.2020).

³⁶⁹ Iran Military Expenditure, 10 Years Period, <https://tr.tradingeconomics.com/iran/military-expenditure>, (Erişim Tarihi: 12.08.2020).

³⁷⁰ Iran Military Expenditure, 25 Years Period, <https://tradingeconomics.com/iran/military-expenditure>, (Erişim Tarihi: 12.08.2020).

getirmektedir. Enerji gelirlerinin bağımlı değişken olarak düşünüldüğünde İran'ın askeri boyutunun vekalet savaşları konusunda etkileneceği değerlendirilmektedir.

4.1.2. İran'ın Enerji Güvenliğinde Siyasi Boyut

4.1.2.1. Enerjinin Bağımsız Değişken Olduğu Durum

Kopenhag Okulu'nun sektörel analizinde önemli bir yeri olan ve askeri boyut ile birlikte sektörel güvenliğin iki temel alanından biri olan “*siyasi sektör*” genel olarak otorite, yönetim statüsü, siyasi yapı, egemenlik ve meşruiyet ilişkileri üzerine odaklanmaktadır.³⁷¹ Bu sektördeki en önemli gösterge güvenlik tehdidi, askeri olarak değil de politik bir şekilde tezahür etmektedir. Nitekim bu bağlamda siyasi sektördeki en önemli araçlar uluslararası baskı ve uluslararası hukuk olarak karşımıza çıkmaktadır. İran'ın uzun yıllar küresel sistemin karşısında yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Tahran yönetiminin özellikle sistemin ve tüm güvenlik komplekslerinin üzerinde önemli bir etkisi olan, Kopenhag Okulu temsilcileri tarafından “*overlay*”³⁷² olarak adlandırılan ABD ile büyük bir siyasi çekişme içine girmiştir.

İran İslam Devrimi ile birlikte ortaya çıkan ve yıllar içerisinde artarak devam eden ABD ve Batı karşıtlığı İran'ın siyasi güvenliği ve istikrarını da olumsuz yönde etkilemiş ve kırılgan bir hale getirmiştir. Bahse konu gerginlik İran Devrimi'nin ardından başlamış, özellikle ABD'nin Tahran Büyükelçiliğinin işgal edilmesi ve devamında ortaya çıkan rehine krizi ile birlikte iki eski müttefik devlet arasındaki ilişkiler hep bir çatışma ve gerginlik çerçevesinde ilerlemiştir.³⁷³ İran gibi dünya enerji rezervinin önemli bir kısmına sahip bir ülkenin günümüzde sahip olduğu enerji kaynaklarından yeterince fayda/gelir sağlayamamış olmasının en önemli etkenlerinden biri, hiç şüphesiz ABD ile arasında meydana gelen siyasi çatışma sürecidir. Bu gerginlik İran'ın gerek uluslararası ittifaklar kurma konusunda gerekse de teknolojik ilerlemelerden yararlanmasını olumsuz yönde etkilemiştir. İran'ın enerji güvenliğinin ABD karşıtlığı ile doğrudan ilgili olmadığı aşıkârdır. Nitekim İran siyasetinde ABD karşıtlığı daha çok Devrim sonrası ortaya çıkan bir durum olarak değerlendirilebilir.

³⁷¹ Buzan, Waever ve De Wilde, s.141.

³⁷² Kopenhag Okulu tarafından yapılan bu tanımlama bir nevi sistemdeki Süper Gücü ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bakınız: Buzan, Waever ve De Wilde, s.12-13, Regions and Powers, s.62-63.

³⁷³ Sutude, Emir Reza, **Tahran'da 444 Günlük Kriz** (Buhran 444 ruz der Tehran) , Tahran, Zekr Yayınevi, 2000, s. 72-73.

Bunun sonucunda Devrim sonrası dönemde Ortadoğu bölgesinde İran özellikle Türkiye, Suudi Arabistan ve Mısır gibi bölgesel güçler ve Washington'un hamiliğini yaptığı İsrail üzerinden ABD ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Örneğin; Suudi Arabistan ABD'nin de baskısı ile her ne kadar kendi için çok kazançlı bir davranış olmasa da İran'a olumsuz etkileri olduğundan günlük petrol üretimini kriz dönemlerinde dahi azaltmamış ve günlük 10 milyon varilin üzerinde üretim yapmaya devam etmiştir.³⁷⁴ Söz konusu üretim haddini bu şekilde yüksek tutulması petrol fiyatlarının da aşağı doğru hareket etmesine neden olmaktadır. Bunun sonucunda petrolü üretimde kullanmayıp, daha çok üretim yapan ülkelere satarak gelir elde eden devletler, söz konusu düşük fiyatlardan olumsuz etkilenmektedir. Bu durum bize, enerji güvenliğinin sadece arz boyutu ile düşünülmemesi gerektiğini, aynı zamanda talep güvenliğinin de enerji güvenliğinin önemi bir parçası olduğunu göstermektedir. Nitekim siyasi güvenlik çerçevesinde geliştirilen politikaların, enerji güvenliğini de kayda değer oranda etkilediği de aşîkârdır. Ancak doğrudan ve birebir etkilediğini söylemek ise abartılı bir yorum olacaktır. Özellikle uluslararası hukuk açısından İran'ın siyasi güvenliğini değerlendirdiğimizde İran'ın enerji güvenliğinin birincil öneme sahip olmadığı daha çok ABD karşıtlığından ve çekişmesinden etkilendiğini söyleyebiliriz.

4.1.2.2. Enerjinin Bağımlı Değişken Olduğu Durum

İran'ın devrim sonrası dönemde yönetsel açıdan meşruluğunun tartışılması ve özellikle Batı dünyası tarafından kabul edilmemesi, Şah döneminde bizzat ABD tarafından başlatılan nükleer programının da akamete uğramasına neden olmuştur. Bununla birlikte 11 Eylül sonrasında ABD yönetimi tarafından İran'ın Irak ve Kuzey Kore ile birlikte şer ekesini olarak adlandırılması ve dünya güvenliğine tehdit olarak gösterilmesi İran'ın küresel anlamda zor günler geçirmesine neden olmuştur.³⁷⁵ Bu tanımlamanın ardından İran nükleer programından dolayı Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu (IAEA) tarafından gözetim altına alınmış ve bir dizi denetime tabii tutulmuştur. Uluslararası siyasette kırılğan ve zayıf ittifaklara sahip olan İran'ın nükleer programı, IAEA tarafından uluslararası hukukun önemli bir kurumu ve aracı haline gelen BMGK'ye sevk edilmiştir. 2006 yılından itibaren BMGK tarafından ele alından ve 2015 yılında imzalanan KOEP'e kadar İran uluslararası

³⁷⁴ OPEC'in kararsızlığı Suudi-İran çekişmesine işaret ediyor!, <https://uzmanpara.milliyet.com.tr/haber-detay/gundem2/pecin-kararsizligi-suudi-iran-cekismesine-isaret-ediyor/33000/33764/>, (Erişim Tarihi: 12.08.2020).

³⁷⁵ Bush'un Şer Ekseni Açıklaması, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/print/20020129-11.html>, (Erişim Tarihi: 12.09.2020).

alandaki çok fazla baskı ve yaptırma maruz kalmıştır. Tahran yönetimin sahip olduğu bu siyasi kırılganlık ve dışa kapalılık İran'ın özellikle 2012-2015 yılları arasında çok zor günler geçirmesine neden olmuştur. Söz konusu yıllarda İran'ın petrol üretim miktarı en düşük seviyelere kadar inmiştir. Buna bağlı olarak ülke içinde gerek Arap Baharı'nın etkisi gerekse de ekonomik sıkıntılardan dolayı bir toplumsal hareketlilik başlamış ve bazı yönetim karşıtı gösteriler yapılmıştır.

İran'ın enerji güvenliği ile nükleer çalışma arasında doğrudan bir etkileşimin olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda siyasi güvenliğin en önemli göstergelerinden biri olan yönetimin meşruluğu sorunu İran'da nükleer meselenin etkilediği en önemli konulardan biridir. Nitekim nükleer meseleye bağlı olarak etkilenen İran'ın enerji sektörü İran halkının yönetime karşı gelmesine ve seçimlerde yönetimin değişmesine yol açacak değişimlerin tetikleyicisi olmuştur.

Kopenhag Okulu'nun sektörel analiz yaklaşımı ile ortaya koyduğu, güvenliğin her boyutu ile incelenmesi gerektiği ve ancak bu çerçevede bir analizin tam anlamıyla güvenliğin ortaya koyacağı tezinden hareketle İran'ın genel güvenliğinde siyasi sektörün ne derece önemli bir yer tuttuğunu görmek mümkündür.³⁷⁶ Nitekim 2010 yılından sonra İran'da başlayan olumsuzluklar ve yaptırımların etkisi 2013 yılının sonuna doğru bir iktidar değişimini de beraberinde getirmiştir. Şahin kanadın temsilcisi olarak bilinen Mahmut Ahmedinejad'ın Cumhurbaşkanlığı seçimlerini kaybetmesi ile birlikte yerine reformcu olarak bilinen ve uluslararası arenada daha ılımlı bir aktör olarak adlandırılan Hasan Ruhani seçilmiştir. Ruhani'in seçilmesinin uluslararası yansımaları ve etkileri de İran için kısa dönemde pozitif ve olumlu sonuçlar getirmeye başlamış ve 2015 yılında imzalanan nükleer anlaşmaya giden süreci inşa etmiştir. Bu değişim de göstermektedir ki bir ülkedeki siyasi güvenlik sektörü olumsuz etkilenmeye başladığında demokratik araçlarla farklı bir yönetim ve iktidarı göreve başına getirebilmektedir.

³⁷⁶ Buzan, Waever ve De Wilde, ss.7-9

4.1.3. İran'ın Enerji Güvenliğinde Ekonomik Boyut

4.1.3.1. Enerjinin Bağımsız Değişken Olduğu Durum

Sektörel analizin bize göre enerji güvenliğine ilişkin en önemli boyutu ekonomik sektördür. Çünkü ekonomik sektör, bir ülkenin güvenliğine ilişkin olarak ticaret, üretim, bankacılık ve finans ilişkileri gibi değişkenler üzerinden analiz yapmaya çalışır. Bununla birlikte ekonomik sektör Kopenhag Okulu'nun analizinde bir devlet (aktör) açısından siyasi ve askeri sektörler kadar önemlidir.³⁷⁷ Öte yandan özellikle 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz bize güvenliğin yalnız siyasi ve askeri olmadığını güvenlik pastası içinde aynı zamanda ekonomik güvenliğin de önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Ekonomik güvenlik boyutuna ilişkin analiz yaparken daha çok devletin hakim olduğu ve vatandaşın refah düzeyini ele alan klasik ekonomik güvenliği tanımını değil, daha çok farklı aktörleri içinde bulunduran geniş ekonomik güvenlik tanımını kullanacağız. Öte yandan Kopenhag Okulu 'da söz konusu geniş tanım üzerinden bir ekonomik güvenlik yaklaşımı geliştirmiştir.³⁷⁸ Bu çerçevede iktisat alanında yer alan ve ekonomik güvenliğin bir parçası olan devletlere ek olarak devlet dışı kurumlar, şirketler ve bireyler gibi sosyal aktörleri de analize dâhil etmek faydalı olacaktır. Nitekim Buzan'ın dediği gibi kimi zamanlarda devlet yönetimi ile ekonomi yönetimi birbirine tezat oluşturabilir. Bu çerçevede siyaset ve piyasa güçlerinin karşı karşıya gelmesi muhtemeldir. Bunun sonucunda devlet yönetimindeki kişiler ve yapılar ekonomik beklentiler ile güvenlik realitesi üzerinden bir karar alır ve bu iki kavram arasındaki ilişkiyi yönetmeye çalışırlar.³⁷⁹

Ülkelerin güvenlikleri tarih boyunca ekonomik güçleri ve güvenliği ile paralellik göstermiştir. Nitekim bir ülke ne kadar fazla ekonomik güce sahipse o derecede güvenli ve güçlü olarak addedilir. Bu çerçevede ekonomik güvenliği sağlamak ve ekonomik sistem içindeki her aktörün güvenliğini tesisi etmek devletlerin istikrar açısından en önem verdiği noktalardan biridir. Buna ek olarak her ülke kendi kendine yetebilecek donanım ve kaynağa sahip olmadığından ticaret yapmak zorundadır. Özellikle İran gibi enerji kaynaklarına sahip bir ülke için uluslararası ticaretin taşıdığı önem daha da büyüktür.

³⁷⁷ Buzan, Waever ve De Wilde, s.7

³⁷⁸ Buzan, Waever ve De Wilde, s.100

³⁷⁹ Barry Buzan, People, States and Fear: An Agenda For International Security Studies in The Post Cold War Era, s. 230.

İran dünyada en fazla petrol rezervine sahip 4. ülke, bunun yanı sıra dünya da kanıtlanmış olan doğalgaz rezervleri açısından da 2. sırada yer almaktadır.³⁸⁰ Bu veriler bize İran'ın enerji açısından ne kadar zengin bir ülke olduğunu göstermektedir. Ancak sadece enerji kaynaklarına sahip olmak, onların ekonomik gücünden yararlanmak bakımından yeterli değildir. Buna ek olarak söz konusu kaynakların çıkarılmasına yardımcı olacak teknolojiye sahip olmak, çıkarılan enerjinin depolanmasını sağlamak, enerjiyi iyi ve karlı bir fiyata satabilecek ilişkileri yürütmek ve satılan enerjinin alıcı ülkeye güvenli bir şekilde ulaştırılmasını temin etmek gerekmektedir. Nitekim İran ve benzeri kaynak ülkeler bu süreçleri başarılı bir şekilde yürütbildikleri sürece güçlü ve zengin ülkeler olabilir, ekonomilerini sağlam bir şekilde ayakta tutabilirler.

İran'ın enerji kartını daha sık ve güçlü bir şekilde kullanmasının önündeki en büyük engel hiç şüphesiz teknolojik geri kalmışlığı olarak kabul edilebilir. İran'ın enerji sektöründeki geri kalmışlığı ve teknolojik yetersizliği ekonomik gücüne büyük sekte vurmaktadır. Bu bağlamda enerji değişkeninin etkisiz eleman olarak değerlendirdiğimizde İran'ın ekonomik gücünün teknolojik gelişmelerle paralel olarak artış göstereceği ve bu teknolojik gelişmişliğin farklı sektör ve alanlar üzerinden ekonomik göstergelere olumlu yansılara yapacağı muhakkaktır.

4.1.3.2. Enerjinin Bağımlı Değişken Olduğu Durum

İran Ortadoğu bölgesinde Suudi Arabistan'dan sonra en fazla petrol tüketen ülkedir. İran'ın günlük petrol tüketimi yıllar geçtikçe artmıştır. Buna karşın İran'ın petrol üretim seviyesinde çok büyük miktarda bir değişimin olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Bu bağlamda İran'ın gerek petrol gerekse de doğalgaz da iç tüketiminin yüksek olması, ekonomik anlamda enerjiden yeterli kazancı elde etmesini engellemektedir. Örneğin Tahran yönetimini 2000 yılındaki günlük ham petrol tüketimi 1,301 milyon varil iken, söz konusu tüketim yıllar geçtikçe artmış ve 2016 sonrasında günlük yaklaşık 2 milyon varili bulmuştur.³⁸¹ Bahse konu tüketim miktarının çok yüksek düzeyde gerçekleşmesi, İran gibi refahın vatandaşa devlet tarafından paylaştırıldığı bir ülkede bütçe dengesini hissedilir derecede sarsmaktadır. Bu kapsamda İran'ın vatandaşına sağladığı enerji sübvansiyonları

³⁸⁰ BP Report 2019, s. 28-31.

³⁸¹ International Energy Agency (IEA), <https://www.eia.gov/international/data/country/IRN/petroleum-and-other-liquids/annual-refined-petroleum-products> (Erişim Tarihi: 12.08.2020).

2017 yılında yaklaşık 45 milyar doları bulmaktadır.³⁸² Söz konusu alanda İran, vatandaşına dünyada en fazla sübvansiyon sağlayan ülke olmuştur. Bu yük ekonomiye büyük bir kambur oluşturmakta ve ekonomik güvenliği temelden sarsmaktadır. Nitekim buna petrol fiyatlarındaki aşağı yönlü bir dalgalanma da eklenince İran'ın ekonomisi olumsuz yönde etkilenmektedir.

İran İslam Devrimi ile birlikte sosyal eşitlik üzerine kurgulanan ekonomik hayat çerçevesinde, iktidara gelen yönetimler tarafından popülist bir ekonomi politikası uygulanmıştır. Bununla birlikte enerji gelirine sahip bir ülke olan İran'a karşı uygulanan yaptırımlar ve ambargolar yıllar içerisinde kırılğan bir ekonomik yapıyı da beraberinde getirmiştir. 2015 yılında yapılan nükleer anlaşmadan sonra İran'a yabancı sermaye akışı artmış ve İran'ın ekonomik göstergeleri pozitif yönde hareket etmeye başlamıştır. Bu dönemde elde ettiği ekonomik geliri akılcıca kullanmayan İran söz konusu durumu ekonomik anlamda avantaja çevirememiştir. İran'ın diğer sektörler gibi eskiyen enerji teknolojisi ve tesisleri bu alanda Tahran yönetimini Suudi Arabistan gibi ülkeler ile rekabetini dışına itmiş ve ekonomik anlamda zayıf hale getirmiştir.³⁸³ Trump'ın nükleer anlaşmadan çekilmesi ve Covid-19'un patlak vermesi ile birlikte İran'ın ekonomik anlamda çok derinden etkilendiği ve özellikle enerji gelirlerinde düşüşler yaşandığı görülmüştür. Öte yandan İran için yaptırımların yeniden gündeme gelmesi ile birlikte 2019 yılında Tahran yönetimi özellikle fosil yakıtlarda (benzin, mazot vb.) sağladığı sübvansiyonların önemli bir kısmını kaldırmış ve buna tepki olarak İran'da büyük toplumsal olaylar meydana gelmiştir.³⁸⁴ Bu çerçevede İran'ın ekonomik sisteminde başlayan olumsuzluklar doğrudan güvenliği etkilemiştir. 2019 yılının son aylarında yapılan bu petrol zammı ile birlikte İran İslam Devriminden bu yana en büyük sokak hareketleri başlamış, göstericilerle güvenlik güçleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. İran'ın 29 eyaletinde gerçekleşen bu gösterilerde yaklaşık 50 askeri/polis üssü saldırıya uğramıştır. Çatışmalarda yüzden fazla vatandaşın öldüğü bununla birlikte güvenlik güçlerinden de ölenlerin ve yaralananların olduğu aktarılmıştır.³⁸⁵ UEA'ya göre dünyanın en ucuz benzinini tüketen İran halkının, yapılan bu zamlara karşı başlattığı toplumsal

³⁸² International Energy Agency, (IEA) <https://www.iea.org/topics/energy-subsidies>, (Erişim Tarihi: 12.08.2020).

³⁸³ Sahimi, A.g.e.

³⁸⁴ Iran petrol price hike: Protesters warned that security forces may intervene, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-50444429>, (Erişim Tarihi: 12.12.2020).

³⁸⁵ With Brutal Crackdown, Iran Is Convulsed by Worst Unrest in 40 Years <https://www.nytimes.com/2019/12/01/world/middleeast/iran-protests-deaths.html>, (Erişim Tarihi: 12.12.2020).

olaylarda İran İçişleri Bakanlığı verilerine göre 731 banka şubesi, 140 kamusal alan, dokuz ibadet merkezi, 70 benzin istasyonu, 307 araç, 183 polis aracı, 1.076 motosiklet ve 34 ambulans zarar görmüş ve kullanılamaz hale getirilmiştir.³⁸⁶

İran'ın nükleer programına yönelik olarak başlatılan yaptırımların en önemli etkileri hiç şüphesiz ekonomi üzerine olmuştur. Yıllar içerisinde uluslararası ekonomik sistemden dışlanmış olan İran'ın, 2015 sonrası bir toparlanmaya girmesi ve ekonomik anlamda Batı ile ilişkiler kurmaya başlaması İran halkına da kısa süreli bir refah dönemi yaşatmıştır. Ancak bu olumlu tabloya rağmen İran ekonomik güvenliği istikrarlı bir yapıya sahip değildir. Özellikle Kopenhag Okulu'nun güvenliği çok boyutlu olarak analiz ettiği yaklaşım çerçevesinde ekonomik değişkenlerin ve etkilerin analiz edilmesi ve ortaya konulması enerji güvenliğinin, söz konusu sektör üzerindeki yansımalarını doğrudan ortaya koymaktadır.³⁸⁷

İran'ın ekonomisi genel olarak enerji sektörü üzerine kurulmuş ve enerji, ülkenin refah düzeyini belirlemektedir. Bu bağlamda Tahran yönetiminin gerek ulusal gerekse de uluslararası güvenliğini sağlamak için ekonomik anlamda enerjiyi bir dış ticaret aracı olarak kullanması büyük önem taşımaktadır. Nitekim İran'ın kendi talep güvenliğini sağlamak için de boru hatları ya da büyük tanker gemiler aracılığıyla enerji kaynaklarını uluslararası piyasalara güvenli bir şekilde taşıması gerekmektedir. İran'ın yalnız Rusya, Türkiye, Irak ve Suriye gibi yakın ülkeler ile geliştirdiği ticari ilişkilerin yeterli olmadığı, aslında potansiyel olarak yüksek bir ticaret hacminin olduğu görülmektedir. Enerji sektörünün bağımlı değişken kabul edildiği bir durum üzerinden İran'ın ekonomik güvenliğini sağlaması genel güvenliğine büyük katkı sağlayacaktır. Nitekim bunun farkında olan ABD, İran'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyelik başvurusunun kabul edilmesine karşı çıkmaktadır.³⁸⁸ Bu çerçevede uluslararası ekonomik sistemde potansiyel gücünü ve yerini kazanmak isteyen, bunun yanı sıra güvenliğini istikrarlı hale getirmek için çaba harcayan İran'ın yaptırımlar ve başta ABD olmak üzere Batı ile yeniden kötüleşen ilişkilerden dolayı farklı bir çözüm yoluna gitmesi zorunluluk halini almıştır. Bunun çözümü olarak ise büyük üretim hacmine sahip ve

³⁸⁶ A.g.e.

³⁸⁷ Buzan, Waever ve De Wilde, s.98.

³⁸⁸ Will Trump Block Iran Bid to Join World Trade Organization?, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/will-trump-block-iran-bid-to-join-world-trade-organization/>, (Erişim Tarihi: 12.12.2020).

dünyanın yeni süper gücü olma potansiyeli taşıyan Çin ile ekonomik anlamda ilişkiler geliştirilmeye ve var olan ilişkiler artırılmaya başlanmıştır.

Enerji gelirlerinin İran ekonomik güvenliği açısından payı çok büyüktür. Nitekim gerek fiyatların belirli bir seviyede gerçekleşmesi gerekse de İran'ın uluslararası ticarete bağımsız ve efektif bir rol oynaması ekonomik güvenliği açısından büyük bir nitelik taşımaktadır. Öte yandan enerji gelirlerinin doğrudan olumsuz etkilendiği dönemlerde İran'ın gerek siyasi gerekse de toplumsal açıdan zor günler geçirdiği ve bunun da özellikle ekonomik güvenliğin sarsılmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Nitekim yeni bir ekonomik güvenlik modeli ve sistemi geliştirilmezse İran'ın mevcut düzende yürüttüğü “Direniş Ekonomisi”nin ömrü çok uzun olmayacaktır.³⁸⁹

4.1.4. İran'ın Enerji Güvenliğinde Toplumsal Boyut

4.1.4.1. Enerjinin Bağımsız Değişken Olduğu Durum

Barry Buzan ve arkadaşlarının sektörel güvenliğin bir parçası olarak ortaya koyduğu toplumsal sektör; kolektif kimlik ilişkileri başta olmak üzere bir toplumun güvenliğindeki farklı etnik ve dini yapılar ve bu yapıların huzur ve barış içerisinde yaşaması gibi konuları ele almaktadır. Öte yandan toplumsal güvenlik sektöründe devlet, yönetici pozisyonundan daha çok arabulucu ve hakemlik yapan bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal güvenlik kavramı olarak içinde dil, kültür, din ve ulusal aidiyet gibi unsurları barındırmaktadır. Söz konusu kavram zaman içerisinde göç gibi farklı toplumsal güvenlik boyutlarını da içerisine dâhil etmiştir.³⁹⁰ Bu bağlamda özellikle Şii inanın ve Fars kültürünün yoğun olarak hissedildiği İran'da bahse konu kavramın enerji güvenliğine de çeşitli yansımaları olmuştur.

İran'ın toplumsal yapısına baktığımızda birçok değişkenin karşımıza çıktığını görmekteyiz. Dini inanış açısından %90'dan fazlası Şii mezhebine mensup olan ülkede, etnik olarak ise Farsların ve Azerilerin yoğun olarak yaşadığı bunun yanı sıra Kürtler, Araplar ve Beluçlar'ın da toplumsal yapının bir parçası olduğu görülmektedir.³⁹¹ İran'ın

³⁸⁹ İran Direniş Ekonomisi Doktrini, <https://iramcenter.org/iran-direnis-ekonomisi-doktrini/>, (Erişim Tarihi: 15.12.2020).

³⁹⁰ Buzan Waever ve De Wilde, s.49.

³⁹¹ Saraçlı Murat, “İran’da Azınlıklar”, Akademik Ortadoğu Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2008. s. 159–180.

toplumsal güvenliğinin enerji sektörüne yansımalarını ele alırken özellikle üç ana unsurun üzerinde durmak faydalı olacaktır. Bunlardan ilki Şiilik mezhebi üzerinden Irak ve Suriye gibi coğrafyaların analiz edilmesi ve söz konusu mezhepsel kimliklerin İran'ın enerji güvenliği alanına etkilerinin ortaya konulmasıdır. İkinci unsur ise azınlık grupların etkileri ve özellikle Beluçların yaşadığı bölgelerden geçen enerji nakil hatlarının güvenliği ve bu hatlara yapılan saldırılardır. Son olarak ise göç konusunun enerji alanına yansımalarını, İran'ın toplumsal güvenlik sektörünün enerji güvenliğine ilişkin analizinin unsurları olarak sıralamak mümkündür.

İran 1979 Devrimi ile birlikte Şiilik mezhebi üzerinden bir rejim ihracına gitmiştir. Bu bağlamda çatışmaların yoğunlaştığı ve DEAŞ tehdidinin uzun bir süre devam ettiği bu bölgelerde enerji ilişkilerinin de son yıllarda etkilendiğini görmek mümkündür. Irak ve Suriye gibi çatışmalı bölgelerde İran'ın da gerek siyasi gerekse de askeri olarak etkin olmaya çalıştığı görülmektedir. Söz konusu iki ülkede de sosyolojik olarak güçlü olan İran'a, bakış açısı özellikle mezhep üzerinden şekillenmektedir. İran'ın kurguladığı Şii Hilali stratejisi içinde yer alan bu coğrafyalara ilişkin olarak Tahran yönetimi Arap Baharı sonrasında daha etkin ve mezhep eksenli bir politika izlemeye başlamıştır. Bu strateji bölgedeki Şii grupları tek çatı altında toplayarak bir güç merkezi ve bölgesi oluşturmayı amaçlamaktadır. İran'dan başlayarak Irak, Suriye ve Lübnan'a kadar uzanan bu hilal bir nevi mezhep eksenli bir hat ve ittifakı da temsil etmektedir.³⁹²

Enerji açısından baktığımızda Irak gibi %60'ı Şii olan bir ülkede İran'ın etkin bir manevra kabiliyeti olduğunu görmek mümkündür. Irak'ın dünya kanıtlanmış petrol rezervlerinin %8,5'ine sahip olduğunu düşünürsek, bölge ve dünya enerji sektörü açısından önemini de analiz edebiliriz. Suriye'nin ise Irak kadar olmasa da belirli bir miktarda enerji kaynağına sahip olduğu görülmektedir.³⁹³ Her iki ülkede de İran'ın askeri ve siyasi olarak etkin olması bunun yanı sıra toplumsal bir karşılık bulması enerji sektörüne de çeşitle etkiler oluşturmaktadır. Irak yönetimi bazı konularda İran ile ortak hareket etse de enerji konusuna Tahran'ı müdahil etmek istememekte ve bu konuda mezhebi kaygıları dışarıda tutarak daha çok rekabet üzerinden bir politika geliştirmektedir.³⁹⁴ Suriye de benzer bir politika ile birlikte

³⁹² Samuel Helfont, "The Sunni Divide: Understanding Politics and Terrorism in the Arab Middle East", Center on Terrorism and Counterterrorism at the Foreign Policy Research Institute, November 2009, s. 24.

³⁹³ BP Report 2019, s. 22-32.

³⁹⁴ Dinçer Mustafa, "İran'ın Irak Dış Politikasının İnsandan-İnsana Yüzü Kasım Süleymani", Journal Of Political Administrative And Local Studies, Oct 2020, Vol:3, Issue:2, s. 119-136.

İran'ın özellikle iç işlerine çok müdahil olmasından memnun değildir. Buna ek olarak Şam yönetimi daha çok Rusya ile bağımlılık ilişkisi içerisine girmiştir. İran toplumunda ise rejimin bu bölgelerdeki aktif rol alması ve bir takım operasyonlar gerçekleştirmesi de olumsuz tepkiler toplamaktadır. İran toplumunun önemli bi kısmı öncelikli olarak ekonominin düzeltilmesi gerektiği ve vekâlet savaşlarının bu ekonomik çöküntüyü daha da artırdığı fikrini paylaşmaktadır. Bahse konu ülkelerde İran'ın askeri olarak bulunmasını fuzuli olarak değerlendiren toplum, aynı zamanda enerji gelirlerinin de bu bölgelere harcanmasından rahatsızlık duymaktadır. Operasyonlar ve vekâlet savaşlarının toplumsal güvenlik boyutunda ise enerjinin doğrudan etkili olduğunu söylemek mümkün değildir. Özellikle yönetici elitlerdeki siyasi tercih ve stratejilerin toplumdaki rahatsızlık ve güvenlik algısının önüne geçtiği ve Şiilik kimliği bağlamında bir politika takip edildiği söylenebilir. Nitekim bu çerçevede toplumsal güvenliğin yakın coğrafyasında İran'ın enerji sektörüne olumu yansımalarının olduğunu söylemek mümkün olmayacaktır. Bununla birlikte enerji açısından değerlendirdiğimizde her bir Şii ülkenin kendisini aktör olarak tanımladığı ve bölgesel istikrarın enerji güvenliğine katkılar sağlayacağı değerlendirilmektedir. Bir güvenlikleştirme aracı olarak Şiilik kimliğinin enerji sektöründe daha çok Suudi Arabistan'a karşı kullanıldığı ve Riyad yönetiminin “Şii eksenli ülkelerin enerji politikasını hedef haline getirdiği” söylemi üzerinden bir öteki kimlik inşa edildiği görülmektedir.³⁹⁵ İran ile Suudi Arabistan arasındaki siyasi çekişmenin en önemli icra alanlarından biri hiç şüphesiz enerji sektörü olmuştur. Bunu mezhepsel politikaların dışındaki etnik alanlarda da görmek mümkündür.

İran doğu batı arasında yer alan bir geçiş ülkesi olmasından dolayı her zaman bir göç akınına uğramıştır. Özellikle Afganistan'da süren iç savaştan kaçanların Batı'ya geçerken kullandıkları güzergâhın ilk durağı İran'dır. 1980'li yıllarda başlayan Afgan göçü iç savaşın şiddetlendiği 90'lı yıllarda çok artmış ve İran'da hala yaşayan yaklaşık 2 milyona yakın Afgan mülteci sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁹⁶ Bu toplumsal güvenlik sorununun doğrudan olmasa da dolaylı bir şekilde İran'ın enerji ve genel güvenliğine yansımaları olmuştur. Mültecilerden dolayı artan işsizlik, suç oranları ve Afganistan'la ilişkiler İran'ın güvenliğini etkilemiş ve yıllar içerisinde bu göç problemi bir toplumsal güvenlik sorunu haline dönüşmüştür. Her ne kadar sığınmacıların toplumsal güvenlik boyutu

³⁹⁵ Kocatepe Damla, “Suudi Arabistan-İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması”, ANKASAM, Bölgesel Araştırmalar Dergisi, İran Özel Sayısı, 1 (2), 2017, s. 67-101.

³⁹⁶ Alagöz, B., Demirkıran, Y., “Düzensiz Göç, Güvenlik ve Politika: İran ve Türkiye Örnekleri”, Ortadoğu Etütleri, 12-1, 2020, s. 206-237.

doğrudan enerji güvenliğini etkilemese de İran'da oluşturduğu ekonomik ve sosyal sorunlar dolaylı olarak enerji sektörünü etkilemektedir. Bu açıdan İran'ın sağlıklı bir enerji politikasına kavuşabilmesi için toplumsal güvenliğin alt kırılımlarından biri olan göç sorununu da çözmesi gerekmektedir.

4.1.4.2. Enerjinin Bağımlı Değişken Olduğu Durum

Soğuk Savaş'ın bitmesi ve SSCB'nin yıkılması ile birlikte İran'ın bölgesel rakibi olan Suudi Arabistan'la mücadelesi Orta Asya ve Uzak Doğu pazarlarına da taşınmıştır. Bu bölgeye nüfuz edebilme ve enerji kaynaklarının geçiş güzergâhında söz sahibi olmak İran açısından önemli bir hedef haline gelmiştir. Özellikle Çin gibi büyük bir piyasaya enerji sağlamak İran'ın talep güvenliğini sağlama alması ve sürdürülebilir bir enerji güvenliği açısından önemlidir. Bu çerçevede enerji kaynaklarını özellikle boru hatları vasıtasıyla uluslararası pazarlara ulaştırması, İran ekonomisini sağlam temeller üzerine oturtacak ve enerji güvenliğini sağlayacaktır. Nitekim bu transfer işleminin istikrarlı bölgelerden gerçekleşmesi gerekmektedir. İran, Batı'ya her açıdan istikrarlı bir rota olan Türkiye üzerinde boru hattı ile ulaşabilir. Ancak Batı ile uzun yıllardır yaşadığı olumsuzluklar İran için Çin ve Asya pazarını daha cazip bir hale getirmiştir. Bu bölgeye ulaşmak için ise özellikle İran'ın güney doğusundan yer alan Belucistan bölgesinden geçecek bir projenin hayata geçirilmesi gerekmektedir.³⁹⁷

Mezhep olarak Sünni olan Beluçlar İran'ın Afganistan ve Pakistan sınırında kalan Sistan-ı Belucistan Eyaletinde yaşamaktadırlar. Söz konusu bölgede sınırı aşan bir nüfusa sahip olan bu etnik yapı uyuşturucu ve insan kaçakçılığı yapmakta, bunun yanı sıra İran rejimini hedef alan saldırılar da gerçekleştirmektedir. Özellikle askeri kanadı olarak adlandırılan Cundullah örgütünün Suudi Arabistan ve ABD tarafından İran'a karşı desteklendiği iddia edilmektedir.³⁹⁸ Söz konusu bu bölge üzerinden İran, Çin ve Hindistan'ın, İran'ın güneyinden Hürmüz boğazına ulaşmasını sağlayacak bir enerji koridoru kurabilir. Bu açıdan stratejik bir öneme sahip Belucistan, enerji koridorunun tam ortasında yer almasından dolayı Tahran yönetimi açısından toplumsal güvenlik yönünde ayrı bir önem kazanmıştır. Daha önceki bölümlerde belirttiğimiz üzere uluslararası enerji hatları

³⁹⁷ Tüysüzoğlu, Göktürk . "Toplumsal Kimliğe Dayalı Güvenlikleştirmelerin Siyasal Sorunlar Bağlamında İrdelenmesi: Belucistan Örneği". Güvenlik Stratejileri Dergisi 11 / 21, Mayıs 2015, s.39-87 .

³⁹⁸ Balochistan reaches boiling point, http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/8444354.stm, (Erişim Tarihi: 15.12.2020).

için en önemli unsurlardan biri geçtiği coğrafyanın istikrarlı olmasıdır. Nitekim Orta Asya'nın iki önemli limanını (Çabahar-Gwadar) birbirine bağlayacak olan enerji hattının üzerinde yer alan Belucistan'ın kontrol altında tutulması yalnız İran'ın iç güvenliği ile alakalı olmayıp, uluslararası enerji piyasalarına çıkışını sağlayacak formülün de bir gerekliliğidir.³⁹⁹ Bu çerçevede enerjinin güvenliği toplumsal güvenlikle örtüşmekte ve doğrudan etkilenmektedir.

Görüldüğü üzere toplumsal güvenliğin genel güvenlik üzerinde etkisi farklı açılardan olmaktadır. Kopenhag Okulu'nun siyasi sektör ile toplumsal sektörün çok yakın olduğunu ifade etmiş olması da bununla ilgilidir. Doğru yönetilmediği takdirde her toplumsal güvenlik olayı hızlı bir şekilde siyasi ve askeri sektörlerle taşınabilir. Özellikle İran'ın enerji güvenliğini etkileyen toplumsal güvenlik konularının birkaç adım sonra uluslararası sistem seviyesine çıkma potansiyeli taşıdığını görmüş olduk. Nitekim bu bize Barry Buzan ve arkadaşlarının ortaya koyduğu toplumsal sektörün, siyasi sektörle yakın ilişkili olduğu görüşünün doğruluğunu da göstermektedir.⁴⁰⁰ Ayrıca Kopenhag Okulu'nun en önemli önermelerinden biri olan, güvenliğin yalnız askeri ve siyasi olarak değil çok boyutlu bir analiz ile ele alınması gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

4.1.5. İran'ın Enerji Güvenliğinde Çevresel Boyut

4.1.5.1. Enerjinin Bağımsız Değişken Olduğu Durum

Kopenhag Okulu yaklaşımının ortaya koyduğu sektörel analizin çevresel boyutu, genel olarak insanoğlunun faaliyetlerinden dolayı ortaya çıkan çevresel etkileri, kirliliği ve güvenlikle alakalı faktörleri içermektedir.⁴⁰¹ Çevresel güvenlik kavramı, içerisinde yerel ve evrensel anlamda yeryüzünde yaşam formu bulunan tüm bölgelerin üstünde bir savunma sistemi ve güvenlik alanı oluşturmakla ilişkilidir.⁴⁰² Bu bağlamda çevresel güvenliğin alanı oldukça kapsayıcıdır. Nitekim dünyadaki kaynakların yetersizliği, kuraklık, küresel iklim değişikliği ve diğer çevresel felaketlerin ve yıkımların oluşturduğu tüm olumsuzluklar çevresel güvenliğin konusunu oluşturmaktadır. Çeşitli çevresel sorunların etkisi yalnızca bir

³⁹⁹ Tüysüzoğlu, A.g.e.

⁴⁰⁰ Buzan, Security: A New Framework for Analysis, s.119-120.

⁴⁰¹ Buzan, Security: A New Framework for Analysis s.7

⁴⁰² Buzan, People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War, s. 431-451

bölgede ya da alanda değil, küresel çapta tüm dünyayı etkileyebilmektedir. Çevre güvenliği, insan hayatının devamı ve yaşamsal koşulların sağlanması amacıyla yeryüzünün çevre ve doğal hayat açısından korunması anlamına gelmektedir. Genel güvenlik konseptinde değerlendirdiğimizde çevre ve güvenlik kavramları arasında yakın bir ilişki olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çevresel güvenliğin tehdit edilmesi ve yaşamsal faktörlerin yok olması ile birlikte küresel anlamda etkili olabilecek ekonomik problemlerin ortaya çıkabileceği, buna bağlı olarak gıda tedarik zincirinde bir güvenlik riskinin oluşabileceği düşünülmektedir. Öte yandan çevresel güvenlik bağlamında oluşacak olumsuz bir durum karşısında toplumsal güvenliği etkileyecek ülkeler arası göçlerin yaşanabileceği ya da büyük bir hava kirliliğinin oluşarak sağlık açısından riskler oluşturabileceği değerlendirilmektedir.

İran'ın yer aldığı coğrafi konum su kaynaklarının çok az olduğu bir coğrafya olarak değerlendirilebilir. Bu konumdan dolayı İran'ın fosil enerji kaynaklarına daha çok yönelmesinin çevre kirliliğine ve güvenliğine olumsuz etkiler meydana getirdiğini söyleyebiliriz. Öte yandan İran için yenilenebilir enerji kaynaklarının tüm enerji kaynakları içerisindeki payının da çok düşük olduğunu görmek mümkündür. Bu çerçevede özellikle çevresel güvenlik bağlamında İran'ın yakın bir dönemde enerji portföyünü çeşitlendirmesi gerekliliği de elzem bir hal almaktadır.

4.1.5.2. Enerjinin Bağımlı Değişken Olduğu Durum

Enerji kaynakları açısından zengin bir ülke olması, İran'ın aynı zamanda çevre kirliliği ve sorunlarıyla sıkça karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Bu açıdan enerji sektörünün çevresel anlamda da olumsuzluklar ve risklere yol açtığı ve söz konusu durumun uzun vadede güvenlik problemlerine neden olabileceği düşünülmektedir. Nitekim fosil yakıtların yoğun kullanımı ve çevresel kirliliğin yüksekliğinden dolayı dünyanın en kirli şehirleri arasında İran'ın bazı kentleri dönem dönem yer almaktadır. Örneğin; 2016 yılında İran'ın güney doğusunda bulunan Zabul şehri, dünyanın en kirli şehri olarak belirlenmiştir. Özellikle son yıllarda artan hava kirliliği ve çevresel sorunlardan kaynaklı can kayıplarının çok yüksek seviyelere çıktığı ve söz konusu ölümlerin trafik kazalarından daha fazla olduğu görülmektedir.⁴⁰³ Öncelikli olarak İran'da temel enerji kaynağı olarak kullanılan fosil yakıtlar ve enerji kaynakları çevre kirliliğinin temel nedenlerinden biri olarak kabul

⁴⁰³ Mohsen Hashemi: The number of victims of air pollution exceeded the casualties of traffic accidents, Tasnimnews, <https://tn.ai/1961672> (Erişim Tarihi: 17.12.2020).

edilmektedir. Özellikle insan sağığına doğrudan zarar veren ve kirlilik oluşturan gazların ve maddelerin pek çoğı yakma süreçleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. İran yönetimi tarafından halka çok ucuz fiyatlar çerçevesinde sunulan enerji kaynakları günlük hayatta ısınma, ulaşım, sanayi ve benzeri alanlarda yoğun bir şekilde kullanılmakta, bunun sonucunda normal değerlerin üstünde bir çevre kirliliğı oluşmaktadır. Söz konusu verimsiz ve etkinlikten uzak tüketim biçimi ekonomik anlamda da İran'ı zor duruma sokmaktadır. Ürettiğı enerjinin yarısına yakınıni iç piyasada ucuz bir şekilde tüketen Tahran'ın, önemli boyutta bir gelir kaybı yaşadığını söylemek mümkündür. Son yıllarda İran'da özellikle enerji kaynakları yoğun bir şekilde tüketilmeye başlanmıştır.⁴⁰⁴ Nitekim İran'ın petrol, doğalgaz ve elektrik tüketiminde iç talebinin çok yüksek olduğu ve İranlıların bu kaynakları bilinçsiz bir şekilde müsriflik ederek tükettiğı, bunun da yakın vadede ekonomik sıkıntılara uzun vadede ise önemli çevresel olumsuzluklara yol açacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede Tahran yönetimi tarafından bazı adımlar atılmış özellikle daha çevreci olarak değerlendirilen yenilenebilir enerji kaynaklarının tüketimdeki payı artırılmaya çalışılmıştır. İran yönetimi tarafından son yıllarda özellikle güneş panelleri ve rüzgâr tribünleri konusunda kayda değer adımlar atılmış ve bu alanlarda enerji üretim işine daha fazla bütçe ve zaman ayrılmaya başlanmıştır.

Kopenhag Okulu'nun çevresel boyutu anlamında İran'ın güvenlik risklerinin özellikle enerji kaynaklı çok yüksek olduğu görölmektedir. Bu bağlamda İran'ın, gelecekte fosil yakıtların bilinçsiz ve aşırı kullanımından dolayı çeşitli çevresel güvenlik tehditleri ile birtakım sağık sorunları yaşayabileceğı değerlendirilmektedir. Bu olumsuzluklar çevresel güvenlik boyutunun farklı güvenlik sektörlerini etkilemesine de neden olabilir. Örneğın aşırı ucuz tüketim ekonomik güvenlik sektörünü tehdit ederken, ortaya çıkan çevresel felaketler sağık, gıda ve göçler üzerinden toplumsal sektörü harekete geçirecektir. Ayrıca bölgesel olarak zaman içerisinde çevresel boyuttaki bir olumsuzluk dünyayı tehdit edebilecek bir güvenlik riski haline dönüşebilir. Nitekim Barry Buzan ve arkadaşlarının ortaya koyduğu sektörlerin birbiri ile yakın ilişkili olduğu ve bazı anlamlarda birbirini etkileyebildiğı/tetikleyebildiğı sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰⁵

⁴⁰⁴ Amuzegar, Jahangir, **The Islamic Republic of Iran: Reflections On An Emerging Economy**, Routledge, New York, 2014, s.170-186.

⁴⁰⁵ Buzan, Security: A New Framework for Analysis s.7-9.

Bu kapsamda Kopenhag Okulu'nun güvenlik sektörleri arasında analiz yaparken, güvenlik sektörlerinin birbirleriyle yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin ekonomik sektörün askeri sektörü etkileyebildiği, diğer taraftan çevresel güvenliğin toplumsal ve siyasi sektörler üzerinde baskı yapabileceği aşikârdır. Bu çerçevede, İran'ın enerji kaynaklarının çevresel güvenlik sektörüne ilişkin farklı etkiler meydana getirdiği görülmektedir.⁴⁰⁶

4.2. İran'ın Enerji Güvenliğinin Bölgesel ve Küresel Etkileri

4.2.1. ABD ile İlişkiler

1979 Devrimi ile başlayan süreçte ABD'nin en yakın müttefiki olan İran bir anda “devrim ihracı” politikası ve Humeyni'nin yeni bir ideoloji üzerine yeni bir İran inşa etmesi ile birlikte farklı kutuplara savrulmuştur. ABD bölgesel çatışmalardan yararlanarak İran-Irak Savaşı döneminde Carter Doktrini'nin ortaya koyduğu “Acil Müdahale Gücü” stratejisi çerçevesinde bölgede askeri bir üs kurmuştur.⁴⁰⁷ ABD tarafından kurulan müdahale gücü ve üssünün oluşturduğu etki alanı kesinlikle enerji güvenliğini sağlamak üzerinedir. ABD ile İran arasındaki ilişkiler genel olarak nükleer kriz, Basra Körfezi, İsrail'in güvenliği, Suudi Arabistan ve Irak çerçevesinde şekillenmiştir. Yıllar içerisinde değişen dengeler ve yönetimler iki ülke arasındaki ilişkilere de farklı derecede etkiler meydana getirmiştir. Örneğin 2003 yılında ABD tarafından gerçekleştirilen Irak işgali ve sonrasında uzun yıllardır yönetimde bulunan Saddam Hüseyin'in iktidardan uzaklaştırılması Tahran için Irak'ta birçok yeni fırsatı beraberinde getirmiştir. Her ne kadar iki düşman ülke olarak görünse de ABD'nin Irak'ta oluşturduğu ortam bölge ülkelerinden en fazla İran'ın işine yaramıştır. 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD tarafından “şer eksen” içerisinde tanımlanan İran'ın süreç içerisinde ABD ile ilişkileri genel olarak gergin ve olumsuz bir seyir izlemiştir.

İran ve diğer körfez ülkeleri açısından Hürmüz Boğazı önemli bir geçiş yolu olarak değerlendirilmektedir. Nitekim söz konusu Boğaz yalnız bölge ülkeleri için değil aynı zamanda tüm dünya enerji piyasası açısından da önemli bir geçiş noktasıdır. ABD Körfez

⁴⁰⁶ Every 2 hours, one person dies from air pollution, Mehrnews. <https://www.mehrnews.com/news/2951239/> (Erişim Tarihi: 15.12.2020).

⁴⁰⁷ Sigler H. John, “Evaluating Regan's Middle East Policy: A First Term Balance Sheet”, Paul Marantz and Blema S. Steinberg, Superpower Involvement in The Middle East, Dynamics of Foreign Policy, London, s 249-261.

lkelerinin hamisi ve en önemli enerji alıcılarından biri olarak bu bölgenin güvenliğinden kendini sorumlu tutmaktadır. Bu kapsamda özellikle ortaya çıkabilecek olumsuz bir durum ya da İran'ın boğaz geçişini kapatmasını engellemek üzere sürekli olarak bölgede bir donanma tutmaktadır. Körfez lkelerinin ve enerji güvenliğini sağlamak için ABD, Birinci Körfez savaşıdan bu yana bölgede 5. Filo olarak adlandırılan askeri birliğini konuşılandırmıştır. Öte yandan söz konusu askeri birlik İsrail'e yapılabilecek muhtemel bir saldırıyı engellemek içinde bölgede görevini sürdürmektedir. ABD'nin en önemli donanma kuvvetlerinden bir olan 5. Filo içerisinde iki uçak gemisi olmak üzere farklı boyutlarda 20 gemi, 103 saldırı uçağı ve yaklaşık 20.000 asker barındırmaktadır.⁴⁰⁸

İran ile ABD arasındaki ilişkiler iki düşman ülke şeklinde gelişıe de Irak ve Afganistan gibi coğrafyalarda ABD'nin attığı adımlar İran'ın bu ülkelerde siyasi manevra alanı kazanmasına neden olmuştur.⁴⁰⁹ Daha nceki bölümlerde de değindiğimiz üzere, Tahran yönetiminin ABD ile arasındaki en önemli kronik sorunların başında nükleer program gelmektedir. 1980'lı yıllardan bu yana İran'ın nükleer programına karşı çıkan Washington yönetimi 2000'li yıllarla birlikte bu konuyu uluslararası gündemin en önemli güvenlik konularından biri haline getirmiştir. ABD yönetimi İran'ın nükleer programının barışçıl olmadığını ve silah elde etmek için başılattığını savunmaktadır. 2006 yılından itibaren BMGK'nin da gündemine giren İran'ın nükleer programı, Tahran yönetiminin zor günler geçirmesine neden olmuş ve İran'ı yaptırımlarla karşı karşıya bırakmıştır.⁴¹⁰ 2010 yılından itibaren İran, ABD'nin baskısı ile çıkarılan bu yaptırımlardan hissedilir derecede etkilenmeye başılamış, özellikle 2013-2015 yılları arasında ekonomik ve toplumsal olarak da çok kötü şekilde etkilenmiştir. 2015 yılında imzalanan KOEP ile birlikte İran ile ABD arasındaki ilişkilerin bir nebze düzeldiğini söylemek mümkündür.⁴¹¹ Ancak 2018 yılında ABD Başıkanlığına D. Trump'ın gelmesi ile birlikte ilişkilerdeki tansiyon yeniden artmış ve yeni Başıkan İran ile yapılan nükleer anlaşımadan çekileceğini duyurmuştur. Buna ek olarak İran'a yeniden yaptırımlar uygulamaya başılayacağını da ilan etmiştir.⁴¹² Ayrıca ABD İran'ın

⁴⁰⁸US Forces in Middle East, <https://www.washingtonpost.com/wpsrv/inatl/longterm/iraq/military/usstrength.htm#:~:text=U.S.%20Naval%20Forces%20in%20the,approximately%2020%2C000%20sailors%20and%20marines.> (Erişim Tarihi: 17.06.2020).

⁴⁰⁹ Alagöz, Kandemir, A.g.e.

⁴¹⁰ Sinkaya, s. 66-78.

⁴¹¹ Bayar, Murat, "Kapsamlı Ortak Eylem Planı ve İran'ın Nükleer Programının Geleceği", Uluslararası İlişkiler, Cilt 13, Sayı 51, 2016, s. 81-97.

⁴¹² Telci İsmail Numan, "Ağırlaştırılmış Ekonomik Yaptırımlar: Trump İran'dan Ne İstiyor?" SETA Perspektif, Sayı: 208, Ağustos 2018,

enerji kaynaklarında etkin olarak yararlanmasının önüne geçmek içinde Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi aktörleri kullanmaktadır. Petrol üretim miktarını yüksek tutan bu ülkelerden dolayı uluslararası piyasalardaki petrol fiyatları aşağı yönlü seyretmekte ve bunda olumsuz anlamda en fazla etkilenen ülkelerin başında İran gelmektedir.⁴¹³

İran ile ABD ilişkileri iki müttefik ülkeden zaman içerisinde iki düşman ülkeye dönüşen bir seyir izlemektedir. Bu ilişkide enerji en kilit rol oynayan obje olarak karşımıza çıkmaktadır. Kopenhag Okulu açısından değerlendirdiğimizde sistemde overlay olan ABD'nin bölgesel bir güç olan İran'ı merkeze alan bir politika izlediğini söylemek yanlış olacaktır. ABD'nin genel politikası kendisine rakip olarak gördüğü Rusya ve Çin ekseninde şekillenmektedir. İran politikası da bu ülkeler ile olan ilişkiler ve bölgesel çıkarlar çerçevesinde şekillenmektedir.

4.2.2. AB ile İlişkiler

AB ile İran arasındaki ilişki daha çok ABD'nin tayin ettiği eksen çerçevesinde gelişmiştir. AB süreç içerisinde İran'ın nükleer programına müdahil olmuş ve bunun için AB3 grubu adını verdikleri ve içerisinde Birleşik Krallık, Fransa ve Almanya'nın bulunduğu bir yapı tesis etmişlerdir. Söz konusu ülkelere İran'ın 2005 yılına kadar İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmalarını takip etmiş ancak yeterince bilgi ve belge paylaşılmadığını öne sürerek dosyayı 2006 yılında BMGK'nin gündemine taşımıştır. Nitekim İran'ın nükleer programı açısından, geçmişte olduğu gibi şuanda da ABD ile AB'nin tutumlarının birbiri ile örtüştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.⁴¹⁴ AB'de ABD ile birlikte İran'a karşı bir takım kısıtlayıcı tedbirler ve yaptırım kararları almıştır. Bu tedbirler ve yaptırım kararları özellikle enerji sektörü başta olmak üzere teknolojik ürünler, ulaşım ve finans sektörü gibi kritik öneme haiz alanları kapsamaktadır.⁴¹⁵ AB tarafından alınan bu kararlarla birlikte İran'ın özellikle ham petrol ihracatından elde ettiği gelirler olumsuz olarak etkilenmiştir. İran gibi bütçesinin önemli bir kısmı enerji gelirlerine dayanan bir ülke açısından bu kısıtlamalar ekonomik anlamda sıkıntıları da beraberinde getirmiştir.

https://setav.org/assets/uploads/2018/08/208_I%CC%87ranYapt%C4%B1r%C4%B1mlar%C4%B1.pdf
(Erişim Tarihi: 17.06.2020).

⁴¹³ Kocatepe, A.g.e.

⁴¹⁴ Seyyed Hossein Mousavian, Iran-Europe Relations: Challenges and Opportunities, Routledge, London and New York, 2008, s.154

⁴¹⁵ Council of the European Union Press Release 3157th Council Meeting, Foreign Affairs. Brussels, 7849/12. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_12_117, (Erişim Tarihi: 17.06.2020).

Her ne kadar ticari olarak iki partner gibi görünse de İran ile AB arasındaki ilişki tamamen ABD gözetiminde gelişme göstermiştir. AB, ABD'nin baskısı ile İran'a karşı yaptırımları sertleştirmiş ve İran'dan petrol ithal eden diğer ülkeleri de benzer adımlar atmaya davet ederek yaptırımların etkisini en yüksek dereceye çıkarmaya çalışmıştır.

İran ile AB arasındaki ilişkilerin başında enerji ilişkileri gelmektedir. Nitekim iki aktör arasında yıllar boyunca oluşan bir yatırım temelli ekonomik işbirliği modeli mevcuttur. İran, AB'ye ham petrol sağlarken, AB'de İran'a kritik bazı ürünler ve teknolojilerin transferi konusunda yardımcı olmaktadır.⁴¹⁶ Nitekim yaptırımlar öncesinde İran AB'nin en büyük enerji tedarikçilerinden biri iken 2012 yılında alınan sıkı yaptırım kararları ile birlikte bu ikili ilişki büyük bir darbe almıştır. Söz konusu yaptırım kararları ile birlikte yalnız İran değil, İran'da yatırımları bulunan AB menşeli şirketler de olumsuz etkilenmiştir. Yatırımları yarım kalmış ve ülkelere geri dönmek zorunda kalmışlardır. 2015 yılında imzalanan KOEP ile birlikte, AB ile İran arasındaki enerji ilişkileri yeniden canlanmış ve tüm ticari göstergelerde yukarı yönlü bir hareket oluşmuştur. Nitekim 2015 yılında AB'nin İran'dan yaptığı ithalat 1,2 milyar Euro civarındayken söz konusu miktar 2016 yılında yaklaşık 5,4 milyar Euro'ya, 2017 yılında ise 10 milyar Euro'ya ulaşmıştır.⁴¹⁷ 2018 yılında ABD yönetimi tarafından yaptırımların yeniden gündeme gelmesi ile birlikte AB ile İran arasındaki ticari ilişkiler etkilenmiş ve 2019 yılında AB'nin İran'dan yaptığı toplam ithalatı 1 milyar Euro'nun altına düşmüştür.⁴¹⁸ Görüldüğü üzere ilişkilerin normal olması halinde iki aktör arasında önemli bir ticaret potansiyeli bulunmaktadır. Ancak AB'nin ABD'den bağımsız bir İran politikası belirleyememesi söz konusu ilişkiyi doğrudan etkilemektedir.

AB için İran'ın bir diğer önemli yanı, Rusya'nın enerji tekelinden kurtulmak için alternatif bir ülke olmasıdır. AB uzun yıllardır hayata geçirmeye çalıştığı güney boru hatları ile Rusya'nın enerji tekeli olmasından kurtulmayı hedeflemekte ve enerji aldığı ülkeler portföyünü çeşitlendirmeye çalışmaktadır. Nitekim bu İran'ın talep güvenliği açısından da önemli bir yer tutmaktadır. İstikralı bir bölge olan AB'ye doğrudan uluslararası boru hatları ile enerji gönderebilmek, İran için de kritik bir adım olacaktır. Bu çerçevede Orta Asya ve Azerbaycan doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını amaçlayan TANAP'a

⁴¹⁶ Dilek Aydın, İran'ın Orta Doğu Politikasının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008, s. 8.

⁴¹⁷ European Commission, European Union, Trade with Iran, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_iran_en.pdf, (Erişim Tarihi: 17.08.2020).

⁴¹⁸ A.g.e.

belirli bir miktarda gaz sağlayarak İran'ın da projeye dahil olması hem portföy çeşitliliği açısından hem de İran'ın talep güvenliği açısından büyük önem taşımaktadır.⁴¹⁹ Uzun vadede iki aktör arasındaki ilişkiye baktığımızda enerji arz güvenliği açısından AB'nin İran gibi bir tedarikçiye ihtiyacı olduğunu söylemek mümkündür. AB içindeki sorunları ve fikir ayrılıklarını da göz önünde bulundurursak özellikle Almanya, Fransa ve İtalya gibi büyük devletlerin zaman içerisinde kendi arz güvenliklerine ilişkin çözümleri değerlendirebileceklerini görmekteyiz. Tüm bunların ötesinde İran'a karşı uygulanan yaptırımlar ve Batı'nın ABD ekseninde bir İran politikası belirlemesi orta ve uzun vadede İran enerji kaynaklarının Çin ve Hindistan gibi doğu ülkelerine akacağını göstermektedir.

4.2.3. Çin ile İlişkiler

Çin hiç şüphesiz son 20 yıla damgasını vuran ve dünyanın süper gücü olma yolunda emin adımlarla yürüyen bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Sahip olduğu ekonomi ve üretim gücü Çin'i aynı zamanda büyük bir enerji ithalatçısı haline getirmiştir. Bu kapsamda İran gibi önemli enerji kaynaklarına sahip bir ülke için de Çin kayda değer bir pazar olarak değerlendirilebilir. Tahran için en büyük petrol ithalatçısı olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin, ABD ve özellikle Batı dünyası tarafından uygulanan yaptırımlar ve kısıtlamalara riayet etmemesi ve İran ile yakın ilişkiler kurması iki ülke arasındaki ilişkilerin derin bir seviyeye ulaşmasını sağlamıştır.⁴²⁰ İran ve Çin arasındaki bu ikili enerji ve siyasi ilişki aslında kazan-kazan (win-win) olarak adlandırılabilir. Nitekim İran gibi yaptırımlardan etkilenen bir enerji ihracatçısı ülke için Çin önemli ve büyük bir pazar olarak değerlendirilebilir. Aynı şekilde Çin gibi üretim hacmi çok büyük ve buna paralel olarak enerji talebi yüksek bir ülke açısından da enerji zengini İran gibi bir ülke ile yakın ilişkiler kurmak karlı sonuçlar getirmektedir. İran ile Çin arasındaki enerji ilişkileri yaptırımlar döneminde etkilenmemiş, Çin İran'dan petrol ithal etmeye devam etmiştir.

Çin'in İran'dan yaptığı petrol ithalat rakamlarına baktığımızda 2011 yılından bu yana günlük ithalatın 400 bin varilin üstünde gerçekleştiği, dönem dönem bu miktarın günlük 700

⁴¹⁹ Gulmira Rzyeva, **Natural Gas in the Turkish Domestic Energy Market**, Oxford Institute for Energy Studies, 2014, s. 57-60.

⁴²⁰ Anjali Singhvi, Edward Wong and Denise LuAug, Defying U.S. Sanctions, China and Others Take Oil From 12 Iranian Tankers, <https://www.nytimes.com/interactive/2019/08/03/world/middleeast/us-iran-sanctions-ships.html> (Erişim Tarihi: 17.08.2020).

bin varil seviyelerine ulaştığı görülmektedir.⁴²¹ Batı gibi Çin için de enerji arz güvenliğini sağlamak ve devam ettirmek büyük önem taşımaktadır. Enerji talebi artan her ülke gibi Çin'in de yüksek enerji talebini sürekli ve güvenli bir şekilde sürdürmek için ithalatçı ülkelerini çeşitlendirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Çin başta Suudi Arabistan, Rusya, Angola, Irak ve İran, olmak üzere birçok ülkeden petrol talebini karşılamaktadır. Çin'in petrol ithal ettiği ülkeler arasında İran %7'lik oran ile dördüncü sırada yer almaktadır. Söz konusu miktar Çin gibi büyük enerji ithalatçısı için pek yüksek sayılmasa da İran'ın toplam ihracatının %24'üne denk gelmektedir. Çin, ABD'nin 2018 yılında açıkladığı yeni yaptırım kararlarına uymayacağına ve önemli partnerlerinden bir olan İran'dan petrol ithalatına devam edeceğini açıklamıştır.⁴²² Öte yandan 2019 yılının son çeyreğinde ortaya çıkan Covid-19 salgını ve üretimin dünya çapında azalmasıyla birlikte Çin'in de enerji talebinde önemli bir düşüş olmuş ve genel olarak petrol ihtiyacı azalmıştır. İran ile Çin arasındaki ortak noktalardan biri her iki ülkenin farklı politik ve ekonomik seviyelerde Batı ve ABD karşıtlığına sahip olmalarıdır. Bu bağlamda iki ülke arasında ekonomik ve askeri anlamda çeşitli alanlarda iş birliğine gidildiği görülmektedir. İki ülke arasındaki ekonomik göstergeler çerçevesinde, ikili ilişkilerin yeni yaptırımlardan her ne kadar söylem bazından çok fazla etkilenmese de reel olarak etkilendiği, nitekim İran ve Çin arasındaki ticaret hacmi 2019 yılında 2018 yılına göre %34,3 azalarak 23,02 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir.⁴²³ Bu azalışın küresel ekonomik durgunluk ve uluslararası pazarların küçülmesi ile ilgisi olduğu kadar, söz konusu azalışta hiç şüphesiz ABD tarafında getirilen yaptırımların da nispeten etkisi vardır.

İran gibi büyük bir doğalgaz rezervine sahip ülke için, Çin gibi üretimde ve diğer sektörlerde yoğun ve yüksek düzeyde doğalgaz kullanan bir dev, kesinlikle büyük bir pazar olarak değerlendirilebilir. İran'ın klasik boru hatları ile bir şekilde Çin'e doğalgaz ulaştırması hem Çin hem de İran'ın enerji güvenliğine önemli katkılar sağlayacaktır. Nitekim Çin'in nispeten daha maliyetli bir tedarik türü olan LNG üzerinden Katar ile yoğun bir enerji ilişkisi kurduğu bilinmektedir. Çin, sahip olduğu potansiyel ile dünyadaki en büyük üçüncü LNG ithalatçısıdır. Dünyanın süper gücü olma yolunda hızla ilerleyen Çin'in söz

⁴²¹ China's crude oil imports surpassed 10 million barrels per day in 2019, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=43216>, (Erişim Tarihi: 17.08.2020).

⁴²² China's Iran oil imports to hit record on new production: sources, <https://www.reuters.com/article/us-china-iran-oil/chinas-iran-oil-imports-to-hit-record-on-new-production-sources-idUSKBN14P15W>(Erişim Tarihi: 07.07.2020).

⁴²³ 30% Drop in Iran-China Q1 Trade <https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/103063/30-drop-in-iran-china-q1-trade>, (Erişim Tarihi: 07.07.2020).

konusu LNG ihtiyacının da yaklaşık üçte birini Katar karşılamaktadır.⁴²⁴ Bu çerçevede İran'ın özellikle stratejik bir pazar olarak Çin'i domine etmesi için öncelikle güvenli, yüksek miktarda taşıma kapasitesine sahip ve teknolojik anlamda desteklenmiş uluslararası petrol ve doğalgaz boru hatları kurması gerekmektedir. Söz konusu boru hatları ile İran, yalnız Çin pazarına değil aynı zamanda hızla gelişmekte olan Hindistan'a da enerji tedarik edebilecektir. Bu alanda da karşısına en büyük rakip olarak Türkmenistan ve eski Sovyet coğrafyasından ülkeler çıkmaktadır. Ancak bu konuda Tahran'ın elinin daha güçlü olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Orta Asya enerji kaynakları üzerinde Rusya'nın her daim etkin olması, Pekin ve Moskova arasında oluşacak bir gerginlik ve fikir ayrılığından doğrudan etkilenecektir. Bu da Çin'in başta arz güvenliği olmak üzere enerji güvenliğini olumsuz etkileyecektir. Bu açıdan enerji alanında Çin'in doğrudan İran ile bir ilişki kurması Çin açısından da siyasi alanda manevra kabiliyeti kazanmasını sağlayacaktır. Öte yandan Çin açısından büyük bir ekonomik külfet olan LNG'nin enerji pastasındaki payını azaltmak için doğrudan gelen ve güvenli olan boru hatları stratejik bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda Çin ile İran arasındaki enerji ilişkisi gerek petrol gerekse de doğalgaz anlamında önemli bir ortaklık potansiyeli taşımaktadır.⁴²⁵ İran'dan Çin'e kadar uzanacak bir enerji koridorunun en önemli güvenlik riski, bölgesel anlamda Hindistan ve Pakistan arasındaki gerginlik olarak görülmektedir. Buna ek olarak yerel anlamda da özellikle İran'ın güneydoğusunda yer alan ve toplumsal sektörün konusu olan Beluçların da boru hatları için muhtemel bir tehdit olarak görülmesi mümkündür. Özellikle Beluçların silahlı kanadı olarak eylemler yapan Cundullah'ın Suudi Arabistan ve ABD gibi ülkeler ile çeşitli temasları olduğu düşünüldüğünde yerel anlamda da proje açısından güvenlik risklerinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

4.2.4. Rusya ile İlişkiler

İki devlet arasındaki ilişkilerin özellikle Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim İran'ın Devrim sonrası Irak ile girdiği savaşın uzun sürmesi ve aynı dönemde SSCB'nin ABD karşısında güç kaybetmesi ve sistemin çökmesi iki ülkeyi ABD karşıtlığı ve zayıflama üzerinden bir araya getirmiştir. Söz konusu ittifak ilişkisi 1990'lı yıllarda nükleer enerji konusunda da devam etmiş ve Moskova

⁴²⁴ EIA China Country Brief <https://www.eia.gov/international/overview/country/CHN>, (Erişim Tarihi: 07.09.2020).

⁴²⁵ Chinese President praises relations with Iran", Anadolu Ajansı, <http://aaenergyterminal.com/searchdetail.php?-newsid=7363094>, (Erişim Tarihi: 07.07.2020).

özellikle Tahran’a nükleer enerji reaktörü ve teknolojisi açısından teknolojik danışmanlık desteği vermiştir.⁴²⁶ Nitekim Şah döneminde başlayan ve İran İslam Devrimi ile birlikte akamete uğrayan İran’ın nükleer programı Rusya’nın desteği ile yeniden başlamıştır.⁴²⁷ Çok sağlam temeller üzerine inşa edilmiş olan İran-Rusya ilişkilerinin dış politika anlamında genel olarak her dönemde aynı denklem içerisinde yer aldığı ve iki ülkenin uluslararası arenada birçok konuda aynı safta bulunduğu görülmektedir. Söz konusu müttefiklik ilişkisi bağlamında iki ülke arasında farklı boyutlarda iş birliği alanlarının geliştiği ve özellikle ABD yaptırımlarının iki ülke ilişkilerini çok fazla etkilemediği, bunun sonucunda Batı karşısında Rusya ve İran cephesi gibi bir bloğun oluştuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu iş birliğinin yanında Moskova ve Tahran arasında bazı çatışmalı ve anlaşmazlık alanları da bulunmaktadır. Özellikle enerji konusunda iki ülkenin de satıcı pozisyonunda olması ve talep güvenliğini önemsemeleri bazı rekabet alanlarını da beraberinde getirmiştir. Öte yandan 2011 yılında başlayan Arap Baharı ile birlikte iç savaşın 2020 yılına kadar süregeldiği Suriye konusunda da iki ülke arasında bazı alanların gri kaldığı ve anlaşmazlıkların yaşandığı görülmektedir.⁴²⁸

Moskova ve Tahran arasındaki ittifak ilişkisinin aslında ABD gibi ortak bir düşman algısından ortaya çıktığı, iki devlet arasında dil, din, tarih gibi ortak ve organik bir geçmişin olmadığı, bundan dolayı da söz konusu ittifakın ABD başta olmak üzere uluslararası toplumun uyguladığı yaptırımların tamamen ortadan kalkması ve İran’ın uluslararası sisteme entegre olması ile birlikte daha kırılgan bir hale dönüşeceği ve zayıflayacağı düşünülmektedir. 2015 sonrası dönemde İran ve Rusya arasındaki İttifakın devam ettiği ve özellikle savunma sanayi, teknoloji ve enerji gibi stratejik alanlarda iş birliğine dayandığı görülmektedir. Çin pazarına her iki ülkenin de daha fazla entegre olmaya çalışması ve burayı bir rekabet alanı olarak görmesi ileride bir görüş ayrılığını ve gerilimi ortaya çıkarması muhtemeldir. Ancak genel olarak iki yönetim arasında koordineli olarak işleyen bir petrol ve doğalgaz sistemi olması ve oturmuş bu sistemin Rusya’nın pazar payına zarar vermemesi Tahran yönetimi ile Moskova’nın çıkarlar açısından çatışmasının önüne geçmiştir. Buna ek olarak İran’ın, uluslararası alanda ortaya çıkan ihtilaflarda Çin ve Rusya ile ortak hareket

⁴²⁶ Öztürk, O. Metin, Sarıkaya, Yalçın, Kaosa Doğru İran, (Ed.) içinde Purtaş Fırat, İran Dış Politikasının Değişmeyen Yapısı ve Rusya-İran Ortaklığının Niteliği, Fark Yayınları, Ankara, 2006, s.320-321.

⁴²⁷ Alperen Ümit, “Çin’in İran Nükleer Politikası: Ulusal Çıkar ve “Sorumlu Büyük Güç” Arasında Denge”, İran Çalışmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 11-35.

⁴²⁸ Eyüp Ersoy, “İran ve Suriye İç Savaşı: Koalisyon Siyaseti ve Artan Maliyetleri”, Ortadoğu Analiz, No. 72, http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/2016113_12eyupersoy.pdf, (Erişim Tarihi: 07.09.2020).

etmesi ve dış politikasını bu çerçevede belirlemesi bahse konu ülkeler arasında bir uyumun oluşmasına neden olmuştur.

Rusya'nın özellikle İran'a sağlayacağı petrol ve doğalgaz sondaj teknolojisi, rafineri ve boru hatlarına ilişkin materyaller, madencilik ve ulaşım gibi farklı sektörlere ilişkin danışmanlık ve teknik destekler, iki ülke arasındaki ilişkileri dengeli ve belirli bir seviyede tutmanın parametreleri olarak öne çıkmaktadır. Moskova ile Tahran arasındaki olası rekabet alanlarına baktığımızda yakın gelecekte karşımıza arz güvenliğini önceleyen ve kaynak ülke portföyünü çeşitlendirmek isteyen Avrupa bölgesi olarak çıkmaktadır. Ancak mevcut durumda bu riskin çok yüksek olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Özellikle yaptırımlar konusunda ABD ile ortak bir politika takip eden AB'nin, İran'dan petrol ihracatını azaltması, Rusya'nın AB pazarındaki payını büyütmesinde önemli bir rol oynamıştır. Nitekim yakın gelecekte iki ülke arasındaki ilişkilerin AB üzerinden gerilmesi pek mümkün gözükmemektedir.⁴²⁹ Moskova ile Tahran arasındaki ikinci muhtemel rekabet alanı ise büyük bir pazar olan Çin'dir. İki ülke için de Çin'e daha fazla enerji satmak talep güvenliğini sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır. İran'dan Çin'e uzanacak uluslararası bir boru hattı, Tahran için olduğu kadar Pekin açısından da kritik öneme sahiptir. Ancak Moskova'nın bu kadar önemli bir alıcı ülkeyi İran'a kaptırmaya hiç niyeti yoktur. Bu bağlamda 2019 yılının son aylarında hizmete giren Sibirya'nın Gücü (Power of Siberia) doğalgaz boru hattı ile birlikte Çin pazarına büyük miktarda doğal gaz aktarmaya başlayan Rusya nispeten söz konusu coğrafyadaki üstünlüğünü de kanıtlamıştır.⁴³⁰ Buna karşın İran'ın özellikle LNG konusunda yatırım yapması ve bu alandaki kapasitesini geliştirmesi ile birlikte Rusya'ya karşı rekabet gücü kazanabileceği değerlendirilmektedir.

Genel olarak İran ile Rusya arasındaki ittifak ilişkisinin ABD karşıtlığı üzerinden geliştiği, birçok dış politika konusunda ve askeri alanlarda iki devletin ortak hareket ettiği, ancak uzun dönemde özellikle enerji rekabeti üzerinden Tahran ve Moskova arasında ilişkilerin etkilenebileceği ve talep güvenliği ekseninde muhtemel bir gerilimin yaşanabileceği düşünülmektedir.

⁴²⁹ Andrew E.Kramer, "An Embargo and a Boon", The New York Times, http://www.nytimes.com/2012/02/17/business/global/russian-oil-industry-set-to-capitalize-if-embargo-hits-iran.html?_r=0. (Erişim Tarihi: 07.12.2020).

⁴³⁰ China-Russia east-route natural gas pipeline in operation, http://www.xinhuanet.com/english/2019-12/02/c_138600270.htm, (Erişim Tarihi: 07.08.2020).

4.2.5. Türkiye ile İlişkiler

İran ile Türkiye arasındaki ilişkilerin çok eskilere dayandığı, köklü devlet geleneğine sahip iki komşu devletin tarih içerisinde farklı seviyelerde ilişkiler geliştirdiği bilinmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ve enerji tüketimi hızlı şekilde artan bir ülke için İran gibi bir komşusunun olması aslında avantaj olarak görülebilir. Türkiye özellikle elektrik üretiminde ve sanayisinde kullandığı petrol ve doğalgazdan dolayı dışa bağımlık oranı çok yüksek bir ülkedir. Ülke içerisindeki faaliyetlerde kullandığı petrolün %93'ünü, doğalgazın nispeten tamamını yurtdışından ithal etmektedir.⁴³¹ Bu bağlamda Türkiye'nin enerji ihtiyacını komşu ülkelerden gidermesi en optimal çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim yakın ilişkilere sahip Ankara ve Tahran arasındaki enerji ilişkileri de her dönem belirli bir seviyede devam etmektedir. Rakamlara baktığımızda Türkiye'nin en fazla petrol ithal ettiği ülkenin İran olduğunu görebiliriz. İki ülke arasında oluşacak bir iş birliği mekanizmasının söz konusu ilişkiyi daha da geliştireceği hiç şüphesiz bir gerçektir. Ancak Türkiye gibi arz güvenliği üzerinden bir enerji güvenliği inşa etmeye çalışan ülkeler için tedarikçi ülke portföyünü çeşitlendirmek en önemli parametrelerden biri haline gelmiştir. Özellikle ABD ve Batı yaptırımlarının sıklaştığı dönemde Türkiye, Irak gibi yeni bir tedarikçi ülkeye yönelmiş ve arz çeşitliliğini sağlamaya çalışmıştır. Öte yandan İran aynı zamanda Türkiye için doğalgaz açısından da en büyük tedarikçilerden biridir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Ankara için Tahran vazgeçilmez bir aktör haline gelmektedir. Nitekim yaptırımlar süresince de Türkiye ile İran arasındaki enerji ilişkisi devam etmiş ve iki ülke farklı ödeme şekilleri üzerinden ticaret yapmayı sürdürmüştür. İran'dan yıllık olarak Türkiye'nin aldığı doğalgaz miktarı yaklaşık 10 milyar m³ civarındadır. Ancak İran'ın eski teknolojisi ve iç talebin yüksekliğinden dolayı iki ülke arasındaki gaz akışı her yıl bazı tartışmalara neden olmaktadır. Hatta söz konusu durum Türkiye tarafından tahkime taşınmıştır.⁴³²

Bölgede iki komşu ülke olan İran ile Türkiye arasındaki enerji ilişkilerinin 2018 yılından itibaren alınan yeni yaptırım kararlarından da etkilendiği aşikardır. Söz konusu durumun ortaya çıkaracağı en önemli sonuçlar İran için ekonomik anlamda olurken, Türkiye için enerji tedarikinde olacaktır. Son yaptırım kararından sonra her ne kadar Türkiye söylem olarak İran ile ticari ilişkilerini sürdüreceğini ve yaptırımlara tam olarak riayet etmeyeceğini

⁴³¹ Yunus Furuncu, Büşra Zeynep Özdemir, "AB Enerji Güvenliği Perspektifinden Türkiye-Almanya Enerji İlişkileri", SETA Analiz, Sayı: 257, Eylül 2018.

⁴³² Çelikkale Mitat, "Enerji Alanında Rekabet Yeniden Hareketleniyor: Türkiye Merkezli Gelişmelere Genel Bir Bakış", Ortadoğu Analiz, Mayıs 2012 - Cilt: 4 - Sayı: 41, s. 8-20.

ifade etse de, Türkiye'nin petrol alımında en önemli aktörlerinden biri olan TÜPRAŞ İran'dan petrol alımını azaltmıştır. Her ne kadar yaptırım kararları Tahran ile Ankara arasındaki enerji ilişkilerini etkilese de Türkiye petrol ithal etmeye devam etmiş ve günlük ortalama en az 100 bin varilin üzerinde bir miktarda petrol alımını sürdürmüştür. Ankara için İran'ın jeopolitik konumunun sağladığı avantajlar ve enerjiye kolay bir şekilde ulaşabilmesi söz konusu ilişkinin gelişmesinde ve sürdürülmesinde etkili olmuştur. Son dönemde iki ülke arasındaki enerji ilişkilerinin TANAP ve Türk Akımı gibi büyük projelerin devreye girmesi ile birlikte farklı bir boyuta geçtiğini söylemek mümkündür. Türkiye'nin transit ülke olduğu bu büyük projelerde İran gibi enerji zengini bir ülkenin de kaynak ülke olması projelerin güvenliği ve devamlılığı açısından hayati bir öneme sahiptir.

İran ile Türkiye arasındaki ilişki bölgesel anlamda siyasi ve askeri alanları da etkilemektedir. İki ülkenin bölgesel güç olma iddiası, Irak ve Suriye gibi çatışmalı alanlarda bir rekabete dönüşmüş ve bu bölgelerde bir gri alanın oluşmasına neden olmuştur. Türkiye ve İran arasındaki ilişkiler ekonomi, enerji ve benzeri diğer alanlarda iş birliği şeklinde gelişirken, askeri ve dış politika gibi alanlarda dönem dönem vekâlet unsurlar üzerinden çatışmaya varan bir seyir izlemektedir. Özellikle Suriye'deki iç savaşta farklı tarafları destekleyen iki ülkenin, genel olarak ise Suriye'nin toprak bütünlüğünü savundukları görülmektedir.⁴³³ Ancak iki ülkenin Esad rejiminin devamı konusunda anlayamadığı ve farklı cephelerde yer aldığı görülmektedir.

İran'ın en yoğun ticari ilişkilere sahip olduğu ülke olan Türkiye ile yakın gelecekte özellikle enerji üzerinden yüksek düzeyli bir iş birliğine gidebileceği ve yaptırımların tamamen kaldırıldığı bir ortamda ise uluslararası boru hatları ile iki ülkenin enerji alanında önemli aktörler haline dönüşebileceği değerlendirilmektedir. Öte yandan iki devlet arasında güvenlik alanına ilişkin yürütülen çalışmalar özellikle PKK terör örgütü konusunda ortaklaşmakta ve iki devletin güvenlik kuvvetleri tarafından ortak operasyonlar düzenlenmektedir.⁴³⁴ Buna karşın İran Türkiye'nin sınırlarına yaptığı güvenlik duvarlarından büyük rahatsızlık duymakta ve bu durumu her mecrada sorun haline dönüştürmektedir. İki devletin her ne kadar çatışan bölgesel çıkarları olsa da, yakın

⁴³³ Özçelik Necdet, Acun Can, "Terörle Mücadelede Yeni Safha Zeytin Dalı Harekâtı", SETA Yayınları 105, I. Baskı, 2018, İstanbul, s. 48-49.

⁴³⁴ Türkiye ve İran'dan Teröre Karşı Ortak Operasyon Kararı, <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-ve-irandan-terore-karsi-ortak-operasyon-karari/5575520.html>, (Erişim Tarihi: 07.08.2020).

gelecekte özellikle ekonomi ve enerji alanında iş birliğine ve ortak hareket etmeye ihtiyaç duymaktadır.

4.2.6. Diğer Bölge Ülkeleri ile İlişkiler

İran'ın bölgesel ve küresel büyük devletlerin dışında en fazla ilişki içinde olduğu ülkeler hiç şüphesiz Basra Körfezi'nde yer alan Kuveyt, Katar, Bahreyn, BAE ve Suudi Arabistan'dır. Buna ek olarak İran'ın komşuları olan ve Şii nüfusun yoğun olarak yaşadığı Irak ve Afganistan'da Tahran'ın yakından takip ettiği ve ilişkiler geliştirdiği ülkelerdir. Özellikle körfezdeki küçük devletler üzerinden Suudi Arabistan ile bir çekişme içinde olan Tahran yönetimi aynı zamanda körfez ülkeleri üzerinde rejim ihracı politikasını da bir nevi sürdürmektedir.

Bölgesel anlamda baktığımızda İran'ın körfez ülkeleri ile geliştirdiği ilişki ve rekabetin daha çok enerji üzerinden olduğu görülmektedir. Katar ile aynı sahalardan gaz çıkaran İran'ın, bu ülke ile daha dengeli bir ilişki yürüttüğü söylenebilir. Katar'ın özellikle LNG üzerinden bir sistem kurması ve dünya doğalgaz ticaretinde söz sahibi haline gelmesi İran'ı da LNG dönüşüm sistemleri kurmaya ve doğalgaz ticaretinde bu alana yönelmeye itmiştir. Körfez ülkeleri içerisinde İran için Bahreyn ayrı bir öneme sahiptir. Nüfusunun çoğunluğu Şii olan Bahreyn'de, Arap Baharı ile birlikte başlayan halk hareketlerine İran ve Suudi Arabistan doğrudan müdahil olmuş ve bu ülkeyi bir rekabet alanına çevirmiştir. Genel olarak körfez bölgesinde İran için en büyük bölgesel rekabet hiç şüphesiz Suudi Arabistan ile karşı karşıya gelmesidir. İki ülke gerek enerji gerekse de ideolojik anlamda bölgede bir rekabet içindendirler.⁴³⁵ Suudi Arabistan'ın Körfez ülkeleri üzerindeki hamiliği ve politika belirlemesi İran'ı bu bölgede zor durumda bırakmakta ve siyasi manevra alanını daraltmaktadır. İran gibi zengin petrol kaynaklarına sahip bir ülke olan Suudi Arabistan'ın kendi zararına olmasına rağmen petrol üretim miktarlarını azaltmaması ve günlük 10 milyon varilin üzerinde üretime devam etmesi İran'ın ekonomisine büyük darbe vurmaktadır.⁴³⁶ ABD'nin bölgesel müttefiki olan Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin İran karşıtı politikalar belirlemesinde etkili unsurlardan biri de İran'ın Şiilik eksenli politikalarını kendileri için bir güvenlik tehdidi olarak değerlendirmeleridir. Nitekim 2015 yılında

⁴³⁵ Kocatepe, A.g.e.

⁴³⁶ Iran to Saudi: OPEC deal does not give the right to pump oil above target, <https://www.reuters.com/article/us-oil-opec-iran/iran-to-saudi-arabia-opecs-decision-does-not-give-members-right-to-pump-oil-above-target-idUSKBN1K60X9>, (Erişim Tarihi: 07.08.2020).

imzalanan KOEP'den en fazla rahatsız olan ülkeler Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (KİK) üyeleri olmuştur. Söz konusu anlaşma ile birlikte İran'ın yaptırımlarının sona ereceği ve bölgesel anlamda İran'ın güçleneceği algısı başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleri için korkulu bir senaryo haline gelmiştir. İran için enerji güvenliğinin sağlaması kadar söz konusu ülkeler ile enerji alanında rekabet edebilir hale gelmesi de elzemdir. Buna ek olarak Katar, Umman ve Dubai Emirliği gibi ülkeler İran'ın nükleer anlaşmasına daha makul bir tutum ile yaklaşmış ve bahse konu anlaşmayı bölge güvenliği açısından değerlendirmişlerdir.⁴³⁷ 2018 yılı sonrası dönemde İran'a yönelik yaptırımların yeniden uygulanmaya başlanması ile birlikte başta Suudi Arabistan olmak üzere körfez ülkelerinin ABD ile silah anlaşmaları imzalamaya başladığı ve ilişkilerini artırdığı görülmüştür.⁴³⁸

11 Eylül 2001 sonrası dönemde İran'ın bölgede güç kazandığı ve siyasi anlamda etkili olduğu iki komşu ülke, Irak ve Afganistan'dır. Her iki ülkede de İran Şii kimliği üzerinden siyasi güç devşirmiş ve özellikle yönetim kademesinde söz sahibi olmuştur. Her ne kadar ironik olsa da ABD işgalinin Tahran yönetimi için faydalı olduğu, Irak'ta Nuri El Maliki iktidarında önemli bir rol üstlendiği, diğer taraftan da Afganistan'da Hazaralar üzerinden etkili olduğu görülmektedir. Ancak Irak yönetimi özellikle son yıllarda İran'ın ülke üzerindeki baskısından rahatsızlığını çeşitli şekillerde ortaya koymuştur. Bununla birlikte Irak yönetimi Tahran'ın Bağdat açısından sadece siyasi bir baskılayıcı değil, aynı zamanda petrol konusunda bir rakip olduğunu da idrak etmiştir.⁴³⁹ Bu yüzden son dönemde enerji politikalarını bu minvalde sürdürmektedir.

⁴³⁷ Erboğa Abdullah, "Bölgesel Dönüşüm Süreci ve Körfez Güvenliği", Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt:3, Sayı:1, 2016, s.19.

⁴³⁸ Defense Security Cooperation Agency, <http://www.dsca.mil/major-arms-sales>. (Erişim Tarihi: 07.08.2020).

⁴³⁹ Kandemir Ekber, Tuncer Can Ozan, A.g.e.

SONUÇ

İran'ın enerji politikalarını belirleyenler 2020 yılı itibarıyla son 30 yılın en zor günlerini geçirmektedir. Bu çerçevede yaptırımların giderek artan etkisi ve Covid-19 salgını İran'a yönelik petrol talebini olumsuz etkilemiş, buna bağlı olarak İran'daki petrol üretim miktarı minimum seviyelere gerilemiş ve ülkenin enerji politikalarının yeniden gözden geçirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. 2015 yılından sonra günlük petrol üretim miktarı 4 milyon varile kadar yükselen İran'ın, 2020 yılına gelindiğinde günlük petrol üretim miktarının 1,9 milyon varile kadar gerilediği görülmüştür. Bu durum İran yönetiminin gelirlerinin azalmasına neden olmuş, Tahran yönetiminin ekonomik destek arayışına girmesine yol açmıştır. Nitekim İran yönetimi bu süreçte Uluslararası Para Fonu'ndan (IMF) yaklaşık 5 milyar dolar kredi talebinde bulunmak zorunda kalmıştır.⁴⁴⁰ Enerji gelirlerindeki bu istikrarsızlığın devam etmesi sonucunda ülkedeki sosyo-ekonomik ve siyasi problemlerin daha da artacağı ve toplumsal gerginliklere neden olabileceği değerlendirilmektedir. Bu bağlamda İran'ın talep kaynaklı enerji problemlerinin zaman içerisinde güvenlik/sosyal eksenli sorunlara dönüştüğü ve çalışmamızın ortaya koyduğu tezi desteklediği görülmektedir. İran'ın enerji güvenliğinin birçok farklı boyutu olması da çalışmamızın odaklandığı bir başka nokta olmuştur.

İran'ın enerji güvenliğinin talep boyutunu, Kopenhag Okulu yaklaşımının sektörel analizi çerçevesinde ele almaya gayret ettiğimiz bu çalışmamızda, hipotezlerimizi *“Kopenhag Okulu'nun sektörel analizini kullanarak, İran'ın enerji güvenliğinin analiz edilmesi”* ve *“enerji güvenliği kavramının yeniden tanımlanması”* oluşturmuştur. Çalışmanın temel amacı, bu hipotezler bağlamında literatüre yeni bir katkı sağlamak olmuştur. Çalışmamızda amaçlanan, enerji güvenliği kavramını içinde bulundurduğu alt kavramlar üzerinden yeniden tanımlayarak, çalışılmamış bir coğrafyada (İran), var olan bir teori (Kopenhag Okulu) çerçevesinde ele almak olmuştur.

Tezimizin araştırma yöntemini tanımlarken, karma bir yol izlediğimizi söylemek yerinde olacaktır. Ağırlıklı olarak literatür taraması ve nitel araştırma metodolojisi üzerinden hareket etmiş olsak da çalışmamızda yer yer BP ve OPEC gibi uluslararası kuruluşların verilerinden nicel analizler de yapılmaya çalışılmıştır.⁴⁴¹ Çalışmamızda neden Kopenhag

⁴⁴⁰ İran Resmi Haber Ajansı İRNA -www.irna.ir/news/84212862/ (Erişim Tarihi: 07.02.2021).

⁴⁴¹ BP 2019 Report, OPEC 2019 April Report, OPEC 2019 Annual Report,

Okulu yaklaşımını kullandığımız sorusunu ise “en uygun teori olduğu için” cevabıyla açıklayabiliriz. Detaylandırılacak olursak Kopenhag Okulu yaklaşımı her ne kadar Avrupa coğrafyası için geliştirilmiş ve ortaya koyulmuş olsa da teorisyenlerin yaklaşımı, dinamik ve değişime açık olarak kurgulamış olmaları farklı vaka ve coğrafyalarda uygulanmasını mümkün kılmıştır.⁴⁴² Bundan dolayı araştırmacı için Kopenhag Okulu yaklaşımının ortaya koyduğu teorileri kullanmak ve farklı coğrafyalarda modellemeler yapmak, hatta teori üzerinde dahi değişiklik yapabilmek mümkündür. Örneğin bölgesel güvenlik kompleksi için Buzan ve Wæver tarafından belirlenen bölgesel kompleksler zaman içerisinde ve ortaya çıkan yeni gelişmeler çerçevesinde değişiklikler gösterebilir.⁴⁴³ Bu da bize yaklaşımın ne kadar dinamik ve güncel olabildiğini göstermektedir. Bu özelliklerinden dolayı İran’ın enerji güvenliğini ele aldığımız tezimizde Kopenhag Okulu yaklaşımının bir diğer teorisi olan sektörel analiz üzerinden bir çalışma yapmak bize avantaj sağlamıştır.

Literatürde “enerji güvenliği” kavramı genel olarak dünyadaki kullanım ve ihtiyaçlardan dolayı “arz güvenliği” kavramının yerine kullanılmış ve arz güvenliği ile aynı anlamda kabul edilmiştir. Ancak zaman içerisinde ortaya çıkan gelişmeler ve keşfedilen yeni enerji türleri “enerji talebi” kavramının da “enerji arzı” kavramı kadar önemli olduğunu göstermektedir. Nitekim daha önce enerji güvenliği yalnız tüketici ülkeler için bir gündem maddesi iken, bu kavram artık Rusya, Suudi Arabistan, Katar ve İran gibi üretici ülkeler için de önemli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Bahse konu ülkelerin bütçesi için enerji ve özellikle petrol ve doğalgaz gelirleri çok önemli bir yer tutmaktadır. Bundan dolayı petrol ve doğalgaz gibi bazı ülkeler için önemli gelir kaynağı olan enerji materyallerinin tüketici ülkeler tarafından talep edilmesi, bu ülkelere güvenli ve hızlı bir şekilde ulaştırılması ve devamlılığı da enerji güvenliğinin “*talep güvenliği*” boyutunu oluşturmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde son yıllarda düşen petrol fiyatları ve ortaya çıkan yeni türev kaynaklar enerji satan ülkelerin rekabet gücünü artırmasını ve yeni pazarlar bulmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu ülkelerden biri de çalışmamızın ana aktörü olan İran’dır. İran sahip olduğu kanıtlanmış doğalgaz kaynakları ile dünyada ikinci en büyük rezerve sahip iken, sahip olduğu petrol ile de dünyanın en büyük dördüncü petrol rezervine sahip ülkedir.⁴⁴⁴ Bu rezervler açısından değerlendirildiğinde İran için de diğer enerji ihraç eden ülkeler gibi enerjinin talep güvenliği, kritik bir önem taşımaktadır. İran’ın coğrafi olarak jeopolitik bir

⁴⁴² Buzan, Wæver, Regions and Powers, s.463.

⁴⁴³ Buzan, Wæver, Regions and Powers, s. 2-18.

⁴⁴⁴ 2019 BP Report, s.20-32.

konumda bulunması, özellikle doğu-batı güzergâhında özel bir konuma sahip olması siyasi ve ekonomik açıdan aktör ülkemizin önemini ortaya koymaktadır. Buna ek olarak sahip olduğu enerji kaynakları İran'ın küresel siyaset açısından önemini bir kat daha artırmaktadır. Bütün bunlar bağlamında enerjinin talep güvenliği, Tahran yönetimi açısından ivedi olarak sağlanması gereken bir hedef olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak İran'ın diğer bir enerji kaynağı olan nükleer enerji konusundaki faaliyetlerinden dolayı karşı karşıya kaldığı yaptırımlar ve uluslararası toplumun dışında bırakılması, talep güvenliği hedefini sağlamayı zorlaştırmaktadır. Bu açıdan gelecekte İran'ın talep güvenliğini sağlayacak boru hatlarını inşa etmesi ve uluslararası topluma entegre olması, İran'ı dünyada önemli bir enerji ülkesi ve gücü haline getirecektir.

Çalışmamızın ilk bölümünü ve altyapısını oluşturan teorik kısımda Kopenhag Okulunun sektörel güvenlik analizini kullanmamızın en önemli nedeni, yaklaşımın beş farklı boyut üzerinden güvenliği analiz etmiş olmasıdır.⁴⁴⁵ Yaklaşımın diğer iki teorisi olan güvenlikleştirme ve bölgesel güvenlik kompleksi ise temel teorik yaklaşım olarak değil de analizimizi desteklemek için kullanılmıştır. Enerji güvenliğine ilişkin bir analiz için en uygun teorik yaklaşımın sektörel analiz olduğunu düşünmekteyiz. Sektörel analizde yer alan ve güvenliği farklı boyutlar üzerinden açıklayan askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel sektörlerin enerji alanını analiz etmeye daha uygun olduğu söylenebilir. Nitekim mevcut gelişmeler ve ortaya çıkan yeni tehditler Kopenhag Okulu'nun güvenliği yeniden yorumlamasının haklılığını ortaya koymuştur. Sektörel analiz *güvenlikleştirme* kavramını temele alan ve farklı sektörler üzerinden güvenliği ölçümleyen bir modellemedir. Bu kapsamda İran'ın enerji güvenliğini beş farklı sektörde analiz ettiğimizde karşımıza farklı güvenlik boyutları çıkmaktadır. Sektörel analizde bölgelere göre farklı sektörlerin öne çıktığını görebiliriz. Örneğin Avrupa ve Amerika gibi coğrafyalarda daha çok ekonomik, toplumsal ve çevresel güvenlik boyutları öne çıkarken Ortadoğu ve Asya gibi bölgelerde daha çok askeri ve siyasi sektörler öne çıkmaktadır.⁴⁴⁶ Sektörler üzerinden bir analiz yaptığımızda özellikle güvenlik risklerinin/tehditlerinin yoğun olduğu ve istikrarsızlığın sürdüğü bölgelerde askeri ve siyasi güvenlik sektörlerinin öne çıktığı, gelişmiş ve daha az sorunlu bölgelerde ise daha çok ekonomik, toplumsal ve çevresel boyutların başta geldiği görülmektedir. Ancak İran gibi köklü devlet kurumlarına ve derin tarihe sahip bir devletin,

⁴⁴⁵ Buzan, *Security: A New Framework for Analysis*, s. 2-18.

⁴⁴⁶ Matt McDonald, "Securitization and the Construction of Security", *European Journal of International Relations*, 2008, Cilt: 14, Sayı: 4, s. 566-579.

enerji güvenliğini ve politikalarını yalnız ekonomik güvenlik ya da siyasi güvenlik üzerinden analiz etmek eksik olacağından, analizinin bütüncül ve eksiksiz olması için beş boyutlu bir analiz yapılmıştır. Dünyanın en büyük enerji rezervlerine sahip ülkelerinden biri olan İran'ın enerji güvenliğine ilişkin politikalarını analiz ederken yönetim yapısını da göz önünde bulundurmak gerekir. Nitekim Devrim Muhafızları Ordusu gibi bir aktörün yönetimdeki etkisi ve iktidar gücü İran'ın enerji politikalarındaki askeri boyutun da ağırlığını artırmaktadır.

İran her zaman için köklü tarihi ve devlet geleneği ile bölgesinde önemli bir devlet olmuştur. Çalışmamızın ikinci bölümünde İran'ın tarih içerisinde geçirdiği evrelere yer vermeye çalıştık. İran'ın bugününü anlamak için tarih içerisinde hangi gelişmeler ve meydan okumalarla karşı karşıya kaldığı büyük önem taşımaktadır. Nitekim İran'ın sosyal yapısı, kurumları ve din anlayışı tarih içerisinde şekillenmiş ve belirli bir yapıya kavuşmuştur. 1900'lü yıllarla birlikte İran coğrafyasında petrolün bulunması ve yabancı devletlerin bölgeye müdahil olması İran'ın enerji serüveninin de başlamasına neden olmuştur. 1950'li yıllar petrolün millileştirilmesi hareketleri ile geçse de daha sonraki yıllarda Ak Devrim gibi birçok farklı gelişmenin de fitili ateşlemiştir. Bu çerçevede Musaddık'ın petrolün millileştirilmesi ile başlattığı süreç Şah'ın ülkeyi terk etmesi ve yönetimin yıkılmasına kadar gitmiş ve 1979 devrimi yapılmıştır.⁴⁴⁷ Özellikle 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte oraya çıkan modern İran'ın yeni devlet anlayışı ve yönetimi, Şah yönetiminin aksine farklı bir dış politika takip etmiş ve devrimi ihraç politikası üzerinde bir siyaset izlemiştir.⁴⁴⁸ 1980'li yıllarla birlikte ortaya çıkan petrol krizleri ve petrol fiyatlarının artması da İran'ın yeni yönetimi için enerji politikalarının önemini ortaya koymuştur. Devrimi gerçekleştiren kadrolar tarafından yönetilen ülke aynı zamanda Devrim Muhafızları ve Bonyadlar (Vakıflar) gibi kendi kurumlarını da meydana getirmiş ve bu kurumların etkin olduğu yeni bir ekonomi yönetimi de ortaya çıkmıştır. Bu süreç bazı yeni gelişmeleri de beraberinde getirmiş, İran'ın uluslararası toplumun dışına itilmesini ve yaptırımlar uygulanmasını sağlayan “nükleer” sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. ABD eski müttefiki İran'ı şer ekseni olarak tanımlamış, nükleer enerji geliştirme çabalarının silah yapmak amaçlı

⁴⁴⁷ Abisaab Rula Jurdi, **Converting Persia: Religion and Power in the Safavid Empire**. I.B. Tauris, Londra ve New York, 2004.

⁴⁴⁸ Yeğin Abdullah, Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası, SETA Rapor, Sayı: 31 Şubat 2014, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140214141046_devrimin-35.-yilinda-iran-dis-politikasi-pdf.pdf, (Erişim Tarihi: 16.12.2020).

olduğunu dile getirmiştir.⁴⁴⁹ Bu gelişmeler özellikle İran ekonomisi üzerinde olumsuz bir etki oluşturmuş ve zaman içerisinde kapalı bir ekonomiye dönüşmesine yol açmıştır. Uygulanan ambargo ve yaptırımlar İran'ın enerji sektörünü de yakından etkilemiş, teknolojik ve üretim açısından Tahran'ın yeterli seviyeye ulaşmasının önünde engel olmuştur. 2015 yılında ABD ve İran yönetimlerinin çabası ile kamuoyunda Nükleer Anlaşma olarak bilinen Kapsamlı Ortaklık Eylem Planı (KOEP) imzalanmış ve İran'a yönelik yaptırımlar kaldırılmıştır. Anlaşmanın imzalandığı 2015 yılından, Trump'ın Başkanlık görevine başladığı 2017 yılına kadar İran'ın enerji gelirleri artmış ve büyüme rakamları pozitif olarak gerçekleşmiştir. Trump yönetimi tarafından 2018 yılında yaptırımların yeniden hayata geçirilmesi ile birlikte İran ekonomisi ve enerji sektörü yeniden zor günler geçirmeye başlamış ve son olarak 2019 yılının sonunda ortaya çıkan Koronavirüs pandemisi ile bu olumsuz seyir daha da derinleşmiştir. 2020 yılının son ayında Trump'ın seçimi kaybetmesi ve yerine Demokrat Parti adayı Joe Biden'in seçilmesi İran için yeni bir umut olmuş ve yeniden nükleer anlaşmanın gündeme gelebileceği görülmüştür.⁴⁵⁰

Bir ülke için enerji güvenliği en basit şekilde var olan enerji kaynaklarının güvenliğini sağlamak ve gerekli enerjiyi ucuz, güvenli ve sürdürülebilir şekilde temin etmek olarak tanımlanabilir. Bu açıdan çalışmamızın üçüncü bölümünde, enerji güvenliği kavramının arz ve talep boyutu ile birlikte İran'ın mevcut enerji görünümünü ortaya koymaya çalıştık. Enerji güvenliği ve dünyadaki enerji politikaları enerjiye erişim, sürdürülebilirlik, enerjinin yeterli miktarda ve uygun fiyatta olması gibi parametreler etrafında şekillenmektedir.⁴⁵¹ Bu bağlamda özellikle ekonomisinde enerji tüketimi yüksek olan ve üretimde bunu girdi olarak kullanan ülkeler için enerji arzının orta ve uzun vadeli kesintiye uğraması en büyük risklerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ülkeler için arz güvenliği merkezli bir enerji güvenliği konseptinden bahsetmek mümkündür. Bununla birlikte aynı durumun tam tersi gelirlerinin büyük bir bölümü enerjiye dayanan ülkeler içinde geçerlidir. Enerji üretimini devam ettirerek iyi fiyat elde etmeyi ve güvenli bir şekilde satmayı başaran üretici ülkeler içinde talep güvenliği merkezli bir enerji güvenliğinden bahsedebiliriz. Bu bağlamda çalışmamızın da aktörü olan, petrol ve doğalgaz ülkesi İran için hiç şüphesiz talep güvenliğini sağlamak birincil hedeflerdendir. Uluslararası alanda enerji

⁴⁴⁹ Bush'un Şer Ekseni Açıklaması, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/print/20020129-11.html>, (Erişim Tarihi: 12.09.2020).

⁴⁵⁰ Joe Biden'in İran politikası ne olacak?, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54987427>, (Erişim Tarihi: 12.09.2020).

⁴⁵¹ Özata, s.110-113

politikaları oluşturulurken yalnız ekonomik kaygıların göz önünde bulundurulmadığı aynı zamanda siyasi değişkenlerin de etkili olduğu görülmektedir. Nitekim bölgesel bir rekabet içinde olan Suudi Arabistan ile İran arasındaki ilişkilerde bunu açıkça görmek mümkündür. Bu bağlamda Suudi Arabistan, İran ile arasındaki siyasi çekişmeden dolayı birçok defa petrol üretimini artırma yoluna gitmiş ve kendisi için de maddi anlamda olumsuz sonuçları olsa da dünya çapında petrol varil fiyatlarını aşağıya çekmiştir.⁴⁵²

İran sahip olduğu enerji kaynakları açısından bir petrol ve doğalgaz devleti olarak tanımlanabilir. Bunun yanı sıra her ne kadar uluslararası toplum tarafından tepkilere sebep olsa da İran farklı ülkelerden aldığı teknolojik destek ve ham madde desteği ile nükleer enerji konusunda da çalışmalar yürütmektedir. Dünyada kanıtlanmış petrol rezervleri açısından 4. sırada yer alana İran'ın payı %9'dur. İran, sırasıyla Venezuela, Suudi Arabistan ve Kanada'dan sonra dördüncü büyük petrol rezervine sahip ülke olarak 155,6 milyar varil (bbl) petrol rezervine sahiptir.⁴⁵³ Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) kurucu üyelerinden olan İran, Suudi Arabistan ve Irak'tan sonra günlük miktar anlamında en fazla üretim yapan üçüncü üye ülke durumundadır. İran'ın günlük yaklaşık 6,5 ile 7 milyon varil üretim kapasitesine sahip olduğu ancak yaptırımların sıkılaştığı dönemlerde üretim kısıtlamasına gittiği görülmektedir.

Öte yandan İran sahip olduğu petrol rezervlerinin yanı sıra çok zengin doğalgaz rezervlerine de sahiptir. İran'ın rezervlerine doğalgaz açısından bakıldığında dünyada Rusya'nın ardından en büyük ikinci doğalgaz rezervine sahip olduğu görülmektedir.⁴⁵⁴ Son yıllarda doğalgaz üretimini artıran İran, 2017 yılında dünya enerji üretimi sıralamasında 6. sıraya kadar yükselmiş durumdadır.⁴⁵⁵ İran, OPEC ülkelerinin toplam doğalgaz rezervinin de yaklaşık üçte birine sahiptir. Üretim açısından baktığımızda ise Tahran'ın, Rusya ve ABD'den sonra dünyada en büyük üçüncü doğalgaz üreticisi olduğu görülmektedir. 2018 verilerine göre İran'ın 239,5 milyar metreküp doğal gaz üretimi ile dünya gaz üretimindeki payı %6,2 olarak gerçekleşmiştir.⁴⁵⁶ Görüldüğü üzere İran sahip olduğu enerji kaynakları

⁴⁵² Amirahmadi, H. (t.y.). Iran's Regional Oil Policy: The OPEC Factor. <http://amirahmadi.com/en/wp-content/uploads/2015/10/Irans-Regional-Oil-Policy-OPEC-Factor.pdf>, s. 41. (Erişim Tarihi: 12.09.2020).

⁴⁵³ BP Report 2019, s. 14.

⁴⁵⁴ BP Report 2019, s. 30.

⁴⁵⁵ Total energy production 2018, <https://www.eia.gov/international/rankings/country/IRN?pa=12&u=0&f=A&v=none&y=01%2F01%2F2017> (Erişim Tarihi: 16.12.2020).

⁴⁵⁶ Bayraç Hüseyin Naci, Uluslararası Doğalgaz Piyasasının Ekonomik Yapısı ve Uygulanan Politikalar, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi Aralık 2018, C. 13, s. 13-36.

açısından, bir enerji ülkesi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda çalışmamızın da yanıt vermeye çalıştığı sorulardan biri olan talep güvenliğinin, enerji güvenliği içerisindeki yerinin ve öneminin özellikle enerji zengini ülkeler açısından ne kadar önemli olduğunu görebiliriz. İran enerji güvenliğini öncelikle talep güvenliğini sağlamak ile tesis edebilir. Bununla birlikte Tahran teknolojik geri kalmışlığı ve eksikliği gidererek petrol ve doğalgaz üretiminde artışa gidebilirse dünya enerji piyasasında önemli bir aktör haline gelebilir.

İran'ın enerji güvenliğini analiz ederken farklı boyutlar üzerinden bir analiz yapılmasının bize kapsamlı bir bakış açısı oluşturacağı muhakkaktır. Bu bağlamda çalışmamızın son bölümünde İran'ın enerji güvenliğini Kopenhag Okulu'nun sektörel analizi üzerinden boyutlandırmaya çalıştık. Bununla birlikte son bölümde İran'ın enerji güvenliğinin dış politikasına etkilerini bölgesel ve küresel aktörler üzerinden ele aldık. Literatürde daha önce farklı coğrafi bölgeler ve konular üzerine Kopenhag Okulu yaklaşımı analizi ve teorileri kullanılmış olsa da İran'ın enerji güvenliği üzerine bu teori bağlamında herhangi bir analiz yapılmamıştır. Bu bağlamda Kopenhag Okulu'nun sektörel yaklaşımı üzerinde yaptığımız analiz literatüre yeni bir katkı olarak değerlendirilebilir. Nitekim alandaki enerji güvenliği çalışmaları genellikle ekonomi politik çerçevede yapılmış olup, daha önce yapılmış çalışmalarda toplumsal ve çevresel boyutları göz ardı edilmiştir. Bu kapsamda askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel sektörler üzerinden ele aldığımız İran'ın enerji güvenliğinin bölgesel ve küresel anlamda etkileri olduğu ortaya çıkmıştır. Kopenhag Okulu temsilcilerine göre “sektör” küresel sistemde var olanın incelenmesi esnasında kullanılan bir lense benzetilmektedir. Söz konusu sektörler sayesinde, gözlemci/araştırmacı bütün sisteme ve her seviyeye, seçtiği bir lensle bakıp boyutlarını belirleyebilmekte, bölümler arasındaki ilişkileri ve etkileşimi ortaya koyabilmektedir.⁴⁵⁷ Bu çerçevede biz de bu analizimizde beş farklı lens üzerinden İran'ın enerji güvenliğini tahlil etmeye çalıştık.

Çalışmamızın sonucunda İran'ın enerji güvenliğinin sektörel analizini üç kademe üzerinden yapmak mümkündür. Birinci kademede siyasi ve ekonomik sektörler yer verilebilir. Birinci kademdeki sektörler enerji güvenliğini en fazla etkileyen sektörler olarak değerlendirilebilir. Nitekim nükleer çalışmaların ortaya çıkardığı yaptırımlar ve ambargolar öncelikli olarak İran'ın enerji sektörünü etkilemiş ve uluslararası toplumdan dışlanmasına

⁴⁵⁷ Buzan Barry, The Logic of Anarchy, Columbia University Press, 1993, New York, ss.30-31.

neden olmuştur. Bunun sonucu olarak İran, küresel alanda siyasi bir kriz yaşamış ve siyasi sektör anlamında İran'ın enerji güvenliği olumsuz etkilenmiştir. Siyasi sektörün olumsuz etkileri en fazla ekonomik alanda ortaya çıkmış, İran gerek bölgesel gerekse de küresel anlamda iktisadi meydan okumalarla karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda İran'ın enerji talebi azalmış ve buna paralel olarak enerji üretimi de olması gereken seviyeye ulaşamamıştır. Ayrıca ekonomik sektörün etkileri ile İran'ın başta enerji alanı olmak üzere hemen hemen tüm alanları teknolojik gelişmelerin gerisinde kalmıştır.

İkinci kademedeki sektörleri askeri ve toplumsal sektörler olarak değerlendirebiliriz. Her ne kadar askeri sektör İran için en önemli sektör olarak görünse de doğrudan enerji güvenliği ile ilişkili olmadığı için ikinci kademedeki değerlendirilmiştir. Nitekim İran için askeri sektör, enerji güvenliğindeki istikrar olsun ya da olmasın fark etmeksizin her zaman için belirli bir ivme ile gelişmeye ve büyümeye devam etmiştir. Bu sebepten dolayı analizimizde askeri sektör ikincil önemde görülmüştür. İran'daki sosyal yapılar ve kurumlar İran'ın toplumsal sektör analizinin en önemli değişkenleri olmuştur. Enerji güvenliğinin bu toplumsal değişkenler üzerindeki etkisi dolaylı olarak daha çok bütçe kısıtlamaları, enflasyon ya da yardımların kesilmesi şeklinde olmuştur. Bundan dolayı İran'ın enerji güvenliğinin toplumsal boyutunu ikinci planda değerlendirebiliriz.

Beş sektör içerisinde, çevresel güvenlik sektörünü ise İran'ın enerji güvenliği analizinde üçüncü ve son kademedeki gösterebiliriz. Çevresel güvenlik sektörü yalnız İran için değil tüm dünyada genel olarak daha az dikkate alınan bir boyut olarak görülmektedir. Ancak enerji güvenliğinin analizinde çevresel güvenlik boyutunun daha fazla dikkate alınması gerekmekte, gün geçtikçe artan hava kirliliği ve çevre kirliliği boyutları açısından da büyük önem taşımaktadır. İran için her ne kadar bahse konu sektör şu an için daha az önem taşısa da ilerleyen yıllarda tüm dünyada olması gerektiği gibi çevresel güvenlik boyutu da birincil sektörler arasına girecektir. Her ne kadar İran'ın enerji güvenliğini analiz ederken beş boyut üzerinden önceliklendirme yapmış olsak da tüm sektörlerin önemli olduğunu ve çok boyutlu bir analiz ile bu güvenlik tanımlamasının anlam taşıyacağını unutmamız gerekmektedir.

İran'ın enerji güvenliğinin oluşturduğu etkilere baktığımızda ise gerek bölgesel gerekse küresel aktörler açısından farklı yansımaları olmuştur. ABD ve AB gibi aktörler daha çok İran'ın nükleer çalışmaları üzerinden bir karşıtlık politikası geliştirirken, Çin ve

Rusya ise daha yakın ve iş birliği çerçevesinde bir İran enerji politikası takip etmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda İran ile ABD ilişkileri iki müttefik ülkeden zaman içerisinde iki düşman ülkeye dönüşen bir seyir izlemiştir. Kopenhag Okulu açısından değerlendirdiğimizde ise sistemde “overlay”⁴⁵⁸ (dominant) olan ABD’nin bölgesel bir güç olan İran’ı merkeze alan bir politika izlediği ve özellikle overlay olma ihtimali olan Rusya ve Çin ekseninde bu politikasını şekillendirdiği görülmektedir.

AB ile İran arasındaki ilişkilerin daha çok ABD’nin tutumuna göre şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte enerji ilişkileri İran ile AB arasındaki öncelikli alanlardan birini oluşturmaktadır. İki aktör arasında yıllar boyunca oluşan ilişkilerde yatırım temelli ekonomik işbirliği modeli ortaya çıkmıştır. Ancak bu ticari ilişkiler nükleer yaptırımlardan dolayı çok fazla etkilenmiş ve minimum seviyelere inmiştir.⁴⁵⁹ İki aktörün birbirine olan karşılıklı bağımlılığından dolayı ilerleyen yıllarda İran’ın uluslararası topluma entegre olması ve yaptırımların kaldırılması ile birlikte en büyük ticari partnerinin AB olması muhtemeldir.⁴⁶⁰

Küresel anlamda süper güç olma yolunda olan Çin ile İran ilişkilerinin genel olarak olumlu bir seyir izlediğini ve yaptırımlardan çok fazla etkilenmediğini söyleyebiliriz. İran gibi zengin enerji rezervine sahip bir ülke için, üretimde ve diğer sektörlerde yoğun ve yüksek düzeyde enerjiye ihtiyacı olan Çin gibi bir dev kesinlikle büyük bir pazar olarak değerlendirilebilir. İran’ın klasik boru hatları ile bir şekilde Çin’e doğalgaz ulaştırması hem Çin hem de İran’ın enerji güvenliğine önemli katkılar sağlayacaktır. Ancak İran’ın hızlı bir şekilde yeni güzergâhlar ve teknolojiler kullanarak Çin’e petrol ve özellikle de doğalgaz ulaştırmasının enerji güvenliği açısından elzem olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede İran’ın özellikle stratejik bir pazar olarak Çin’i domine etmesi için öncelikle güvenli, yüksek miktarda taşıma kapasitesine sahip ve teknolojik anlamda desteklenmiş uluslararası petrol ve doğalgaz boru hatları kurması gerekmektedir.

⁴⁵⁸ Bulunduğu bölgeyi kaplayan ya da domine eden anlamına gelen bu kavram, Kopenhag Okulu tarafından yapılan tanımlama çerçevesinde bir nevi mevcut sistemdeki Süper Gücü ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bakınız: Buzan, Waever ve De Wilde, s.12-13, Regions and Powers, s.62-63.

⁴⁵⁹ İran, AB’ye ham petrol sağlarken AB’de İran’a kritik bazı ürünler ve teknolojilerin transferi konusunda yardımcı olmaktadır. Bu alanların başında otomotiv, sivil havacılık ve sağlık teknolojileri sektörleri gelmektedir.

⁴⁶⁰ European Commission, European Union, Trade with Iran, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_iran_en.pdf, (Erişim Tarihi: 17.08.2020).

Tahran'ın bir diğer küresel güç olan Rusya ile ilişkileri ise çok boyutlu bir nitelik taşımaktadır. Genel olarak İran ile Rusya arasındaki ittifak ilişkisinin iki ülkenin olumsuz ilişkilere sahip olduğu ABD karşıtlığı üzerinden geliştiği görülmektedir.⁴⁶¹ Birçok dış politika konusunda ve askeri alanlarda Tahran ve Moskova'nın ortak hareket ettiği, ancak uzun dönemde özellikle enerji rekabeti üzerinden İran ve Rusya arasındaki ilişkilerin etkilenebileceği ve talep güvenliği ekseninde muhtemel bir gerilimin yaşanabileceği düşünülmektedir.

İran'ın bölgesel güçler olan Türkiye ve Suudi Arabistan ile olan ilişkileri ise daha çok gerilim ve rekabet üzerinden gelişme göstermiştir. İran, özellikle Irak, Lübnan ve Suriye gibi coğrafyalarda mezhep üzerinden bir cephe inşa etmiş olsa da, ticari alanda komşusu olan Türkiye ile yakın ilişkiler geliştirmeye gayret göstermektedir. Bununla birlikte Ankara ve Tahran'ın enerji konusunda birbirine olan bağımlılığından dolayı da seviyeli bir komşuluk ilişkisi sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Öte yandan iki devlet için de önemli bir güvenlik sorunu olan PKK/PJAK terör örgütlerine karşı da ortak mücadele yürütülmektedir. Ancak İran, 2018-2020 yılları arasında Türkiye'nin güvenlik kaygıları ile inşa ettiği sınır duvarlarına karşı büyük bir tepki göstermiştir. Tahran'ın Riyad ile ilişkisi ise daha çok enerji rekabeti ve körfez ülkeleri üzerindeki çekişme çerçevesinde şekillenmektedir. İki ülkenin de OPEC üyesi olması ortak bir enerji politikası geliştirmelerine çok fazla katkı sağlamamakla birlikte, bahse konu örgütlenmeden ortak karar çıkmasının da önünde bir engel olarak görülmektedir. Yemen ve Bahreyn örnekleri üzerinden İran'ın Suudi Arabistan ile enerji dışındaki alanlarda da bir çekişme içinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bu ikili ilişkilerin dışında dünyada ortaya çıkan Koronavirüs salgınının da genel olarak enerji sektörüne olumsuz etkilerinin olduğu göz ardı edilmemelidir. Salgının başlamasının ardından petrol fiyatlarındaki dramatik düşüşler tüm enerji satan ülkeler gibi İran'ı da doğrudan etkilemiştir. Bu çerçevede tezimizin de önermelerinden biri olan enerjide talep güvenliğinin salgın ile birlikte bir kez daha ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak uluslararası toplumun ortaya koyduğu bir gereklilik olarak İran'ın enerji güvenliğini sağlaması için küresel sisteme entegre olması ve bahse konu yaptırımların ortadan kaldırılması öncelikli konulardan biridir. Bunun gerçekleşmesiyle birlikte İran talep güvenliğini sağlayacak adımları atabilecek ve küresel anlamda bir enerji devi olacaktır.

⁴⁶¹ 515. Yıldönümünde İran-Rusya İlişkiler, ANKASAM, <https://ankasam.org/515-yildonumunde-iran-rusya-iliskileri/>(Erişim Tarihi: 17.08.2020).

Çalışmamızın önermeleri açısından baktığımızda ise enerji güvenliğini tanımlarken talep güvenliğinin göz ardı edilmemesi gerektiği ve enerji zengini ülkelerin de talep oluşturma kaygılarının olduğu sonucuna varılmıştır. Buna ek olarak Kopenhag Okulu yaklaşımının sektörel analizi üzerinden farklı bir coğrafyada enerji güvenliği alanında yeni bir analiz yapılmış ve sonuçları ortaya konulmuştur.

KAYNAKLAR

- Abbas Bakhtiar, “Ahmedinejad’s Achilles Heel: The Iranian Economy”, Pavyand, [Http://Www.Payvand.Com/News/07/Jan/1295.Html#_Edn,
- ABD Yaptırımları ve Son Gelişmelerin İran Ekonomisine Etkileri, Orsam, Htpps://Orsam.Org.Tr/Tr/Abd-Yaptirimlari-Ve-Son-Gelismelerin-Iran-Ekonomisine-Etkileri/
- Abisaab Rula Jurdi, *Converting Persia: Religion And Power İn The Safavid Empire*, I.B. Tauris, Londra ve New York, 2004.
- Afad, 2014-2023 Kritik Altyapıların Korunması Yol Haritası Belgesi, Eylül 2014, Ss.14. Htpps://www.Afad.Gov.Tr/Dokuman/Tr/123-20141010111330-Kritikaltyapi-Son.Pdf
- Afghan Opium Crop Fulfills Iranian Expectations Htpps://www.Globalsecurity.Org/Wmd/Library/News/Iran/2002/39-281002.Htm
- Ahışhalı Murat Alp, “Kaya Gazı: Dünya Enerji Düzenine Etkileri ve Türkiye Potansiyeli”, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3, 2013, S.12-34.
- Ak Tarık, “Çevre ve Güvenlik İlişkisi Bağlamında Çevresel Güvenlik Kavramı”, Atılım Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 3 (1-2).
- Akdemir, İ. Oğuz, Kuşçu Veysel ve Çağlıyan Ayşe; *Küresel Enerji Dolaşımına Göre Türkiye’nin Konumu ve Enerji Diplomasisi*, Elazığ, 2004.
- Akgül Açıkmeşe Sinem, *Kopenhag Okulu ve Realist Güvenlik Çalışmalarında Aktör, Tehdit ve Politika: Avrupa Güvenliği Üzerine Bir Değerlendirme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Alagöz Bilgehan, Ekber Kandemir, “11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran’ın Afganistan Siyaseti”, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, 2015, S.109-140.
- Alagöz Bilgehan, *İran İslam Cumhuriyeti Dış Politikasında Etkili Bir Unsur Olarak Güvenlikleştirme Siyaseti: 2003 Irak Savaşı Sonrası İran’ın Basra Körfezi Politikası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ankara, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, 2013.
- Alagöz Emine Akçadağ, “Çin’in Enerji Güvenliğinin İran İle İlişkilerine Etkisi”, The Turkish Yearbook Of International Relations, Volume 47 (2016),
- Alagöz, Bilgehan, Demirkıran, Y., “Düzensiz Göç, Güvenlik ve Politika: İran ve Türkiye Örnekleri”, Ortadoğu Etütleri, 12-1, 2020, S. 206-237.
- Alperen Ümit, “Çin’in İran Nükleer Politikası: Ulusal Çıkar ve “Sorumlu Büyük Güç” Arasında Denge”, İran Çalışmaları DergiSi, Cilt: 2, Sayı: 2, S. 11-35.

- Alsancak, Hasan (2010), "The Role Of Turkey İn Global Energy: Bolstering Energy Infrastructure Security", Journal Of Energy Security, Mayıs, Sayı.: 1
[Http://Www.Ensec.Org/Index.Php?Option=Com_Content&View=Article&Id=247:The-Role-Of-Turkey-In The-Global-Energy-Bolstering-Energy-İnfrastructure Security&Catid=106:Energysecuritycontent0510&Itemid=361](http://www.ensec.org/index.php?option=com_content&view=article&id=247:The-Role-Of-Turkey-In-The-Global-Energy-Bolstering-Energy-Infrastructure-Security&catid=106:Energysecuritycontent0510&Itemid=361)
- Altinoz, Buket, And Alper Aslan. "Exploring The Nexus Between International Migration, Renewable Energy Consumption And Climate Change: Evidence From Oecd Countries," International Congress Of Energy Economy And Security, 2018.
- Amirahmadi, Hooshang, Iran's Regional Oil Policy: The Opec Factor, 1993,
[Http://Www.Amirahmadi.Org/English/Iransregionaloilpolicytheopecfactor.Pdf,](http://www.amirahmadi.org/english/iransregionaloilpolicytheopecfactor.pdf)
- Amuzegar, Jahangir, The Islamic Republic Of Iran: Reflections On An Emerging Economy, Routledge, New York, 2014,
- Andrew E.Kramer, "An Embargo And A Boon", The New York Times,
[Http://Www.Nytimes.Com/2012/02/17/Business/Global/Russian-Oil-İndustry-Set-To-Capitalize-İf Embargo-Hits-İran.Html?_R=0.](http://www.nytimes.com/2012/02/17/business/global/russian-oil-industry-set-to-capitalize-if-embargo-hits-iran.html?_R=0)
- Anjali Singhvi, Edward Wong And Denise Luaug, Defying U.S. Sanctions, China And Others Take Oil From 12 Iranian Tankers,
[Https://www.Nytimes.Com/İnteractive/2019/08/03/World/Middleeast/Us-İran-Sanctions-Ships.Html](https://www.nytimes.com/interactive/2019/08/03/world/middleeast/us-iran-sanctions-ships.html)
- Annual Energy Outlook 2016 With Projections To, (Energy Information Administration (2012), 2035. Washington D.C.: Government Printing Office.
- Anoushiravan Ehteshami, Mahjoob Zweiri, Iran And The Rise Of Its Neoconservatives: The Politics Of Tehran's Silent Revolution, , I.B. Tauris, 2007, London,
- Anoushiravan Ehteshami, Reza Molavi, Iran And The International System, Routledge, New York, 2012,
- Aperc, Quest For Energy Security İn The 21st Century: Resources And Constraints, 2007, Tokyo: Asia Pacific Energy Research Centre.
- Arang Keshavarzian, Bazaar And State İn Iran: The Politics Of The Tehran Marketplace, Cambridge: Cambridge University Press, 2007,
- Arash Mollahosseini,, Seyed Amid Hosseini, Mostafa Jabbari, Alberto Figoli, Ahmad Rahimpou, "Renewable Energy Management And Market İn Iran: A Holistic Review Oncurrent State And Future Demands", Contents Lists Available At Sciencedirectrenewable And Sustainable Energy Reviews, Volume 80, December 2017, S. 774-788.
- Arı Tayyar, Irak, İran ve Abd: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya, Alfa Basım, 2004, İstanbul,
- Arıboğan Deniz Ülke, Uluslararası İlişkiler Düşüncesi, Bahçeşehir Yayınları, 2007, İstanbul, 2. Baskı.

- Arıboğan Deniz Ülke, Uluslararası İlişkiler Düşüncesi, Bahçeşehir Yayınları, 2007, İstanbul, 2. Baskı, S.9-15.
- As Trump's Sanctions Bite, Iran's Oil Exports Slide Further In June, <https://www.Reuters.Com/Article/Us-Oil-Iran-Exports-İduskcnltp1f0>,
- Aslan Murat, Çakır Merve, “İran’da İşsizlik Sorunu”, İran Araştırmaları Merkezi (İram), Analiz, 2018,
- Aslan Murat, Nabizada Ahmad Zubair, İran Bütçe Sistemi ve 1399 Mali Yılı Bütçesi, İran Araştırmaları Merkezi (İram), Nisan 2020, https://İramcenter.Org//D_Hbanaliz/İran-Butce-Sistemi-Ve-1399-Mali-Yili-Butcesi.Pdf,
- At N.H. Supreme Court, Eversource Argues It ‘Could Not Win’ On Northern Pass, <https://www.Nhpr.Org/Post/Nh-Supreme-Court-Eversource-Argues-İt-Could-Not-Win-Northern-Pass#Stream/0>, Erişim Tarihi: 03.06.2019.
- Avrupa, Rusya'ya Enerji Bağımlılığından Kurtulabilir Mi? https://www.Bbc.Com/Turkce/Haberler/2014/05/140502_Avrupa_Rusya_Enerji,
- Axworthy Michael, İran: Aklın İmparatorluğu - Zerdüşt’ten Günümüze İran Tarihi, Say Yayınları, İstanbul, 2016,
- Azad, Shirzad The Politics Of Privatization İn Iran. Shirzad Azad, “The Politics Of Privatization İn Iran,” Middleeast Review Of International Affairs. 14(4), 2010,
- Babacan, Mehmet Emin Vd., “Sosyal Medya ve Arap Baharı”, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, 2011,
- Balcı, Ali, Türkiye Dış Politikası: İlkeler, Aktörler, Uygulamalar, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Balochistan Reaches Boiling Point, http://News.Bbc.Co.Uk/2/Hi/South_Asia/8444354.Stm,
- Basra Körfezi Ülkeleri İçerisindeki Üzerindeki En Büyük Füze Gücü İran, <https://www.Mashrehghnews.İr/News/404062/>,
- Başkan Birol, “Körfez’in İran Sorunu: Güvenlik İkileminde Çoklu İlişkiler”, Akademik Ortadoğu Dergisi,
- Bayar Murat, “Kapsamlı Ortak Eylem Planı ve İran’ın Nükleer Programının Geleceği”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 13, Sayı 51, 2016, S. 81-97.
- Bayraç Hüseyin Naci, Uluslararası Doğalgaz Piyasasının Ekonomik Yapısı ve Uygulanan Politikalar, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi Aralık 2018, C. 13, S. 13-36.
- Berber Seçkin, “İran’ın Ekonomi Politikası, Yaptırımların Etkisi ve İkilemleri”, Bilgi Strateji, Cilt. 5, Sayı. 9, (Güz 2013),

Bilgin Mert, "Turkey's Energy Strategy: Synchronizing Geopolitics And Foreign Policy With Energy Security", Insight Turkey, Vol. 17, No. 2, 2015.

Biresselioğlu, Mehmet Efe. "Nato'nun Değişen Enerji Güvenliği Algısı: Türkiye'nin Olası Konumu." Uluslararası İlişkiler Dergisi 9, No. 34, 2012, S.227-52.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 1994 Raporu.

Bp Statistical Review Of World Energy 2019, [Http://Www.Bp.Com/Content/Dam/Bp-Country/De_De/Pdfs/Brochures/Bp-Statistical-Review-Of-World-Energy-2019-Full-Report.Pdf](http://www.bp.com/content/dam/bp-country/de_de/pdfs/brochures/bp-statistical-review-of-world-energy-2019-full-report.pdf),

Brauch, Hans Günter, "Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü", Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008).

Bush'un Şer Ekseni Açıklaması, <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/print/20020129-11.html>,

Buzan Barry And Ole Wæver, Regions And Powers: The Structure Of International Security, Cambridge, Cambridge University Press, 2003,

Buzan Barry Vd. The European Security Order Recast: Scenarios For The Post-Cold War Era, Center For Peace And Conflict Research, 1990.

Buzan Barry, "Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi", Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), S. 107-123.

Buzan Barry, "New Patterns Of Global Security In The Twenty-First Century", International Affairs, Edition 67, 1991.

Buzan Barry, Ole Wæver ve Jaap De Wilde, Security: A New Framework For Analysis, Lynne Rienner Publisher, Colorado Usa, 1998,

Buzan Barry, People, States And Fear: An Agenda For International Security Studies In The Post-Cold War, Harvester Wheatsheaf, 2nd Edition, London, 1991,

Buzan Barry, People, States And Fear: The National Security Problem In International Relations, Brighton: Harvester Wheatsheaf Publishing, 1983.

Buzan Barry, The Logic Of Anarchy, Columbia University Press, 1993, New York,

Bülent Aras, Şule Toktaş, Ümit Kur, "Araştırma "Merkezlerinin Yükselişi: Türkiye'de Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Kültürü", Seta Yayınları X1, I. Baskı: Kasım -2010, Ankara.

Byegm, Yeni Bir Avrupa İçin Paris Yasası, Ankara, 1990.

Cable Vincent, "What Is International Economic Security?", Royal Institute Of International Affairs 1944 , April, 1995.

- Cable Vincent, What Is International Economic Security? Royal Institute Of International Affairs 1944, April, 1995,
- Cezayir'de Rehineler Kayıp, [Http://Www.Aljazeera.Com.Tr/Haber/Cezayirde-Rehineler-Kayip](http://www.aljazeera.com.tr/haber/cezayirde-rehineler-kayip), Al-Jazeera Türk,
- Charountaki, Marianna “Turkish Foreign Policy And Kurdistan Regional Government”. Perceptions, Journal Of International Affairs, Winter, Volume XVIII, Number 4, 2012.
- China's Crude Oil Imports Surpassed 10 Million Barrels Per Day In 2019, [Https://www.Eia.Gov/Todayinenergy/Detail.Php?Id=43216](https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=43216),
- China-Russia East-Route Natural Gas Pipeline In Operation, [Http://Www.Xinhuanet.Com/English/2019-12/02/C_138600270.Htm](http://www.xinhuanet.com/english/2019-12/02/c_138600270.htm),
- China's Iran Oil Imports To Hit Record On New Production: Sources, [Https://www.Reuters.Com/Article/Us-China-İran-Oil/Chinas-İran-Oil-İmports-To-Hit-Record-On-New-Production-Sources-İduskbn14p15w](https://www.reuters.com/article/us-china-iran-oil/chinas-iran-oil-imports-to-hit-record-on-new-production-sources-iduskbn14p15w)
- Chinese President Praises Relations With Iran”, Anadolu Ajansı, [Http://Aaenergyterminal.Com/Searchdetail.Php?- Newsid=7363094](http://aaenergyterminal.com/searchdetail.php?-Newsid=7363094),
- Cleveland William L., Modern Ortadoğu Tarihi, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008,
- Cojanu Valentin, Irina Alina Popesc, “Analysis Of Failed States: Some Problems Of Definition And Measurement” The Romanian Economic Journal, Year X, No. 25 Bis, November 2007, S.113-134.
- Cordesman Anthony H., Michael Peaco, “The Changing Security Balance In The Gulf Joint And Asymmetric Warfare, Missiles And Missile Defense, Civil War And Non-State Actors, And Outside Powers”, Center For Strategic And International Studies (Csis), Washington, 2015, S.20.
- Cordesman Anthony H., Bryan Gold, Chloe Coughlin-Schulte, Iran- Sanctions, Energy, Arms Control, And Regime Change, Lanham, Boulder, Newyork, Toronto, Plymouth, Uk: Rowman&Littlefield, 2014,
- Council Decision 2012/168/Cfspof 23 March 2012, Official Journal Of The European Union, [Http://Eurlex.Europa.Eu/Lexuriserv/Lexuriserv.Do?Uri=Oj:L:2012:087:0085:0089:En:Pdf](http://eurlex.europa.eu/Lexuriserv/Lexuriserv.do?Uri=Oj:L:2012:087:0085:0089:En:Pdf),
- Council Of The European Union Press Release 3157th Council Meeting, Foreign Affairs. Brussels, 7849/12. [Https://Ec.Europa.Eu/Commission/Presscorner/Detail/En/Pres_12_117](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/pres_12_117),
- Çağiran Mehmet Emin, “Hukuki ve Siyasi Yönleriyle Güvenlik Konseyinin İran Ambargosu”, Orsam Rapor No:25 [Http://Www.Orsam.Org.Tr/Tr/Truploads/Yazilar/Dosyalar/2011118_İranraporsonorsam.Pdf](http://www.orsam.org.tr/tr/truploads/Yazilar/Dosyalar/2011118_Iranraporsonorsam.Pdf),

Çavuşoğlu: Peşmergenin Kobani'ye Geçişine Yardımcı Oluyoruz, [Http://Www.Aljazeera.Com.Tr/Haber/Cavusoglu-Pesmergenin-Kobaniye-Gecisine-Yardimci-Oluyoruz](http://www.aljazeera.com.tr/haber/cavusoglu-pesmergenin-kobaniye-gecisine-yardimci-oluyoruz),

Çeçen Halil, İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, 1. Baskı, Legal Yayınları, 2019 Eylül, İstanbul, , Madde 21.

Çelikpala Mitat, “Enerji Alanında Rekabet Yeniden Hareketleniyor: Türkiye Merkezli Gelişmelere Genel Bir Bakış” , Ortadoğu Analiz, Mayıs 2012 - Cilt: 4 - Sayı: 41, S. 8-20.

Çelikpala Mitat, Enerji Güvenliği Nato'nun Yeni Tehdit Algısı, Mustafa Aydın (Ed), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,2013.

Çelikpala, Mithat, Enerji Güvenliği: Nato'nun Yeni Tehdit Algısı, Uluslararası İlişkiler, Cilt 10, No. 40, 2014.

Çetinkaya Şeref, “Güvenlik Algılaması ve Uluslararası İlişkiler Teorilerinin Güvenliğe Bakış Açıları”, 21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 2, 2012-2013.

Çitlioğlu, Ercan, İran'ı Anlamak, Başkent Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2015,

Dağdemir Elif Uçkan, “Avrupa Birliği'nde Enerji Arz Güvenliği İçin Dış Enerji Politikası Arayışları” Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 8 / 1, Mart 2007,

David Baldwin, “Security Studies And The End Of The Cold War”, World Politics, Cilt 48/1, 1995,

Dedeoğlu Beril, Uluslararası Güvenlik ve Strateji, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2014

Defense Security Cooperation Agency, [Http://Www.Dsca.Mil/ Major-Arms-Sales](http://www.dsca.mil/major-arms-sales).

Deik, Ambargo Sonrası İran Ekonomik ve Ticari Etki Analizi, Haziran 201, [Https://www.Deik.Org.Tr/Uploads/Ambargo_Sonrasi_Iran_Ekonomik_Ve_Ticari_Etki_Analizi.Pdf](https://www.deik.org.tr/uploads/ambargo_sonrasi_iran_ekonomik_ve_ticari_etki_analizi.pdf), Deik

Demir Ali, “İran'ın Basra Körfezi'ni Bloke İhtimali ve Hürmüz Boğazı'ndan Geçişlerin Uluslararası Hukuk Açısından Analizi”, The Journal Of Defense Sciences Mayıs/May 2014, Cilt/Volume 13, Sayı/Issue 1, S.107-140.

Demir Faruk, Enerji Güvenliği; Enerji Ekonomisi; Enerji Diplomasisi, Altinküre Yayınları, Ankara, 2007,

Details Of 'Second Largest Oil Reservoir Discovered In Iran' Announced, [Https://www.Bbc.Com/Persian/İran-50371981](https://www.bbc.com/persian/iran-50371981),

Dilek Aydın, İran'ın Orta Doğu Politikasının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008,

- Dinçer Mustafa, “İran’ın Irak Dış Politikasının İnsandan-İnsana Yüzü Kasım Süleymani”, *Journal Of Political Administrative And Local Studies*, Oct 2020, Vol:3, Issue:2, S. 119-136.
- Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri, [Http://Www.Enerji.Gov.Tr/Tr-Tr/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-Ve-Projeleri](http://www.enerji.gov.tr/tr-tr/sayfalar/dogal-gaz-boru-hatlari-ve-projeleri),
- Dsö Koronavirüsü "Pandemi" İlan Etti, [Https://www.Dw.Com/Tr/Ds%C3%B6-Koronavir%C3%Bcs%C3%Bc-Pandemi-İlan-Etti/A-52727627](https://www.dw.com/tr/ds%C3%B6-Koronavir%C3%Bcs%C3%Bc-Pandemi-İlan-Etti/A-52727627),
- Ediger Volkan Ş., “Enerji Arz Güvenliği ve Ulusal Güvenlik Arasındaki İlişki”, *Sarem Enerji Arz Güvenliği Sempozyumu*, Ankara, 2007.
- Efegil Ertan, “İran’ın Dış Politika Yapım Sürecini Etkileyen Unsurlar”, *Orta Doğu Analiz*, Cilt: 4, Sayı: 48, Aralık 2012, S. 66.
- Eia China Country Brief [Https://www.Eia.Gov/İnternational/Overview/Country/Chn](https://www.eia.gov/international/overview/country/chn),
- Ekinci A. “İran Nükleer Krizinde Avrupa Birliğinin Rolü” Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara-2008,
- Elçi İsmail Hakkı, “İran Jeopolitiğinin Enerji Politikasına Etkisi”, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, Aralık 2019, Cilt 5, Sayı 3, S. 153-173.
- Elias Götz, “Russia, The West, And The Ukraine Crisis: Three Contending Perspectives, *Contemporary Politics*”, 22:3, 2016,
- Elmas Mahmut Abuzer, “Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla İran’da Ulusçuluğun Gelişimi ve Uluslararası Bölgesel Politikalara Etkileri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2011,
- Energy Generation And Supply, Euro-Arab Mashreq Gas Market Project, [Http://Ec.Europa.Eu/Europeaid/Documents/Case-Studies/Neighbourhood_Eura-Arab_Gas_Market_En.Pdf](http://ec.europa.eu/europeaid/documents/case-studies/Neighbourhood_Eura-Arab_Gas_Market_En.Pdf), Erişim Tarihi 17.04.2017.
- Epdk, Doğal Gaz Piyasası 2015 Yılı Sektör Raporu, [Http://Www.Epdk.Org.Tr/Tr/Dokumanlar/Dogalgaz/Yayinlarraporlar/Yillik](http://www.epdk.org.tr/tr/dokumanlar/dogalgaz/yayinlarraporlar/yillik), S.7. Erişim Tarihi 17.04.2017.
- Equinor’s New York Plans Could Bring 350 Jobs Through Port Of Albany, [Https://www.Offshorewind.Biz/2020/11/13/Equinors-New-York-Plans-Could-Bring-350-Jobs-Through-Port-Of-Albany/](https://www.offshorewind.biz/2020/11/13/equinors-new-york-plans-could-bring-350-jobs-through-port-of-albany/)
- Erboğa Abdullah, “Bölgesel Dönüşüm Süreci ve Körfez Güvenliği”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, 2016,
- Erdal Leman, Enerji Arz Güvenliğini Etkileyen Faktörler ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Alternatifi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın,
- Ersoy Eyüp, “İran ve Suriye İç Savaşı: Koalisyon Siyaseti ve Artan Maliyetleri”, *Ortadoğu Analiz*, No. 72,

- [Http://Www.Orsam.Org.Tr/Tr/Truploads/Yazilar/Dosyalar/2016113_12eyupersoy.Pdf](http://Www.Orsam.Org.Tr/Tr/Truploads/Yazilar/Dosyalar/2016113_12eyupersoy.Pdf),
- Eu Commission, “Green Paper Towards A European Strategy For The Security Of Energy Supply”, Com(2000) Final Report, Brussels.
- European Commission Energy 2020 A Strategy For Competitive, Sustainable And Secure Energy. Retrieved June 29, 2012, From [Http://Ec.Europa.Eu/Energy/Publications/Doc/2011_Energy2020_En.Pdf](http://Ec.Europa.Eu/Energy/Publications/Doc/2011_Energy2020_En.Pdf) .
- European Commission, European Union, Trade With Iran, [Https://Webgate.Ec.Europa.Eu/Isdb_Results/Factsheets/Country/Details_Iran_En.Pdf](https://Webgate.Ec.Europa.Eu/Isdb_Results/Factsheets/Country/Details_Iran_En.Pdf),
- European Union, Trade In Goods With Iran, [Https://Webgate.Ec.Europa.Eu/Isdb_Results/Factsheets/Country/Details_Iran_En.Pdf](https://Webgate.Ec.Europa.Eu/Isdb_Results/Factsheets/Country/Details_Iran_En.Pdf)
- Every 2 Hours, One Person Dies From Air Pollution, Mehrnews. [Https://www.Mehrnews.Com/News/2951239/](https://www.Mehrnews.Com/News/2951239/)
- Evin, Ahmet, Hatipoglu Emre, “Convergence Or Divergence: Eu And Turkish Foreign Policy Over The Last Decade”, P. Blazs (Der.), A European Union With 36 Members? Perspectives And Risks, Budapeşte: Center For Eu Enlargement Studies, 2014, S. 185-198.
- Executive Order 13030, [Https://www.Gpo.Gov/Fdsys/Pkg/Fr-1996-07-17/Pdf/96-18351.Pdf](https://www.Gpo.Gov/Fdsys/Pkg/Fr-1996-07-17/Pdf/96-18351.Pdf),
- Fırat, Melek, Kürkcüoğlu, Ömer “Arap Devletleriyle İlişkiler”. Türk Dış Politikası Cilt 11 (1980-2001), Ed. B. Oran. 14. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- Finus, M., Böhringer, C., The Kyoto Protocol: Success Or Failure?, Helm, D. (Ed.) Climate-Change Policy,. Oxford Economic Press, Oxford, 2005
- Foozi Yahya, İran İslam Cumhuriyetinden Sonra Siyasal ve Sosyal Değişmeler (Tahavolati Siyasi İctimai Baad Az İngilabe Eslami Der İran), Birinci Cilt, Çap İle Nasr-E Arouc Yayınları, Tahran 2005,
- Furuncu Yunus, Büşra Zeynep Özdemir, “Ab Enerji Güvenliği Perspektifinden Türkiye-Almanya Enerji İlişkileri”, Seta Analiz, Sayı: 257, Eylül 2018.
- Garuba, Dauda S. (2010). “Trans-Border Economic Crimes, İllegal Oil Bunkering And Economic Reforms İn Nigeria”. Global Consortium On Security Transformation Policy Brief Series, No. 15.
- Global Fire Power, [Https://www.Globalfirepower.Com/Country-Military-Strength-Detail.Asp?Country_Id=İran](https://www.Globalfirepower.Com/Country-Military-Strength-Detail.Asp?Country_Id=İran) Qassim Suleimani, Master Of Iran’s Intrigue, Built A Shiite Axis Of Power İn Mideast.
- Gulmira Rzyeva, Natural Gas İn The Turkish Domestic Energy Market, Oxford Institute For Energy Studies, 2014,

Günümüzde Nükleer Enerjiye Genel Bakış, <https://www.taek.gov.tr/tr/2016-06-09-00-43-55/135-Gunumuz-De-Nukleer-Enerji-Rapor/862-Bolum-01-Gunumuzde-Nukleer-Enerjiye-Genel>,

Hafizani Muahmmmed Rıza, “İnkilabi İslami ve Peydayşı Jeopolityki Cedidi İran”, Research Journal On Islamic Revolution, Vol 2, No 5, Winter 2013,

Hassan Rouhani Wins Iran Presidential Election, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-22916174>

Hiro Dilip, Iran Today, London: Politico's, 2006,

Hooshang Amirahmadi, Revolution And The Economic Transition: The Iranian Experience, State Univeristy Of New York Press, 1990,

http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/01/20020129_11.htm,

Iea World Energy Outlook 2015, S.195, <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2015>

Iea (2009b) ‘Global Energy Efficiency Action Initiative: A Proposed Action Initiative For Launch At The G8 Summit’ . Available From: http://www.iea.org/G8/docs/efficiency_action_g8

International Energy Agency (IEA), <https://www.eia.gov/international/data/country/irn/petroleum-and-other-liquids/annual-refined-petroleum-products>

International Energy Agency (Iea), World Energy Outlook 2009, 2009,

International Energy Agency, (Iea) <https://www.iea.org/topics/energy-subsidies>,

Iran Military Expenditure, 10 Years Period, <https://tr.tradingeconomics.com/iran/military-expenditure>,

Iran Military Expenditure, 25 Years Period, <https://tradingeconomics.com/iran/military-expenditure>,

Iran Page, Us Energy Information Administration, Eia <https://www.eia.gov/international/data/country/irn/>,

Iran Petrol Price Hike: Protesters Warned That Security Forces May Intervene, <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-50444429>,

Iran Profile, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>

Iran Ranks 1st In World Oil And Gas Discovery In 2019, <https://www.euro-petrole.com/iran-ranks-1st-in-world-oil-and-gas-discovery-in-2019-n-i-21091#:~:Text=The%20national%20iranian%20oil%20company,Barrels%20of%20equivalent%20hydrocarbon%20reserves.>

Iran To Saudi: Opec Deal Does Not Give The Right To Pump Oil Above Target, <https://www.Reuters.Com/Article/Us-Oil-Opec-İran/İran-To-Saudi-Arabia-Opecs-Decision-Does-Not-Give-Members-Right-To-Pump-Oil-Above-Target-İduskbn1k60x9>,

Iran Trade Profil https://www.Wto.Org/English/Res_E/Statist_E/Daily_Update_E/Trade_Profiles/Ir_E.Pdf .

Iran's Share Of World Gas Trade Is Only 1%, [Http://Www.Mizenaft.Com/News/17476](http://Www.Mizenaft.Com/News/17476),

İlbaş Mustafa, Enerji – Politik; Dünya ve Türkiye, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014,

İran 2015'te İmzalanan Nükleer Anlaşmanın Taahhütlerinden Hiçbirine Uymayacağını Açıkladı, <https://www.Bbc.Com/Turkce/Haberler-Dunya-51003184>,

İran Destekli Terörist Grupların Suriye'deki Varlığı, <https://www.Aa.Com.Tr/Tr/Analiz/İran-Destekli-Terorist-Grupların-Suriye-Deki-Varlığı-1732926>,

İran Dışışleri Bakanı Cevad Zarif'in İstifasının Perde Arkasında Ne Var? <https://www.Bbc.Com/Turkce/Haberler-Dunya-47372556>,

İran Direniş Ekonomisi Doktrini, <https://İramcenter.Org/İran-Direnis-Ekonomisi-Doktrini/>,

İran Ekonomisinin İpleri Onların Elllerinde <https://www.Dw.Com/Tr/İran-Ekonomisinin-İpleri-Onları%20Elllerinde/A-19056198>

İran Gaz Ticaret Şirketi, “Şirketi Bazarganı Gazı Ticaret” <https://İgcc.İr/Global/Home.Htm>,

İran Gümrük İdaresi <http://Www.İrica.Gov.İr/>,

İran'ın 2018 Bütçesi: Kemer Sıkma Politikaları Dönemi, <https://İramcenter.Org/İranin-2018-Butcesi-Kemer-Sıkma-Politikaları-Dönemi/>(Erişim Tarihi: 12.08.2020).

İran'ın Batıyı Kaygılandıran Nükleer Tesisleri, <https://www.Aa.Com.Tr/Tr/Dunya/İranin-Batıyı-Kaygılandıran-Nukleer-Tesisleri-1529098>,

İran'ın Dış Ticaret Göstergeleri <https://Ticaret.Gov.Tr/Yurtdisi-Teskilati/Guney-Asya/İran/Ulke-Profil/Dis-Ticaret>,

İran'a Gıda ve İlaç İhracatında Artış Beklentisi, <https://www.Aa.Com.Tr/Tr/Dunya/İrana-Gıda-Ve-İlaç-İhracatında-Artış-Beklentisi-1366171>,

İran'ın Petrol ve Doğal Gaz Sahaları, https://www.Researchgate.Net/Figure/Iranin-Petrol-Ve-Dogal-Gaz-Sahaları_Fig2_314536955,

İran'ın Savunma Bütçesinde Aslan Payı Devrim Muhafızları Ordusunun, <https://www.Aa.Com.Tr/Tr/Dunya/İranin-Savunma-Butcesinde-Aslan-Payı-Devrim-Muhafızları-Ordusunun-1670392>,

İran Resmi Haber Ajansı İrna -Www.İrna.İr/News/84212862/.

İşbilen Evren, Nükleer Satranç: İran'ın Nükleer Politikası ve Türkiye, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2009,

İşcan, İsmail Hakkı “Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceği Açısından Avrupa Birliği Enerji Güvenliği Sorunu”, Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları Dergisi, 1(2), 2007, S. 113-168.

İşeri, Emre ve Dilek, Oğuz, “The Nexus Of Turkey’s Energy And Foreign Policy With Iraqi Kurdish Oil: The Iranian Connection”. Ortadoğu Analiz, Şubat, Cilt 5, Sayı 50, 2013.

Jafar Majid, “Oil, Politics And The New ‘Great Game’”, İn Shirin Akiner (Ed.), “The Caspian; Politics Energy And Security”, Routledge Curzon, 2004.

Joe Biden'in İran Politikası Ne Olacak?, <https://www.Bbc.Com/Turkce/Haberler-Dunya-54987427>,

Joint Declaration Signed By Iran, Turkey And Brazil, 17 May 2010, New York, <https://Fas.Org/Nuke/Guide/İran/Joint-Decl.Pdf>

Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, Güvenlik Terimleri Sözlüğü, Kdgm Yayınları, Ankara, 1.Baskı, 2017.

Kanapiyanova Zhuldyz, “İran’ın “Ortak Kapsamlı Eylem Planı” Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar”, Cilt 17 · Sayı 4 · Ekim 2017 S. 553-564.

Kandemir Ekber, İran Dış Politikasında Bölgesel Güvenliğin Rolü: 11 Eylül Sonrası İran'ın Afganistan Siyaseti, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016 S.25.

Kandemir Ekber, Tuncer C. Ozan, “İrak-Türkiye Enerji İlişkilerinin Bölgenin Ekonomik Güvenliğine Etkileri”, International Journal Of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, Vol: 3, Issue: 1 Winter 2020, S. 75-89.

Karabulut Bilal, “Küreselleşme Sürecinde Güvenlik Alanında Değişimler: Karadeniz’in Güvenliğini Yeniden Düşünmek”, Karadeniz Araştırmaları, Cilt: 6, Sayı: 23, Güz 2009

Karadeniz Yılmaz, , İran’da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925), Bakış Yayınları, İstanbul, 2006

Katar'ın Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü Opec'ten Ayrılma Kararı Ne Anlama Geliyor?, <https://www.Bbc.Com/Turkce/Haberler-Dunya-46435925>,

Kavaz İsmail, Koronavirüs Salgınının Enerji Piyasalarına Etkileri, Seta, Perspektif Sayı 267, Nisan 2020, <https://Setav.Org/Assets/Uploads/2020/04/P267.Pdf>

Kennedy Paul, Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşleri, İş Bankası Yayınları, Ankara, 2013

Keshavarzian Arang, 'Regime Loyalty And Bazari Representation Under The Islamic Republic Of Iran: Dilemmas Of The Society Of Islamic Coalition', International Journal Of Middle East Studies, Vol. 41, No.2, May, 2009,

Kinzer Stephen, Şah'ın Bütün Adamları: Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016,

Kıbaroğlu Mustafa "Iran's Nuclear Ambitions From A Historical Perspective And The Attitude Of The West", Middle Eastern Studies, 43:2(2007),

Kıbaroğlu Mustafa, İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye, Bilge Strateji, Cilt 5, Sayı 9, Güz 2013,

Klimasinska, K., Katz, I. Useless Rial İs U.S. Goal İn New Iran Sanctions, Treasury Says. (2013). Erişim Adresi: <https://www.Bloomberg.Com/News/Articles/2013-06-06/Useless-Rial-İs-U-S-Goal-İn-New-İran-Sanctions-Treasury-Says>,

Kocatepe Damla, "Suudi Arabistan-İran Rekabeti: Mezhep Görünümlü Çıkar Çatışması", Ankasam, Bölgesel Araştırmalar Dergisi, İran Özel Sayısı,1 (2), 2017, S. 67-101.

Koç Mehmet, "İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar: I- Devrim Rehberliği", İram, Analiz Ekim 2017,

Korol Arda, Irak Petrolü ve Uluslararası Şirketlerin Rolü, [Www.Orsam.Org.Tr./Irak-Petrolü//Ve Uluslararası-Şirketlerin.Rolü.Pdf.](http://Www.Orsam.Org.Tr./Irak-Petrolü//Ve%20Uluslararası-%C5%9Firketlerin.Rolü.Pdf.),

Koşaroğlu, Şerife Merve, Yalçın Erik, Nazan, "Tarihsel Süreç Boyunca Değişen Petrol Fiyatları; Kaya Gazı Etkisi ve Bazı Öngörüler", Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 17 / 2, Kasım 2016: 119-143.

Köse Talha, İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkânları, Seta Yayınları, Ankara, 2008, S. 20.

Kuduoğlu Alptuğ, "İran'da Musaddık Dönemi: 1951-1953", İran Çalışmaları Dergisi Cilt: 2, Sayı: 2,

Kum Hakan, "Yenilenebilir Enerji Kaynakları: Dünya Piyasalarındaki Son Gelişmeler ve Politikalar", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 33, Temmuz-Aralık 2009, S.207-223.

Kuruluşunun 40. Yılında Devrim Muhafızları
<https://www.İndyturk.Com/Node/29581/D%C3%Bcnyadan-Sesler/Kurulu%C5%9Funun-40-Y%C4%B1l%C4%B1nda-Devrim-Muhaf%C4%B1zlar%C4%B1>

Lawrence Davidson, Arthur Goldschmidt, Kısa Ortadoğu Tarihi (A Concise History Of Middle East), Çev. Aydemir Güler, Doruk Yayınları, 2011, İstanbul,

Lewis Bernard, Ortadoğu, İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi, (Çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2007,

- Lionel Beehner, "How Proxy Warfare Work And What That Means For Ending The Conflict In Syria", Foreign Affairs, 12 November 2015.
- Luciani, G., Salustri, M "Vertical Integration As A Strategy For Oil Security." In Strategic Positioning In The Oil Industry, Abu Dhabi: Emirates Center For Strategic Studies And Research., 1998,
- Lüleci Çağla, From Securitization To Desecuritization: Decoding Turkish Foreign Policy Towards Iran, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013,
- M. Goodarzi Jubin, Syria And Iran, I.B. Tauris, London, 2009,
- Mahmud Ahmedinejad Biyografi, [Http://Www.Biography.Com/Articles/Mahmoud-Ahmedinejad-38656?Part=0](http://www.Biography.Com/Articles/Mahmoud-Ahmedinejad-38656?Part=0)
- Mcdonald Matt, "Securitization And The Construction Of Security", European Journal Of International Relations, 2008, Cilt: 14, Sayı: 4, S. 566-579.
- Medas, Paulo A., Daria Zakharova, A Primer On Fiscal Analysis In Oil-Producing Countries, International Monetary Fund, No. 9-56. Washington, D.C. 2009.
- Mehdi Moslem, Factional Politics In Post-Khomeini Iran, Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 2002,
- Mehran Kamrava, Houchang Hassan-Yari, "Suspended Equilibrium In Iran's Political System," The Muslim World, Vol. 94, October 2004,
- Mesjasz, Krakov, "Ekonomik Güvenlik", Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), S. 125-150
- Meydanı Gazı İran, "İran Gaz Sahaları" <https://www.Energyinformation.Ir/Energydatas/2014-01-07-16-29-40/2014-01-01-21-12-12/2014-01-01-21-17-17/855-2016-06-24-13-51-28>,
- Mingst Karen, Essentials Of International Relations, Norton & Company, London, First Edition, 1999.
- Micha'el Tanchum, "India Seeks 'Auspicious Re-Birth' In Iran's Energy Sector", The Diplomat, [Http://Thedi diplomat.Com/2015/08/India-Seeks-Auspicious-Re-Birth-In-Irans-Energy-Sector/](http://thedi diplomat.Com/2015/08/India-Seeks-Auspicious-Re-Birth-In-Irans-Energy-Sector/)
- Mohsen Hashemi: The Number Of Victims Of Air Pollution Exceeded The Casualties Of Traffic Accidents, Tasnimnews, <https://tn.ai/1961672>
- Mokhtari Fariborz, "Iran's 1953 Coup Revisited: Internal Dynamics Versus External Intrigue", Middle East Journal 62, Sayı 3 (Yaz 2008),
- Morony, Michael, Iran In The Early Islamic Period, Touraj Daryaee (Ed.), The Oxford Handbook Of Iranian History, Oxford: Oxford University Press, 2012,
- Most Commodity Prices To Drop In 2020 As Coronavirus Depresses Demand And Disrupts Supply, <https://www.Worldbank.Org/En/News/Press-Release/2020/04/23/Most->

Commodity-Prices-To-Drop-In-2020-As-Coronavirus-Depresses-Demand-And-Disrupts-Supply,

Most Iranians Say Sanctions Hurting Their Livelihoods, <https://news.gallup.com/poll/165743/Iranians-Say-Sanctions-Hurting-Livelihoods.aspx>

Murphy, Adrianna, Abdi Zhaleh, Iraj Harirchi, Martin Mckee ve Elham Ahmadnezhad (2020). Economic Sanctions And Iran's Capacity To Respond To Covid-19. The Lancet Public Health. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(20\)30083-9](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(20)30083-9).

Nabizada, Ahmad Zubair (2020) “Koronavirüs İle Mücadelede İran'ın ‘Mali Destek Paketi’”, <https://www.irancenter.org/koronavirus-ile-mucadelede-iranin-mali-destek-paketi>,

National Research Council, Hidden Costs Of Energy: Unpriced Consequences Of Energy Production And Use, Book News, Inc., Portland, 2010

National Iranian Oil Refining And Distribution Company, <http://niordc.ir/index.aspx?pageid=381&p=1>

New Information On Top Secret Projects Of The Iranian Regime's Nuclear Program: Remarks By Alireza Jafarzadeh U.S. Representative Office, National Council Of Resistance Of Iran”, 14 August 2002, Wisconsin Project On Nuclear Arms Control Web Page, <http://www.iranwatch.org/privateviews/ncr/perspex-ncr-topsecretprojects-081402.htm>,

Niccolo Machiavelli, Prens, Türkçes: Leyla Tonguç Basma, Remzi Kitabevi, 2014, İstanbul.

Nikki R. Keddie, Modern Iran: Roots And Results Of Revolution, Yale Pres 2004,

Nükleer Enerji Nedir?“ http://www.taek.gov.tr/ogrenci/bo-um1_01.html,

Nükleer Santral Sayıları, http://www.nukleer.web.tr/guncel_veriler/isletme.html,

Nükleer Silahlar; Üretimi ve Etkileri“ <http://www.ttb.org.tr/sted/sted1001/nukleer.pdf>,

Oecd, Working Party On Information Security And Privacy, “Recommendations Of Thecouncil On The Protection Of Critical Information Infrastructures”, Ocak 2008

Opec Monthly Oil Market Report, April 2020, https://www.opec.org/opec_web/static_files_project/media/downloads/publications/opec_momr_apr_2020.pdf,

Opec, Interactive Charts, <https://asb.opec.org/index.php/interactive-charts/oil-trade>,

Opec`İN Kararsızlığı Suudi-İran Çekişmesine İşaret Ediyor!, <https://uzmanpara.milliyet.com.tr/haber-detay/gundem2/opecin-kararsizligi-suudi-iran-cekismesine-isaret-ediyor/33000/33764/>,

Oran Baskın, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt 3 2001-2012, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 2013.

Oran Baskın, Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I 1919-1980, (12. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006,

Organization Of The Petroleum Exporting Countries (Opec),
<https://www.jodidata.org/about>
 Jodi/Partners/Opec.aspx#:~:Text=Currently%2c%20the%20organization%20comprises%2015,United%20arab%20emirates%20and%20venezuela,

Oruç Haydar, İran Nükleer Anlaşması ve İsrail'in Anlaşmaya Yönelik Tepkisi, Ortadoğu Yıllığı 2015, S. 481-500.

Öğütçü Özge Nur, Ukrayna Krizinin Enerji Piyasası Üzerindeki Etkileri, <http://www.avim.org.tr/Analiz/Tr/Ukrayna-Krizinin-Enerji-Piyasasi-Uzerindeki-etkileri/> 3440,

Özata Erkan, “Türkiye’de Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik İncelenmesi”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2010, 26 Nisan,

Özbay Fatih. “Realpolitik, Pragmatizm, Ulusal Çıkarlar ve Nükleer Program Ekseninde Düünden Bugüne Rusya-İran İlişkileri.” İçinde Satranç Tahtasında İran. Edt. Kenan Dağcı, Atilla Sandıklı. İstanbul: Tasam Yayınları, Tasam Yayınları, İstanbul, 2007, 151-218.

Özbey Halide, “İran’a Yönelik Yaptırımlar: Türkiye - İran Enerji İlişkilerine Etkisi”. Mecmua / 8, Eylül 2019,

Özçelik Necdet, Acun Can, “Terörle Mücadelede Yeni Safha Zeytin Dalı Harekâtı”, Seta Yayınları 105, I. Baskı, 2018, İstanbul,

Özdemir Volkan, Doğalgaz Piyasaları-Türkiye Enerji Güvenliği Üzerine Tezler, Kaynak Yayınları, 1 Baskı, İstanbul, 2017.

Özden Z. Oktav, Basra Körfezi'nin Değişen Dinamikleri: İran-Abd-Suudi Arabistan İlişkileri, Beta Yayınları, İstanbul, 2011,

Öztürk Salih, Saygın Selin, “1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu”, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 6(12), 2017.

Pamir Necdet, Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye, V1. Enerji Sempozyumu-Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye Gerçeği, Ankara, (2007), S.55-60

Pamir, Necdet, “Çin ve Enerji Güvenliği”. Stratejik Analiz, Cilt 6, No. 66, 2005, S. 57-63.

Pamir, Nejdet, Enerjinin İktidarı, İstanbul, Hayykitap Yayıncılık, 2015,

Paul Kennedy, Büyük Güçlerin Yükselişleri ve Çöküşleri, İş Bankası Yayınları, Ankara, 2013,

Pesaran Evaleila, “Challenges Facing The Iranian Economy”, Rouzbeh Parsi, (Ed.), Iran: A Revolutionary Republic In Transition İçinde (41-61), Paris: European Union Institute For Security Studies, Şubat 2012,

- Petrol Fiyatları 5.5 Yılın Dibine İndi İşten Çıkarmalar Başladı, <https://www.Hurriyet.Com.Tr/Ekonomi/Petrol-Fiyatlari-5-5-Yilin-Dibine-İndi-İsten-Cikarmalar-Basladi-27758843>,
- Pira, Suad, Özgüdenli Osman Gazi. “Musaddık, Muhammed.” Tdv İslam Ansiklopedisi (Dia), 228-229. <http://Www.İslamansiklopedisi.İnfo/Dia/Pdf/C31/C310157.Pdf>,
- Purtaş Fırat, Kaosa Doğru İran, (Ed.) İçinde “İran Dış Politikasının Değişmeyen Yapısı ve Rusya-İran Ortaklığının Niteliği”, Fark Yayınları, Ankara, 2006.
- Qasem Soleimani: Thousands Mourn Assassinated Iranian General, <https://www.Bbc.Com/News/World-Middle-East-50991810>,
- Qassim Suleimani, Master Of Iran’s Intrigue, Built A Shiite Axis Of Power İn Mideast, <https://www.Nytimes.Com/2020/01/03/Obituaries/Qassem-Soleimani-Dead.Html>,
- Qassim Suleimani, Master Of Iran’s Intrigue, Built A Shiite Axis Of Power İn Mideast, <https://www.Nytimes.Com/2020/01/03/Obituaries/Qassem-Soleimani-Dead.Html>,
- Qassim Suleimani, Master Of Iran’s Intrigue, Built A Shiite Axis Of Power İn Mideast, <https://www.Nytimes.Com/2020/01/03/Obituaries/Qassem-Soleimani-Dead.Html>,
- Ramazani R. K., “Iran’s Foreign Policy: Both North And South”, The Middle East Journal, Yaz 1992, Cilt: 46, Sayı: 3,
- Revolutionary Guard Corps: Iran Hits Back At Us Terrorist Claim, <https://www.Bbc.Com/News/World-Us-Canada-47865522>
- Rifkin Jeremy, Üçüncü Sanayi Devrimi: Yanal Güç, Enerjiyi, Ekonomiyi ve Dünyayı Nasıl Dönüştürüyor, Pelin Sıral-Murat Başekim (Çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014,
- Ruairi Patterson, “Eu Sanctions On Iran: The European Political Context”, Middle East Policy, Cilt 20, Sayı 1, Ss.135-146, Bahar 2013,
- Sahimi Mohammad, Iran's Nuclear Program. Part I: Its History, <http://Www.Payvand.Com/News/03/Oct/1015.Html>,
- Sami Oğuz, Ruşen Çakır, Hatemi’nin İran’ı, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2000, İstanbul,
- Samuel Helfont, “The Sunni Divide: Understanding Politics And Terrorism İn The Arab Middle East”, Center On Terrorism And Counterterrorism At The Foreign Policy Research Institute, November 2009,
- Sanem Özer, “Avrupa Birliği, Rusya ve Abd”Nin Avrupa Güvenliğine Farklı Yaklaşımlarının Transatlantik İttifakına Etkileri”, Akdeniz Üniversitesi İlibf Dergisi (15), 2008, S.170-195.

- Saraçlı Murat, “İran’da Azınlıklar”, Akademik Ortadoğu Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 2008. S. 159–180.
- Secor, Laura, “The Patient Resilience Of Iran’s Reformers”, The New York Times, 02 Mayıs 2017, <https://www.Nytimes.Com/2017/05/22/OpinioN/İran-Election-Reformers.Html>,
- Security Council Imposes Additional Sanctions On Iran, 9 June 2010, [Http://Www.Un.Org/News/Press/Docs//2010/Sc9948.Doc.Htm](http://Www.Un.Org/News/Press/Docs//2010/Sc9948.Doc.Htm),
- Segâh Tekin, “Tahran Deklarasyonu ve Sonrası: Türkiye-Brezilya Küresel Ortaklığının Yükselişi ve Gerileyişi” Akademik Bakış Dergisi, Cilt 11, Sayı 23, Kış 2018,
- Sevim Cenk, “Küresel Enerji Jeopolitiği ve Enerji Güvenliği”. Journal Of Yaşar University 7 / 26, Haziran 2012, S. 4378-4391.
- Seyyed Hossein Mousavian, Iran-Europe Relations: Challenges And Opportunities, Routledge, London And New York, 2008,
- Sigler H. John, “Evaluating Regan’s Middle East Policy: A First Term Balance Sheet”, Paul Marantz And Blema S. Steinberg, Superpower Involvement In The Middle East, Dynamics Of Foreign Policy, London, S 249-261.
- Sinem Akgül-Açıkmeşe, “Algı Mı, Söylem Mi? Kopenhag Okulu ve Yeni Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 8, Sayı 30.
- Singer, J. David, “Uluslararası İlişkilerde Analiz Düzeyi Meselesi”, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 3, Sayı 11 (Güz 2006), S. 3-24.
- Sinkaya Bayram, “İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye’nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı”, Ortadoğu Analiz, Cilt 2, Sayı 18, Haziran 2010,
- Sinkaya Bayram, “İran’da Asker-Siyaset İlişkileri ve Devrim Muhafızları’nın Yükselişi”, Ortadoğu Etütleri, Ocak 2010, Cilt 2, Sayı 2, S. 115-142.
- Sinkaya Bayram, “İran’ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü”, Ortadoğu Analiz, Aralık 2009, Cilt.1, Sayı.12,
- Sinkaya Bayram, The Revolutionary Guards In Iranian Politics: Elites And Shifting Relations Ny, Routledge, 2015.
- Sinkaya, Bayram, “İran İslam Cumhuriyeti’nde Siyasal Yapı ve Yönetim”, Türel Yılmaz, Mehmet Şahin (Ed), Ortadoğu Siyasetinde İran, Ankara: Barış Kitabevi, 2011,
- Suriye’deki İthal Şii Savaşçılar, [Http://Www.Aljazeera.Com.Tr/Haber/Suriyedeki-İthal-Sii-Savascilar](http://Www.Aljazeera.Com.Tr/Haber/Suriyedeki-İthal-Sii-Savascilar),
- Sutude Emir Reza, Tahran’da 444 Günlük Kriz (Buhran 444 Ruz Der Tehran) , Tahran, Zekr Yayınevi, 2000,

Suudi Tesislerine Drone Saldırısı Sonrası Petrol Fiyatları Yüzde 20 Arttı,,
<https://tr.euronews.com/2019/09/16/suudi-tesislerine-drone-saldirisi-sonrasi-petrol-fiyatlari-yuzde-20-artti>,

Şeker Burak Şakir, Doğu Akdeniz Enerji Güvenliği Ekseni: Yunanistan-Gkry'nin Muhtemel Politikalarının Analizi ve Türkiye'nin Tutumu, Tasam Yayınları, December 2019, S.280-319.

Tarakçı Nejat, Enerji Güvenliğinin Avrasya ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri, 3. Uluslararası Stratejik ve Güvenlik Çalışmaları Sempozyumu Bildirileri; Enerji Güvenliği Kitabı,

Taştan, Vahap, Güney Gaz Koridoru: Yeni Enerji Düzeninde Avrupa Enerji Güvenliği, Rusya, Türkiye ve Güney Kafkasya Üzerine Oyun Teorik Uygulama, Ey International Congress On Economics I, 2013,

Tdv İslâm Ansiklopedisi, Şîa, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sia>,

Ted G. Lewis, Critical Infrastructure Protection In Homeland Security, Wiley, New Jersey, 2015, S. 13-14.

Telci İsmail Numan, “Ağırlaştırılmış Ekonomik Yaptırımlar: Trump İran’dan Ne İstiyor?” Seta Perspektif, Sayı: 208, Ağustos 2018, https://setav.org/assets/uploads/2018/08/208_I%Cc%87ranyapt%C4%B1r%C4%B1mlar%C4%B1.pdf

Telli Azime, Rusya-Ukrayna Krizinin Enerji Güvenliğine Etkileri, Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi, S.371-372, http://www.bilgesam.org/images/dokumanlar/0-142-2014122651guvenlik_kongresi_bildirileri-25.pdf,

Thomas Hobbes, Leviathan, Çeviri: Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, 1995, İstanbul.

Total Energy Production 2018, <https://www.eia.gov/international/rankings/country/irn?pa=12&u=0&f=A&v=None&y=01%2f01%2f2017>

Trade Map, Iran Energy Hub, <https://www.trademap.org/>,

Trump Abandons Iran Nuclear Deal He Long Scorned, <https://www.nytimes.com/2018/05/08/world/middleeast/trump-iran-nuclear-deal.html>

Turan Ömer, Tarihin Başladığı Nokta Ortadoğu, Step Ajans, İstanbul, 2002,

Türkiye ve İran’dan Teröre Karşı Ortak Operasyon Kararı, <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-ve-irandan-terore-karsi-ortak-operasyon-karari/5575520.html>,

Tüysüzöğlu, Göktürk, "Toplumsal Kimliğe Dayalı Güvenlikleştirilmelerin Siyasal Sorunlar Bağlamında İrdelenmesi: Belucistan Örneği". Güvenlik Stratejileri Dergisi 11 / 21, Mayıs 2015, S.39-87.

- U.S. Energy Information Administration. 2019. “Background Reference: Iran.” https://www.Eia.Gov/International/Content/Analysis/Countries_Long/Iran/Pdf/Iran_Bkgd.Pdf, S.5.
- Ulusal Tez Merkezi, (İran, Enerji Kelimeleri İçin Arama) <https://Tez.Yok.Gov.Tr/Ulusaltezmerkezi/Tezsorgusonucyeni.Jsp>,
- Un Security Council, Resolution 1696 (2006) Non-Proliferation, 31 July 2006, S/Res/1696 (2006), Available At: <https://www.Refworld.Org/Docid/453786b00.Html>
- Un Security Council, Security Council Resolution 598 (1987) [Iraq-Islamic Republic Of Iran], 20 July 1987, S/Res/598 (1987), Available At: <https://www.Refworld.Org/Docid/3b00f20e64.Html>,
- United Nations Conference On Trade And Development (Unctad), Review Of Maritime Transport 2019, No. E.19.II.D.20 31 January 2020 English. S.30-33.
- United States Department Of Energy <https://www.Eia.Gov/Kids/History-Of-Energy/Timelines/Natural-Gas.Php>,
- Us Energy Information Administration (2015, June 19). https://www.Eia.Gov/Beta/International/Analysis_Includes/Countries_Long/Iran/Iran.Pd.
- Us Forces In Middle East, <https://www.Washingtonpost.Com/Wpsrv/Inatl/Longterm/Iraq/Military/Usstrength.Htm#:~:Text=U.S.%20naval%20forces%20in%20the,Approximately%2020%2c000%20sailors%20and%20marines>.
- Us National Infrastructure Protection Plan Partnering To Enhance Protection And Resiliency 2009 <https://www.Cisa.Gov/Sites/Default/Files/Publications/Nipp-Executive-Summary-2009-508.Pdf>.
- Us Pccip Critical Foundations Protecting America’s Infrastructures, The Report Of The President’s Commission On Critical Infrastructure Protection President’s Commission On Critical Infrastructure Protection, Washington, Dc: White House, (1997).
- Ünal Gündoğan, “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme” Ortadoğu Analiz Dergisi, 2011 Mayıs, Cilt 3, Sayı 29,
- Ünal Gündoğan, İran ve Ortadoğu 1979 İran İslam Devrimi’nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi, Adres Yayınları, Ankara, 2010,
- Ünsal Erdal, İktisada Giriş, (İkinci Baskı). İmaj Yayıncılık Ankara, (2010).
- Vaez Ali, Karim Sadjadpour, Iran’s Nuclear Odyssey: Costs And Risks, Carnegie Endowment For International Peace, Washington, 2013,
- Waever Ole, “Concepts Of Security”, University Of Copenhagen Press, Kopenhag, 1997.

Waever, Ole, “Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 5, Sayı 18 (Yaz 2008), S. 151-178.

Waltz Kenneth, Çev. Ersin Onulduran, Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi, Aüsb Yayınları, 1982.

Will Trump Block Iran Bid To Join World Trade Organization?, <https://www.Atlanticcouncil.Org/Blogs/İransource/Will-Trump-Block-İran-Bid-To-Join-World-Trade-Organization/>,

With Brutal Crackdown, Iran Is Convulsed By Worst Unrest In 40 Years <https://www.Nytimes.Com/2019/12/01/World/Middleeast/İran-Protests-Deaths.Html>,

Yabancı Rehineler Öldü, <http://Www.Aljazeera.Com.Tr/Haber/Cezayir-37-Yabancı-Rehine-Oldu>, Al Jazeera Türk,

Yapraklı Sevdâ, Enerjiye Dayalı Büyüme: Türk Sanayi Sektörü Üzerine Uygulamalar, Beta Kitabevi.1. Basım. İstanbul, 2013,

Yegin Abdullah, “İran Siyasetini Anlama Kılavuzu”, Seta Yayınları, Rapor, 2013,

Yegin Abdullah, Devrimin 35. Yılında İran Dış Politikası, Seta Rapor, Sayı: 31 Şubat 2014, http://File.Setav.Org/Files/Pdf/20140214141046_Devrimin-35.-Yilinda-İran-Dış-Politikası-Pdf.Pdf,

Yergin Daniel, Enerjinin Geleceği: İklim Değişikliği, Yeni Enerjiler, Geleceğin Dünyası, (Çev. Ümit Şensoy), Optimist Kitap, İstanbul, 2011,

Yergin Daniel, Enerjinin Geleceği: Petrol, Doğal Gaz, Elektrik, (Çev. Ümit Şensoy), Optimist Kitap, İstanbul, 2011,

Yergin Daniel, Petrol-Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü, İş Bankası Yayınları, Çev: Kamuran Tuncay, İstanbul, 2013, 7. Baskı.

Yüksek Enerji Konseyine İlişkin (Der Barahi Şuray-İ Aliyi Enerji), <File:///C:/Users/Pc7/Downloads/8076.Pdf>

“Iran’s Food Costs Doar And Unemployment Spirals As Nuclear Sanctions Begin To Bite”, The Telegraph, <http://Www.Telegraph.Co.Uk/News/Worldnews/Middleeast/İran/9368117/Irans-Food-Costssoar-And-Unemployment-Spirals-As-Nuclear-Sanctions-Begin-To-Bite.Html>,

“Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu”, http://Www.Mfa.Gov.Tr/17-Mayis-2010-Tarihli-Turkiye_-İran-Brezilya-Disisleri-Bakanlari-Ortakdeklarasyonu.Tr.Mfa,

30% Drop İn Iran-China Q1 Trade <https://Financialtribune.Com/Articles/Domestic-Economy/103063/30-Drop-İn-İran-China-Q1-Trade>,

515. Yıldönümünde İran-Rusya İlişkiler, Ankasam, <https://Ankasam.Org/515-Yildonumunde-İran-Rusya-İliskileri/>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Ekber Kandemir
Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Marmara Üniversitesi Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri	Temmuz-2016
Lisans	İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	Haziran-2013
Lise	Açıköğretim Lisesi	Mayıs-2008

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2014-2018	Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı	KDG Uzmanı
2018- Devam Ed.	İçişleri Bakanlığı-İç Güvenlik Strtj. Da. Baş. İçişleri Uzmanı	

Yabancı Dil

2018	İngilizce	YÖK DİL - 75
2012	Farsça	KPDS -76
-	Özbekçe	İyi düzeyde

Yayınlar

- Alagöz Bilgehan, Kandemir Ekber, 11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi Turkish Journal Of Middle Eastern Studies Cilt: 2, Sayı: 2, 2015,ss.109-140
- Kandemir, E., Tuncer, C. Ozan, (2019), Irak- Türkiye Enerji İlişkilerinin Bölgenin Ekonomik Güvenliğine Etkileri, International Journal Of Economics, Politics, Humanities Social Sciences, cilt.3, sayı.1, ss.75-89.
- Aydın, Halil İbrahim, Ekber Kandemir, Can Ozan Tuncer, 2019, Development-Security Relationship: An Analysis on Middle Eastern Countries, 5th IRDC International Regional Development Conference, 26-28 September, Malatya.
- Purtaş F., Akdemir N., Kandemir E., Iran's Energy Resources and Energy Security, 4th International Congress On Economics Finance And Energy EFE'2020 Political Economy Of Energy Revolution, 14-15 October 202, Abstract Book, p.42.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

